A

NEMZETGAZDASÁG-

ÉS

PÉNZÜGYTAN

RENDSZERE.

A M. TUD. AKADEMIA ÁLTAL MARCZIBÁNYI-DIJJAL KOSZORUZOTT DOLGOZAT

IRTA

KAUTZ GYULA,

JOGTUDOR, A PESTI EGYETEMEN A NEMZETGAZDASÁG, A PÉNZÜGYTAN S A MAGYAR KÖZJOG TANÁRA, S A JOGTÖRTÉNELMI ÉS AZ ÁLLAMTUDOMÁNYI ÁLLAMVIZSGÁLATI BIZOTTSÁGOK TAGJA, A MAGYAR TUD. AKADEMIA RENDES TAGJA STB. STB.

MÁSODIK KÖTET

A PÉNZÜGYTAN.

Második, átdolgozott és tökélyesbitett kiadás.

PEST.

KIADJA HECKENAST GUSZTÁV.

1872.

A

PÉNZÜGYTAN

RENDSZERE.

A M. TUD. AKADEMIA ÁLTAL MARCZJBÁNYI-DIJJAL KOSZORUZOTT DOLGOZAT

KÉZIKÖNYVÜL

FŐTANODAI- ÉS MAGÁNHASZNÁLATRA

IRTA

KAUTZ GYULA,

JOGTUDOR, A PESTI EGYETEMEN A NEMZETGAZDASÁG, A PÉNZÜGYTAN S A MAGYAR KÖZJOG TANÁRA, S A JOGTÖRTÉNELMI ÉS AZ ÁLLAMTUDOMÁNYI ÁLLAMVIZSGÁLATI BIZOTTSÁGOK TAGJA, A MAGYAR TUD. AKADEMIA RENDES TAGJA STB. STB.

Második, átdolgozott és tökélyesbitett kiadás.

PEST.

KIADJA HECKENAST GUSZTÁV.

1872.

La *question financielle* est le noeud gordien de la politique actuelle.

ROYER.

Eine lange und inhaltreiche Geschichte, ein hochentwickeltes Bewusstsein von den idealen Aufgaben des Staates, und des inneren Zusammenhanges seiner Glieder: setzt *der moderne Staatshaushalt* mit der Mannigfaltigkeit seines Abgabensystems, seinen Kapitalsanlagen und Schulden, der regelrechten Verwaltung und Kontrole, dem Staatsvoranschlage und der Staatsschlussrechnung, und dem Gleichgewichte zwischen freier Bewegung und strenger Verantwortlichkeit in der Gebahrung voraus.

BÁRÓ HOCK.

Pest, 1872. Nyomatott Heckenast Gusztávnál.

ELŐSZÓ.

„Pénzügytan Rendszere“ czimü jelen munkámnak *első fele* már a mult év nyarán jelenvén meg, — nagy sajnálatomra a *második felet* (illetőleg a befejezést) csak most bocsájthatom közre, mely késedelemnek oka részint más iránybani sokoldalu elfoglaltságom, s két izbeni hosszasb betegeskedésem, részint nyomdai akadályok valának. E lassubb megjelenése a munkának azonban kárára annak talán nem volt, a mennyiben *időközben* napvilágot látott több jeles dolgozat (szakmü, javaslat, törvényterv stb.) felette gazdag újabb anyagot szolgáltatott*), melyet az érintett körülménynél fogva alolirottnak felhasználhatni s a mübe beleszöni idő és alkalom jutott.

Egyebekre nézve utal Szerző arra, hogy jelen müvének kidolgozásánál is azon elvekből és felfogásból indult ki, mint

*) Utalok egyebek közt *Stein* tanárnak kitünő „Pénzügytana“ 2-dik tetemesen javitott s bővitett kiadására; *Raü* ismeretes becsü „financztudományi kézikönyvének“ a szellemdús *Wagner* által kidolgozott 6-dik kiadására; az angol *Dudley-Baxternek:* The taxation of the United Kingdom czimü nagy érdekü könyvére; *Heldnek* „az egyenes adók reformjára vonatkozó remek monographiájára“ meg a *franczia, porosz, szász,* s *ausztriai* adóreformi munkálatok- és javaslatokra. — Ez azután oka annak is, hogy például *Steinnek-* és *Raunak* érintett munkái a 9-ik ivtől kezdve mindég az *új kiadás* szerint idéztetnek; az *irodalmat* ismertető 8-ik §-nak végén pedig a most nevezett munkákon kivül még a szintén időközben megjelent becses „Pénzügytani kézikönyv“ *Mariska Vilmos* tanár és hazánkfiától, — lesz odacsatolandó.

„Nemzetgazdaságtanában“, — s másfelől, hogy a jelen kötet talán még teljesb mérvben fog *átdolgozottnak és bővitettnek* neveztethetni, mint az *előbbeni*, a mennyiben az anyag és az eszmekör ez ujabb kötetben jóval nagyobb és szélesb alapú mint volt a „Nemzetgazdaságtanban“, hasonlitva ez utóbbit az *első kiadásbani* dolgozathoz.

Megjegyzi végül alulirott, hogy a jelen munka a „Nemzetgazdaságtan“ egykét fontosb szakaszának *kiegészitésére* is szolgál, a mennyiben például, az amott csak kevésbé vagy ép meg sem érintett kérdések a *határvámi* rendszerről, a *közjövedelemről*, a *börzéről* és *értékpapirforgalomról*, a *hitelmüveletekről* stb. csak itt a „Pénzügytanban“ találják közelebbi méltatásukat, s csak ez utóbbi tanszák világában tüntettetnek fel egész nyomatékuk és horderejök szerint.

Pest, márczius 1-én 1872.

K. Gy.

TARTALOM-MUTATÓ.

BEVEZETÉS.

Az államgazdaság és a pénzügytan általában.

ELSŐ KÖNYV.

AZ ÁLLAMKIADÁSOK.

ELSŐ FEJEZET.

Az államkiadások általában.

MÁSODIK FEJEZET.

Az államkiadások fedezési elvei és az állami költségvetés vagy budget különösen.

MÁSODIK KÖNYV.

AZ ÁLLAMBEVÉTELEK.

ELSŐ FEJEZET.

Államjószágok, regálék, egyedáruságok és illetékbőli bevételek.

A. Az államjószágokbóli jövedelmek.

B. Fenségi haszonvételek, vagy regálékbóli jövedelem.

C. Egyedáruságokbóli jövedelmek.

D. Az illetékekbőli jövedelmek.

MÁSODIK FEJEZET.

Az adók általában.

HARMADIK FEJEZET.

Az egyenes vagy közvetlen adók egyenként.

NEGYEDIK FEZEJET.

A nem egyenes vagy közvetett adók.

HARMADIK KÖNYV.

AZ ÁLLAMHITEL- ÉS ADÓSSÁGI ÜGY.

ELSŐ FEJEZET.

Az államhitel- és adósságügy alapjai természete és igazolása.

MÁSODIK FEJEZET.

Az államadósságok egyes nemei és alakzatai különösen.

HARMADIK FEJEZET.

Az államadóssági föltételek és az adósság törlesztése.

NEGYEDIK FEJEZET.

Az állam s értékpapirokkali kereskedés.

NEGYEDIK KÖNYV.

A PÉNZÜGYI IGAZGATAS.

Nagyobb sajtóhibák.

A 13-ik lapon alulról a 8-dik sor elején olvasandó: *szolgálattal.*
A 16-ik „ a 3-dik jegyzet 2-dik sorában szolgálva helyett olvasandó: *szólva.*
A 31-ik „ alulról a 14-dik sorban neveztetnek helyett olvasandó: *neveztetik.*
A 39-ik „ alulról a 6-dik sorban olvasandó: *átmenetet.*
A 41-ik „ felülről a 6-dik sorban olvasandó: *önkezelési.*
A 43-ik „ alulról a 20-dik sorban olvasandó: *ügyelni.*
Az 51-ik „ alulról a 17-dik sorban olvasandó: *bizonyos.*
Az 58-ik „ a 12-dik jegyzetben 30—46 forintra helyett olvasandó 30—46 *fontra.*
Az 59-ik „ a 38-dik §-us első bekezdésének utolsó *négy sora egészen kihagyandó.*
A 73-ik „ alulról a 16-ik sorban olvasandó *jövedelmök.*
A 81-ik „ alulról a 9-dik sorban érintet helyett olvasandó *érintett*
A 83-ik „ az utolsó sorban lent olvasandó: *különös.*
A 85-ik „ alulról a 16-dik sorban tetemesen helyett olvasandó: *tetemes*
A 94-ik „ felülről a 6-dik sorban jutott helyett olvasandó: *nyujtott.*
A 116-ik „ a *d* és *e* pont helyett olvasandó *c.* és *d.*
A 119-ik „ a 4-dik jegyzet utolsó előtti sorában Höfken helyett olvasandó: *Hock.*
A 122-ik „ a 75-dik §. első bekezdése 3-dik sorában olvasandó: *javasolja.*
A 123-ik „ a 2-dik jegyzet első sorában *nem* helyett olvasandó *némi.*
A 150-ik „ alulról a 17-dik sorban olvasandó: önmegtartóztatásnak helyett: *önmegadóztatásnak.*
A 169-ik „ felülről a 13-dik sorban olvasandó: *középárakat.*
A 170-ik „ alulról a 14-dik sorban: adóelőlegező szó után tétessék vessző.
A 176-ik „ felülről a 8-dik sorban: olvasandó: *intézkedések alapján.*
A 180-ik „ alulról a 19-dik sorban még helyett olvasandó *meg.*
A 210-ik „ alulról a 10-dik sorban való helyett olvasd: *váló.*
A 212-ik „ alulról a 3-dik sorban *biztositást* szó után álljon kettős pont, — a pontos vessző helyett.
A 224-ik „ a §. utolsó sorában: *értékösszegén* helyett olvasandó: értéknek összegén.
A 237-ik „ 145-dik §. első sorában olvasandó *mérveken.*

BEVEZETÉS.

AZ ÁLLAMGAZDASÁG, ÉS A PÉNZÜGYTAN ÁLTALÁBAN.

Irodalmi segédszerek: Rau: Finanzwissenschaft (5-ik kiad. 1864.) 1—23. §§. **Stein:** Lehrb. der Finanz-Wiss. (1860.) 1—22. l. **Umpfenbach:** Lehrb. der Finanz-Wiss. (1859.) 1—23. l. **Dietzel:** System der Staatsanleihen (1855.) 1—20. l. **J. Garnier:** Traité des Finances (1862.) 1 köv. l. **Bluntschli:** Allgemeines Staatsrecht (1863.) II-ik köt. 376. s köv. lapok.

1. §.

Az államgazdaság eszméje.

Valamint az *egyes ember* úgy az *állam* is, czéljai megvalósitására bizonyos eszközöket, javakat s vagyont szükségel, sőt ezeknek bizonyos mértékbeni birtoklása nélkül alig gondolható. — Ezen eszközök, javak, s vagyon megszerzése, kezelése és alkalmazása, vagyis bizonyos *gazdasági tevékenység* és *háztartás* tehát az állam első létföltételeinek egyike, a mint tényleg minden polgárosult országban, mint a *kormányzat* egyik külön s főfontosságú ága, e gazdálkodás csakugyan föl is lelhető,[1]) sőt a benne foglalt cselekvények és intézkedések (jövedelemszerzési és költségfedezési müveletek, pénzkezelési s hitelügyleti stb. eljárás és szabályok) alapján bizonyos összefüggő rendszert képez, a melyet *pénzügynek* (Finanzwesen[2]), *pénzügyi politikának*, vagy *államháztartásnak* (Staatshaushalt) neveznek[3]).

Az államháztartás *alapja és eszméje*[4]) az, hogy miután igen sok oly (szükségletkielégitési) tárgy és jószág létezik, melynek előállitása és forgalomba hozatala *magángazdasági* úton vagy egyenesen lehetlen, vagy czélirányatlan, s főleg *nem gazdaságos*, s a melyekre a privátgazdálkodás rendszerének alapul szolgáló *verseny* s *csere* szabályai nem alkalmazhatók:[5-6]) elő áll szüksége *oly gazdálkodási* rendszernek vagy *módnak*, a mely szerint ama jószágok és tárgyak nem külön, s az *egyesek* által, hanem

közösen, a *közület* (Gemeinwesen) *által* (a neki vagy általában, vagy den egyestől e czélra rendelkezésére adott erőeszközök, névszerint segélyével) [7]) állittatnak elő; azaz a sok egyéni háztartás helyébe nagy *össz-gazdaság* (Gesammtwirthschaft) lép, a mely az egyese mintegy megbizottja gyanánt jár el, és intézkedik[8–9]). Ez össz-gaz vivője és *alanya* (miután az állampolgárok összeségének *közvetlen* ré tele amaz össz-gazdaság vitelében lehetlen) az *államhatalom*, a mi közületi háztartás ezen alakzatát még: *államgazdaságnak* (Staatsw schaft) is lehet nevezni.[10])

[1]) V. ö. *Kautz:* Politika vagy Országászattan (1861.) 8-ik §. *Bluntschli:* Staatsrecht (1863.) II. köt. 378. sk. l. *Rau*: Fin. Wiss. 1 sk. l.

[2]) A *financz* szó vagy a latin finis, terminus (adófizetési határidő), vagy a k kori finantia (közszolgálat, eine öffentliche Leistung), vagy a skandinav *finna* (t kony, ravasz, faggató) szóból ered, s *finances* államháztartás értelmében Franc ságban már a 16-ik században található. l. *Rau:* Fin.-W. I. sk. 2. l.

[3]) Némelyek „kormánygazdaságnak" (Regierungswirthschaft) is mondják; elnevezést azonban nem lehet egészen helyeseln, mert kivált *alkotmányos* országo a hol a törvényhozás sok tektben döntő befolyást vesz a pénzügyekre, szorosan *mányi* gazdaságról nem lehet szó. (l. még alantabb.) A franczia *Garnier* végre m ipari, és köz pénzügyet említvén meg, az államgazdaságot *finances publiques*nek n (Traité 2—4. l.).

[4]) V. ö. *Dietzel:* Staatsanleihen 16. sk. l. és *Schäffle:* Nat. Oek. 331. sk. 34 és 374. sk. l. hol ezen uj felfogás bővebben van kifejtve; — és alantabb az *Első* I. fejezetét.

[5]) Gondoljunk az *államigazgatásra*, a *biráskodásra*, közrendészeti teendők pénz- mérték- és súly-rendszerre stb. Nem is említve, mily nagy erő- és tőkepaza sal járna ez, s mennyivel okszerűbben, *gazdaságosabban*, és tőkélyesben képes igen ügyet az *állam* mint *egész* intézni és szabályozni. l. *Schäffle* id. h.

[6]) „Die Privatunternehmung berücksichtigt eben das nicht, was die staatsw schaftliche Bedürfnissbefriedigung erheischt: Nachhaltigkeit, Ausschliesslichkeit, heitlichkeit und Gemeinsamkeit des von der *staatlichen Gemeinwirthschaft* zu befr genden Bedürfnisse." (Schäffle).

[7]) Arról, *mily jogalapon kapja* és *követelheti* az állam a polgároktól e gazd. vakat és szolgáltatásokat, alantabb tüzetesen l. még *Höfken:* Steuerreform in Oes reich (1864.) 1—2. l.

[8]) Ki ne ismerné fel itt, hogy ezen úgynevezhető *közös állami gazdaságb* helyesen értelmezett socialismus és communismus bizonyos alakbani megvalós rejlik?!

[9]) Anglia legnagyobb financz-tekintélye *Gladstone* nem rég azt mondá: „a p ügyi háztartás nem más, mint a közület költségeinek közös fedezési rendszere." mások „a financzügyet nyilvánjavak termelése és fogyasztásának" nevezik. l. *Garn* Traité d'Econ. Pol. 34-ik fejezetb.

[10]) Hogy ez alapon az *állam* maga a nemzetgazdaság egyik valódi tagjává vá emliti *Umpfenbach*: Fin. W. 4. l.

2. §.

Az államgazdaság közelebbről szemlélve.

Az államgazdaság igen sokban hasonlit az egyéni illetőleg a tár dalmi gazdasághoz. *Elemei* a nép és a terület; *tárgyai* részint termész részint ökonomiai javak; *szükségletköre* bizonyos müveltségi jogi vagy poli kai intézmények; előállitott termelvényei majd anyagi javak majd sz

mélyi szolgálatok. Az államnak is van bizonyos *vagyona, tőkéi, értéktárgyai*; tőkéi közt olyanok, melyekkel szerez és uj javakat hoz elő, és olyanok, melyek élvezet és haszonvételre rendeltetvék; az államháztartásban is uralkodik a munka megosztása, s a termelési tényezők összhatásának nagy közgazdasági törvénye; nem hiányzanak kiadások és bevételek, üzleti, forgalmi, hitelügyi müveletek; az államháztartás is ki vagyon időnkint téve bizonyos rázkódtatások és válságoknak, a productió és consumatió egyensúlya megzavartatásának stb.[1]). — Ezeknél fogva a státusgazdaság még úgy is jelenkezik mint egyike a *nemzetgazdaságot* képező *egyéni gazdaságoknak*, magától értetődvén, mint a legnagyobb, legszövevényesb, s az összes nép- és államéletre a legszakadatlanabb s legmélyebb befolyást gyakorló.

Azonban bármennyire *hasonlitson is* az államgazdaság: tárgyai, eszközei és szabályai szerint a privátgazdasághoz, s habár mindkettőben ugyanazon (a gazdászat természetéből és czéljából folyó) elvek, például a bevétel és kiadás köztti helyes arány szükséges megtartása, a nyers és tiszta jövedelem kellő elkülönitése, a kezelés és számvitel pontossága stb. irányadók is: vannak másfelől a kettő köztt igen jelentékeny különbségek is, a melyeket szem elől tévesztni nagy hiba volna. Igy jelesül:

Elüt először az államháztartás a magángazdaságtól egész irányzata erőhatásai és *szerkezetére* nézve, minél fogva az összes népnek anyagi helyzete, ipari forgalmi viszonyai, jó s balsorsára közvetlenül és szakadatlanul befoly; bizonyos jog- és politikai intézmények egész sorozatának alapul vagy iránypontul szolgál; a nemzeti élet minden elemeivel és tényezőivel élénk viszonhatásban létezik; szóval nem privát hanem egyenesen nyilván *jellemet,—politikai* természetet tanusitó[2]). — Mig továbbá a magángazdaság gyakran oly műveletekbe is ereszkedik, melyek a *morál* és az *igazságosság* követeléseivel ellenkeznek: az államgazdaság mindég bizonyos, a státus fensőbb (ethikai) természetéből és czéljaiból folyó tekinteteknek és korlátoknak van alávetve, melyeken tullépnie soha sem szabad! — Ugyan ilykép, mig a privátgazdaság jövedelmeit rendszerint csak gazdasági kereset, ipar, és szerzés útján valósitja, s nyerészkedés a czélja: a státusgazdaság, a közhatalom tekintélye alapján a társadalmi (egyéni) vagyonba *kényszeritőleg* is belenyúlhat (adók kivetésével); nyerészkedés, tőkefelhalmozás nem a feladata; vezetése és intézményei pedig a magángazdaságénál sokkal bonyodalmasabbak, s szabályosb és határozattabb formákba öntvék.

Nagy különbség van állam- és magángazdaság köztt ezen kivül a tekintetben is, hogy emitt az *anyayi javak* termelésén és fogyasztásán fekszik a fősúly, amott ellenben a *moral-politikai javak* (müvelődési és közbiztossági intézetek, igazságszolgáltatás és hadszolgálat, stb.) és a *személyi szolgálatok* játszák a főszerepet, s képezik a productió és consumtió kiindulási pontját és mértékét. — Eltér végre a magángazdaságtól az államgazdaság annyiban, a mennyiben amott a *szükséglet mértéke és nagysága* mindenkor a kilátásban lévő *jövedelem nagyságá*hoz alkalmazandó, — emitt ellenben a *beszerzendő jövedelem nagysága* a megállapitott szükséglet mérve szerint kell hogy *igazodjék*[3]).

[1]) V. ö. *Schäffle*: Nat.-Oek. 344. sk. 374. sk. l. hol e tételek részletesebben fejtetnek ki.

[2]) Helyesen jegyzi meg *Hock* e tekintben: „Der Staat wirthschaftet nicht um seiner selbst, sondern um des *Volkes* willen. Er sucht nich reich zu werden, sondern das Volk reich zu machen stb. (Oeffentl. Abgaben 2. l.).

[3]) V. ö. *Umpfenbach:* Fin. W. I. k. 6. l. Ez utóbbi tételről alantabb többet; — s itt csak az jegyzendő még meg, hogy a benne foglalt *elvnek*, csak bizonyos pontig van jogosultsága, — azon tul vive pedig (tapasztaljuk az egész ujabb állam- és financztörténelemben) veszélyes *sophismává*, a politikai tanok legtévelyesbjei egyikévé válik. l. még *Schön:* Grundsätze der Finanz (1832.) 20. sk. l. *Höfken:* Steuerreform 3. sk. l. és *Erdélyi:* Nemzeti Iparunk (1843.) 52. l.

3. §.

Az államgazdaság- és magángazdaságok közttiérdekviszony és kapcsolat.

Az államgazdaság *tárgyát* s működési alapját a közhatalom birtokában lévő vagy rendelkezésére álló bizonyos javak s erőforrások, azaz *vagyon* képezi. E vagyon *két* fő-alkatrészből áll, ugymint a tulajdonképi *államvagyonból*, a melybe a státus tulajdonában lévő domaniáljószágok, erdők, épületek, gyárak, gyüjtemények, közlekedési eszközök stb. tartoznak; másfelől azon *jövedelmi összegekből*, melyek időközökként az állampolgárok vagyonának igénybevételéből, illetőleg szolgáltatásai és adóiból folynak be s jutnak a közhatalom rendelkezése alá.

Az államvagyonnak (egészben vagy részben) a polgárok vagyonából való származtatása az álladalomnak mint olyannak természetéből és feladataiból foly, s ebben találja *jogosultságát*. Az egyesek ugyanis életczéljaik megvalósitására elégséges erőkkel és eszközökkel nem rendelkezvén, társadalmi összlétre, *állambani egyesülésre* utalvák; ez állami egyesületben pedig csak úgy érhetik el rendeltetésöket, ha az egészet képviselő közös hatalomnak, az általuk élvezett személy- és vagyonbiztosság, szellemi és anyagi támogatás, szolgálatok s jótéteményekért mintegy *ellenszolgáltatásul:* javaikból és jövedelmeikből *egy részt* (időközökként) átengednek, a végre, hogy ama közhatalom az ép érintett javak előállitására, illetőleg a közczélok megvalósitását biztositó intézkedésekre a kellő erővel és eszközökkel rendelkezzék, feladatának eleget tehessen[1]).

Nem vétethetvén mindez természetesen oly értelemben, mintha a státushatalom a fentérintett joggal *korlátlanul* élhetne; s szem előtt tartva, hogy ez irányban maga az *államczél*, mely a joguralom megvalósitásában, és a társadalom tagjai jóllétének s tökélyesbedésének előmozdításában áll, egy soha át nem léphető határt és mértéket jelöl ki. — Ez alapon, s figyelemmel arra, hogy az államgazdaság valódi feladata az, a nemzeti életben az *államczélok és az állameszközök közt a helyes gazdászati egyensúlyt létesiteni* és fentartani[2]), végelemzésben azon megismerésre jutunk, hogy[3]): mennél tehetősebbek és gazdagabbak az egyes polgárok, annál könnyebben és teljesben fognak az államczélok is megvalósíttathatni; *és viszont*; továbbá: hogy az állami és az egyéni érdek közt a pénzügyi háztartásban szükségszerű *érdekellentét* nem létezik, sőt egyenes összhang és

viszonyosság áll fenn; — melynek fejlesztése és biztositása ép egyikét képezi a pénzügyi praxis első s legnyomósb feladatainak [4]).

[1]) L. alantabb az „*Adókról*" szóló szakasz első §§-jait.
[2]) L. erről bővebben *Stein:* Finanzwissenschaft 12—22. l.
[3]) Mint már *Széchényiink* is megjegyzé: *Stadiumja* 42. sk. l.
[4]) V. ö. e tektben *Ferguson*: History of Civil Society cz. m. I. r. 9-ik fej.

4. §.

Az államgazdaság fontossága, és a státusigazgatás rendszerébeni állása.

A pénzügynek fontossága s messzeható befolyása a népek életében, bizonyitásra nem szoruló tény. Magában foglalja ugyanis az a köz- és társadalmi létszer fennállhatásának és fejlődésének anyagi föltételei legnagyobb részét; lehetségesíti és biztosítja az államczélok megvalósitását; eszközeit és alapjait szolgáltatja minden hatályosb köztevékenységnek és törekvésnek, s kiváló nyomatékú tényező minden akár politikai, akár közgazdasági, akár culturai kérdésekben és érdekekben. A pénzügyek helyes rendszere és jó kezelése lényeges föltételéül tekinthető az államok jóllétének és szilárdságának; reális alapja minden helyes politikának, ép úgy mint a nemzetek tekintélye és súlyjának; valamint viszont semmi se képes azok állását annyira aláásni, a legtökéletesb alkotmánynyal biró országot is annyira meggyöngíteni, mint a rendezetlen vagy hanyagul vitt államháztartás, a mely mellett a közűlet legjobb erői fölemésztetnek, az elviselhetlen magasságú adók s a folyton szaporodó államadósságok által a nép kimerittetik s inségre jut, s utóvégre maguk a társadalmat összetartó erkölcsi és politikai kapcsok fölbomlanak.

Önként foly mindezekből az, hogy a pénzügy az *államigazgatási rendszernek* is egyik főfontosságu ágát képezi[1]), s hogy a kormányzati politikának első s legfőbb feladata az államháztartás minél megfelelőbb szervezetét megvalósitani, és oly intézményekről gondoskodni, melyek a közszükségletek mérvének helyes megállapitását, az erre nézve megkivántatott eszközöknek és jövedelemnek a nemzeti vagyon- és jövedelemből illőmódoni beszerzését, szóval az állami gazdálkodás megfelelő vitelét lehetségessé tegyék és biztosítsák[2]).

[1]) „Die Finanzen sind die materiellen Grundbedingungen der geistigen und politischen Staatsmacht; sie sind die Faktoren der Geschichte; und nicht als Geldgeschäfte zu betrachten," mond egy jeles szakember; — mig *Royer* kisasszony azt teszi hozzá: „la question financielle est le noeud gordien de la politique dans l'époque actuelle."

[2]) Kiváló érdekű mozzanat a *pénzügy történeti fejlődése*, melynek egyes phásisaira alantabb több helyütt mi is utalunk, s azért itt csak a szellemdús ausztriai státusgazda *Hock* következő nyilatkozatát emeljük ki: „Auch die Staatswirthschaft entwickelt sich unter den Einflüssen der verschiedenen Zeit-, Cultur- und historischen Verhältnisse. In den Anfängen des Staats sind es meist die Domänen und Regale, aus denen seine materiellen Ausgaben bestritten werden. Die nothwendigen Arbeitsleistungen werden vom Volke unentgeltlich verrichtet; eine höhere Stufe der Entwickelung ist es, wo bereits eine Theilung der Arbeit eintritt, die öffentl. Leistungen von besoldeten Dienern bestritten werden, und bei dem Reste der Bevölkerung an Stelle des

persönlichen Dienstes direkte Abgaben treten. Und eine lange und inhaltreiche Geschichte, ein hochentwickeltes Bewusstsein von den idealen Aufgaben des Staats und des inneren Zusammenhanges seiner Glieder setzt der moderne Staatshaushalt mit der Mannigfaltigkeit seines Abgabensystems, seinen Kapitalsanlages und Schulden, der regelrechten Verwaltung und Controle, dem Staatsvoranschlage und der Staatsrechnung stb. voraus." (id. m. 116—117. l.).

5. §.

A pénzügytan fogalma és feladata.

Az államgazdaság fontosságából, valamint gazdag változatosságú jelenségeinek köréből egyfelől lehetősége, másfelől szüksége foly egy oly ismeágnak, mely a pénzügy *elméletével* és *elveivel* tüzetesen és önállóan foglalkozik. Ez ismeág az államgazdaságtan [1]) vagy pénzügytudomány (Staatswirthschaftslehre, Finanzwissenschaft, Science des Finances) mely alatt, „rendszeres foglalata értetik azon elveknek, melyek szerint a közczélok megvalósitására alkalmas javak, a helyesen megállapitott szükséglet mérve szerint, az államhatalom által legmegfelelőbb módon beszereztetnek, kezeltetnek és alkalmaztatnak" [2]).

A pénzügytan feladata e szerint abban áll: az állam-gazdaság leghelyesb berendezésének és vitelének szabályait kijelölni; a jól értelmezett államczéloktól függő *financz-szükséglet* megitélésére vezető elveket fölfejteni; azon intézkedéseket, melyek szerint a polgárok vagyonából és jövedelmeiből az állam által igénybevett javak az illetők legkevesebb terheltetésével, biztosan s könnyen merittethetnek, megismertetni; az állami pénz- és hitelmüveletek legmegfelelőbb foganatositási módjait kimutatni; s egyáltalában azon szoros s szakadatlan összefüggést és egymásrahatást is feltüntetni, mely az állami és a társadalmi (illetőleg egyéni) gazdaság közt létezik, s mely a pénzügyet, mint alkat-elemét és kiegészitő részét azon nagyobb *egésznek* állitja szem elé, melyet *„nemzetgazdaságnak"* nevezünk.

A pénzügytan *elveit* illetőleg, ezek egyfelől az államnak mint erkölcsi-politikai közületnek, másfelől a nemzetgazdaságnak, mint a társadalom anyagi érdekei létszerének, természetéből és fejlődési törvényeiből folynak, illetőleg származtatandók le [3]). Azon két fő- és irányeszme pedig, melylyel a helyesen rendezett államháztartásban semmiféle intézkedésnek vagy rendszabálynak sem szabad ellentétben állnia, egyfelől a jog és társadalmi *igazságosság*, másfelől az általános *nemzetgazdasági érdek*. Igy jelesül nem állhatna meg a p. ü. tudomány itélőszéke előtt oly financz- vagy adórendszer, a mely például adóprivilegiumokat ajánlana, a közjövedelmeknek magánczélokra való alkalmazását tartaná fenn, egyeseknek vagy egész osztályoknak mesterkélt (más osztályok rovására) emelését venné czélba stb; másrészt olyan, mely hatásaiban és eredményeiben a vagyont s tőkeerőket veszélyeztetné, a productió és ipar gyöngitésére vezetne, a hitel kifejlését akadályozná, a nemzeti jövedelem természetes megoszlását zavarná, — s egyáltalában figyelembe nem véve a fensőbb (politikai és nemzetgazdasági) szükségeket és feladatokat, kicsinyes tekintetek, vagy pillanatnyi érdekek által hagyná magát vezéreltetni.

A pénzügytudomány *tantételeinek jellegét* végre illetőleg[4]) azok nagyobb részt nem föltétlen (minden népre és államra vagy korra egyaránt alkalmazhatók és absolut) érvényűek, hanem ép ugy mint a politikai és gazdasági tudományok legtöbb tételei *viszonylagos*, *relativ* természetűek vagyis az életből és concret viszonyokból lévén levonva, ismét csak adott viszonyok és concret (történeti, sociális, müveltségi és közgazdasági) állapotok mérvei szerint méltatandók, és — alkalmazhatók [5-6-7]).

[1]) Legujabban ismét több jeles szakember, egyebek közt *Stein* is, a pénzügytant: *államgazdaság-tannak* kezdé nevezni, mit csak jogosultnak nevezhetünk. Az *államháztartás*tan elnevezés szintén helyes; azonban nemzeti nyelvünk geniusával darabosságánál fogva, kevésbé összeférő.

[2]) *Umpfenbach* és *Höfken* szerint: Systematische Darstellung der Grundsätze, nach welchen die Zulässigkeit des Staatsbedarfs zu beurtheilen, das hiernach erforderliche Statseinkommen aus dem gesammten Volkseinkommen auszuscheiden, und den öffentlichen Zwecken gemäss zu verwenden ist. (Lehrb. 7. l.). Egyszerübben még igy is lehetne ezt formulázni: „Pénzügytan az állam gazdálkodási tevékenységét szabályozó elveknek foglalatja.“

[3]) *Rau:* Fin. Wiss. 9—12. §§. *Umpfenbach* 8. sk. l.

[4]) Ide is vonatkozván azon elvek, melyeket fentebb a „Nemzetgazdaságtani“ propaedeutika 11—12. §-ban kifejtettünk.

[5]) Az *általános* és *közérvényü* tantételek közé kiválólag azok tartozván, a melyek az erkölcsösség, jogosság és gazdaságosság categóriáin alapszanak s ezekből merittetnek. l. *Umpfenbach* id. müv. 7. és 8-ik §-sát; és *Matlekovich*: Pénzügytan (1868.) 3. l.

[6]) *Rau* erre nézve még azt mondja: Die Finanzwissenschaft soll sich nich allein mit dem Staate *in der Idee*, sondern auch mit den bestehenden Staaten beschäftigen, und den Weg vorzeichnen, auf dem das Finanzwesen dasselbe sich verbessern lässt.“ stb. (F. W. 82. §.)

[7]) Álljanak itt még *Garnier* következő igen helyes megjegyzései a pénzügytudomány hivatásáról: „La *science* des finances bien entendue doit dominer à la fois les besoins et les ressources. Cette branche de l'Économie Sociale est bien souvent confondue avec l'*art* des financiers, qui ont pour but l'extraction la plus abondante des revenues, des citoyens, et qui font un emploi plus routinier que raisonné de ces mêmes revenues stb.“

6. §.

A pénzügytan helye az államtudományok körében és alap- meg segédtanai különösen.

Kitetszik az eddigiekből, hogy a pénzügytan, mint foglalata az államgazdaság legczélszerűbb vitelére vonatkozó, és igy a *státusélet* egy külön s főfontosságú tüneménykörét érintő elveknek: lényegileg *politikai tudomány*. Politikai tudomány jelesül *szorosb* értelemben, mint a „Nemzetgazdaságtan,“ mely utóbbi a státus szervezete és szerepével oly benső kapcsolatban mint a financztudomány nem áll. Egyébiránt a pénzügytan még úgy is tekintethetik, mint kiegészitő része egyfelől a szélesb értelemben vett „*Nemzetgazdaságtannak*“,[1]) mint a mely nélküle tulajdonkép befejezetlen s csonka maradna, s viszont a p. ü. tannak alapját és előföltételét képezi; — másfelől az *államigazgatástannak*, mint a mely egyik szakában a pénzügyi politika és administratió elveit is felöleli, mely szak ha részletezőbb terjedelmességben és a közgazdasági alapok tüzetesb figyelembevételével elemeztetik, a tulajdonkép ugynevezett pénzügytannal egészen hasonló vidékkel és tanelvekkel biró tudományként tünik fel.

Alap- és segédtanait a pénzügyi tudománynak illetőleg, ezek közt szerepelnek: *a*) a *statistika*, mint nélkülözhetlen segédszere a pénzügynek annyiban, hogy a czélbavett intézkedések alapjául szolgálható biztos adatok csak ebből nyerettethetnek, s statistika hijában a financziális ügyvitel és törvényhozás puszta tapogatódzás marad, melynek súlyos tévedések ellenében semmiféle biztositéka sincs. *b*) *A közjog*, annyiban, hogy ebből származtatjuk az önálló statusgazdaság vihetésének fensőségi jogát, ebben jelöltetnek ki az államháztartás joghatárai, a közhatalom intézkedési köre és korlátai, meg azon alkotmányi és közszabadsági elvek, melyeknek művelt nemzetek nyilván-gazdaságában mérvadóknak kell lenni[2]). *c*) A *politikából* s kormányzattanból meriti a finánczctudomány a helyes eljárási elveket a pénzügyi dolgok intézésére nézve; *d*) az *államszámviteltan* (vagy Politikai Arithmetika) tudományunk azon szakában mely a közhitelügyet tárgyalja alig nélkülözhető segédtan;[3]) *e*) A *kameralistikai* tudományok a pénzügy technikai kérdései megvilágositására szükségesek;[4]) mig végül *f*) a *Nemzetgazdaságtan* oly értelemben alapvető tudománya az államgazdaságtannak, a mennyiben a nemzeti jóllét s anyagi virágzás föltételeinek felismerésére vezet; a mulólagos financzérdekekkel szemben a fensőbb közgazdasági tekinteteket jelöli ki; a tőkék és productiv-erők kimélésének, a kiadások és bevételek közti egyensúly fentartásának szükségét kideriti; a foglalkozások és iparágak természetének kapcsolatának s jövedelmezőségnek megitélésére kalauzul szolgál; a pénzügyi intézkedések szerencsés hatásának biztositékait megismerteti, s egyáltalában azon nagy igazságnak szolgáltatja bizonyságait, hogy virágzó és rendezett pénzügy csak virágzó élet-erős nemzetgazdasággal járhat karöltve. — A pénzügytannak e viszonyára nézve a nemzetgazdaságtanhoz megjegyezhető még az, hogy *amaz* jórészben ugy tünik fel, mint a nemzetgazdaság-tudomány *eredményeinek* az állam legczélirányosb háztartására való *alkalmazása*;[5]) másfelől, hogy sok intézmény vagy rendszabály egészen egyenlő mérvben mind az állam mind a nemzet-gazdaság köréhez tartozó (p. o. a posta, a pénz, a vámok stb.) s csak a szempont eltérő, a melyből azok az egyik és másik tudományszak által tekintetnek[6]).

[1]) Igy fogja fel névszerint *Hermann* is (Staatsw. Untersuchungen Ed. I. pag. 9.); némileg *Rau*: (F. W. 13. §.) *Lindwurm:* (Staatswirth.-Lehre 137. sk. l.) s legujabban *Garnier:* (Tr. des Finances 7. l.) mondván: „la Science des finances constitue une des principales branches de l'Économie Politique appliquée."

[2]) Némely ujabb irók ezek nyomán azon következtetésre jutnak, hogy megfelelőbb lenne „financztudomány" helyett tanszakunkat „*általános pénzügyi jog rendszere*"-nek nevezni. l. *Umpfenbach*: Fin. Wiss. I. köt. 9. l.

[3]) V. ö. *Bleibtreu:* Politische Arithmetik (1845). *Öttinger*: Polit. Arithmetik (1863.) *Wild:* Politische Rechnungswissenschaft (1862.) és *Weninger:* Politikai számtan (186⁹/₇₀.) 2-ik kiadás.

[4]) Lásd: Ed. *Baumstark:* Kameralistische Encyclopädie (1837.).

[5]) „Die Finanzwissenschaft (mond Rau) stützt sich auf die Lehrsätze der Volkswirthschaftslehre, und kann grösstentheils als Ergebniss einer Anwendung dieser Wissenschaft auf den Zweck der Versorgung der Staatsgewalt mit sachlichen Gütern angesehen werden." Mihez azt teszi *Schön* (Grundsätze der Finanz p. 10.) hozzá, hogy a nemzetgazdaságtudomány a pénzügytannak csak a népjóllét érdekeinek kiméléséré, de nem előmozditására irányuló szabályokat kölcsönöz.

[6]) Azt jegyzi meg itt *Rau*, hogy ott, hol e két szempont összeütköznék, rendszerint a *pénzügyi* háttérbe kell hogy vonuljon, miután előbb képes az állam valami kevésbé veszélyes jövedelemforrást feltalálni, mint a nemzetgazdaság egy nagy akadálylyal való küzdelemben sükeresen gyarapodni. — Bár nem következik innen az, hogy a *pénzügyi érdeknek föltétlenül s mindég* alá kell rendeltetnie a közgazdaságinak, miután a financzia is egy *államczél*, melynek megvalósitása meghatározott követelések stb. kielégitésétől föltételeztetik. l. *Umpfenbach:* Fin. Wiss. I köt. 11. l.

7. §.

A pénzügytan fontossága és tárgyalási rendszere.

A pénzügytudomány *közvetlenül* azt vevén czélba, hogy kideritse az elveket, melyeken az államháztartás helyes rendezése és vezetése alapszik, — *közvetve* pedig az állam minden feladatai és érdekei előmozditását segítvén elő: (elméletileg ugy mint gyakorlatilag véve) *jogosultságát* önmagában hordja, s minden többi állam- s társadalmi tudományok méltó testvére, egyik alapvető s kiegészitő alkatágaként jelenkezik. Szükségtelen azért érinteni is, hogy e tudomány elveinek ismerete s méltatása nem csak az államok sorsát intéző kormány-férfiak s törvényhozóknak, a jogásznak és a publicistának, az administrativ s igazságszolgáltatási közegeknek stb. hanem *minden müvelt honpolgárnak* is szükséges; mert ez ismeretek hiányában az illetők hivatásukat kellőkép teljesiteni, a finánczérdekeknek az állam- s társadalmi élet nyilvánulásaival való szoros összefüggését felfogni, a közélet terén szükséges javitásokat eszközölni stb. képtelenek lesznek; káros következésű tévedések s balnézetek uralomra jutnak; a köz- és magángazdasági érdek csorbát szenved; a státusférfiu épugy, mint a magános polgár igen sok fontos esetben a magatartás s önelhatározás sinórmérvét nélkülözi; a tőkés, az iparos, a pénzember pedig az üzletvilág zajlongó hullámai közepette minden iránytű nélkül ide oda hányattatik.

A mi pedig a tudomány tárgyalási rendszerét, névszerint tananyagának felosztását illeti, ez a következő:

Az *első szakaszban:* az államszükséglet, vagyis a közczélok biztositására teendő *kiadások* és ezek *eszközlésének módjai*, és *elvei* fejtetnek ki.

A *második szakasz:* az állambevételek elméletét tartalmazza, s a közjövedelmek forrásainak, tehát az államjószágok, regalék, egyedáruságok, illetékek s főleg az *adók*nak ismertetését nyujtja.

A *harmadik szakasz:* a pénzügyi súlyegyen megzavartatása folytán szükségessé váló, vagy *általában* indokoltaknak jelenkező államadósságok és hitelmüveletek tanait foglalja magában, végre

az utolsó vagy negyedik szakasz a *pénzügyi igazgatás*, a pénztárügy, és az államszámviteli *ellenőrzet elveivel* foglalkozik, s sok szakember által inkább csak a pénzügytudomány rendszerének „*függelékeként*“ szokott tekintetni.

8. §.

A pénzügytan történeti fejlődése és irodalma.

A pénzügytanra nézve kiválóan áll az, hogy elmélete csak igen lassan, kapcsolatban magával a pénzügyi gyakorlattal képződött, s majdnem a legujabb időkig nem volt egyéb, mint minden mélyebb alapot nélkülöző gépies *lenyomata* az egyes államok részben egészen helytelen financziális intézményei és eljárási rendszerének. Sőt nincs tagadás benne, a p. ü. tan még mai nap sem áll igen magas fejlettségi polczon, és sok igen művelt s gazdag szellemi productióval dicsekedhető népnek irodalmában sem szerepel kellő mérvben.

Egészben véve a pénzügytan története is (ugy mint a nemzetgazdaságtané) két fő szakaszra osztathatik; az első a töredékes müvelés korát képezvén, a *Smith Ádám előtti* időre vonatkozik; a másik, vagy a rendszeresb művelés kora pedig, a mely Smith Ádámtól a jelenkorig terjed. — Az *ókort* különösen illetőleg, ez épugy mint a *középkor*, az államgazdasági elmélettel alig foglalkozott, s sem *Xenophonnak*: „De vectigalibus" és „De Reditibus Atheniensium," czimű művei, sem *Aristoteles* vagy *Theophrast*: Oekonomikája, illetőleg Politikája és Ethikája, sem a nagy római *jogászok*, vagy *Cicero, Seneca, Plinius*, s más ókori irók dolgozatai, sem végre a középkori *szent atyák*- vagy *Aquinoi Tamás, Occam*, Florenczi *Antonin*, Sienai *Bernard*, stb. iratai nem tekinthetnek a pénzügy tudományos kezdeményeinek.

Termékenyebb eszmemozgalommal találkozunk ellenben már az *ujabbkor* első századaiban, a midőn jelesül az államháztartás eddigi egyszerűségéből kivetkezve, szövevényesebbé, a státusszükségletek köre tágasbá, a kormányzat, hadszerkezet stb. költségei jóval nagyobbakká lettek, a népjóllét a fölülről jövő szerfeletti nyomás alatt igen sokat szenvedett a kormányok által, fiskális érdekből a legkiáltóbb igazságtalanságok követtettek el stb.; másfelől a nemzetgazdaságtan helyesb elvei is érvényre kezdének emelkedni; — és igy az *állambölcselők* közül többen a financzügy alapjainak, természetének; — és eszközeinek nyomozására mintegy ösztönöztetve érezvén magukat, az elmélet elemeinek kifejtésével tüzetesen kezdtek foglalkozni. Ily előhirnökei a tudományosb fejlődés-iránynak a 16-ik és 17-ik században: *Bodin* (De republica 1576.) ki egész érvelésének alapjaul az „*Aerariumot*" veszi, az államtulajdon helyes igazgatását ajánlja, s egyebek közt éles kifakadást intéz azok ellen: „qui opes civium exhaurire, et principes ad inusitata vectigalium genera urgent;" a fiskális jellegű jogtudomány s a német kameralistika egyik megalapitója *Klock* (De Aerario 1651. cz. művével), *Besold*: (De Aerario pubblico 1630.) *Boxhorn* (Tractatus politici 1673.) *Seckendorff* a „Deutscher Fürstenstaat" (1656.) cz. munka szerzője, mely utóbbi már az adók elméletét is fejtegeti (a 8-ik részben) és *Schröder* (Fürstliche Schatzkammer 1686.); kiknek iratai azonban majdnem kizárólag az egyoldalu *merkantilismus* eszmekörében mozognak, s a tudomány valódi nemzetgazdasági alapjait figyelembe alig veszik.

A 18-ik század folyamában hatással voltak a financztudomány fejlődésére a franczia *Dutot* (Reflexions politiques sur les finances et le commerce 1751.), s némely *olasz* irók, kik a pénz- és forgalmi feladványokat hozták a financzelmélettel kapcsolatba, továbbá *Hume David* (Essay, és Discoures 1742. 1751.), a világhirű státusbölcselő *Montesquieu* (Törvények szelleme cz. remek munk. 13-ik könyvében), továbbá az olasz *Galiani, Montanari*, s mások; végre a *Physiocraták*: Quesnay, Letrosne, Turgot, kiknek köz- és államgazd. elméletét a „Nemzetgazdaságtanban" már ismertettük, s kiknek tanai az adóelmélet egyszerűsitésére voltak befolyással; másfelől a német nagy *kameralisták*, ugymint *Justi* (1758. és 1760), *Pfeiffer* (Grundriss der Finanzwissenschaft 1781.) *Rössig* (Finanzwissenschaft 1789.), *Jung* (szintén 1789.) s némileg *Sonnenfels*, kikről részben a nemzetgazd. irodalom történetében emlékeztünk meg.

A valódi tudományos elmélet megalapitójaul azonban a nagy angolskót nemzetgazdát *Smith Ádámot* tekinthetni a 18-ik század hetvenes éveiben. A mennyiben jelesül sokszor említett classikus művének (Inquiry into the nature and causes of wealth of Nations) utolsó vagyis 5-ik könyvében az államkiadások és bevételek tanát s különösen az adó-rendszer irányelveit behatóbban tárgyalja, a jövedelem forrásait és elemeit kimutatja, a nemzetgazdaság és financzügy közti kapcsolatot földeriti, szóval számos azóta életben és tudományban uralkodóvá vált elveket megállapitott. — Smith Ádámtól fogva a jelenkorig egész sorával találkozunk a szakférfiak- és iróknak, kik e tudományt részint kapcsolatban a nemzetgazdasággal, részint önálló tanszakként tovább fejleszteni és tökélyesbíteni törekedtek. Legtekintélyesb nevek pedig ez irányban:[1-2])

a) Angliában századunk első tizedeiben: *Sinclair, Ricardo*, Cohen *Macculloch*; napjainkban Stuart *Mill, Macleod, Tooke, Patterson*;

b) a Francziák közöl J. B. *Say* (Cours VII—IX-ik sk. részéb.) *Sismondi, Ganilh, Rossi, Audiffret*; napjainkban Jos. *Garnier, Parieu, Royer, Dupuynode, Boiteau, Wolovszky*:

c) A Németeknél *Soden* (1811.), Stockar-Neuform (1807.), *Schmalz* (1818.) s főleg *Jakob* meg *Malchus* mint pályatörők, *Nebenius* (Über den öffentlichen Credit 1829.), *Rau, Schön, Höfken, Umpfenbach, Wagner* Adolph, *Bergius, Pfeiffer, Moltke* (Einnahmquellen des Staats, 1846), *Dietzel* és *Stein* az ujabb időkben, részint mint kitünő monographisták, részint mint rendszerezők; mig

d) a többi népek irói közül csak a spanyol *Colmeiro* és *Canga-Arguellesre*; a holland: *Hogendorp, Ackersdej*-k, és Verlorenre; az olasz *Scialoja*, Messedaglia, Boccardo; az orosz *Cancrin, Tegoborsky, Besobrasow*, Berens és *Walckerre*; a svéd *Sweigaardra*, meg az *osztrákok* közül báró *Hock* az: Öffentliche Abgaben und Schulden (1863.) Die Finanzverwaltung Frankreichs (1857) és Die Finanzen und die Finanzgeschichte der Nordamerik. Freistaaten (1866) cz. remek munkák szerzőjére, azután b. *Czörnigre* és *Schwarzerre* utalunk.

e) Hazánkban végre[3]) *Vuchetich* (Scientia rei aerariae 1790), *Cserghető, Vedres* (századunk elején), továbbá gróf *Széchenyi* (Hitel, Stádium cz. műveivel), *Desewffy Emil* gróf (a függő pénzügyi kérdések cz. 1856-ban

közzétett dolgozatával) *Lónyay* (Közügyekről 1863. cz. értekezéseivel, *Weninger*, (bankelméleti művével és politikai számtanával) *Karvasy*, *Matlekovics*, és a jelen sorok irója (rendszeres pénzügytani kézikönyvekkel) *Szepessy* (az ausztr. birodalmi adórendszer 1867.), *Keleti*, *Csengery* Antal, *Trefort*, *Fényes*, *Pulszky*, *Falk*, *Halász*, *Horn*, *Wodianer*, *Korizmics* s mások végre nagyobb napi kérdésekre vonatkozó fejtegetésekkel törekedtek a szakirodalmat meghonositani, és előbbrevinni.

Jeles s használatra ajánlatos *kézikönyvek* egyébiránt a pénzügytanra nézve különösen ezek:

Jakob: Die Staatsfinanzwissenschaft (1821. uj kiad. 1837.).

Malchus: Handbuch der Finanzwissenschaft. stb. (1830.).

Rau: Grundsätze der Finanzwissenschaft. 1832. óta több kiadásban, legujabban 5-ik kiad. (1864—1865.).

Umpfenbach: Lehrbuch der Finanzwissenschaft (1859.).

Stein: Lehrbuch der Finanzwissenschaft (1860.).

Macculloch: Principles and practical influence of taxation (1845.).

Joseph Garnier: Traité des Finances. (1862.).

Patterson: The Science of Finance, stb. (1868.) [4]).

Pfeiffer: Die Staatseinnahmen, ihre Geschichte, Kritik und Statistik (1866.) 2. köt.

[1]) Miután a jelen munkában a jelesb szakirók művei az egyes fókérdéseknél ugy is felsoroltatnak, itt az irók neveik egyszerű megemlitése elégségesnek látszott.

[2]) A pénzügytudományi irókra nézve is áll az, a mit a nemzetgazdaságtan 29- és 30-ik §§-ban mondottunk; megjegyezvén, miszerint rendszeresség és alaposság tektbn. a financztudomány terén a *német* szakemberekkel egy nemzet irói sem vetekedhetnek.

[3]) A pénzügyi nézetek és törekvéseknek keletkezését, fejlődését és ujabb állását *hazánkban* tüzetesen fejtegette szerző: a „Nemzetgazdasági Eszmék fejlődési története és befolyása a közviszonyokra Magyarországon" czimű (1868-ban megjelent) pályamunkájának 34. sk., 55. sk., 99. sk., 109. sk., 159. sk., 198. sk., 264. sk., 445. sk. 488. sk., és 566. köv. lapjain.

[4]) *Macculloch*: Principles of taxation, — és *Patterson* itt emlitett műve szorosan *pénzügytani* kézikönyveknek nem nevezhetők, főleg az utóbbi, mely legnagyobb részt bank- és hitelelméleti fejtegetésekből áll.

ELSŐ KÖNYV.

AZ ÁLLAMKIADÁSOK.

Irodalmi segédszerek: Rau: Finanzwissenschaft (1864.) 24—81. §§. **Stein:** Lehrbuch der Finanzwissenschaft (1860.) 23—54. l. **Umpfenbach:** Lehrbuch der F. W. (1859.) I. k. 23—50. l. **Jos. Garnier:** Traité des Finances (1862.) XIX-ik fejezet. **Pfeiffer:** Die Staatseinnahmen (1866.) I. köt. 41. sk. l. **Wagner Ad.** Die Ordnung des oesterr. Staatshaushaltes (1863.) 1. sk. l.

ELSŐ FEJEZET.

AZ ÁLLAMKIADÁSOK ÁLTALÁBAN.

9. §.

Az államszükséglet általában.

Az állam czéljai megvalósitására megkivántatott javak és eszközök sommája az *államszükséglet* (Staatsbedarf); a mely a szerint a mint az egyes államban a megvalósitandó közczélok köre szükebb vagy szélesb, kisebb vagy nagyobb szokott lenni; mig az ez államszükséglet fedezésére tettleg alkalmazott gazdasági javak összege az *államkiadás* (Staatsausgabe), vagy *államköltség* (Staatsaufwand).

Az államkiadások tekintetében főfontosságú mozzanat azok *nagysága* és *mérve*. E mérv azon czélok és feladatoktól függ, melyek elérését a közhatalom maga elé tűzi, s sem *ingyenes* szolgáltatások, sem *tiszteleti* szolgálat (Ehrendienst), hanem csak *anyagi javak, s gazdasági értékek* alapján, illetőleg feláldozásával valósithatók meg. — Az emberiség történetének és a pénzügyi viszonyoknak figyelmesb szemlélete azon majdnem *természettörvényi* jelleggel biró szabály fölismerésére vezet, hogy (mig az állami szükségletkör alacsonyabb műveltségű népeknél csekély) a műveltség terjedése- és az államélet kifejlésével karöltve (sőt egymást mint ok- és okozat föltételezve) az államszükségletek mérve is folytonosan *növekedik*;[1]) s daczára annak, hogy a polgárosodás haladtával sok szükséglet (például

személy- és vagyonbiztositási intézkedés stb.) vagy általában megszünik, vagy (a mennyiben maguk a polgárok által, állami támogatás nélkül fedezhető) *államszükségleti* jellegét elveszti:[2]) az állam-eszme teljesb érvényrejutása, a polgárok igényeinek a státus irányábani fokozódása, a társadalom mind sokasbodó culturai, ipari, közgazdasági érdekeinek és törekvéseinek az állam által mellőzhetlenné váló gyámolitása stb, mind nagyobb és nagyobb erőfeszitést és költekezést tesz a státus részéről szükségessé; mig viszont, ugyan e nagyobb mérvű költekezés ismét a társadalom *anyagi gyarapodását* eszközli, s ez által a szaporodó terhek könnyebb viselésére képesitvén, s erőinek sükeresb fejlődését biztositván, végfolyamatban megint magára a műveltségi és állami élet tökélyesbedésére, s uj és uj iránybani emelkedésére vezet.

Az előrebocsátottakból foly, hogy *államczélok* és *államkiadások* közt szoros kapcsolat és viszonyosság létezik;[3]) tehát az utóbbiak kérdése amazok kérdésének megoldása nélkül alig dönthető el; — s másfelől, hogy az államhatalomnak nem szabad oly kiadási tételeket háztartásába fölvenni, melyek nem felelnek meg valami tettleges közczélnak (államérdeknek); sőt, hogy lehetnek valódi államczélok, melyek megvalósitása igen kivánatos, de a költségtervben még sem találhatnak helyet, azért, mivel az általuk igényelt költségek a nemzet anyagi ereje és képessége mérvét még meghaladók.[4])

Következik az előrebocsájtottakból az is, hogy miután legtöbb államban nem minden közszükséglet fedeztethetik, vagy fedeztettetik teljesen: az ildomos pénzügyi vezénylet főfeladata az leszen: az államczélokat az államerőkhöz képest megállapitani, az egyes államszükségleteket (a körülmények helyes számbavételével) *jelentőségük rangsora* szerint osztályozni,[5]) az eszélyes magángazda módjára első, másod- és harmadrendű kiadások közt kellő különbséget tenni, s minden egyes (főbb) költségtételnél a belőle eredő *hasznot* és *előnyt* a megkivántató *áldozattal* egybevetve, mérlegelni és számba venni[6–7]).

[1]) Azt mondja erről *Umpfenbach*: „Das Gesetz der Grösse des Staatsbedarfs ist ein regelmässiges Fortschreiten mit dem Fortschreiten des menschlichen Gemeinwesens.“ (id. munk. 25. l.) L. még e momentum statistikai illustrátióját *Pfeiffer*: Staatseinnahmen cz. m. I. köt. 43—44 l.

[2]) V. ö. *Umpfenbach*: id. m. 26. sk. l.

[3]) L. *Wagner*: Ordnung des österr. Staatshaushalts (1863). 2. sk. l.

[4]) Ide vonatkozik *Waitznek* megjegyzése: „In einen entwickelten Staate müssen sich die Einnahmen nach den Ausgaben richten, — die Ausgaben aber nach den Bedürfnissen und vorhandenen Kräften“ (Politik 1862.) 81. l.

[5]) Ily rangsor felállitását *Zachariae* (Vierzig Bücher vom Staat 1832. V-ik köt. 380. l.) kisértette meg; belátván azonban maga is, hogy ez irányban valami *általános* érvényü *elvet* megállapitani nem lehet. (l. *Umpfenbach* 30—31. l.) Nézete szerint e sorozat a következő volna: 1.) Országvédelmezési 2.) békefentartási, 3.) közjövedelmek begyüjtési, 4.) államadóssági kamatfizetési, 5.) udvartartási, 6.) Igazságszolgáltatási, 7.) Jóllételőmozditási intézkedésekre czélzó kiadások. — Más sorozatot állitott fel legujabban *J. Garnier*: Traitéje X-ik fej. L. még *Hock*: Öffentliche Abgabe 6—8. l.

[6]) E latolgatásnál természetesen nem csak a *jelen*, hanem a *jövőnek* érdekei is mindenkor szem előtt lesznek tartandók.

[7]) Az államszükséglet megállapitására nézve azt mondja *Höfken*: „Im Allgemeinen ist es zwar klar, dass der Aufwand des Staats nicht grösser und nicht kleiner sein soll, als die Erfüllung der Staatszwecke heischt. Allein hier schon sind die Gränzen sehr unbestimmt, es *fehlt an einem allgemein gültigen Kriterium politischer Wirthschaftlichkeit.* Die Auffassung über das was nothwendig was staatsklug, was nützlich oder bloss angenehm oder gar willkürlich ist, ist sehr verschieden.“ (Steuerreform in Österreich p. 5.) L. még *Say*-nek megjegyzéseit *Cours* Complet de l'Écon. Politique cz. nagy művének VII-ik fej. 13-ik r.

10. §.

Az államkiadások osztályozása.

Az államszükségletek, illetőleg kiadások, természetök és rendeltetésüknél fogva, igen különfélék, s azért csak bizonyos osztályozás alapján méltányolhatók helyesen. Igy jelesül

a) Tekintve az *értékformát*, melyben az államszükségletet képző gazdasági javak jelenkeznek, a kiadások vagy *természetbeni* (natural) vagy *pénz-kiadások*. A natural-kiadások azon szakában az állam-életnek túlnyomók, midőn még a terményforgalom uralkodik, adók és szolgáltatások termesztményekben rovatnak le, s az állam szükségletei beszerzésére pénzzel nem rendelkezik; tehát alacsonyabb müveltségi fokokon. Azon mérvben azonban, a melyben a polgárosodás terjed, és a státus-szervezet tökélyesbül: a natural-szükségleti rendszert a pénzszükségleti váltja fel, még pedig ugy, hogy lassanként majdnem kizáró uralomra jut, s az összes államháztartás alapjává lészen.

b) A gazdasági javak, melyekkel az államnak a közczélok megvalósitására rendelkeznie kell, vagy *személyes szolgálatok*, vagy *anyagi* eszközök és *jószágok*. E különbség szerint az államszükséglet vagy *személyi* vagy *dologi* (Personal- und Realausgaben); amazt a közhivatalnokok s a katonaság fizetésére (s hasonnemű czélokra) forditott kiadások, emezt minden *többi* az államigazgatás és közügyintézés körében előforduló költségek képezvén.

c) Az államkiadások továbbá bekövetkezésök *ideje* szerint: *rendes*ek, vagy *rendkivüli*ek. Rendesek jelesül azok, a melyek az államélet szabályszerű folyamában évenkint, vagy legalább is *bizonyos* időközökben ismétlődve előfordulnak, s határozott tartandósági jelleggel birnak; a miért az állam alkotmányával és igazgatásával mintegy szükségszerű összefüggésben állnak; bekövetkezésükre nézve előre láthatók; az állami költségvetésben szabályszerű helyet foglalnak el; s melyeknek ép azért fedezésére mindenkor állandóan befolyó jövedelmek jelelendők ki.[1]) — A *rendkivüli* kiadások ellenben azok, a melyek csak bizonyos időpontban mutatkozó *különös szükségletből* (nagyobbszerű javitások és reformok, folyamszabályozások, utak és vaspályák épitése, vagy balesetek és természeti csapások, vagy a katonák létszámának s a hadkészleteknek nagymérvü szaporitását igénylő háborúk alkalmával) erednek; nem mindég előreláthatók; külön jövedelmi forrásokat[2]) igényelnek; s ugyanazért az állambudgetben is egészen külön osztályt vagy rovatot szoktak képezni. — A rendes és rendkivüli kiadások szétválasztása, melynek gyakran még *közjogi jelentő-*

sége is szokott lenni (a mennyiben például a rendes budget hosszabb, a rendkivüli pedig csak rövid időre nézve állapittatik meg a törvényhozás által), némi nehézséggel jár, mert a kettő közt éles határvonalt huzni mindég nem lehet, s például egy eredetileg rendkivüli kiadástétel az idők folytában rendessé valhatik; — részint azon okból, mert vannak sok egyes kiadások, melyek *egy* osztályba esnek, a mely osztály összczélja állandó, de a kiadások legközelbi tárgyai évről évre változnak.

d) Tekintve a kiadások hatását, azok vagy *produktivek*, vagy *improduktivek*. A nemzetgazda „produktivnek" nevezi mindazon ok és czélszerűleg eszközölt kiadást, a mely valami igazi közszükségletnek, az államczélok egyike vagy másika megvalósitásának szolgál; „improductivnak" ellenben azt, melyből a társadalom vagy az állam hasznot nem von, melynek semmi uj érték vagy előny, mint eredmény vagy folyomány meg nem felel.[3]) Igy például az igazságszolgáltatásra, a hon védelmére, vagy a közoktatás és népnevelésre (a nemzet erejének megfelelő módon) tett kiadások, bár közvetlenül anyagi értékeket nem hoznak elő, okvetlenül productivek; improductiv költség ellenben az, a mely pl. eredmény nélküli vagy szükségtelen hadiviselésre, aránytalan sokaságu tisztviselőkre s katonákra, vagy pazar udvartatásra fordittatik[1]).

e) Az államkiadások végül a szerint, a mint vagy az egész államra, vagy csak bizonyos tartományra vagy kerületre irányulnak: *birodalmi*, *tartományi* vagy *kerületi* kiadásoknak neveztetnek. Ez osztályzás onnan ered, hogy sok kiadás, mely közczélok tekintetéből történik, nem egyenlő mérvben történik az *egésznek* érdekében, hanem kiválókép egyes országrész, tartomány vagy kerület javára; s hogy helyes államháztartási rendszernél oly szükségletek, melyek kielégitéséből az *egész* állam von hasznot, a birodalmi (központi), olyanok pedig, melyek csak egyes részekre irányulnak, legalább jó részben a tartományi stb. jövedelmekből, illetőleg pénztárakból lesznek fedezendők. Minek jó következése lesz az, hogy az illető országrész szükségei ellátásában nagyobb takarékossággal fog eljárni; s a birodalom egyik része vagy tartománya, melynek tán igenis nagy szükségei vannak, a többiek rovására az országos erőforrásokat túlzott mérvben igénybe nem vehetendi.

[1]) A rendes államkiadások közelebbről szemlélve még vagy *változatlanok*, *állandók* (ständige Ausgaben), a melyek t. i. évről évre egyenlő mérvben maradnak; vagy *változók*, melyek ép idő- és körülmények szerint majd kisebb majd nagyobb tételekben jelenkeznek.

[2]) Például hitelműveleteket, államjavak elidegenitését, uj adók behozatalát. — A mennyiben valamely *rendes* kiadás néha különös körülménynél fogva nagyobb összeget vesz igénybe, a *tőbb'et* szinte *rendkivüli* kiadás szinét ölti magára, de lényegileg ilyennek még sem nevezhető.

[3]) A productivitás fogalma itt (mint emlitnünk se kell) szélesb értelemben vétetik; mert szorosan (s anyagelviesen szolgálva) productivnek csak oly államkiadás lenne nevezhető, mely valami államilag vezetett vállalatban, gazdaságban stb. tőke-képződést vagy jövedelem-szerzést közvetitene. L. még *Stein:* Lehrb. 33. l. és *Umpfenbach:* 32. lap.

[4]) E pontban foglalt elvek tovább-füzése az ugynevezett *községi pénzügy*re is vezet, melynek helyes rendezése ép napjainkban kezd tüzetesb figyelem tárgyává lenni

A tulajdonképeni államkiadásoktól ugyanis jól megkülönböztetendők az ugynevezett *megyei* vagy *községi* kiadások, melyek szorosan megyei illetőleg községi czélokra (elemi oktatás, vidéki utak, kövezet, stb.) tétetnek, s úgyanolykép itélendők meg, mint fent a szövegben a tartományi és kerületi kiadásokra nézve mondatott. Az ez alapon alakuló *községi pénzügy* (Gemeindehaushalt) kicsibeni képe és másolatja az államháztartásnak. E községi pénzügy szervezete, forrásai, és institutióinak vizsgálata most kezd előtérbe lépni; az önkormányzati rendszer egyik külön s főfontosságu alkatelemét képezi; s helyes rendezése, s az állami gazdasággal való kapcsolatba hozása a praktikus országászattan kiválóbb feladatai közé tartozik. l. *Stein*: Fin. Wiss. 79—95. l. *Rau*: F. W. 52—55. §. *Karvasy*: Pénzügy-Tud. 22—23. l. *Walcker*: Selbstverwaltung des Steuerwesen (1869.) 48. sk. és 84 sk. l. és alantabb az *adóelméletet* tárgyazó §§-okat.

11. §.

Az államkiadások tárgyköre, jelesül alkotmányi és igazgatási kiadások szerint.

Tekintve az egyes államkiadások *czélját* és *tárgyait*, leghelyesebben két főosztály különböztethető meg, melyek alá azok sorolhatók, névszerint *alkotmányi* és *igazgatási* kiadások. Az alkotmányi kiadások jelesül azok, melyek az állam alap-szerkezete s formájára, továbbá az uralkodó, és a közhatalom gyakorlásával foglalkodó személyekre vonatkoznak (tehát kiadások az udvarra, a törvényhozó testületre, stb): mig az *igazgatási* kiadások sorába azok tartoznak, melyeket az államhatalom az egyes közczélok előmozditása tekintetéből teszen, tehát annyifélék, a hány ága és feladatköre a státusigazgatásnak tulajdonkép megkülönböztethető[1]). — Közelebbről szemlélve a közkiadások e két osztályát, ezek imigy jelenkeznek:

a) *Az udvartartási költségek*[2]). Ezek egyeduralmi államokban fordulnak elő, a hol tudniillik a *fejedelmet*, (mint a státusfennség személyesitőjét, s a főhatalom birtokláját) anyagilag oly fényes állásba kell helyezni, a mely méltóságának megfelel, illő uralkodói föllépését lehetségesiti, teljesen önállóvá és függetlenné teszi, s kegyelem és jótétemények osztogatására is képesiti. *Eredetileg* legtöbb államban a fejedelem és háza domaniumokból láttatott el, sőt a monarchiai absulutismus korában maga az összes közjövedelem is mintegy fejedelmi vagyonként tekintetett. Az *ujabb időkben* itt-ott bizonyos jószágok vannak az udvartartásra nézve kijelölve, melyek azután *korona-jószágoknak* is szoktak neveztetni; mig másutt, jelesül alkotmányos országokban, az uralkodó szükségletei fedezésére megkivántató pénzerők az országgyülés által határoztatnak meg. — Az utóbbi módon megállapitott udvartartási költségek *civillistának* hivatnak, s vagy egyszer mindenkorra, vagy a fejedelem trónraléptekor annak egész uralkodási idejére, vagy egyik financz-időszaktól a másikig szoktak kijelöltetni[3]); s lehetnek *rendesek* és *rendkivüliek*; továbbá olyanok, melyek szorosan az uralkodó szükségleteire, és olyanok, melyek a fejedelem özvegye, vagy rokonai (uralkodó-családi herczegek) dotatiójára vettetnek ki, mely utóbbi esetben *appanage-kiadások*nak is neveztetnek. — Azt, hogy mekkora legyen a fejedelem civillistája, általánosan meghatározni nehéz. Mindenesetre tekintélyesnek kell lennie, hogy az uralkodót állásához képesti föllépésre

képessé tegye, kicsinyes takarékossági gondok alól fölmentse, adakozást, müvészet- és tudománypártolást stb. neki lehetségessé tegyen; ámde soha se lehet akkora, mely a nemzet ereit meghaladván, üres pompa és fényüzés eszközeit szolgáltatná; mint az fájdalom sok államban tapasztalható[4]). *Köztársaságban* ilyféle költségek nem léteznek, s helyöket azon kiadások foglalják el, melyek a *kormány-elnök* fizetése s egyéb szükségletei fedezésére megkivántatnak.

b) Alkotmányos országokban nem jelentéktelen költségtételt képeznek az *országgyülési kiadások*, melyek névszerint a törvényhozó testület tagjainak fizetésére, ülésezési épületek és lakbérre, enquêtek, bizottságok működésére, irodai és nyomtatványi szükségletekre kivántatnak meg; s kivált ujabb időben, hol a képviselők dijazásának rendszere általánosban kezd érvényre jutni, s a parlamenti kormány hosszas ülésszakokat von maga után, — tetemes összegeket képviselnek.

[1]) Ezelőtt az államkiadások négy fő-osztály szerint különböztettek meg, u. m. udvartartás, — kormányzás, — katonaság-, és államadósságra forditott kiadások szerint; a fentjelzett uj csoportositást *Umpfenbach* vezette be az irodalomba.

[2]) V. ö. erre nézve *Rau:* Fin. Wiss. 41—51. §§. *Jakob*: Staatsfinanzwissenschaft 835. sk. §§. *Malchus:* Fin. Wiss. II. köt. 10. §. *Pfeifer:* Die Staatseinnahmen 41. sk. l.

[3]) Leghelytelenebb mindenesetre ez utóbbi mód, mert nehezen egyeztethető meg a fejedelem méltóságával (hogy e részben minduntalan alkudozások és tárgyalások kerüljenek az országgyülésen szönyegre) s ellenkezik minden jó háztartás föltételeivel is.

[4]) A civillista hovaforditása az uralkodó teljes szabadságára hagyandó ugyan, de meghatározhatók mégis azon kiadások, melyek egyenesen belőle fedezendők. Az egyes európai fejedelmek civillistáit tekintve, ujabb időkben a franczia császáré 12—16., az Ausztriai császáré 6—7, a Porosz királyé 3, a Belgáé- és Bajoré 2, az Angol királynéé $3^1/_2$ millió forintra rugott.

12. §.

Folytatás.

Az *igazgatási kiadásokat* illetőleg (melyek együvéfoglalva *Civil-État*nak is neveztetnek), ezek az állam kormányzata, a hatósági közegek és hivatalok, meg az államigazgatás egyes ágaira czélzó költségtételekből állanak, s a következőkép tekintethetnek át: a) Fejedelmi *iroda* (Cabineti) kiadások, kiadások az állam- és miniszteri tanácsra, státusminiszteriumra stb. Ezek után jőnek a tulajdonkép úgynevezett kormányzati kiadások, melyek minden valamivel nagyobb államban megannyi külön *miniszteriumok*[1]) szerint osztályoztatnak. Jelesül b) *Belügyi* igazgatási költségek,[2]) hová rendszerint a közrendészeti[3]) s közegészségügyi kiadások is soroltatnak. c) *Igazságszolgáltatási* kiadások, melyek a törvénykezés és biró kar, továbbá, fegyházak, codifikatió, stb. czéljaira szükséglett kiadásokat foglalják magukban. d) *Közoktatási* kiadások, jelesül tudományos intézetek gyámolitása, fő- közép- és alsóbbrendű tanodák tartására, népnevelésre, több államban vallás-egyházi czélok előmozditására. e) *Pénzügyi* igazgatási költségek, a hová tartoznak a közjövedelmek beszedése és kezelésével járó kiadások, a jövedéki és ellenőrködési közegekre, a státusadóssági tőketörlesztés és kamatfizetésre,[4]) végre államszámvitelügyre igényelt kiadá-

sok. f) *Közgazdasági* kiadások, melyek nevezetesen a mezei ipar, a gyártás, forgalom és közlekedés gyámolitására irányulnak, a társadalom anyagi érdekei előmozditására fordittatnak. g) *Hadügyi kiadások*, melyek jelesül a katonaság eltartására, laktanyák és épületekre, fegyverzet, erődités ek, hadi hajók, katonai tanodák stbre szükségelt tételekből állanak, s az utóbbi időkben mesés mérvűekké váltak Europa majdnem valamennyi államaiban[5]). Végre h) *Külügyi* kiadások, a hová a diplomatiai ügyvitelre, a követek és consulátusok tartására czélzó, szóval az államnak idegen államok irányában kellő képviseltetésével járó költségek soroltatnak[6]).

Az itt felsorolt államkiadások nagy része mint emliteni sem kell, csak a műveltségben már valamivel előrehaladottabb országokban fordul elő; alacsony fejlettségi fokon álló népeknél ellenben vagy egészen hiányzik, vagy oly csekély szükségleti mérvben jelenkez, hogy valami szövevényesb financz-háztartás egészen nélkülözhető; úgy hogy teljes joggal mondhatni, miszerint az állami pénzügyrendszer azon arányban fejlődik és lesz teljesbé illetőleg bonyolultabbá, a melyben a műveltség és polgárosulás terjed, s evvel karöltve a szükségletek köre és határai is mind szélesebbekké válnak.

[1]) Azaz kormányzati és hatósági központok szerint.

[2]) Jelesül politikai országos és kerületi hatóságok, tisztviselői kar, hivatali épületek, irományok stb. által föltételezett kiadások.

[3]) Például közbátorsági, jótékonysági, emberiességi stb. intézetek; fensőbb állampoliczia, orvosi s egészségügyi rendészet.

[4]) E költségtétel egy maga legujabban felment Angliában körülbelül 280, Frankhonban 200, Oroszországban 100, Ausztriában 130, Poroszországban 40, Italiában 80, Hollandban 36, Belgiomban 20 millió forintra évenként.

[5]) A hadügyi kiadások ujabb időben Angliában (a tengerészeti hajóhaddal együtt) mintegy 200, Frankhonban 180, Ausztriában 90, Poroszországban 60, Belgiomban 15, Hollandban 15, Oroszországban 140, Italiában 80 millió forintra rúgtak.

[6]) Az államkiadásoknak egyetemes *statistikai* szempontból való tüzetesb ismertetését nyujtja *Hauser*: Allg. Vergleichende Statistik (1865). *Kolb*: Statistik (5-ik kiad. 1866.) és az angol *Statesman* s Yearbook (1870.).

MÁSODIK FEJEZET.

AZ ÁLLAMKIADÁSOK FEDEZÉSI ELVEI ÉS AZ ÁLLAMI KÖLTSÉGVETÉS VAGY BUDGET KÜLÖNÖSEN.

13. §.

Az államkiadások eszközlési módja.

Valamint a magán, ugy az állami háztartásnak is megvannak a kiadások fedezése tekintetében bizonyos szabályai, melyek szükségkép szem előtt tartandók, hogy a *pénzügyi egyensúly* meg ne zavartassék és a társadalom financziális bonyodalmaktól ment maradjon.

Általános, minden népre és országra egyaránt alkalmazható ilyféle szabály, illetőleg *kiadási mérv* ugyan nem létezik; mert az anyagi erőforrások és eszközök, sőt még a közczélok köre is különböző az egyes államokban. Azt azonban irányelvül mégis ki lehet tüzni, hogy mint minden gazdaságban általában, ugy az államában is: a *gazdaságosság* (Wirthschaftlichkeit) és *takarékosság* mulhatlanul szükséges, mely nélkül még nagy és gazdag nemzeteknek sem lehet biztos alapon nyugvó pénzügyük és gazdaságuk[1]).

E takarékosságnak nem szabad ugyan soha *fösvénységgé* vagy fukarsággá fajulnia; nem szabad úgy alkalmaztatnia, hogy oly kiadások, melyek a közjó érdekében szükségesek, abban hagyassanak, mellőztessenek; vagy hogy az indokoltnak elismert szükségletre *oly kevés* fordittassék, hogy a kitüzött czél vagy épen nem vagy csak félig meddig éretik el[2]). A valódi feladat tehát: a *productiv takarékosság*, azaz oly eljárás, a mely mellett lehető legcsekélyebb áldozat és költséggel, a lehető legnagyobb eredmény biztositható.

Egy további vezérelv az, hogy az államszükségletek kielégitésében *helyes arányosság*, rangsor, és *egymásután* tartassék meg. E szerint a mulhatlanul *szükséges* és *a sürgős* kiadások mindég első sorban, a kevésbé fontosak és sietősek pedig csak azután, ha az elsők már fedeztettek, — lesznek fedezendők[3]).

Az államkiadások összegének továbbá a *nemzeti jövedelemmel* (jelesül a tiszta jövedelemmel) bizonyos arányban kell állnia. Nem lehet ugyan általános közérvényű szabályban kimondani azt, mekkora *hányada* az évi nemzetjövedelemnek fordithatóbiztosan a közszükségletekre; de elvül szolgálhat az, hogy a kiadásoknak az *egész* tiszta jövedelmet *elnyelniök* vagy ép a tőkekészletet megtámadniok nem szabad; mert ez által az ipar,

szorgalom és munkásság meglankasztatnék, a produktió és forgalom éltető alapjai és tényezői lerontatnának, s végre is a legfájdalmasb nemzetgazdasági válságok s közelszegényedés idéztetnék elő [4-5]). A produktiv takarékosság nagy elve legbiztosban ugy lesz megvalósitható, ha az államköltség lélekismeretes, belátó és hazafias érzületű *népképviselet* közreműködésével állapittatik meg, a mely a szükségletek és erők gondos egybevetéséből indul ki, s egyidejüleg a népet az illető kiadások szükségessége felől meggyőzvén az adók és közterhek készségesb viselésére birni képes.

Igen fontos szolgálatot tehet még minden államban a productió és consumtió, az ipar és forgalom állásának és viszonyainak minél teljesb ismerete, jelesül pedig a helyes szervezetű s kimeritő *közgazdasági statisztika*, a mely mint valódi főkönyve és fokmérője a nemzet vagyoni emelkedése és virágzása, vagy hanyatlása és gyöngülésének: a közháztartásnak a társadalmi s magánháztartásokkal való összhangbahelyzésére igen nevezetes segédeszközt képez.

Azon nagyfontosságu kérdést végre illetőleg: rögtön felmerülő, vagy jelentékenyebb rendkivűli kiadások fedezése *adók* vagy *adósságtevés* alapján történjék e: alantabb tüzetesen lévén szó, e helyütt nehány *főbb államkiadási tétel* közelebbi szemügyrevételére kell áttérni, tekintettel különösen az imént kifejtett *takarékossági* elvnek a körül leendő alkalmazására.

[1]) V. ö. *Rau:* F. W. 28. sk. §§. *Pfeiffer:* Die St. Einnahmen I. 46 sk. l. *Schäffle:* Nat. Oek. 374. sk. és 531 sk. l.

[2]) Ezek szerint az állam az általa szükséglett tárgyakból nem azokat veendi meg, a melyek ép legolcsóbbak, hanem a melyek legjobbak; épitkezéseknél úgy épitend hogy az épitmények tartósak és tökéletesek legyenek, a mellett hogy czéljuknak megfelelők, stb.

[3]) Azt mondja egy jeles szakférfiu: „In der *Berechtigung* zu einer Staatsausgabe liegt zugleich die *Nothwendigkeit* von deren Vornahme. *Dürfen* ist hier *müssen*; stb.

[4]) Azon hamis és veszedelmes nézetről, hogy a bőséges állami költekezés közgazdaságilag ártalmatlan, — alantabb.

[5]) V. ö. *Pfeiffer*: Staatseinnahmen I. köt. 44. sk. l.

14. §.

Az államtisztviselők és hatósági közegekre czélzó kiadások különösen.

Az államkiadások egyik legjelentékenyebb tételét a *közhivatalnokok fizetése és tartása* képezi[1]), a miért is az ez iránybani költekezésben a kellő takarékosság alkalmazása elsőrendű pénzügyi és politikai feladat. — Az államközegek által igénybe vett költségek tetemesen mérsékelhetők az által, ha egyfelől a hivatali eljárásban és ügyvitelben szokásos *formaszerűségek* mellőztetnek; az igazgatás rendszerében *helyhatósági* intézmények léptettetnek életbe, azaz az administrativ teendők egy része a státus-közegek vállairól levétetik, s ennek folytán a hivatalnok-sereg létszáma alábbszállittatik stb; — másfelől, ha minden hivatalra rendszerezett *fizetés* csak olyan nagyra határoztatik[2]), a minőt a hivatalnak természete és minősége megkiván; s e mellett minden *sinecura*, s olyféle állomás eltöröltetik, me-

lyel élvezmények igen, de szolgálattétel, munka és fáradság egybekötve nincsen.

A fizetést magát illetőleg a következőkre utalhatni: a) A középkorban divott *terménybeni* fizetések rendszere az ujkori államokban már alappal és alkalmazhatósággal nem bir, s a készpénzbeni annyiban is helyszerübb, mert az állam-gépezetet egyszerüsiti, és a tisztviselőket függetlenebbekké változtatja[3]). b) A fizetések meghatározásával legyen mindenkor tekintet, a hivatalhoz *megkivántatott képesség* és ügyesség, továbbá becsületesség és jellemtisztaságra, nemkülönben az avval járó fáradság és elvállalandó felelősségre. c) A magántisztviselők (p. o. gazdatisztek) s nagy üzlettársulatok közegei dijrendszerében ujabban meghonositott *nyerhányad* (Tantième) elve: államhivatalnokok dijazásában nem igen alkalmazható; s legfeljebb ott találhat helyet, hol a státus maga is mint gazda, vállalkozó szerepel; péld. államjószágokon, állami gyáraknál, stb. d) Hibás azon fizetési rendszer, hol a felsőbb tisztviselők nagyon is bőkezüleg, az alsóbbak pedig igen fukarul dijaztatnak, mert igy egyfelől pazarlás s könnyelmü költekezésre nyujtatik inger; másfelől hivatalnoki proletariátus képződésére szolgáltatik alkalom, a minek pedig igen sok erkölcsi és politikai veszélyei vannak. e) Elv legyen mindég az, hogy az államhivatalnok oly dijaztatásban részesittessék, mely *illő módoni* létezhetését biztositja, s tisztjével össze nem férő mellékfoglalkozásoktól, vagy állásával való visszaélésektől távoltarthatja; a sikkasztás, megvesztegethetés stb. kisérteteit könnyen kikerülhetővé teszi. Eltekintve attól, hogy a közhivatalnak nem csak tekintélye és méltósága csökkentetik, hanem még tehetséges egyének a közpályára való lépéstől is elrettentetnek, hogyha oly csekély fizetés adatik a tisztviselőnek, melyből illőleg megélnie lehetetlen[4]). Miután végül a közhivatalnokok fizetésükből ritkán gyüjthetnek maguknak *tőkéket*, melyel aggott korukra vagy szerencsétlenségek esetére magukat némileg biztosithatnák: ép oly czélszerű mint mellőzhetlen leszen bizonyos *nyugdij-rendtartásnak* életbeléptetése[5]); mely szerint a tisztviselőknek szolgálati idejök és érdemességőkhöz mért nyugpénz biztosittatik, *özvegyeik, árváik* pedig törvényileg meghatározott segélybeni részesitésre igényt nyernek[6]).

[1]) V. ö. *Rau*: F. W. 56—66. §§. *Roscher:* Grundriss der Staatswirthschaft 140—142. lap. *Schäffle:* N. Oek. 388. l.

[2]) Azon kérdésre, mekkora a fizetési-dij természetes tétele, *Umpfenbach* azt válaszolja, hogy két alkatelemből kell állnia; egyik, a mely a tisztviselő folyó kiadásai fedezésére czéloz, a másik, mely tőkésitésre irányul, s egyrészt az előkészületi költségek visszapótlására másfelől a szolgálatképtelenség idejére a létbiztositásra elégséges.

[3]) Ez nem zárja egyébként ki azt, hogy a fizetések megállapitásánál a fő élelemtárgy, a gabona árára, és másfelől a lakásra is fordittassék figyelem.

[4]) Bizonyos szolgálati évek lefolytával a hivatalnok (főleg a ki oly szakmában szolgál, hol gyakrabbi előlépések nem fordulnak elő) magasb fizetésfokba léptetendő.

[5]) Némelyek szerint legczélszerübb ezt magukra a hivatalnokokra bizni, kik az *életbiztositó intézeteket* használhatják fel, vagy *maguk közt* léphetnek kölcsönös nyugdijbiztositó egyesületbe. Nézetünk szerint ezen rendszer nem érdemel elsőbbséget, a mennyiben igen sok esetben az állam mégis kényszerülve volna a terhet viselni. L. e tárgyról *Rau:* id. h. *Jakob:* St. Fin. II. k. 808 sk. l. *Malchus:* Hbuch II. 71. sk. l.

[6]) A hivatalnokok kinevezése és elbocsáthatása, jogi állása és viszonyai, stb. iránt a *politika* és *közjog* ád felvilágositást. l. *Bluntschli:* Staatsrecht (1863) II. köt. 120—152. l. *Roscher:* Grundriss 142. l.

15. §.

Az államvédelmi vagy hadügyi kiadások.

Az ország függetlenségének, területi épségének és méltóságának megvédése, nem különben a belbéke és biztonság fenntartása tekintetéből: bizonyos *katonai erő* mulhatlanul szükséges, s egy államban sem nélkülözhető egészen; sőt a kellő *védelmi* intézkedések megtétele, s a haderő illőmódoni kiállitása még jelentékeny *áldozatok* hozását is igazolja. Bizonyos azonban másfelől az is, hogy a jelenleg fennálló státusokban a *legterhesb* államkiadási ágak egyikét a hadügyi kiadások képezik. E költségtételnek a két művelt világrész majdnem valamennyi államában folytonos nagyobbodásával találkozunk, úgy hogy jelenleg az összes évi állambevételeknek általában egyharmadát, itt ott közel felét e kiadások nyelik el; s tarthatni, miszerint, szemben a némely hatalmasságok által folyton követett s ápolt politikai tendencziák s hóditási vágyakkal, nemkülönben a szakadatlanul növekedő szükségletekkel stb.: e költségek a jövőben még terhesebbekké válandnak[1]).

A katonai költségteher kiválókép két irányban igen nagy. Egyfelől ugyanis, a mennyiben ezer meg ezer munkás kéz, productiv polgár, s sok kitünő erő a termelés- és ipari foglalkozástól elvonatik; s háboru idejében ép a legerőteljesb polgárok élete koczkáztatik; másfelől azért, mivel a katonai erő tulzott nagysága mellett az improduktiv fogyasztás mód felett fokozódik, s sok tőke és erő oly vállalatoktól elvonul, melyek egyébként a nemzeti vagyonosság fejlesztésére leghatályosban működtek volna közre.

Mulhatlanul szükséges leszen tehát a katonaság szervezésében, ellátásában és fölszerelésében, a takarékosság azon mérvét alkalmazni, a mely csak a nemzet önállósága s hatalmi érdekeivel megfér; — mire nézve a következők veendők figyelembe:

a) Az államvédelem költségeinek nagysága függ leginkább a státus kül állása és helyzetétől, jelesen attól, nagyhatalom, vagy csak másod, harmadrendű hatalom-e; továbbá az ország fekvése- és természeti viszonyaitól, a mennyiben ezek a védelmi intézkedések kisebb nagyobb mérvére befolynak; attól, minők az ország belviszonyai; mekkora haderőt tartanak a szomszédos államok; s végül nagyobb terjedelmű kereskedési hajózat; s távolvidéki birtokoktól, gyarmattartományoktól, mert ezek megvédése csak nagyobb fegyveres erővel eszközölhető;

b) Általában azt mondhatni[2]), hogy az álló s rendes hadsereg létszámának az összes lakosság egy százalékánál nagyobbnak lennie nem szabad. A takarékosság tekintete tehát épúgy mint fontos politikai érdekek oly hadrendszernek életbeléptetését javallják, a hol a (tagadhatlanul nem nélkülözhető) álló és rendes hadsereg mellett polgárhadi vagy *honvédelmi* intézmény honosittatik meg[3]), a mely béke idejében az országnak csekély költséget okoz, s szükség esetére mégis igen jelentékeny harczerő kiállitását teszi lehetségessé[4]).

c) Sok költség takarittathatik meg az által, hogy a katonaságnak felszerelése- és ruházatában minden fényüzés kerültetik, a főtisztek száma

és fizetése kellő megszoritással állapittatik meg; gyakori nagyobbmérvű szabadságolások történnek; költséges hadgyakorlatok (melyek által néha egész vidék pusztitatik el) ritkán tartatnak; a hadszerek készitése és beszerzésében a státus-pénztár kimélése szolgál vezérelvül; stb. Nem tévesztve természetesen szem elől azon érdekeket és igényeket, melyek a katonaság testi és erkölcsi épségének s kellő műszaki kiállitásának biztositásával járnak. d) Nem egészen figyelmen kivül hagyandó inditvány[5]) az, hogy a szolgálatban álló *katonaság* egy része békeidejében *közmunkákra* alkalmaztassék, s kivált ott, hol a mezei lakosság gyér és elégtelen, mezőgazdasági foglalkozásra felhasználtassék[6]).

Nagy és szerfelett sulyos kiadás végre az, mely *háborura való készülődések s maga a háboru* által okoztatik. Az innen eredő terhek ugyanis nemcsak az állampénztárra közvetlenül nehezedő kiadásokban, hanem az összes productió, ipar és forgalom meglankasztása és fennakadásában, a a nyomasztó beszállásolások, pusztitások és rombolásokban, a népben rejlő munkaerő s felgyüjtött tőkék megsemmisülésében keresendők. E veszteségeket még a legszerencsésebb kimenetelű háború sem orvosolhatja egészen; mennyivel súlyosb csapás az, ha szerencsétlenül viseltetett s a nemzet megalázásával végződik. Azon körülmény, hogy a háboru egyeseknek vagy egyes iparágaknak előnyére van, százszorosan fölméretik azon tekintet által, hogy ezerek és ezerek tönkre mennek s a nemzeti vagyon mint egész, a legsúlyosb csorbát szenvedi. „Mindezeknek számbavétele (mond egy jeles szakférfiu) nem tartóztathat ugyan vissza egy igazságos háborutól, a mely szükséges arra, hogy az ország idegen erőszakoskodás vagy támadások ellenében megótalmaztassék, vagy egyátalában, hogy a sértett nemzetközi jognak érvény szereztessék, de igenis fokozhatják súlyját az egyéb igazsági és eszélyességi okoknak, oly háboruktóli idegenkedésre, melyek a jog és igazság örök törvényeinek ellenére vannak, s melyeknek inditói a világtörténet itélőszéke előtt soha meg nem állhatnak.“

[1]) V. ö. *Rau*: Fin. Wiss. 72. s köv. §§. hol az e kérdés tekintetében igen fontos statistikai adatok is egybeállitvák.

[2]) Mint már *Smith Ádám* is tevé: Wealth of Nations V. könyv 1. szakaszban.

[3]) A mely t. i. a nemzet valamennyi fegyverképes fiatalabb férfitagját magában foglalja, évenkinti hadgyakorlatokban kiképeztetik, s jobbára csak védelmi háborúban alkalmaztatik.

[4]) A *műszaki hadosztályok* (tüzérség stb.) tektbn. a honvédelmi rendszer nem annyira alkalmazható, mert ott hosszabb gyakorlat és előkészület szükséges.

[5]) Jelesül a hires franczia államgazda *Chevalier* Mihály: Cours d'Écon. Pol. (1845.) X-éme leçon.

[6]) Legujabban *Ausztriában*, és hazánkban is némileg megkisértetett; — *Oroszországban* pedig már régibb idők óta érvényben áll e rendszer.

16. §.

Egyéb államkiadások.

A mi a többi államkiadásokat illeti, ezek fedezési módjára nézve a következők jegyeztethetnek meg[1]): a) A *belügyigazgatás* körében fontos mozzanat a költségösszegre nézve az egyéni és a testületi igazgatás helyes

combinátója; a közrendészeti intézkedéseknek a rendelkezésre álló erők tapintatos felhasználása által minél hatályosbbá tétele; a csend- és rendőri közegeknek a státuspénztár kiméléséval járó szervezése; s mindenekfelett az igazságszolgáltatásnak az administratióval szemben, olyképeni intézése, hogy a szükségszerűleg eszközlendő külön választása e két functiókörnek az állam nagyon is érezhető terheltetésére ne vezessen. b) A *törvényhozás* körében előforduló, részben súlyos kiadások, jóval alább szállithatók lennének egyebek közt az ülésezési időszakok megröviditése, a sok formaszerűség mellőzése, valamint a választási rendszernek, vesztegetéseket és egyéb költségeket megakadályzó reformja által[2]). c) Az *igazságszolgáltatási* kiadásokat illetőleg, napjainkban az élet és tudomány nem különben a mindjobban érvényre jutó humanitási tekintetek sok uj és előbb ismeretlen költséget okoznak; sok megtakarittathatik azonban viszont a törvényhozás tökélyesbitése, megfelelőbb perrendtartás s egyszerűbb törvénykezési eljárás (kevesebb folyamatok) életbeléptetése, fegyintézeteknél a fegyenczeknek foglalkodtatása stb. által. d) A *közgazdasági* érdekek támogatására forditott kiadások napjainkban, hol a magánvállalkozói szellem, a társulási törekvések, és az egyesületi kezdeményezés oly nagy lendületett vettek: csekélyebb összegekkel fedezhetők, s az egy fő-tért, melyen az állam nagyobbmérvű közreműködése nem nélkülözhető még, a tágért vett közlekedési eszközök és szállítási intézetek képezik. e) A *pénzügyi* tárcza egyik legterhesb szükségleti tételét, *az államadóssági kamatokat* illetőleg: a státus hitele és méltósága azt követeli, hogy a kormány e tartozásnak lerovásában, hitelezői kielégitésében stb. szigoru rend-, pontosság és lelkiismeretességgel járjon el, hogy minden panasznak lehetőleg eleje vétessék, s az ország anyagi ereje ép úgy mint soliditása irányában a pénzpiaczokon bizalom támasztassék vagy ápoltassék. Végre a *külügyi* kormányzatot illetőleg, kerüljön az állam minden felesleges követi állomásra forditandó kiadást; egyesitsen több követi állomásokat egy kitünő személyben; óvakodjék fényüző fölléptetése, bőkezű dotatiojától diplomatikus küldöttjeinek, vagy attól, hogy kémkedés és titkos policziai czélokra kiadott összegek által e tárcza rovatait mértéken túl terhelje. — Egyátalában pedig legyen minden törekvés és ügyekezet oda irányozott, hogy a népben az *öntevékenység* és *önsegély* nagy elve mind teljesben és szélesb alapon érvényre juttatassék; továbbá a *társulás* és *egyesülés* hatalmas elemei és intézményei, melyek segélyével oly sok és sulyos teher vétethetik le az állam vállairól, minél erőteljesb alapon kifejlődhessenek; s végül a politikai és sociális ügyigazgatásban az *önkormányzatnak*, a helyhatósági autonomia és *selfgovernmentnek* minél nagyobb mérvben tér nyittassék; mert csak igy érethetik el, hogy a polgárokban azon tudat és meggyőződés váland uralkodóvá, hogy ép az alkotmányos és szabad állam egyik legfő s legsajátabb életelve, hogy *mindenki önnön sorsának kovácscsa*; mindenki: tetteiben és czéljaiban a *felelőség* kérlelhetlen törvénye alatt áll, s hogy az a nép, mely mindent a kormánytól vár, s melyben az egyesek helyett az állam gondolkozik, tesz és hat: lehet talán művelt, szorgalmas, boldog nép, de nem szerepelend az igazán nagy-súlyú, tekintélyes és szabad nemzetek sorában sohasem.

[1]) Némely idevágó észrevételek, habár közbevegyitve sok impractikus s merész tervezetekkel *Maurus:* Die moderne Besteuerung und die Besteuerungsreform (1870.) 261—310. l.

[2]) A *Maurus* által e tekintetben ajánlott „direkt nép-törvényhozás", melynek első védelmezője a szellemdus német *Rittinghausen* (Die direkte Gesetzgebung durch das Volk. 1868. sk. években), s mely kis körben a Svaitzban legujabban már némileg foganatba is vétetett: alig indokolható komolyan; de másfelől az is bizonyos, hogy kevesebb egyénből álló, s rövid ideig együttülő parlamentek, melyek a *jól előkészitett törvényjavaslatokat* gyorsan, hosszas viták kerülésével, szavaznák meg, — tetemes kiadási-takaritást tennének lehetségessé.

17. §.

Az állambudget, vagy költségvetés.

Minden jól rendezett államháztartás legfőbb kelléke: először bizonyos meghatározott *pénzügyviteli terv* (Finanzplan); másodszor szabályzott *pénztári és fizetési* rendtartás; s harmadszor czélirányosan szervezett *számvitel-* és *ellenőrzet* [1]).

A helyes pénzügyviteli tervnek s következőleg az összes államháztartás sükerességének is alapját az képezi, hogy időnként (például minden évben) az állambevételek és kiadások *számszeres* alapokon való előzetes egybeállitása és összhasonlitó átnézete készitessék, a közszükséglet s annak minden főbb tételei, valamint a fedezeti erőforrások nagysága és mérve felől határozott ismeret szereztessék. Ezen czélra szolgál az *állambudget* (Staatsetat) vagy költségvetés.

Az állambudget készitése az országos háztartás legfőbb *számműveletét* képezi, annyiban, a mennyiben az illető időszak alatt a valószinű szükségletek és jövedelmek rendszeres átnézetét tartalmazza, a pénzügyi egyensúly fenntartásának egyik biztositéka, s jelenleg már minden államban mint lényeges alkatrésze közháztartási rendszerének [2]) föllelhető. — A budget szerkesztése mindenkor a szükségleti tételeknek a különböző igazgatási ágak szerint, fő- és alrovatokban való egybeállitásából áll [3]), folytonos figyelemmel nem csak a *rendes* és *bizonyos* kiadásokra, hanem azokra is, a melyek *rendkivüliek* és bizonytalanok, valamint az ez utóbbiak fedezésére megkivántató *hitelekre* (Credite). Egy másik fő részét a munkálatnak a valószinűleg várható *jövedelmeknek*, egyenként és egészbeni egybeállitása és felsorolása képezi, és pedig a pénzügyi kormány által beszerzett adatok alapján, és a szükséges okmányokkal támogatva; — megjegyezvén, miszerint, mind az egyik mind a másik irányban, a fölvett összegek nagysága a mindenha fennforgó körülményekre meg a *legközelebb mult évek pénzügyi eredményeiből* meritett következtetésekre szokott alapittatni [4]); másfelől, azt, hogy a költségek mindig valamivel többre tétetnek, mint a valószinűség szerint *tényleg* előállandanak [5]).

Az egyes miniszteriumokban ilykép egybeszerkesztett budget (egészben és egyes részeiben) tüzetes tárgyalás és megvitatás alá kerül, és pedig alkotmányos országokban előbb a minisztertanácsban, azután az országgyülésen; absolut uralkodású államokban ellenben csak a kormányzati ágak legfőbb közegei közt való értesülés-, s végfolyamatban a monarcha elhatározásaitól függ a végleges megállapitás.

A budget-tárgyalás czélja (gyfelől az egyes államigazgatási ágak igényeit a pénzügy irányában érvényesiteni, s közöttük egyuttal bizonyos *arányosságot* létrehozni; másfelől a nemzet képviseletének az államháztartás miként-vitelére befolyást biztositva, az alkotmányosság ez egyik főkövetelményének eleget tenni. Eltekintve attól, hogy az országgyülésnek a költségvetés megállapitásánál való közreműködése: a pogároknak a *financzkezelés* iránti bizodalmát ébreszti és fokozza, az adók s köztartozások szükségsssége felőli meggyőződést a népben terjeszti és erősiti, a *státushitelt* szilárditja, s az egész államháztartásnak bizonyos *erkölcsi súlyt és tekintélyt* kölcsönöz[6]).

A budget-vita befejeztével, ha az országgyülés ez irányban hozott határozatai az uralkodó szentesitését megnyerték, az *államháztartási törvény* (Finanzgesetz) jő létre, a mely bizonyos időszakra, például egy, vagy két, vagy három évre szólván, a *külön* budgetek mintegy általános s főtételek szerinti foglalatát képezi, s kötelező lesz: először a pénzügyi vezetésre nézve, melynek tisztjévé teszi az egyes igazgatási ágaknak a számukra kijelölt összegeket kiszolgáltatni; másfelől felhatalmazványt képez az egyes igazg. ágakra, amaz összegek erejéig az állampénztár felett rendelkezni; végre mintegy szentesitését is tartalmazza azon törvényeknek, melyek az államjövedelmekre s azok kivetése és begyüjtésére vonatkozólag fennállanak; — egyszóval szigoruan szem előtt tartandó *zsinórmérvül* szolgál egészben és egyesekben az összes államháztartásra nézve.

Az állambudget szerkezetét illetőleg, ez rendesen két fő részből áll, ugymint a *szükséglet* (kiadások, Bedarf), és *fedezet* (bevételek, Deckung,) osztályából. Mindegyik rész azután ismét a szerint a mint az illető tételek vagy rendesek vagy rendkivűliek, két alszakaszt foglal magában, rendes és rendkivüli szükséglet, rendes és rendkivüli jövedelmek szakaszát. Mind a kiadások mind a bevételek az államigazgatás egyes ágai szerint *czimek, rovatok* és *tételek* szerint szoktak felsoroltatni. — Azon kérdést illetőleg, vajjon a *brutto* vagy pedig a *netto-budget* rendszere követtessék-e az államháztartásban[7]): a brutto-budget, azért, mert minden egyes jövedelem-ágat teljesen, azaz a beszedés- és kezelésre forditott költségekkel együtt tünteti fel, a bevétel és beszedési költség közti arány felismerésére vezet, az állampolgárok valódi egész megterheltetését mutatja, s a pénzügyi kezelés (a jövedelem források kiaknázása) helyes vagy nem helyes voltának felismerésére igen fontos segédszert képez: a tudomány és alkotmányos élet követeléseinek sokkal megfelelőbb, s minden körülmények közt elsőbbséget érdemel.

A budget-megállapitásnál oly nyomós momentumot képző *virement* vagy *átruházási jog* alatt azon felhatalmazás értetik, mely valamely miniszternek, a budgetjében kijelölt tételek egyikére vagy másikára nézve a tekintetben szokott néha megadatni a pénzügytörvény által, hogy az egyik helyen netán megtakaritott (ki nem adhatott) sommát egy más tételnél mutatkozó hiány fedezésére, vagy teljesb ellátására fordithatja[8]). Mig *póthitel* (Nachtrags-Kredit) oly szükségleti összeget jelent, mely az országgyülés által utólag (a budget megállapitása után), valamely oly sürgősb

kiadási tételre szavaztatik meg, a mely előre nem volt látható, s fontosb érdekek veszélyeztetése nélkül fedezetlenül az országgyülés ujabb összejöveteléig nem hagyattathatnék[9]).

A *pénzügyi időszak lefolyása* után alkotm. országokban a kormány rendszerint részletesebb *kimutatást* vagy jelentést terjeszt a hongyülés elé, melyben az állami budget-törvény mikénti foganatositását illetőleg az attól netalán történt eltéréseket igazolja, s eljárásáról indokolt módon számot ad[10]).

[1]) V. ö. *Rau*: Fin. Wiss. 465—469. §§. *Malchus:* Handbuch II. köt. 93—108. l. *Stein*: Fin. W. 36—44. l. *Karvasy:* Pénzügytan 31—23 l. *Hock:* Die Finanzverwaltung Frankreichs (1857) általában; s főleg 85. sk. lap. *Cohen:* Étude sur l'Impôt et les Budgets (1866). *Czörnig*: Das oesterr. Budget stb. (1861.) 2 kötetben, és *Ugyanaz*: Darstellung der Einrichtungen über Budget, Staatsrechnung etc. in Frankreich, Preussen, Oesterreich stb. (1866.).

[2]) Az első államférfiu, a ki a *budgetet* behozta, *Sully* volt Francziaországban, 1601-ben.

[3]) Ez rendszerint az egyes igazgatási ágak központján, a miniszteriumokban, és pedig az egész hatóságkörben beszerzett adatok és nyomozások alapján szokott történni. Ez okból minden igazgat. ágra nézve *külön budget létezik,* a mely természetszerüleg sokkal részletesb és kimeritőbb, mint az ezekből később készülő *általános budget* (General-État), mely csak a fötételeknek mintegy átnézetes sommázata és egybefoglalata.

[4]) Minden budget e szerint jórészben csak *valószinüségi* alapra fektetett munkálat.

[5]) Ezt egyebek közt *Umpfenbach* nem helyesli, s a netán támadó hiányokra való tekintetből *tartalékalapok* készentartását ajánlja. (id. m. II. 184. l.).

[6]) Az *adómegszavazás* vagy *megtagadás* nagyfontosságú kérdését lásd. a következő §-ban.

[7]) *L. Malchus*: id. II. k. 104. sköv. m. hol e fontos, s nagyhorderejü elv először hangsúlyoztatott.

[8]) A *virementnek* (mely ujabb időkben főleg a Nepoleoni gazdálkodásban Francziaországban játszott oly nagy szerepet) megtagadása hatalmas eszköz az országgyülés kezében egyes miniszterek nagyon is bő költekezése akadályozására, vagy egyátalában alkotmányellenes törekvések korlátozására. V. ö. *Polit. Handbuch* (1870.) I. köt. 187. l.

[9]) Utalandó itt még az *indemnitásra*, — és a *felhalmazásra*, a budget és financz körében; amaz alatt a miniszteriumnak egy már megtörtént kiadásért a *multra* vonatkozólag országgyülésileg megadott *felmentés*, emez alatt pedig egy a *jövőben* teendő kiadásra való *előzetes* feljogositás értetvén.

[10]) E számadási munkálat azután a főszámvevőszéknek birálatul kiadatik, s azon esetre, ha annak itélete helyeslő, a kormánynak a szóba lévő időszakra nézve országgyülésileg *absolutorium* szolgáltatik ki. — Az angol és francia meg belga budget-szerkesztés és megszavazásról l. *Czörnig* és *Cohen* fent id. munkáit.

18. §.

Az alkotmányosság elve az államháztartásban.

Az államkiadások s különösen a költségvetések kérdésével összefüggésben áll az *alkotmányos pénzügygazdaság* fontos, habár nem annyira pénzügyi mint közjogi és politikai kérdése[1]). Értetik pedig alatta azon viteli módja az állami háztartásnak, a hol a nemzet, törvényes képviselete

által a közszükségletek és bevételek megállapitására közvetlenül befoly, s különösen az adók megszavazása vagy megtagadásának nagy horderejű jogát gyakorolja. Ezen joga a törvényhozó testületnek mintegy lehetségessé teszi a népnek magának az állami élet *közjavai* előhozásában és kezelésében részt venni; hatalmas biztositéka a *kormány takarékossága*, és helyes gazdálkodási eljárásának, sőt majdnem nélkülözhetetlen föltétele a közhitel szilárdságának, valamint annak is, hogy az alattvalók a pénzügyek kezelése iránt bizodalmat tápláljanak, s a közvagyonnak igazolt czélokra való alkalmazása iránt megnyugtatva lehessenek. Jól jegyzi meg azért egy szakember „az alkotmányosság e nagy elvének beültetése által az állami és financziális szervezetbe: az állami háztartás *erkölcsi ereje* és *tekintélye* fokoztatik, a közszükségleteknek a polgárok általi közelebbi méltatása lehetségessé válik, az államkiadások és bevételek közti arány és összefüggés jobban fölismertetik, sőt más módon, korunkban *rendet* a státus gazdaságában fenntartani már nem is lehet, s a *közvélemény* és a *közbizodalom*, a *nyilvánosság* és az *őszinteség* itt is a süker és kedvező eredmények legtartósb garantiájának bizonyul."

Az alkotmányossági elv ilyképeni érvényre juttatásának a financziában folyománya még az, először: hogy a nemzeti képviselet a szükségeseknek bizonyuló költségeket, illetőleg adókat tettleg megszavazni köteles is; másodszor az: hogy oly peres kérdések elintézésére, a melyek az államhatalom és a polgárok közt adókivetés és lefizetés körül keletkeznek, — megfelelő *biráskodási közegek* kell, hogy létezzenek.

Megjegyzendő még, miszerint a nemzeti képviselet adómegtagadási jogának *tettleges gyakorlása* nem helyeselhető oly széles értelemben, hogy a kormánynak azon összegek megszavazása is megtagadtathassék, melyek az állam biztonság fenntartása vagy a szerződések, tartozások (péld. államadóssági kamatok) szabályszerű teljesitésére nélkülözhetlenek; s hogy mindég igen higgadt megfontolása a viszonyoknak és ildomos számbavétele az eshetőségeknek lesz szükséges az országgyülés részéről, mielőtt e nagy horderejü alkotmányos előjogát *tényleg* gyakorolni magát elhatározza[2–3]).

[1]) V. ö. *Bluntschli*: Allgem. Staatsrecht. I. 527. sk. l. *Eötvös:* Uralkodó eszmék II-ik köt. (első kiad). 316. l. *Kautz:* Politika vagy Országgászattan (1861.) 302. l. *Hock:* Öffent. Abgaben 21. sk. l. *Schäffle:* Nat.-Oek. 385. sk. 396. sk. l.

[2]) Egészen tévesen értelmezi e jogot *Stein* (F. W. 40. l.) és utána még tovább menve sőt *Steint* félre is értve: *Matlekovics* (P. Tan 22. l.), a mennyiben kivált az utóbbi az adómegszavazási jogot csak az *adó nagyságának* meghatározására vonatkozónak tekinti. — Semmi esetre sem jelenti az adó-megtagadási jog azt, hogy a nép az *adófizetés kötelezettsége* alól felmentett legyen, hanem azt, hogy *a kormány* az államkiadásokat a befolyó jövedelmekkel fedezni nem jogosittatik fel, a bevételekkel nem rendelkezhetik. Ez az adómegtagadásjognak valódi *státusjogi* értelme, s kétségtelen csak az, hogy absolut gyakorlása e jognak az országgyülés által azért nem volna ajánlható, mert különben az állam szerződéses tartozásait (p. o. adósságkamatok, tisztviselők fizetését) nem lenne képes teljesiteni. E tekintetből Angliában az alkotmányosság minta-országában a parlament csak *egy részére* nézve az államkiadásoknak mondhatja ki az adómegtagadást, — s akkor az illető adó- s bevételi sommák nem a kormány, hanem a parlament pénztárába lennének szállitandók. L. ez utóbbi tekintetben *Cohen:* Étude sur l'Impot et les Budget (1866) 265. sk. l.

[3]) Jól jegyzi meg *Höfken*: „Das Besteuerungsrecht liegt in Wesen des Staates; und zwar in so eminenter Weise, dass die staatsrechtliche Bestimmung blos der Art, wie dieses Recht ausgeübt wird, ob mit ungetheilter oder getheilter Macht, den absoluten Staat von dem constitutionellen unterscheidet.“ Mig *Schäffle* azt mondja: „In der constitutionellen Finanzwirthschaft kommen mittelst Verabschiedung der Saatsaufwandes und der Staatseinnahmen, der wirkliche Werth und die Kosten *der durch den Staat erzeugten Gemeingüter*, zwischen Regierung und Volksvertretung, zur Feststellung; und hierin liegt die tiefe Bedeutung der Nationalrepräsentation für die Wirthschaftlichkeit in der Erzeugung und Verwendung der Gemeingüter.“ l. még *Hock*: Öffentl. Abg. 23—24. l. és *Vocke*: Die brittischen Steuern (1866) l. sköv. l.

MÁSODIK KÖNYV.

AZ ÁLLAMBEVÉTELEK.

Irodalmi sedégszerek (az állambevételeket általában véve.): **Rau**: Finanzwissenschaft (1864.) 28—462. §§. **Malchus**: Handbuch I-ső köt. egészen. **Stein**: Finanz-Wiss. (1860.) 98—462. l. **Umpfenbach**: Lehrbuch (1859.) I. köt. 53. sk. l. s II. köt. 1—80. l. **Roscher**: Grundriss der Staatswirthschaft (1843.) 103—131. l. **Jos. Garnier**: Traité des Finances (1862.) 14. sköv. l. **K. Hock**: Öffentliche Abgaben und Schulden, (1863.) 1—265. l. **Besobrasov**: Surles revenues publics. (1867.) **Moltke** Die Einnahmquellen des Staates (1846.). **Pfeiffer**: Die Staatseinnahmen, ihre Geschichte, Kritik und Statistik (1866.) 2. köt.

ELSŐ FEJEZET.

ÁLLAMJÓSZÁGOK, REGÁLÉK, EGYEDÁRUSÁGOK ÉS ILLETÉKEKBŐLI BEVÉTELEK.

19. §.

Az állambevételek általában.

A közszükségletek fedezésére czélzó, s az államhatalom, mint gazdálkodó személyiség által beszerzett javak és eszközök összesége: *állambevételnek* (államjövedelmek, Staatseinnahmen) neveztetnek.

A státusháztartás legfőbb fontosságu feladata e bevételek minél czélszerűbb beszerzése- és kezelésére (mely nélkül *rendezett pénzügyi gazdaság* nem is gondolható) irányulván: tudományunk hivatása a közjövedelemnek *forrásait* (mint az államszervület gazdasági alaperőit) fölkeresni s kijelőlni; az *utakat* és *módokat*, melyeken e források legbiztosb, tartós, a nemzeti vagyon lehető legkisebb terheltetésével hasznosithatók, megismertetni; a benső kapcsolatot, és kölcsönhatást, mely *államgazdaság* és nemzet- meg *magángazdaság közt* létezik, földeriteni; végül azon szabályokvekre utalni, melyek szerint a kormány ezen ügyág intézése és igazgatása tekintetében eljárni hivatva vagyon[1]).

Az állambevételeknek (egészben és egyes nemeikben) czélszerűek- és igazoltaknak kell lenniök; ugyanazért semmiféle jövedelemnek sem szabad szerzett jogokkal, vagy az igazságossággal ellenkeznie; egynek sem sza-

bad fontos közgazdasági (termelési, forgalmi, stb.)[2]) vagy *közerkölcsiségi* vagy biztonsági érdeket sérteni; legyen továbbá mindég tekintet arra, hogy a jövedelem olyanul jelentekezzék, a melynél egyesek az összeség előnyére igazságtalanul ne terheltessenek; a belőle eredő haszon lehetőleg felérjen a polgároknak általa okozott hátránynyal; s végre magát az államháztartást illetőleg, azon bevételek lesznek mindég legelőnyösbek, melyeknek begyüjtése bő mértékben, továbbá könnyen és biztosan, meg a polgárok lehető legnagyobb kimélésével eszközölhető.

A mi a bevételi *forrásokat* illeti, ezek, mint magában a státus természetében és lényegében rejlik, bizonyos tekintetben (fejlettebb közületeket értve) mindenütt ugyanazok, s csak *nagysági mérvük* és egymásközti *arányuk* szerint különböznek, mire nézve az államok külömbféle müveltségi foka szokott határzó befolyással lenni[3]).

Egyáltalában *három fő osztályát* az államjövedelmek forrásainak különböztethetni meg[4]). Az első forrás jelesül, a melyből a státus bevételeit meritheti és meriti tényleg is: *saját gazdálkodási tevékenysége*, például államjószágok, bányamüvelés, fennségi haszonvételek, államgyárak alapján. A második főforrás, a mely müveltebb államokban a legbőségesb, s legszélesb mérvű bevételeket szolgáltatja: *az állampolgárok jövedelme*, a mely bizonyos részében, tudni illik a reá kivetett *adók* alapján, államjövedelemmé válik. Végre harmadszor az *államhitel*, mely forráshoz a státus akkor fordul, midőn *egyéb* jövedelme elégtelen, vagy rögtön támadt, vagy rendkivüli természetű kiadások fedezésére a másik két forrásból elégséges erőket nem merithet.

[1]) Hogy e feladványok megoldása (mint magától értetődik) nem valami államháztartási *eszmény*-kép abstract követelései szerint, hanem a tényleg fennálló státusokra és ezek pénzügyi intézményeire való tekintettel veendő czélba, helyesen jegyzi meg *Rau:* id. m. 82. §-ban, melyre már fentebb is utaltunk.

[2]) A mennyire ez csak az államszükséglet biztosításával eszközölhető.

[3]) Igy például magasb fejlettségü országokban a közadók, — müveletlen államokban a domaniumok s régálék képezik a fő bevételi forrást. Agricol státusban csak a földnek, iparállamokban az iparnak és kereskedésnek megadóztatása is nagy bevételeket nyujt.

[4]) V. ö. *Stein*: Lehrbuch 101. l.

20. §.

Folytatás.

Az állambevételek közelebbről vizsgálva, még következőkép is osztályozhatók[1]):

1. Tekintve a *forrást* melyből meritetnek, a jövedelmek, vagy a kormány által közvetlenül nyeretnek (például üzletvállalatokból, tulajdonában lévő tőkékből vagy jószágokból, vagy bizonyos szolgálatokból); vagy pedig olyanok, melyeket az államhatalom a polgárok jövedelmeiből parancs és rendelkezés nyomán valódítja meg, p. o. adókbóli jövedelmek[2]). Ezen két neme az állambevételnek közelebbről vizsgálva, két al-nemre oszlik. Igy jelesül a *kormány által közvetlenül szerzett* jövedelmek vagy ugy nyeretnek, hogy az állam bizonyos privát-üzletszerű vállalatot viszen,

a melynél a polgárok versenyzését nem zárjra ki (p. o. bányát müvel, erdőgazdaságot űz); vagy úgy, hogy a polgárok bizonyos az állam által vitt üzlettől eltiltatnak, vagy legalább is az arra czélzó versenyzés tektb. nagyobb megszoritásnak vettetnek alája, s az üzletnyereség nem csak szerző vagyonnak, hanem államhatalmi előjog felhasználásának is gyümölcseként jelenkezik, milyenek például a pénzügyi haszonvételekből (Finanzregale) folyó jövedelmek. — A mi pedig a *második jövedelemosztályt* illeti, ennek egyik al-nemét képezik azon bevételek, melyek a polgároknak az állammal (államhatóságokkal) való külön érintkezése alkalmával, mintegy a hatósági közegek igénybe vett eljárása ellenszolgáltatásaul fizettetnek, s *illetékek* (Gebühren) czimén ismeretesek; — a másik alnem ellenben azon rendesen visszatérő fizetések, melyek az államlakosoktól minden kormányi ellenszolgáltatás nélkül, *általános polgártartozásként*, bizonyos közérvényű mérszabály alapján, követeltetnek, illetőleg teljesittetnek; vagyis a tulajdonképeni *adók* (Steuern).

2. A kormány rendelkezése alá jutó *javak természete* szerint: az állambevételek vagy *pénzbeliek*, vagy *természetbeniek*; amazok leginkább az adók, emezek az állam priváttermészetü vállalataiból (erdő, fa, gabona, érczek, ásványok) eredvén.

3. *Keletkezésük módja* szerint a jövedelmek *önállók*, vagy *alkalmiak*, *mellékjövedelmek*; az utóbbiak alatt oly bevételek értetvén, melyek egy más fő bevétel-nemmel kapcsolatban szoknak állani [3]).

4. *Előfordulásuk* szempontjából végre az állambevételek *rendesek*, szabályszerűek (ordentliche, regelmässige), vagy *rendkivüliek* (ausserordentliche). Amazokhoz tartozván azon jövedelmek, melyek időszakonként rendesen valódittatnak meg, melyekre tehát évenkint némi biztossággal számolhatni, például államtulajdonból, regálékból, illetékekből és adókból befolyó jövedelmek; emezekhez a véletlen, vagy előre nem látható s biztos számbavételt kizáró jövedelmek, például hagyatékok, hadisarczok, kivándorlási dijak; sőt bizonyos tekintetben az államhitel-műveletek utján eszközölt bevételek is [4]).

Bármily osztályát tekintsük az államjövedelmeknek, közvetetten mindegyikök a polgárok bizonyos megadóztatását képezi, habár *az* első pillanatra nem is szokott fölismertetni. Igy például az *illetékek* és a *regálék*, az *egyedáruságok* és a *határvámok*ból folyó bevételek is bizonyos tekintetben ugy hatnak a polgárok vagyonára, mint adók; egyik jövedelem-ág a termelést, a másik a forgalmat, ismét más a fogyasztást szoritván meg, vagy terhelvén, az államháztartás érdekében [5]).

[1]) V. ö. *Rau*: 84—88. §. *Pfeiffer*: Die Staatseinnahmen I. köt. 55. ff. l.

[2]) Rau szerint: *erworbene*, und *befohlene* Staatseinkünfte.

[3]) Elhasznált fegyverek, hadkészülékek eladása; — foglyok munkájábóli bevételek, stb.

[4]) Legujabban *Umpfenbach*: az államjövedelmi forrásokat mechanikus és organikus jövedelmi források szerint különböztette meg; az elsőkhöz a kormány magánüzleteit, továbbá a domaniáljószágokat, s némileg a regálékat; az utóbbiakhoz ellenben az illetékeket és adókat sorolván.

[5]) V. ö. *Pfeiffer*: Staatseinnahmen I. k. 60. sk. l. *Höfken*: Steuerreform 7—9. l.

21. §.

Az állam magánüzlete mint jövedelmi forrás.

Nem kevés államban, de főleg alacsonyabb műveltségi polczon állókban, a közjövedelmek egyik jelentékenyebb forrását magán-természetű vállalatok, *ipari üzlet* képezik[1]). Ezen nemét a jövedelem-szerzésnek azonban sokan ellenzik, arra utalván, hogy az állami vállalatok rendszerint sokkal költségesbek, nehézkesebbek és tökélyetlenebbek a magánvállalatoknál; hogy a státus e rendszer mellett hibás közgazd. politika vitelére (p. o. prohibitiv vámok stb. fenntartására) ösztönöztetik; valamint magasb rendeltetésével ellenkezőleg, ugy jelenkezik, mintha a *nyerészkedést* czélul tűzte ki volna magának; eltekintve attól, hogy a polgárokat üzletükben versenyzésével kárositja is; végre, hogy az államkormánynak ily módon roppant hatalmi eszközök adatnak kezébe a politikai életben visszaélésekre, jogosulatlan befolyás gyakorolhatására, stb; mig másfelől az is kétségtelen, hogy a státusnak mindenkor óvakodnia kell fensőbb jellegű szellemi productióját anyagi üzlettel összevegyiteni. — E felfogást azonban *kizárólag* mérvadóul elismerni nem lehet, a mennyiben voltak és lesznek mindég *bizonyos* foglalkozások, melyeknek a státus (közegei) által való üzése ép oly czélszerű mint ajánlatos, például, ott hol az egyéni erők és eszközök valami országos fontosságu iparág (p. o. fegyverkészités, hajógyártás, vaspályaépités) meghonositására elégtelenek; hol a közület fejletlenségénél fogva az államszükségletek *adók* utján nem fedeztethetnek, s a kormány a saját birtokában lévő vagyonforrásokból kényszerűl meriteni; továbbá ott hol a kormány nagyobbszerű javitásokra stb. *példaadás* által akar hatni (államnyomdák Bécsben és Párisban, gobelinek és porczellán edények készitése Frankhonban); a hol magánüzleteknél csalárdságtól lehetne tartani, vagy bizonyos egységes *összevágó fővezetés* nélkül a kitüzött czél el nem érettethetnék (pénzverés, posta, távirdaügy); végre az egyesek pillanatnyi haszna a nemzet maradandó érdekével összeütköznék (például államerdők).

Nem emlitve azt, hogy számos bizonyságai vannak annak, hogy állami vállalatok igazán fényes sükert mutatnak fel[2]); hogy az állam is megtalálja a szükségelt jeles szakembereket és közegeket, a jó, olcsó és tökélyetes productió eszközlésére, s hogy (kivált müveltebb államokban) csak arra utalandó a kormány, hogy ez irányban a *szükségesnek* határain túl ne lépjen, s oly vállalatokba ne ereszkedjék, a melyeket a magánosoknál jobban és sükeresben nem vihet, s a melyeknek állami üzését fontos köztekintetek nem javasolják.

[1]) V. ö. *Pfeiffer*: Die Staatseinnahmen I. köt. 94. sk. l. *Hock*: Öffentl. Abgaben 12—15. l. *Höfken:* Steuerreform in Oestereich (1864.) 3—7. l. *Schäffle*: N. Oek. 380. sk. l. és *Laspeyeres:* A Deutsches Staatslexikon X-ik köt. (pag. 97. sk.) foglalt jeles értekezését.

[2]) Példa reá Frankhon, némileg Belgiom és Németország több fontos gazdasági intézete.

A.

Az államjószágokbóli jövedelmek.

22. §.

Az államjószágok megtartása vagy elidegenitésenek kérdése.

Az állam tulajdonában lévő gazd. javak összesége *státusvagyonnak* neveztetik, és áll részint *használati készletek* (Gebrauchs- und Verbrauchs-Kapitale), például: középületek gyüjtemények, korona-ékszerek, várak, kikötők, hajók, hadszerek stből; részint *szerzési vagyonelemekből* (werbendes Vermögen), milyenek gazdaságilag használt földek és telkek, tőkék, munkaszerek, gépek; végül dologi jogokból bizonyos szolgáltatásokra (Grundgefälle)[1-2]. Pénzügyi szempontbólkiváló fontosságuak itt az *államjószágok*, vagy *domaniáljavak*, melyek alatt a státus tulajdonában lévő oly földek telkek és erdők értetnek, melyek mezőgazdaságilag hasznosittatván jövedelmet nyujtanak, mely jövedelem az állam pénztáraiba foly s a közszükségletek fedezésére fordittatik[3]. Az államjavak megkülönböztetendők az *uralkodónak* vagy a fejedelmi háznak *magán jószágaitól* (Chatouille-Güter), melyek oly privättulajdont képeznek, melylyel az uralkodó szabadon rendelkezik, saját tisztjei (s nem államhivatalnokok) által igazgattatja, stb. tehát nem az állampénztár jövedelemforrásai közé sorolhatók[4-5].

Az államok bölcsőkorában a domaniáljavak a közjövedelmek legtekintélyesb forrását képezék, mert egyéb bevételek a gazd. élet fejletlensénél fogva eszközölhetők nem voltak, *adókivetés* utján való jövedelemre pedig a státus csak azon időtől fogva számithat, mikor a tőkék s a törzsvagyon már megszaporodott, az ipar és vállalkozás különböző ágai és módjai pedig a polgárságnak állandóbb keresetet és szerzési alkalmakat nyujtnak. — Ismeretes dolog továbbá, hogy kezdetben az államigazgatás, mint fejedelmi *privátügy* tekintetvén, annak költségei is jobbára az uralkodó birtokában lévő (többnyire széles terjedelmü) domaniumokból fedeztettek; s e viszony mindaddig fennállott, mig ama jószágok (legalább egy részben) *államkamarai* jószágokká válván, jövedelmeik mind az uralkodó ház mind a közszükségletekre fordittattak, legujabban pedig a fentjelzett élesb különbség uralkodói jószágok és tulajdonképeni domaniáljószágok közt államjogilag is mindenütt tüzetes elismerésre jutott.

Az államgazdaság jelen állásánál főfontosságú kérdés a domanialjószágok körül az „megtartandók-é állami tulajdonban vagy sem," mire nézve tudományunk szempontjából a következő válasz adható:

A domaniáljószágoknak elidegenitése mellett, illetőleg államtulajdonbani *megtartásuk ellen*, korunkban, szól az: a) hogy az állam a gazdaságot oly sükerrel, mint magánosok üzni képtelen; mert tisztviselőkre kellvén

magát biznia, ezek nem járnak el mindég kellő buzgósággal, takarékossággal és ügyszeretettel; továbbá mivel a tisztek fizetése és a rendszerint nehézkes administrátióval járó költségek a tiszta jövedelem tetemes részét elnyelik; a szükséges ellenőrzet módfelett nehéz; a megkivántatott beruházások és javitások pedig, melyek a jószágot értékesbbé és jövedelmezőbbé tehetnék, igen gyakran elmaradnak. b). Az állami gazdálkodás a sok lankasztó szabályrendelet meg a tiszteknek minduntalan felsőbb helyre való utaltatásánál fogva igen bonyodalmas szokott lenni, úgy hogy nem ritkán a legsürgősb teendők kellő időben nem végeztethetnek, és igy a haszon is tetemesen csökkenik. c) Nagy domaniálbirtok a nemzeti munkaerő egy részét lekötve tartja, s teljesb érvényesülésében akadályozza; másfelől az államot a polgárok magán érdekköreivel surlódásba hozván, okot ad a közhatalom tekintélyének hanyatlására. d) Javallja az elidegenitést azon körülmény is, hogy a domaniáljavak tiszta jövedelme akkora nem szokott lenni, mint az államadóssági kamattétel, a miért is czélszerűbb az eladás utján nyert tőkékből amaz adósságokat törleszteni. e) Azon érve a d. j. elidegenitését kárhoztató szakembereknek, hogy azok járadéka rendes és bizonyos, hogy rendkivüli szükségletek előállásánál igen jó szolgálatot tevő *tartaléktőkét* képeznek, hogy a polgárok a d. j. megtartása mellett kissebb mértékben terhelendők adókkal, s hogy az idővel folyton emelkedő föld-érték az államvagyonnak is tetemes szaporodását biztosítja: megczáfoltathatik azzal, hogy az elidegenitett d. javakból nyert tőkék ép oly biztosan helyezhetők el, és hasznosithatók; hogy a d. j. a tartaléktőkéknek igen nehézkes elemét képezik, mert ép válságos időkben nem értékesithetők kellőkép; továbbá azzal, hogy a polgárok terheltetésén az adók megfelelő rendezése által kell segiteni; a földérték emelkedéséből eredő haszonban pedig az államnak is van alkalma részesedni, jelesül a jövedelmezőbbé vált birtokok nagyobb adószolgáltatása alapján. f) Javallja sőt követeli végre a d. j. magánkezekre juttatását a már gyökeresen átalakult közgazdaság és államélet, a kifejlett ipar, forgalom, pénz és tőkegazdászat, az egész fennálló adó- és államháztartási rendszer, és a státustevékenység erkölcsi és eszményi irányainak teljesb érvényrejutása; — megannyi momentumok melyek terjedtebb domaniálbirtokot egyfelől könnyen nélkülözhetővé tesznek, másfelől az államgazdaság többi elemeivel és intézményeivel alig összeegyeztethetőként tüntetik fel[6]).

[1]) V. ö *Rau:* Finanz-W. 88. sk. §§. *Schäffle:* Nat. Oek. 380. sk. l. *Stein:* Lehrbuch 107—124. l. *Roscher:* Grundr. 103—106. l. *Malchus:* Hb. 22. sk. l. és *Pfeiffer:* Die Staatseinnahmen I. köt. 106—153. lap.

[2]) Jól jegyzi meg *Schäffle*, hogy az államvagyon összesége nagyobb mint az anyagi javak sommája melylyel a státus bir, a mennyiben számos s pedig nagy értékü köz-szolgáltatások (öffentliche Leistungen) is állanak a státusnak rendelkezésére mindenütt.

[3]) E szó *Domanium* némelyek által szélesb értelemben is vétetik, kiterjesztetvén minden a státus tulajdonában lévő s szerzési forrásul használható vagyonra és vagyontárgyakra. p. o. vaspályákra, távirdákra stb.

[4]) E fogalomnak a *német* fejedelmi és állami jog rendszerében való szerepéről l. *Rau:* id. h.

[5]) *Hazai közjogunk* szempontjából különbség létezik *koronajavak*, kincstári vagy *kamarai* azaz tulajdonképeni domanialjavak, és fejedelmi *privátjószágok* közt; s közis-

meretü tény, hogy a koronajavaknak elidegenitését stb. törvényeink (p. o. Sz. István II. 6. 1439: 16. 1514: 1—3. 1608: 22. stb.) szigoruan tiltják. l. *Wenczel:* Magyar Magánjog (1863) I. köt. 352. sk l. és *Récsy:* Magyarország közjoga (1869.) 295. sk. l.

[6]) Hogy a *történelem* is az elidegenités mellett látszik tanuskodni, a mennyiben a legtöbb államban folyton eszközölt eladásokat mutat, kétségtelen. Anglia s Frankhon már túladott d. javain; Ausztria is jó részt elidegenitett már; Poroszországban sincs már sok stb. Egyáltalában azt mondhatni, hogy a domaniálgazdasági rendszer azon arányban válik jelentéktelenebbé, a melyben az *adó-gazdasági* rendszer előtérbe lép, s a középkorias patrimonial és feudal intézményeket modernkori democratikus és alkotmányos közintézmények váltják fel. — Hirnevesb ujabb irók közül *Umpfenbach* és *Stein* határozottan, *Rau* és *Roscher* némi megszoritásokkal, szintén az elidegenités mellett szavaznak.

23. §.

Folytatás.

Az államjavak elidegenitése mellett imént felhozott érvek *némi módositást* szenvednek, ha a következőket vesszük tekintetbe: a) Az állam alacsony müveltségi fokon rendszerint jobban fogja a dom. javakat szakértelmes, képzett tisztjei által kezelni mint a magánosok. b) *Jókarban* levő dom. j. birtoka a *státushitel* tek. fontos momentumot képez, s válságos időben kölcsönmüveleteket megkönnyit, mig másfelől igen jól használhatja fel az államkormány a d. j. *példány-gazgaságok* berendezésére is, melyek egész vidékek gazdasági haladását előmozdithatják. c) Ott hol az adórendszer még igen tökélyetlen, mindég czélszerű lesz *más* jövedelemforrásokra is támaszkodhatni, mi által a polgárok adótulterheltetése legalább némely irányban enyhittethetik. d) Nem alkalmazhatók a d. j. elidegenitése mellett felhozott érvek az *állami erdőkre* (Staatsforste), melyek bizonyos fensőbb nemzetgazdasági jelentőséggel birnak,[1]) s ép azért a többnyire rövidlátó s önös privátgazdasági kezelés mellett oly mérvben, mint kivánatos, nem értékesittetnének[2]). Végre c) bizonyos, hogy még azon esetben is, hogyha a d. j. elidegenitésének elve elfogadtatik, az eladásnak (hogy a nagy kinálat az árt szerfelett ne nyomja) nem szabad egyszerre és tömegesen (hanem csak részenkint) történnie, s hogy főleg arra is kell figyelemmel lenni, vajjon számithatni-e elég értelmiséggel és tőkével biró polgárokra, kik ezen jószágok helyes kezelése és müvelése iránt kellő biztositékot nyujthatnak.

Eredmény mindezekből az: 1-ör hogy az államjavakon való túladás rendszere *föltétlenül,* minden időkre és népre nézve, nem ajánlható; s hogy a tettleges elidegenités mindenkor csak a fennforgó körülmények és a *pénzügyi érdeknek* gondos számbavételével eszközöltessék. 2-or hogy az eladásból begyült pénzerők vagy adósságtörlesztésre vagy productiv czélokra lesznek mindenkor forditandók. 3-or Történjék az elidegenités mindenkor a nemzet s államgazdaság érdekeire való szoros ügyelettel. Igy péld. mindenekelőtt a silányabb, s a kevésbé fejlett vidékeken fékvő jószágok lesznek eládandók; vétessék czélba az eladás által előmozditása az országban oly nagy fontosságu arányosságnak nagy és kis gazdaságok között; állapittassék meg az elidegenitésre nézve bizonyos sorrend, a melyben a d. j. áruba lesznek bocsátandók stb. Végre legyen ügyelet arra,

hogy a lehető legkedvezőbb pénzügyi eredmények érettessenek el az eladás által, s az államkincstár az eladási idő s egyéb viszonyok helytelen megválasztása által csorbát ne szenvedjen[3]).

[1]) L. e tekintetben a „Nemzetgazdaságtanban" (a 323 sk. l.) mondottakat.

[2]) Habár ugyanis nem állithatni föltétlenül, hogy az állam mindenkor czélszerűbben kezelendi az erdészetet, mint magánosok, kétségtelen mégis az, hogy legtöbb esetben több szakértelemmel s a jövőnek gondosb szemeltartásával fog eljárni, mint a magángazdák, kik az erdőtalajnak más módoni felhasználása által rendszerint nagyobb jövedelemre tehetnek szert. — Az államerdők elidegenitése ezek szerint csak akkor lesz javallható, hogyha erdőkben nincs az országnak hiánya, az állami gondoskodás könynyebben nélkülözhető, vagy a kezelés s állami felügyelet igen költséges volna. Legujabban azok száma kik az államerdők tek. is ugyan azon elvet vallják, mint a dom javak tekintetében (t. i. hogy elidegenitessenek), tetemesen megszaporodott. L. e kérdés behatóbb tárgyalását *Raunál* (a 134 sk. §§-okban) *Steinnél* (125. sk. l.) *Jakobnál* (Fin.-W. I. 225. sk. §.) és *Umpfenbachnál* (II. köt. 30 sk. l.).

[3]) A szellemdús *Miksevitz Gyula* 1859-ben az orosz államjószágok eladására nézve különösen értekezett ez irányban.

24. §.

Az államjószágok különböző kezelési módjai, jelesül a sajátkezelés, az idői és örökkibérlés, és a szavatossági rendszer.

A meddig és a mennyiben valamely államra nézve tanácslatosnak mutatkozik a dom. javak megtartása, elsőrendő feladat lesz: azokat lehetőleg jövedelmező módon kezelni, s minél nagyobb tiszta nyereséget belőlök megvalóditani. Erre nézve határzó fontosságú körülmény az állam által követett *kezelési rendszer*, a mely háromféle lehet, úgymint önkezelési, kibérlési, vagy szavatossági rendszer[1]).

A) *Állami saját kezelés.* Ezen rendszer, melynél az állam saját tisztjei által és saját koczkázatára viszi a gazdálkodást, a vele járó számas viszsásságoknál, jelesül az üzletvitel nehézkessége, a tiszta haszon csekélyebb volta, s az ellenőrség kivihetetlenségénél fogva, nem igen ajánlatos. Vannak egyébiránt esetek, melyekben e rendszer nehezen mellőzhető. Igy nevezetesen alacsony müveltségi polczokon, hol a kormány több képzett és jeles szakerővel rendelkezik mint a magángazdaság; továbbá ott, hol a státus *példánygazdaságot* akar felállitani; hol a d. j. rendetlen bérlők által igen megrongáltatott s jelentékenyebb javitások szükségesek; hol ügyes, és megbizható *bérlőkre nem találni*; vagy hol, mint állami erdőknél, különös gond s közérdekbeni eljárás kivántatik meg. — Szükségtelen egyébiránt emliteni is, hogy ott hol a státus jószágait maga kezeli, alapos képzettségű jószágigazgatók s gazdatisztek lesznek alkalmazandók; az üzletvitelre czélirányos utasitások kidolgozandók; az ellenőrzet lehetőleg szigoruan szabályzandó stb; a gazdasági személyzetnek pedig a tiszta haszonban a *nyerhányadi* rendszer szerinti részesitésre kilátás nyitandó, mert mi által sem lehet az egyesnek érdekét oly szorosan a vállalathoz füzni, mint épen ily módon.

B) *Idői bérlet.*[2]) A második rendszer mely államjószágokon való gazdálkodás körül alkalmazható, az idői kibérlés rendszere (Zeitpacht), mely ellentétben az *örökkibérléssel* a pénzügytudomány egyik vitakérdését képezi. — Az idői kibérlés jelesül az, hol a jószág valami bérlőnek *időközökként* bizonyos meghatározott áron (összegért) úgy engedtetik át, hogy azt saját koczkázatára s költségeivel müvelje, s belőle akkora hasznot eszközölhessen magának, a mekkorára csak a birtok s telek veszélyeztetése nélkül szert tenni képes. — E rendszer leginkább a XVII. század vége óta lépett előtérbe és a következő tekintetek által javaltatik: a) Hogy általa a privát tőke- és munkaerők a domaniumokba vezettetnek s a társadalmi termeléserő s vállalkozási szellem fokoztatik. b) Az államnak a meghatározott nagyságú s időnkint pénztáraiba befolyó jövedelem biztosittatik. c) Az állam a kezelési és ellenőrzeti költségek, továbbá az üzlettőke előteremtésének kényszere alól menekülvén, sok kormányi gond és tehertől megszabadul; mig másfelől a bérlő, már saját érdekből is, minden ügyekezetét a lehető legbőségesb termelésre forditván, a közérték és vagyon gyarapodására közre hat. d) A szerződési időszak elteltével a kormánynak mindig van alkalma a bérletdijt fölemelni, s igy saját bevételeit is szaporitani. — Vannak egyébiránt *árnyoldalai is e rendszernek*, igy például az, hogy a bérlők, kik nem tulajdonosai a teleknek, sőt még bérletidejöknek tartamára nézve sem teljesen biztositottak, jelentékenyebb javitásokat (melyeknek gyümölcsei talán csak évek mulva mutatkoznak) sohase hajlandók tenni; hogy némely bérlő zsaroló gazdálkodást viend, ugy hogy a telek egészen kisziva kerül az állam kezeire vissza; stb.

C) *Örökbérlet* (Emphyteusis, Erbpacht). Ennél a rendszernél,[3]) melynek alapján a bérlő bizonyos örökbér, meg egy időnként fizetendő canon kikötése mellett a telek-művelési és haszonvételi jogot örökletesen nyeri meg, azon *előny* igen nagy, hogy az állami kezelés és ellenőrzet még egyszerűbb, és könnyebben eszközölhető; a jószágok a bérlő érdekének a telekével való szorosb egygyéfüződése folytán jobban és sükeresebben hasznositthatnak; meliorátiók, költségesb kisérletek előbb vétetnek foganatba, mert a bérlő a jószág haszonvételét örököseire átszállithatja stb. — *Hátránya* ellenben e rendszernek, hogy az állam az egyszer megkötött szerződés által megfosztja a lehetőségtől magát előnyös változtatások tevésére; a *canon* egyszer-mindenkorrai megállapitása a jövedelemnek fokozását kizárja; a gyakori canon-változtatás pedig ép oly terhes mint gyülöletes eljárás; végre az is, hogy örökbérletnél a dom. javak elidegenitése módfelett megnehezitetik (mert ily módon lekötött birtokot senkise vásárol szivesen), ügyetlen vagy zsaroló művelés által pedig szintoly mértékben veszélyeztetvék; sőt attól is tarthatni, hogy az állam tulajdonosi joga idővel ily jószágok tekintetben feledékenységbe is megyen, vagy legalább pörlekedés tárgyává válhatik. Egészben véve az örökbérleti rendszer az *átmenetét* képezi az idői bérlet és a végleges elidegenités rendszere közt.

Eredményül mindezekből azt jelezhetni, hogy az örökbérleti rendszer nagyobb mérvbeni alkalmazását *nem* ajánlhatni, s indokolható csak akkor volna, midőn jelentékenyebb emelkedése a földjáradéknak már nem igen várható; azonban az idői bérletrendszer követésénél a *bérleti idő-*

szakoknak meghosszabbitása visszautasithatlan követelmény, s egyidejüleg az örökbérleti rendszer fényoldalainak az idői rendszerrel való egyesitésének biztositéka is rejlik benne.

[1]) V. ö. *Rau*: Fin.-Wiss. 103—136. §. *Stein:* Fin.-Wiss. 119. sk. l. *Pfeiffer*: Staatseinnahmen I. k. 135 sk. l. és *Roscher:* Nationaloekenomik des Ackerbaus 61. és következő §§.

[2]) Az idői bérlet rendszere *Bökh* (Staatshaushalt der Athener cz. m.) szerint már az ókorban divatozott, azonban valódi jelentőségre csak az ujabbkori államokban emelkedett, főleg Németországban

[3]) E rendszer főleg a XVIII-ik század kezdete óta honosodott meg.

25. §.

Folytatás.

A kibérlési rendszernél követendő *eljárást* illetőleg, a pénzügyi kormány a következőkre lesz hivatva ügyelni: a) Főtekintet legyen mindenkor lehetőleg magas bérdij biztositása; mely végből legtanácsosb nyilv. *versenyzést* hirdetni, hogy az államnak több bérleni szándékozók közt választani legyen alkalma. Egyébiránt nem ép mindig *a legtöbbet igérőnek* ajánlata fogadandó el, mert könnyelmü üzérek néha annyit igérnek, hogy kötelezettségeiknek megfelelni képtelenek; hanem azé a ki egyuttal kellő biztosságot is nyujt az iránt, hogy a jószággal illő módon bánand, s a bérdijt pontosan fizetendi; továbbá szükséges leszen mindenkor előzetesen az illető jószágok jövedelmezőségét részrehajlatlan szakemberek által megbecsültetni, s e becslés eredményeit az árlejtéskor a tett ajánlatok megbirálásánál alapul venni. b) A bérlet-somma megállapitásánál mind *készpénz* mind *gabona* vétessék alapul, mert ez által a mindkét félre egyaránt alkalmatlan értékingadozások legkönnyebben kerültethetnek ki s igazságos közép dijtétel érethetik el. c) Elengedések a bérdijból csak rendkivüli balesetekre (háborui pusztitás, árviz, többszörös jégverés, marhadög, nagy tüzkárosodás alkalmakor) állapíthatnak meg a bérleti szerződésben. d) Jó hatású leend a kormánynak a bérlők irányábani loyalis s méltányos eljárása; ha állő magatartásu bérlőknek kilátás nyittatik uj bérléseknél több versenyzők közt elsőbbségre; tapasztalati tény lévén, hogy mennél tiszteltebb s biztosabb a bérlő-osztály állása, annál jobban is van biztositva a mezei gazdaság érdeke s annál magasb lehet tartamosan a bérleti dij. e) A bérleti szerződésekben minden föltétel (p. o. a jószág mily karbani visszadását, változtatások tevését, melioratiók megtéritését stb. illetőleg) világosan és határozottan kiteendő, hogy perlekedés- és surlódásoknak eleje vétessék, s az állam és bérlője közti jó viszony untalan megzavartatástól ment maradjon. f) Azt végül, hogy *mekkora részekben adassanak bérbe a jószágok*, általánosan eldönteni nem lehet ugyan, elvül szolgálhat azonban, hogy az illető jószágtestek a szokásos müvelési és gazdászati viszonyokhoz mérten se igen nagyok se igen kicsinyek ne legyenek, mert az egyik úgy mint a másik a jó gazdálkodást csak megnehezíteni szokta[1]).

D.) *Szavatossági rendszer*. A sajátkezeléssel járó bajok mellőzése tekintetéből itt ott alkalmaztatni szokott szavatossági igazgatás (Gewährs-

Administration) rendszere abban áll, hogy az állam bizonyos tekintélyesb gazdának, mint jószág-igazgatónak az üzlettőkét kiszolgáltatja, de viszont bizonyos minimál jövedelem összegnek a státuspénztárba való évenkénti befizetését köti ki, melyen túl a tiszta haszonnak bizonyos részét nyeri megállapitott fizetésén kivül. — E rendszer kétségtelenül helyesb a tiszta önkezdési rendszernél, mert az igazgató tisztet fokozott érdekeltséggel füzi a jószághoz, kezeit nem kötvén meg szabadon engedi mozogni, kevés ellenőrzési költséggel jár, stb. Kivitele azonban nehéz, mert nem igen találkozik alkalmas és minden igényeknek megfelelő egyéniség, a ki magát az érintett föltételnek alávetni kész, mert a ki ily terhes felelősséget akar vállalni, inkább saját koczkázatra bérel, vagy jószágot vásáról, melyen erejét és képességeit érvényesitni törekszik[2]).

[1]) Azon fontos kérdést illetőleg „czélszerűbb-e azon kibérlés, hol a jószág minden hozzátartozó ipari haszonvételekkel (malmok, téglavetők, sörfőzés stb.) adatik ki (Generalpacht); — vagy a *külön* bérlés, hol mindezek elkülönitve adatnak ki:“ az *első mód* kevesebb gonddal és ellenőrzeti költséggel jár, s azért, főleg, ha értelmes és vagyonos bérlők találkoznak, okvetlenül ajánlatosb; — mig a másik módnak az az előnye, hogy a bérlők versenyzése folytán több jövedelmet biztosit, s kivált nagyobb városok közelében könnyebben vihető keresztül.

[2]) *Statistikailag* nagyérdekü adat az, hogy a domaniáljavakbóli jövedelem Oroszországban 48, Ausztriában 3, Poroszországban 7, Frankhonban ²/₃ millió forintot tett, s hogy a tiszta jövedelem a nyersnek Bernben 26%, Ausztriában 33, Németországban 50—60, Frankhonban 63, Poroszországban pedig 83%-ját képezi. L. *Pfeiffer:* Die Staatseinn. I. k. 146. ff.

26. §.

Állami tőkék, és a státuskincs tartása.

Az államvagyon nem jelentéktelen részét *tőkék* is képezik. E tőkék épugy mint a magánosokéi, vagy állók vagy forgók, vagy productiora, vagy használásra alkalmazottak, vagy végre olyanok, a melyek kiköl-csönzés utján hasznosittatnak. Az állami tőkéknek azonban gyüjtése vagy tartása financz-gazdasági szempontból nem helyeselhető, s ha már megvannak, legczélszerűbben adósságok törlesztésére, adósságok nem létében pedig jótékony intézetek, vagy művelődési érdekeknek szentelt alapok segélyezésére lesznek forditandók.

Összefügg e kérdéssel némileg az ugynevezett *államkincs* (Staatsschatz) gyűjtésének és tartásának kérdése. Államkincs vagyis nemes-ércből való pénz- vagy értékhalmaz rendszerint[1]) csak ugy keletkezhetik, ha az államjövedelmek a közkiadásokat meghaladják, vagyis a státusháztartási mérleg *többletet* mutat fel; vagy pedig úgy, hogyha a polgárok fokozott adóterhelés utján, időnként ily kincskészlet megalapitásához hozzájárulni kényszerittetnek.

Államkincs gyüjtésével *alacsony müveltségű* vagy *harczias irányu* népeknél találkozunk. Amazoknál azért, mivel a termelés és forgalom lassusága, tőkékbeni szegénység s főleg az államhitel fejletlensége miatt hirtelen támadó szükségletek fedezésére pénzeszközök nem könnyen szerezhetnek be; — emezeknél meg azért, mivel az államkincs hóditási czéljaik igen hatalmas tényezőjét képezi[2]). Nem vonván kétségbe miszerint

lehetnek esetek, midőn egy békés természetű nép is szorulhat ily forrásra, hogy t. i. valami hóditó szellemű szomszéd általi hirtelen megtámadtatást hatályosabban torolhasson vissza.

Magasb müveltségü népeknél ellenben, a hol a tőkebőség, kifejlett státushitel, élénk pénzpiaczok, s az államügyek iránt sokkal nagyobb érdekeltség létezik, s igy szükség esetében a legnagyobb összegek is rövid idő alatt előteremtethetnek, államkincs gyüjtése teljesen mellőzhető, annál is inkább mivel általa sok értékek a forgalomból improductive elvonatnak, a polgárság súlyos adóknak vettetik alája, a kincs begyüjtése, őrzése, kezelése, sikkasztások és hadi foglalások elleni megóvása pedig sok alkalmatlanságot és költséget okoz. Nem is emlitve, hogy a kincsgyüjtés annyiban is czélszerűtlen, hogy általa minden termelési vagy forgalmi válság még fokoztatik s elmérgesittetik, s mivel ama kincs, ha még oly jelentékeny is, a hadviselésnek korunkban óriási költségei fedezésére rendszerint mégis elégtelennek bizonyulna[3]).

[1]) Azaz békés időkben, — mert háborus körülmények közt *hadi sarcz* utján is szerezhető államkincs. Egy irtózatos mérvű példának vagyunk *ép most* tanui a *porosz-franczia* háboru befejeztekor.

[2]) Szóló példa erre legujabb időből ismét *Poroszország*, mely 1866-ban tekintélyes ilyféle kincscsel rendelkezett.

[3]) V. ö. *Rau:* Finanz-Wiss. 464. §.

B.

Fenségi haszonvételek, vagy régálékbóli jövedelem.

27. §.

A régálék általában[1]).

Az állam bevételi forrásainak egy másik osztályát a haszonvételek vagy regálék (Regalia minora, nutzbare Hoheitsrechte)[2]) képezik. Értetnek pedig ezek alatt „a státus fennségjogára alapitott oly *iparszerű foglalkozások*, melyek a pénzügyi kormány által a magán-versenyt kizáró módon üzetnek s részben külön jövedelmi forrásul is szolgálnak". A (tág értben vett) regalék két csoportra osztathatnak, t. i. olyakra, melyek bizonyos *ipar-ág* alakjában jelenkeznek, p. o. a bányaregále, a póstaregále, a pénzverési regale; — és *egyedáruságokra* (Monopole), melyek kiválólag *kereskedési* üzletágként vétetnek foganatba sőt több tekintetben *adó* (jelesül *fogyasztási* adó) jellegét is viselik magukon[3]). A regálék közt ismét vannak olyanok, melyek az állam *főtulajdonosi* jogából folyóknak tekintetnek (például a bányászati, az erdőszeti, és a vizi regálé); és olyanok, melyeknek fenntartása a közérdek szempontjából különösen kivánatos (p. o. a távirda, a posta, meg a pénzverési regale). Mi az itt következő fejtegetésben megkülönböztetünk: közgazdasági és pénzügyi regálékat, s amazok közé azokat sorolandjuk, melyek általánosb *nemzetgazdasági érdekben* magánosokra nem hagyattathatnak s melyeknél a kincstár érdekébeni jövedel-

mezés mellékes tekintet [4]); — emezek közé pedig azokat, a melyekkel az állam magának valmi jövedelmi forrást biztosit, azaz *financziális* czélt akar elérni.

Regálékkal *a történet* minden szakaiban találkozunk; legnagyobb kiterjedésben azonban a *középkor* utolsó századaibn, hol az államháztartás egyik legjelentékenyebb bevételi forrását képezék, s az uralkodó *hűbérrendszerrel*, melynek nyomán az iparüzleti jog is mintegy a hűbérúr (Oberlehensherr) által nyert jogozat folyományának tekintetett, — szoros összefüggésben álltak. A regálék egyébiránt (bár czélszerűbben rendezve) ma is még tekintélyes jövedelem-forrásul használtatnak fel a legtöbb államban; pedig, eltekintve azoktól, melyeknek fentartása a közérdekből kivánatos, kétségtelen, hogy a regalitási rendszer súlyos nemzetgazdasági károkkal jár, a mennyiben az illető *keresetforrásnak* oly erélyes, olcsó és eredményes kiaknázását mint a privátgazdaság nem eszközölheti; erkölcstelenitő küzdelemre vezet a polgári műszorgalom versenye ellen; a termelés és fogyasztás fejlődésére lankasztólag hat; szóval a gazdasági erők- és elemeknek teljes érvényesülését akadályozza. — Ugyanazért

Mint hagyományai egy oly korszaknak, hol tekintet nélkül a nép valódi érdekeire az állampénztár *fiskális érdeke* vala az egyedül mérvadó: legtöbb regalék a közgazdaság fejlődésével lassanként elfognak tünni, s az elevenebb s eredményesb magánvállalkozásnak engedendnek tért, főleg ott, a hol az állami *adórendszer* helyes és megfelelő módoni megvalósitása keresztül fog vitetni [5]). Mindaddig azonban, mig ez utóbbi föltét nem teljesülend, s a f. haszonvételek magángazdasági alapon való rendezése sükerrel ki nem vitethetik, vagy az államháztartás az illető regalékat más czélszerűbb bevételi forrásokkal nem fogja helyettesithetni, ez utóbbiak alig lesznek eltörölhetők. — Addig is pedig, mig e nagy pénzügyi reform megkisértethetnék, szükséges lesz a haszonvételek körüli eljárásnál a következőkre ügyel: a) hogy a belőlök nyert jövedelem mindég *az észszerű adó jellemével* birjon, azaz a productió igen meg ne szoritassék, a tehetősb osztályok jobban érintessenek, az alsóbb osztályok szüksége, léteszközei pedig ne drágittassanak; b) hogy (mennyire csak lehetséges) az úgynevezett *democratikus adó-elv* alkalmazása vétessék czélba, mint a mely mellett alacsony tételek által eszközölt tömeges kelet alapján a legnagyobb bevétel eszközölhető; c) hogy ott, hol a regále fenntartása igen költséges s a fenntartási vagy védintézkedések erkölcstelenitő vagy igen nyomasztó hatásuak (csempészet stb.), az illető haszonvétel mielőbb szüntettessék meg. d) Még *a szükségeseknek felismert regáléknál* is elvül kövesse az állam azt, hogy a pénzügyi előny a nemzetgazdaság alapjait ne veszélyeztesse, a kissebb érdek miatt nagyobb fontosságu tekintetek ne mellőztessenek, s különösen a kezelés nyomasztó faggatások és formaszerűségektől távol maradjon [6–7]).

[1]) V. ö. *Rau:* Fin.-Wiss. 166—226. §§. *Stein:* Lehrbuch 134. sk. és 358. sk. l. *Umpfenbach:* Lehrb. I. köt. 58—102. és II. köt. 48—50 l. *Roscher:* Grundriss 106. sk. l. *Pfeiffer:* Staatseinnahmen I. 176. sk. 214. sk. 226. sk. l. és *Knies:* Telegrap 251. sk. l.

[2]) Ellentétben a *regalia majorákkal*, melyek alatt tulajdonkép a *politikai* fennségjogok szoktak értetni. A regalék e fogalmának határozatlansága és történeti viszontagságairól l. *Stein*: id. h.

[3]) Miért is némely ujabb szakemberek egyenesen az adó-ügy elméletében tárgyalják.

[4]) *Stein*, a ki a regalét a *státus gazdasági fennségjogának* nevezi, nagyon is megszoritja annak fogalmát, s csak *ezen* rendbeli haszonvételeket nevezi regáléknak; mig *Umpfenbach:* a regálék egy részét (jelesül a monopol-jellegüeket) fiskális elójogoknak nevezi, és igy definiálja: „Rechte des Staates auf Vermögensobjekte, welche sonst ihrer Natur nach Privatwirthschaften zufallen würden.“ L. *Stein:* 136. l. és *Umpfenbach:* I. 58. II. 49. l.

[5]) *Roscher* helyesen mondja: „In der Regel ermässigt sich diese Art von Regalien (Jagd, Bergbau, Fischerei stb.) bei steigender Volkswirthschaft zu einer blossen Polizeiaufsicht; alle diese, ausser der eigentlichen politischen Thätigkeit liegende *lucrative* Staatsgeschäfte sind nur so lange zweckmässig, als die politische Sphäre noch eng ist, und den privatoekonomischen Charakter noch nicht ausgezogen hat.“

[6]) Oly regalé fenntartása, melyel az állam valami fontos iparágban *példányképet* akar felállitani a nép serkentése- és képzésére, — vagy a melyet a kormány olcsóbban, s tökelyetesebben képes kezelni: nem lesz kárhoztatható. (Példaul a bécsi államnyomda.)

[7]) Nem helyeselhető tehát: *uj regálé* felállitása; valami fennállónak kiterjesztése pedig csak akkor, ha a közérdeknek vele szolgálat tétetik.

28. §.

A regalék egyenként: a) a pénzverési; b) pósta regale.

A regalitási haszonvételeket közelebbről szemlélve, mint fontosbak és legtöbb államban fennállók a következők emlittethetnek:

a) *A pénzverési regale,*[1]) mely abban áll, hogy az állam az érczpénzveretést és forgásba hozást kizárólag gyakorolja s belőle rendszerint némi hasznot is húz. Alapját az képezvén, hogy az államnak egyfelől hivatásában de másfelől módjában is van arról gondoskodni, hogy az országban a forgalom alapjául szolgáló *állandó értékmérő,* az érczpénz, a szükséghez képest bizalmat érdemlő azaz csalárdságot kizáró alakban készittessék, s kellő mennyiségben és mérvben meglegyen: a pénzverés mint állami fenségjog általában elismertetik[2]). — Az e regáléból vont haszon a középkorban s némely ujabbkori államban is az által igen magasra csigáztatott, hogy a kormányok silányabb tartalmú s az elfogadott pénzlábtól eltérő pénzeket hoztak forgalomba, s alattvalóikat egyenesen kárositva a nemzetgazdasági érdekek rovására maguknak jövedelmet szerezni törekedtek. Korunkban tisztultabb közgazdasági nézetek szerint a pénzverési regálé már bevételi forrásul nem használtatik fel, hanem az állam legfeljebb azon költségeket téritteti meg magának a polgárok által, melyeket a pénzverés és készités okozott, jelesül az úgynevezett *pénzverési dijban* (Schlagschatz.) Legujabban némely szakemberek[3]) egyenesen azt követelik az államtól hogy a bizontalanság elkerülése tekintetéből az érméket minden veretésdij nélkül (azaz tiszta belérték szerint) készittesse, minek folytán természetesen ezen regale, mint pénzügyi haszonvétel megszünnék; mit azonban annyiban, a mennyiben a pénzverési költségek fedezetlenek maradnának, föltétlenül helyeselni nem lehet[4]). Határozottan elvetendő végre a státusnak a *papirpénz* forgásbahozatala tekintetében némelyek által vindikált regalitási jog, mert ez alapon a kormány nem-kamatozó adósságok csinálására (jegykibocsátás utján) mintegy szabadalommal ruháztatnék fel, a mi az összes ipar

és forgalom-élet meglankasztását okozhatná, esetleg az összes nemzetgazdaság megzavarására vezetne[5]).

b) *A póstaregale*[6]). A pósta, mint összesége azon közegek és intézeteknek, melyekkel a kormány személyek, pénzek, hirlapok, és levelek szállitását külön vállalatként eszközölteti, a legtöbb államban pénzügyi haszonvétel tárgyát képezi, s jövedelmi forrásul szolgál. Azt, hogy a pósta *külön* jövedelmi forrásul szolgáljon helyeselni nem lehet,[7]) de az állam kezeiben való maradását igen is, a mi igazolását abban leli, hogy magánüzletkép a pósta a közforgalom igényeit oly jól és jutányosan nem volna képes kielégiteni; a reá vonatkozó intézkedések magánosok önkényére nem hagyhatók; a póstaügy, egyfelől a belföldön, másfelől a külföldeli érintkezésben, s nagy térrei kiterjedése miatt, bizonyos *egységes szervezet s központi államvezetés* nélkül rendeltetésének nem birna megfelelni. Nem emlitve azt, hogy a magánvállalkozók a sarkalló verseny hiányában, a közönségtől nyomasztó dijakat követelnének; sok (kevésbé élénkforgalmu) vidéken postai összeköttetést fenn sem tartanának; az oly nagy fontosságú *levéltitok sérthetlensége* eléggé biztositva nem volna; végre a póstának állami czélokra (hivatalos levelezés) való felhasználása, nemkülönben azon körülmény is, hogy a póstán gyakran szállittani szokott nagy értékű tárgyak csak állami kezelés illetőleg jótállás mellett bizathatnak teljes megnyugvással a pósta-intézetre: szintén hatalmasan szólló érvek a haszonvétel mellett. — Áll ez főleg a pósta-üzlet levélviteli ágára (hirlapok, levelek, nyomtatott közlemények szállitására), mig a *szekérpósta* azaz személyszállitás kellő biztosságot nyujtó s üzletökért meg is adóztatható magánvállalkozókra (póstatartók) is bizathatik, főleg ott, hol a személyforgalom valamely vidéken szabálytalan, s az önkezelés az államnak igen sok költséget okozna[8]). — Egy általában pedig főgondja legyen a kormánynak jó kezelő személyzetet, összevágó szállitási tervet, s czélirányos belrendezést minél csekélyebb költséggel biztositani, hogy az intézet feladatának minél teljesb mérvben megfeleljen. — A póstai *szállitás-dijakat* végre illetőleg ezek (nem is emlitve, hogy közhatóságok, közegek, jótékony és müvelődési intézetek dijmentességgel ruházandók fel) lehetőleg mérsékeltek azaz csak az *előálliiási költségeket* biztositók[9-10])legyenek, mert különben a forgalom és a levelezés megnehezittetik; a póstadijakban rejlő adó főleg a közép- és alsó osztályokra nézve nyomasztóvá lesz; sőt maga a financzérdek is szenved, mert a nagy viteldij a pósta használását csökkenti s sokkal kevesebb levél s közlemény szállittatik a közönség által a pósta segélyével mint egyébként történnék. E dij-leszállitásoknak egyébiránt annyira terterjedniök nem szabad, hogy az államnak az intézet tartása anyagi áldozatokat okozzon, mert ez a polgárok póstát nem használó részének jogtalan megadóztatása volna amazok érdekében, mit helyeselni nem lehet[11-13]).

[1]) V. ö. *Jakob:* St. Fin. 393. sk. §. *Rau:* Fin.-Wiss. 196—202. §. *Stein:* F. W. 147. l. *Umpfenbach:* Lehrb. I. k. 76—82. l. *Pfeiffer:* St. Einn. I. 223. sk. l. *Wagner:* Bluntschli Staatslexiconja VII-ik köt. 103. sk. l.

[2]) *Wagner* ezt már ily határozottan nem ismeri el, s azt mondván, hogy az államhatalom fogalmából a pénzverés stb. fennségjoga legkevesebbé sem foly, — e regált

puszta *czélszerüségi* alappal birónak tekinti; hozzátévén, hogy főleg *kis államokban*, továbbá ott hol a *magán ipar* jobban és olcsóbban tudja előállitan i az érméket, a státus helyesebben tesz: ha amott (kis államokban) e regálról a *nagyobb egész* érdekében (p. o. Németország) lemond; — emitt pedig a veretést egy általány mellett valami magánvállalatnak engedi át, szigorú fentartásával az érmetörvényeknek. (lásd. id. értek. 104—107. l.).

[3]) Jelesül *Stein:* (id. h.) *Wagner* és *Walcker*: régebben már *Jakob*: — s Oroszország most, Anglia pedig régibb időben csakugyan tartotta ez elvet.

[4]) Azért sem még jelesül, mert az érmek még könnyebben beolvasztatnának, s végre az igazságosság is követeli, hogy azok, a kik pénzt leginkább szükségelnek a forgalomban, némi ellenszolgálattal járuljanak az állam terheihez.

[5]) V. ö. *Wagner remek* czikkét „Papirgeld" és „Münzwesen" a Bluntschliféle Staatslexiconban, s *Stein:* id. m. 149—150. l. hol ez elvet a papirpénzt képző államjegyekre nézve nem kivánja értetni; — végre az egész §-ra nézve „Nemzetgazdaságtanunk" 113—123. §-jait. Papirpénz-regálról e szerint legfeljebb oly értelemben lehet, szó, hogy az *államon* kivül papirpénznek (azaz be nem váltható s kényszerfolyamú fizetésjegyeknek) kibocsájtási jogát senki és semmiféle társulat se élvezze és gyakorolhassa; — ott pedig a hol a státus valamely részvénytársaságnak szabadalmat ád kizárólagos *jegy-banki* üzletre, szóval egy nagy bankot arra jogosit fel, hogy egyedül maga élhessen a bankjegy-kibocsájtás jogával: ott a banktársaságtól minden esetre bizonyos ellenszolgáltatásra tarthat igényt, a mi például vagy egy *kamatlan* kölcsönben állhat (mint ezt Angliában, Ausztriában és Frankhonban látjuk) vagy pedig a banküzlet nyereségében való részesedés elvére lehet alapitva, mint Poroszhon vagy Belgiom példája mutatja. l. *Hock:* Öffent. Abg. 307. l. *Umpfenbach:* id. m. 76—77. l. azután *Tooke:* History of Prices V-ik köt. 517. sk. l. és, *Garnier:* Écon. Pol. 18-ik fejezet.

[6]) V. ö. *Malchus:* Handb. I. 131. sk. *Rau:* F. W. 204—207. §§. *Stein*: 133—143. l. *Umpfenbach:* 94—96. l. *Parieu:* Traité des Impots III. köt. 340. sk. l. *Knies:* Der Telegraph etc. (1857) 250. sk. l. *Macculloch:* Treat. on taxation 308. sk. l. *Hock:* Öff. Abgaben 259. l. *Pfeiffer:* Staats-Einnahm. I. 236—256. l. *Walcker*: Steuerwesen 19. sk. és 214—234. l.

[7]) Mert tulajdonképeni rendeltetése egyenesen *közgazdasági*, a forgalom és közlekedés előmozditására irányuló.

[8]) Angliában, Olasz és Frankhonban ez tettleg igy van, l. *Walcker* id. m. 230—231. l. A póstatartók alkalmazásáról és kötelességei meg jogairól lásd *Karvassy:* P. T. 36. §.

[9]) Az éjszakamerikai Unió ez itt fellállitott elvet tettleg követi is.

[10]) A *póstamonopol* e szerint határozottan kázhoztatandó. l. még *Walcker:* 20—21. l. *Pfeiffer*: 242. l.

[11]) Oly vonalokon, hol vasutak, gőzhajók léteznek, ezekkel való helyes összeolvasztása a póstaüzletnek szükséges, mire nézve az illető vállalatokkal külön szerződések lesznek az állam által kötendők

[12]) A póstadijnak *bélyegek* útján való beszedése a postaigazgatási költségek kevesbitésére szolgáland, mert a számadást és ellenőrzetet egyszerűsiti; továbbá igen czélszerűeknek bizonyulnak a pénzküldés költségei és veszélyei kevesbitésére a *póstautalványok*, a póstahelyek egymásköztti leszámitásaik alapján; stb.

[13]) A pósta-ügy és forgalom *statistikai* állását felette érdekesen tünteti fel *Pfeiffer:* id. m. I. köt. 250. sk. l.

29. §.

c) Távirda, d) vasut, e) ut- és viz-regale.

c) A forgalom érdekeivel viszonyban álló pénzügyi haszonvételek közé a távirda, a vasuti és ut- meg vizregálét is számithatni. — A *távirda* regálét[1]) jelesül illetőleg, ennek az államkormány általi fenntartását és kezelését[2]) ugyanazon tekintetek javallják melyek a póstaintézetre nézve mérvadóknak elismertetnek; s pedig még teljesb mértékben, a mennyiben

magánosok kezeiben az ez intézménynyeli visszaélések veszélyei még nagyobbak volnának; a vonalirányok és összeköttetések (főleg nemzetközi szempontból, melynek érdekében internationális egyezmények köttetnek) *egységesen* és *egybevágólag* csak államilag eszközöltethetnek; s a táviratozás a közönségre nézve ott hol az intézet privát-üzletként állana fenn okvetlenül költségesb volna[3]).

d) A *vasuti regálét* illetőleg, utalva azokra, a mik fentebb (a Nemzetgazdaságtanban a 136—137-ik §§-ban) az állam- és magán-vaspályák rendszeréről kifejtettek: e helyen még azt kell megjegyezni hogy, ha az állam a vasutak épitését és kezelését *magának* fentartotta[4]): törekedjék minél tökélyetesb eszközök és intézkedések által e fontos közlekedési tényezőt rendeltetésének megfelelő karba helyezni, s jelesül akár az *önkezelés*, akár az *üzlet bérbeadása* rendszerét követi, oda hatni, hogy az e nemű intézetekben fekvő nagy tőkék kellőkép kiméltessenek és biztosittassanak, visszaélések, csalárdságok stb. szigorúan akadályoztassanak, s egyáltalában a nemzetgazdaság érdekei ép úgy mint az államélet fensőbb igényletei minél teljesben elégittessenek ki[5]). A *viteldijakat* különösen illetőleg, ezek úgy szabályoztassanak, hogy egészben véve (azaz jobban és kevésbbé jövedelmező vonalakat egybevetve) a befektetett tőke kamatlata és az üzleti és fenntartási költségek fedeztessenek; magasb dijak azért nem lévén indokolhatók, mert a forgalom és productió lankasztására hatnának, s az államnak behozott jövedelem csak a nemzetgazdaság rovására és csorbitásával valósittatnék meg[6]). — Főő elvül szolgáljon végre az, hogy a távirdák, pósta és vasutak legjutányosban és leghathatósban ugy üzettetnetnek az állam által, hogyha azokat a lehető *legszorosb* kapcsolatba hozza egymással, s mind a kivitelben mind az *igazgatásban* bizonyos egységes összevágó központi vezényletet honosit meg.

e) A mi *az ut-* és *vizregálét* illeti, mely az államnak azon jogában áll, hogy utazók és szállitóktól bizonyos dijakat (hidakon, vámokon stb.) szedhet, ez igazolását abban találja, hogy az utak, folyamok, csatornák hidak stb. jókarban tartása (részben előállitása) költségeket okoz, tehát az azokat kiválólag *használó közönség* e költségekhez hozzájárulásra joggal szoritható[7]). Nem szabad azonban e dijaknak nagyoknak lenni, köztudomásu dolog lévén, hogy misem képes a forgalmat annyira akadályozni és a kereskedő közönséget elkedvetleniteni, mint súlyos és minduntalan fizendő vámok, s az ezek beszedésével járó faggatások. — A vámok *kezelése* körül felmerülő azon kérdésre, „vajjon nem helyesb-e azok szedését stb. bérbeadni," — azt válaszolhatni, hogy ez kivánatos leszen ott, a hol az álló jövedelmek hosszabb időre pontosan kiszámithatók, s kellő biztositást ir az állam magának az iránt szerezni, hogy a közönség visszaélések és sarolásoktól ment maradand. — A vámdijak *megállapitását* végre illeszőleg, ennek pontosnak és határozottnak kell lennie; a beszedés egyszerűen és könnyen történhessék, fő ügyelet pedig az ellenőrködés helyes módjára lészen forditandó.

[1]) V. ö. *Knies:* Der Telegraph als Verkehrsmittel (1857.) remek és kimeritő monographiáját, *Umpfenbach:* F. W. I. 99. sk. l. *Hock:* Öffent. Abgaben 259. sk. l. *Paseu:* Impôts IV. köt. 1. sk. l. *Rau:* F. W. I. 329. sk. l. és *Pfeiffer:* St. Einnahmen I. 57. sk. l.

[2]) Egyedül *Angliában* létez a teljes privát-üzlet rendszere.

[3]) *Stein* egyebek közt azt mondja, hogy a telegraph oly kitünőleg regalitási tárgy, hogy az államnak még azon esetre is elő kell állitnia, hogyha folytonosan *veszteséggel* járna fenntartása. *Umpfenbach* pedig azt, hogy nem is *szabad* költségeit fedeznie. *Knies* feltétlenül van a távirdaregalitási rendszer mellett.

[4]) A „Nemzetgazdaságtannak" idézett §-ban mondottakhoz, az *államvasuti rendszer* további indokolásául hivatkozuuk *Umpfenbach*: F. W. I. 89—92. l. hol arrais történik utalás, hogy a vaspálya-ügynek sok *kis vállalatokbani megszaggatottsága,* s az ebből eredő számos visszaélések, nehézkes állami felülörködés, örökös tariffa-czivódások stb. oly súlyos bajok, melyeket minden áron eltávolitani szükséges; — mig másfelől azt hangsúlyozza, hogy a magántársulatokat többnyire a legegyoldalubb önzés és nyerészkedési vágy vezeti, mely a *közérdekkel* mit sem törődik.

[5]) Némelyek azt tanácsolják, hogy az állam, az általa előállitott vasutakat, pár évi kezelés után, midőn a jövedelmök már emelkedett, adja át magántársaságnak, az üzletet pedig, mint jövedelemforrást *adóztassa* meg. — Nálunk (Magyarországon) az államvaspályák rendszere, az eddigi tapasztalatok szerint, nem igen igazolta magát.

[6]) A vasutakról igen érdekes *statisztikai* egybeállitásokat közöl *Pfeiffer*: id. m. 277. sk. l. Mig magára a vasutregálé kérdésére nézve főbb munkák: *Rau:* Finanz-Wiss. 219. c—g. §. De *Parieu:* Traité des impôt IV-ik köt. 109. sk. l. *Knies:* Die Eisenbahnen und ihre Wirkungen (1853.) általában. *Hanseman*: Die Eisenbahnen und ihre Actionäre (1837.).

[7]) V. ö. *Stein:* Fin.-Wiss. 154—155. l. *Rau:* Fin.-Wiss. 219. sk. §. *Karvasy:* P. Tud. 37. §.

[8]) *Községek* és *magánvállalkozóknak* (mint Stein és Karvasy jól mondják) meg kell engedni, hogy az állam felügyelete alatt ily közlekedési útakat és szereket állithassanak fel és értte maguknak bizonyos dijt fizettethessenek. Megmaradván természetszerűleg a státusnak joga ez intézetek dijszabványaira stb. kellő befolyást gyakorolhatni.

30. §.

f) A bányaregale.

Bányaregale alatt az államnak azon jogát értjük[1]), melynél fogva a területén létező bányákat (jövedelem-szerzési tekintetből) vagy közvetlenül maga müvelheti, az az a magánosok kizárásával a földben rejlő érczeket és ásványokat tulajdonába veheti, vagy pedig e jogát bizonyos dijért magánosoknak, kizáró értékesitésül, átengedheti[2]). — A bányaregal a középkor feudális és patrimoniál jellegű államszervezetéből veszi eredetét[3]); alapját az ama korban uralkodott állami föld-birtoklási és tulajdonfennségi elv képezte; napjainkban pedig sokak által onnan származtatik, hogy nemzetgazdasági fő- érdek lévén az, hogy az ország területén található érczek és földkincsek minél teljesben kiaknáztassanak, miután ez az egyesek erő- és érdekhiányánál, de meg maguk közti gyakori összeütközéseiknél fogva is sükeresen nem eszközöltethetik: előáll a szükség, ezt kizáró jogként az államra ruházni, mint a mely erőkkel és tőkékkel teljes mérvben rendelkezvén, egyedül nyujt kellő biztositékot a czél elérése tekintetében. — Ez érveléssel szemben azonban (kivált magasb műveltségfoki államviszonyok szempontjából) arra lehet utalni, hogy napjainkban, hol a magánosok tőkegazdagsága már igen nagy, a szükségelt szakképesség szélesb körökben már megvagyon, a privát üzlet erélyesb s nyervágytól sarkallt eljárás folytán jóval bőségesb érczproductióra nyit kilátást, s különösen a *részvényvállalati üzletmód* (mely a bányamüvelésben gyakran előforduló nagy koczkázat elviselhetését a magánosokra nézve megkönnyiti)

általánosan meghonosult: a bányaregálénak fenntartása már alig indokolható; s sokkal helyesben tesz az állam, hogyha vagy egészen *lemond* e jogról (átengedve p. o. részvénytársulatoknak), vagy legalább oda módositja azt, hogy a *bérleti rendszerre* tér át, s a bányadijt használja fel jövedelmi forrásul. Megjegyezvén, miszerint: a) a státus a közgazdaságilag fontos felügyeleti jogot azért magának fenntarthatja sőt fenntartani köteles is; — b) hogy az illetőktől megfelelő bányaipari adót követelhet s igy némi jövedelemre is tehet szert; c) a pénzverés érdekében a nemes-érczre nézve az *elővétel-jog* (Vorkaufs-Recht) gyakorolhatását kiköthetí; végre d) arra legyen ügyelettel, hogy a bányabéri dij a müvelés tiszta jövedelmével arányban álljon, a bérbeadási rendszer alkalmazásánál pedig bérlőkül oly egyének fogadtassanak, kik mind szakképzettség mind vagyonosság tekintetbn kellő biztositékot nyujtanak. — (A bányaregál egyik igen fontos üzleti ágát képező *sóregále* alantabb a monopolokról szóló §-ban tárgyaltatik.)

[1]) V. ö. *Malchus:* Handb. I. 83. l. *Rau:* Fin.-Wiss. I. 172. sk. §. *Weiske:* Der Bergbau und das Bergregal (1845). *Freisleben:* Der Staat und der Bergbau (1839). *Karvasy:* P. T. 28. sk. §§. *Pfeiffer:* St. Ein. I. 191. sk. l.

[2]) A bányaregal tehát jól megkülönböztetendő az államot mindenkép és föltétlenül megilletö legfőbb felügyeleti jogtól a bányászatot és bányamüvelést illetöleg, vagyis a *bánya-fennségjogtól* (Berghoheit).

[3]) Mely néhol igen sok, másutt csak egykét fő érczre és ásványra (p. o. aranyra és ezüstre nézve) áll fenn. — Egyáltalában akkép gyakoroltathatik e jog is az állam által, hogy vagy a sajátkezelési, vagy a bérbeadási rendszert követi.

31. §.

g) Egyéb regálék.

Az eddig felsorolt fennségi haszonvételeken kivül, mint kevésbé jelentősek, még a következők emlittethetnek meg. Először a *vadászati* és *halászati regálé*, mely abban áll, hogy az állam, fenségjogánál fogva, magánosok jószágain vadat üzőbe vehet, tavak és folyókban pedig a halászatot gyakorolja, illetőleg ez iparágak kibérléséből magának jövedelmet szerezhet[1]). — E regálé sokak által azzal indokoltatik, hogy az állam a vadak és halak mértéken túli pusztitását akadályoztatni van hivatva; fenntartása azonban főleg magasb fejlődési polczon nem helyeselhető, a mennyiben az érintett czélt a státus másmódon is biztosithatja, az illető földbirtokosok pedig általa tulajdon jogukban igen megszorittatnak, úgy hogy a kár, mely a magánosoknak okoztatik, rendszerint nagyobb mint a haszon és jövedelem, melyet az állam e regáléból húzni alkalmat talál.

A másik a *sorsjátéki regálé*[2]). Ez valamennyi financzhaszonvételek legkárosbika, s közgazdasági épúgy mint közerkölcsi tekintetben legroszszabb hatású. Bizonyitja ezt az, hogy az emberekben (s különösen a lotteriát leginkább felkereső alsó osztályokban) a szorgalmat, munkaösztönt és takarékosságot elfojtja,[3]) a *játszási szenvedélyt*, s hirtelen, munka nélküli meggazdagodás vágyát fokozza, és sok tőkét productiv elhelyezéstől elvon, sőt nemritkán egész családokat tönkrejuttat. Legnagyobb szokott a sorsjá-

téki haszonvételből folyó államjövedelem élénk képzelődési erővel biró, de rest és tétlen jellemü népeknél lenni, melyeknél a lotteria-játszási szenvedély legelébb s legnagyobb mértékben fejlődik ki és válik uralkodóvá. Egyáltalában pedig a lotteria e veszélyei annál nagyobbak, mennél *kisebb betételek* fordulnak elő és fogadtatnak el, minél inkább foglalkodtatja és ingerli a játszók szellemét, s mennél nagyobb a vállalkozónak (a lotteriatartónak) nyereségé[4]). Következik innen a *regálé eltörlésének* visszautasithatlan szükségessége[5]), a mit olykép lehet előkésziteni, hogyha a betételek lassanként fölemeltetnek, a nyereményi húzások ritkán tartatnak, a gyűjtő helyiségek (Lotto-Collekturák) kevesbittetnek[6]), s minden kerültetik, a mi a népben a játszási és szédelgési hajlamokat ébreszteni és fokozni képes. Mindenesetre pedig a státus saját kezében tartsa a sorsjátéki regált, s ne engedje át magánosoknak[7]), kiknek kezelése mellett az érintett veszélyek még nagyobbak lennének, a nélkül hogy az állam azt gátolni vagy kellőkép ellenőrzeni képes volna!

Vannak végre a némelyek által *rendészetieknek* nevezett regálék, jelesen a *lőpor- és salétrom* regálé[8]). Ezeknek jogosultsága (több állambani felfogás szerint) közbiztossági tekintetekben, s különösen az ország sükeres megvédelmezése, s a tárgy készitése körüli felülőrködés szükségességében rejlik, — minek folytán itt ott nemcsak regálitási, hanem szorosan *monopol-szerű* rendezést is nyert a lőpor-, és az ennek fő anyagát és termelési elemét képző salitrom előállitása. — Ez azonban legfeljebb a lőpor-készités és forgalombahozásra nézve állhat, (biztosittatván a közönségnek ipari czélokra, vettetésekre stb. szükséglett anyag olcsóbb ároni kiszolgáltatása), de a salétromra nézve épen nem, miután az állam a salétrom-készitésnek a magániparra való hagyása mellett is (p. o. az elővételi jog nyomán) eléggé biztosithatja magának a szükségelt mennyeget[9]), a regáljoggal járó megszoritása a privátüzletnek pedig egyenes megröviditésére vezet a nemzetgazdasági érdeknek, melyet e helyen igazolni alig lehetne[10]). Ott egyébiránt, a hol e két tárgyra nézve a regálitási rendszer fenntartatik, fő tekintet legyen az, hogy az állam csak akkora bevételt biztositson magának, a miből az előállitási költségek fedeztethetnek; másfelől, hogy (a mi tüzetesen a salétromot illeti) minden kerültessék, a mi a telektulajdonosok kárositására szolgálna, s végre hogy mindenkor annyi anyagról legyen gondoskodás, a mennyi a megfelelő ipari ágak czéljaira megkivántatik[11]).

[1]) V. ö. *Rau:* Fin.-Wiss. 192—195. §§. *Hock:* Öff. Abg. 254. sk lap.

[2]) V. ö. *Jakob:* St. Fin.-Wiss. 691. §. utáni jegyzetét; *Rau:* Fin-Wiss. 222—226. §§. *Stein:* Fin.-Wiss. 150. l. *Karvasy:* P. Tud. 70—73. l. *Hock:* Öff. Abg. 157. sk. l. *Parieu:* Traité des Impôts IV. k. 17 sk. l. *Weninger:* Polit. Számtan (1870.) 385. köv. l.

[3]) Jelesül az által is, hogy a lotteria-nyeremények rendszerint, mint könnyen szerzett jószág, elprédáltatnak, — s egyidejüleg a betevési szenvedélyt fokozzák.

[4]) A lotteria kétféle német különböztethetni meg; t. i. a genuait, vagyis *számlotteriát*, és a hollandiait vagy *osztály*lotteriát. l. erről többet *Rau*: id. h. és *Karvasy*: id. h.

[5]) Mint ezt Anglia, Frencziaország és legujabban Bajorország is tevé; — mitsem adva azon érvelésre, hogy az állam e regále alapján az emberek e szenvedélyét szabályos mederbe terelheti, hogy a lotteriai betételek az emberek jövedelemfölöslegeikből

keletkezvén, s szabad akaratulag történvén, bizonyos nemét a szabályzott önmegadóztatásnak képezik. stb. l. *Hock:* Öff. Abg. 159—160. l.

[6]) *Stein* szerint még legelőbb volna azon formája a lotteriának megengedendő, a hol nem a betételek, hanem ezek *kamatai* képeznék a sorsjátszás czélját, mert igy a *veszendőbe nem menő betételek* megtakaritására ösztönül szolgálna. (Also Umgestaltung der Zahlenlotterien in Zinsenlotterien).

[7]) Játék- és bankházak engedélyezése is e szempontokból itélendők meg; kártékonyak és erkölcsveszélyeztetők; — de ha már valahol fennállanak, szigorú felügyelet és ellenőrzés alatt tartassanak.

[8]) V. ö. *Rau:* Fin.-Wiss. 190—191. §. *Pfeiffer*: St. Einn. I. 214. sk. l. *Parieu:* Traité des impôts III. köt. 114. l.

[9]) Sőt még a lőporról sem mondhatni korunk magas fejlettségű ipar-viszonyaival szemben, hogy szükség esetében az állam magát kellőkép el nem láthatná.

[10]) A salétrom-regále legtöbb államban már csakugyan el is van törölve.

[11]) Ezekkel befejeztük a fennségi haszonvételek két első fő-csoportját, vagyis azokat, a melyek az állam által a *közérdek* tekintetéből fenntartandók, s igazoltak; és azokat, melyeket az állam minden pillanatban meg is szüntethet és eltörölhet, a nélkül hogy kár vagy veszély érné az államháztartást. Átmehetünk tehát a *harmadik* csoportra vagyis azon regálékra, melyek egyenesen jövedelemszerzési czélra rendeltetvék, a *monopolokra*. L. még a regálékra nézve általában: *Strauch*: Die Natur der Regale (1865)

C.

Egyedáruságokbóli jövedelmek.

32. §.

Az egyedáruságok általában.

Az állam-bevételek igen jelentékeny forrását[1]) azon regálék képezik, melyek szorosb értelemben *monopólok* jellegével birnak[2]). Értetik pedig pénzügyi szempontból „monopól“ vagy „egyedáruság“ alatt az állam által jövedelemszerzési czélból gyakorolt kizárólagos forgalombahozási jog bizony termelvény vagy árúczikk tekintetében.

Az igy értelmezett financz-monopolok mellett vannak még más nemei is az egyedáruságnak. Igy például szólhatni *gazdasági* monopolról, mikor az állam valamely iparágat (közgazdasági érdekben) helytelen verseny ellenében védelmezni törekszik, (p. o. találmányoknál, szabadalmaknál); — *közrendészeti* monopólról, midőn közbiztonsági érdekből valami monopoltárgynak nyilvánittatik (p. o. fegyvergyártás, lőporkészités és árulás), stb. Ez utóbbiak azonban lényegesen eltérő alappal és természettel birnak a pénzügyi (vagy tulajdonkép *úgy* nevezendő) monopólokétól, a mennyiben közjövedelmi-forrásul nem szolgálnak, s jellegük inkább technikai mint financziális.

Az államháztartástant közvetlenül érdeklő pénzügyi monopolok *természete-* és *hatásaira* nézve a következők tartandók szem előtt: a) minden financzmonopol bizonyos tekintetben egyidejűleg *adóintézmény* is, a mennyiben eszközül szolgál az államnak egy külön adónak, jelesül *fogyasztási* adónak (Verbrauchssteuer) szedésére; minek folytán e monopólok a fogyasztási adók rendszerében egy külön *csoportot* képeznek, a nélkül azon-

ban, hogy akár tárgyuk akár adólábuknál fogva annak szükséges részeül tekintethetnének; miszerint az egész financzmonopóli kérdés nem annyira elvi mint inkább czélszerűségi kérdés, mely csak az adótárgyak természetének vizsgálata és a tapasztalás által határozható el[3]). b) A p. monopól oly *adóztatási forma*, melynél a státus valami fogyasztási tárgynak forgalombahozását magának kizárólag fenntartja,[4]) s melynél az adót, illetőleg az állam jövedelmét *azon többlet* képezi, a melyel az (államilag megállapitott) eladási ár az előállitási költséget és a közpolgári nyereségi tételt meghaladja[5]). c) Minden monopól kizárja egészen vagy részben a *magánipart* (az illető tárgyakra nézve), s ez által egyszersmind az ez utóbbiban rejlő képességet is, az illető tárgy árának verseny útjáni lenyomása, s a productió tökélyesbitésére. Mig másfelől az állam, azon joga folytán, hogy az ár meghatározása az ő kezében van, minden veszélytől mont marad, s igy az ösztön arra, hogy termelvényét minél jobb és megfelelőbb minőségben állitsa elő, nála hiányzik. d) Árnyoldala még a monopóloknak, hogy midőn a versenyt s a vállalkozási szellemet lankasztják, egyszersmind az üzleti életben csalárdságokra szolgáltatnak okot, a polgárokat sok faggatásoknak teszik ki, az ellenőrzet nehézségei miatt csempészetre és dugárusságra vezetnek, — szóval oly hatásuak, melyek igen kivánatosnak tüntetik fel, hogy a monopolok lehetőleg mellőztessenek, s más észszerűbb és kevesebb hátránynyal járó adónemek illetőleg jövedelem-források keres tessenek fel helyettök[6]).

[1]) V. ö. *Rau:* F. W. 184. sk. §§. *Stein:* F. W. 358. sk. l. *Roscher:* Grundriss der Staatswirthschaft 108. sk. l. *Pfeiffer:* St. Einn. I. 177—191. sk. l.

[2]) Az itt következő általános fejtegetések a monopol természetéről és hatásairól, nemcsak a tulajdonképeni egyedáruságokra, hanem a monopolszerűleg kezelt és foganatba vett *regálékra* is vonatkozik.

[3]) *Roscher* szerint a regálék: szabadalmas *állam-iparüzletek*, a monopolok pedig privilegiált állam-árui üzletek; mig *Stein* bővebben fejtvén ki a tulajdonképeni regále és financz-monopol közti különbséget, arra utal, hogy mig a regále oly állam-üzleti nem vagy ág, melyet az az össz-érdekre való tekintetnél fogva, magánosok kezeire hagyni nem akarhat, s jövedelem-forrásul felhasználni nincs hivatva: addig a *monopol* lényegileg *véve adószerzési forma*, a mely *azonnal* megszüntethetik, a mint a czélnak megfelelőbb forma kitaláltatott. Az e fogalmak körüli ingadozásról és határozatlanságról l. *Stein:* id. m. 360—361. l. és fentebb a 27. §-ot.

[4]) A „monopol" mint fogyasztási adónem fogalmának teljesb kideritésére *Hock* szerint a következőkre utalhatni: „Abgaben von der Consumtion können auf dreierlei Weise eingehoben werden; nämlich durch Staatsmonopole; — durch Besteuerung einer Waare bei der Erzeugung oder dem Verschleiss; oder Besteuerung durch Zoll, bei der Einfuhr. Im ersten Falle zahlen die Debitanten (Verleger, Trafikant, Collektant) des Staates die Steuern für den Consumenten; — im zweiten die Erzeuger oder Verschleisser, im letzten Falle der Händler.

[5]) A monopol lehet továbbá *teljes*, vagy *nem teljes* (vollständig, u. unvollständig); az első esetben az állam maga üzvén az illető áru s anyag mind előállitását, mind gyártását és elárusitását; — a másik esetben ellenben átenged egy vagy két functiót a magániparnak, s a többit tartja fenn kizárólag magának.

[6]) Szigoruan elitéli és kárhoztatja a monopolokat legujabban *Pfeiffer:* Staatseinnahmen I. 188—191. l. *Roscher* pedig igy nyilatkozik felőlök: Nachtheilige Wirkung aller Monopole ist: Belästigung oft Erdrückung der Producenten, Uebersteuerung und schlechte Versorgung der Consumenten. Dazu: die schwierige Controlle, die mancherlei vexatorischen Absatzwege, die kostspielige Verwaltung, insbesondere bei den vom Staate selbst administrirten Monopolien; in der Regel werden sie desshalb besser

durch Accisen oder Zölle ersetzt" (Grundriss p. 108.) Mig *Hock* azt jegyzi meg felőlök: „hogy egyedárusággá eredménynyel csak oly tárgy tétethetik, a mely a divat változásainak alávetve nincsen, csin- és múértékre való igény nélkül előállítható, s olyan, melynek a productioja vagy már természettől (p. o. a só) vagy pedig a közgazdaság nagyobb veszélyeztetése nélkül mesterségesen bizonyos kevés pontra szorittathatik.

33. §.

Folytatás.

A monopólok az ujkori államháztartás igen fontos, s majdnem mindenütt található alkatelemét képezik, s kapcsolatban a modern monarchiai absolutismussal és fiskálismussal, Europa legtöbb államainak pénzügyi rendszerében még ma is kiváló helyet foglalnak el. Oka e jelenségnek (a melynél fogva a p. ü. monopolok fenntartása sokak által javaltatik is), a következőkben keresendő: a) hogy a p. monopolok igen czélirányos s sok előnynyel járó adószedési formát képeznek, a mennyiben mellettök a jövedelem igen biztos, az adófizetés és beszedés a polgárokra, illetőleg az államra nézve sok nehézséggel nem jár; arányos adómegosztást lehetségesitenek; s az adómérv emelése vagy alábbszállitása is a monopolok alapján könnyen eszközölhető. — b) A monopolok rosz hatása az ipar fejlődésére ellensulyoztatik némileg az által, hogy az államnak tulajdon érdekében állván, jó és megfelelő termelvény által lehetőleg nagy áru-keletre szert tenni, a productió tökélyesbitését az egészen szem elől még sem tévesztendi. c) Kétségtelen az, hogy az egyedáruságok nemlétében az illető tárgyakra szinte bizonyos (például fogyasztási) adók volnának vetendők, melyek talán épen oly terhesek lennének s szintannyi kellemetlenséggel járnának, mint maga az eltörölt monopol. — Megannyi tekintetek, melyek azt bizonyitják, hogy a f. monopolok, mint adószedési forma, helyesen alkalmazva és természetes tárgyaikra szoritva, nem föltétlenül elvetendők, biztos, jelentékeny (s egyéb módon ily mérvben nem hasznositható) jövedelemforrást képeznek, s hogy a feladat csak az: e forrás felhasználásának föltételeit és módjait helyesen, azaz ugy megállapitani, hogy a fensőbb közgazdasági érdekeket minél csekélyebb mérvben sértsék.

Ezek szerint: a) Csak oly tárgy lesz egyedáruivá teendő, a mely, tekintve termeltetését, egyszerű s lényegileg kevés külömbséget tanusit; a hol tehát a státus ép oly vagy még nagyobb eredménynyel működik, mint a magánosok; a hol végre a nagy tőke, az egységes vezetés, az összevágó ellenőrzet stb. kiváló mértékben szükségeltetik, s a productió nem annyira szellemi és művészi munkát, mint inkább mechanikai erőket föltételez. — b) Az egyedáruság tárgyává oly jószág tétessék, mely a státusnak lehetőleg nagy biztos és nem sok ellenőrzettel járó jövedelemmel kedveskedik. c) Monopoltárgynak *kevés*, de szélesb körben szükségelt, azaz közhasználatu áruczikk vétessék, megjegyezvén, hogy ez olyan is legyen, melynél magánosok surrogatum-előhozó versenyzésétől nem kell tartani. Végre d) ne nyilvánittassék egyedáruságul oly jószág, mely a nemzet iproductió egyik fő ágának alapját képezi; vagy olyan, mely az alsó osztályok elsőrendű életszükségletei közé tartozik, s általuk nagyobb mennyiségben fogyasztandó; vagy végre olyan, a melynél a vagyonosbakat, nagyobb jövedel-

mök és tőkebirtokukhoz képest, *arányosan* érinteni, lehetetlen. Az állam egyedárusági üzleteljárását végre illetőleg, ez akkor lesz leghelyesb, ha az illető tárgynak *nagybani* bevásárlását és eladását magának tartja fenn; s az előállítást, átidomitást és kis-árulást magánvállalkozóknak engedi, még pedig (az utóbbit illetőleg) a szabad versenyzési rendszer alapján[1-2]).

[1]) Hogy az egyik vagy másik monopol-tárgynak *másmódoni* megadóztatása, mint egyedárusági alapon, hogyan lenne eszközölhető, — a következő §§-okban.
[2]) V. ö. *Hock:* Öff. Abg. 160—162. l.

34. §.

A dohány-monopol különösen.

A monopólok közt, majdnem valamennyi államban behozva, s mint elsőrendű államjövedelmi forrást: a *dohány-monopolt* találjuk[1]).

Az elvek pedig, melyek szerint ez egyedáruság szervezve szokott lenni, a következők[2]): a) a *dohánytermelés* a mezei gazdáknak van átengedve, azonban szigoru felügyelet mellett, s csak úgy, hogy a termelési engedély általuk előbb kinyerendő, s a termelvény az állam által meghatározott beváltási áron a státus-raktárakba beszolgáltatandó. b) Az állam a dohánylevelek iparszerű *feldolgozását* rendszerint saját gyáraiban eszközölteti. c) A dohány nagyban vagy kicsinyben, *szabott árakon*, állami raktárakban illetőleg magánosok boltjaiban árultatik, s utóbbi esetben a kereskedő (traffikans) bizonyos százalékot kap az általa eladott mennyiség arányában. d) A belföld ellátására külföldről behozandó termelvény a dohány-egyedárui igazgatóság által összevásároltatik; magánosoknak azonban külföldről dohányt behozni (hacsak engedélyt nem nyernek, a midőn a monopoldijt, mint magától értetődik, meg kell téritniök) tilos.

A dohánymonopol igazolására az hozathatik fel[3]): a) hogy nem létez az anyagi javak egész országában egy tárgy sem, a mely egyedáruságra alkalmasabb volna mint a dohány, mely, mint köztudomásu tény, *nem szükséges élelmi tárgy*[4]), hanem puszta *kényelmi* czikk, melyet (ép azért) csak tiszta jövedelmünkből szoktunk vásárolni; s mely daczára annak, hogy nélkülözhető, mégis általánosan kerestetik, a nép minden osztályaitól bőségesen fogyasztatik, s igy valamennyi élvezeti javak közt a legnagyobb adóképességet képviseli. — b) A dohánynak mint fogyasztási javnak azon (adóztatási tekintetben) szerencsés tulajdonsága van, hogy lényegileg *egyenlő* természeténél fogva, minőségében mégis bizonyos *fokozatokat* tartalmaz, s azért az adózók különböző szükségleti és fizetésképességi viszonyaihoz leghelyesbben alkalmazkodó fogyasztási tárgy. — c) A monopol által okozott ár-többlet lassanként elviselhetővé lesz, a mennyiben a fogyasztást az ki nehezebben viselné az adót, megszorithatja; másfelől tapasztalati tény, hogy az ez egyedáruságbóli jövedelem mindenütt folyton emelkedik és nagyobb lesz. — d) Alig vonhatni kétségbe, hogy szabad dohánytermelés és forgalom mellett valami *más nemű* megadóztatása által a fogyasztásnak, alig lehetne akkora jövedelmet a státusnak biztositani mint monopólrendszer alapján. Nem is emlitve, hogy oly országokban,

hol, mint péld. Magyarországon is, a dohány sok vidéken nevezetesb termelési iparág, sok embernek érdeke is szorosan füződik e monopolhoz, úgy hogy nem eltörlését, hanem fenntartását óhajtja.

Megannyi fontos tekintetek, melyek a dohány-egyedáruságnak behozatalát javallják, — a hol pedig már behozva van, eltörlését, legalább is addig a mig a d. m.-ban rejlő bő jövedelmi forrás pótlására más valami biztos adó és bevételnem fel nem találtatik, — alig eszközölhetőnek mutatják[5]).

[1]) V. ö. *Rau:* F. W. 203. sk. és 440. §§. *Stein:* F. W. 371. sk. l. *Jakob:* F. W. 390. 444. sk. §. *Pfeiffer:* Staats-Einn. I. 205. sk. l. *Parieu:* Traité des Impôts III. köt. 69. sk. l. *Walcker:* Steuerwesen 315. sk. l. és a remek monographiát: Der Zollverein und das Tabaksmonopol (Berlin. 1857.).

[2]) Itt főleg a franczia, osztrák, és magyar államokban fennálló rendszerre vagyunk figyelemmel. A monopol különféle *alakzatairól* (nyersanyag-termelés, — átalakitás, — forgalombahozás, import-megtiltás szerint) különösen szól *Stein*: id. m. 376—378. l.

[3]) Lásd *Rau*, *Malchus*, *Jakob*, *Lotz*, *Stein*, és az érintett monographia szerzőjének érvelését. — Ellene szólnak *Biersack*, *Makovitzka*, *Wirth* (Nat. Oek. 486. sk. l.) és mások.

[4]) L. mit mond e tekintetben, a szellemdus franczia irónő *Royer* kisasszony: L'Impôt stb. cz. müv. 255. sk. l.

[5]) Fennáll jelenleg a dm. az érintett államokon kivül még Török, Spanyol, Portugall, Orosz, Olasz, Angol és Belga országokban, sót a Németbirodalomban is már történnek behozatalára nézve elökészületek. Azonban a foganatositás formája és rendszere nem mindenütt azonos. *Statistikailag* érdekes adat, hogy a d. m. Oroszországban közel 6, Frankhonban 60, Angliában 50, Olaszországban 18, Ausztriában 20, Magyarországban, 12—13 millió forintot *tisztán* jövedelmez; s fejenként Angliában 2, Frankhonban $1^1/_4$, Spanyol- és Portugalországokban 2, Belgiomban $^1/_5$, Ausztriában 1, Italiában $^3/_4$ és Oroszországban $^1/_6$ forintnyi évi adóterhet képvisel l. még *Rau*: id. m. *Stein:* id. m. 379—382. l. *Pfeiffer:* id. m. 212—213. l. és *Creizenach:* Die franz. Tabaksregie (1868) jeles monographiáját.

35. §.

Folytatás.

A dohánymonopol ezen *pénzügyi* jelentőségével szemben annak *közgazdasági* hatásait s pedig jórészben káros hatásait sem szabad figyelmen kivül hagyni. Nem tagadhatni ugyanis, hogy a hol a monopol nem létez, a dohánytermelés és forgalom sokkal élénkebb, szélesb körü és virágzóbb; a dohány-tenyésztés és átalakitás sok országban a földbirtokos osztály vagyonosságának egyik legfő forrása és emeltyűje; hogy szabad dohányügy mellett a fogyasztók jobb minőségű s jóval olcsóbb termelvénynyel láttatnak el; a kormány pedig egy felette költséges és sok alkalmatlansággal járó igazgatási ág terheitől megkimélt marad.

Ezen visszássságok figyelembevételével ujabb időben több-rendbeli tervezetek merültek fel, a melyek részint a dohánymonopol enyhébb módoni rendezésére, részint egyenes megszüntetésére, s egy más megfelelőbb dohány-adóztatási rendszer életbeléptetésére irányulnak. Igy jelesül némelyek a *termelésnek* (a tenyésztési terület nagysága és a termelvény minősége szerinti osztályok nyomán való) közvetlen megadóztatását; mások a termelvénynek a termelő általi *eladásnál*, vagy az átalakitásnál, vagy a kicsinybeni *árulásnál* való adó alávonását javalták; ismét mások direkt *fogyasztási személyadót*, vagy a *családok* és *laképületeknek* összefoglaló meg-

adóztatását[1]) vélnék czélirányosabbnak; azon nézetből indulván ki, hogy ilykép a monopollal járó bajok és visszásságok elhárittathatnának, és az állampénztár számára mégis kellő mérvű bevételi forrás biztosítva maradna.

E módok mindegyikének azonban *nagy hiányai* vannak, mert az adónak kitett foglalkozás mindegyiknél súlyosan terhelhetik, az ellenőrzet nehéz és szerfelett költséges, részben lehetetlen is, az adónak fogyasztási adóképeni szedése a polgárokat igen aránytalanul érintené, — nagy és biztos jövedelemre pedig épen nem volna kilátás, úgy hogy a financziális czél nem éretnék el, s *a közgazdászat érdekei* sem volnának megóva.

A dohány ezen monopolszerű megadóztatása más-alakban jelenkezik oly országokban, melyek maguk dohányt termelni (physikai viszonyaiknál fogva) nem képesek; — vagy a melyekben a termelés egyenesen megtiltva van. Ily országokban ugyanis vagy az állam maga üzi a dohánytenyésztést, vagy pedig a külföldről bevitt dohányra *határvámi dijt* vet, és ez uton biztositja magának a jövedelmet, mely mintegy fogyasztási adó alakjában foly be pénztáraiba. — Ez utóbbi módja a dohány jövedelmeztetésének azonban azon hátránynyal jár, hogy ott a hol a föld és égalji viszonyok a termelést megengednék, egy jelentékeny közgazdasági foglalkozás-ág egyenesen elfojtatik; ott pedig hol *vámdij utján* szedetik az adó, a dohány különböző minőségi fokozatai kellőleg figyelembe nem vétethetvén, az adóteher a polgárság különböző osztályait igen aránytalanul sujtandja, s jelesül a vagyonosb osztályok előnyére a kevésbé tehetős és alsó osztályok sokkal inkább lesznek terhelve[2—3]).

[1]) Hazánkban az elsőt *Korizmics* (Gazd. Levelek 1867. p. 96. sk.) és *Somssich Pál*, az utóbbit *Móritz Pál* képviselő ajánlván igen melegen; — mig a tiszta *termelési* adó (Tabakbau-Steuer) eddig még a *Német* államokban áll fenn.

[2]) Fontos és figyelemreméltó észrevételeket foglal magában a dohánymonopolnak különösen *hazánkra* nézve is indokolását és megfelelőbb kezelését illetőleg, a hirneves *Hock* „pénzügyi levelek" cz. értekezése az *Ungar. Lloyd* cz. polit. napilapunk 1868. foly. 57-ik számában; továbbá a *Magyar adóreformi Enquête* munkálatainak e tárgyra vonatkozó kötete 1870-ből.

[3]) A dohány-monopol praktikus kivitelére nézve megjegyzendő még: a) szükséges hogy az állam a magántermelés felett pontos felügyeletet vigyen; a termelési engedélyadásában bizonyos szabályok szerint járjon el; állandó d. beváltási helyiségeket tartson; a beváltási árakat előre kihirdesse, stb. b) ott hol az állam a kicsinybeni árulást magánüzéreknek átengedi, ez utóbbiak külön boltok tartására szorittassanak, s fáradságukért illő jövedelmi százalékban részesittessenek. l. *Rau*: id. h.

36. §.

A sómonopol.

A só, mint regalitási tárgy, igen sok államban s már legrégibb időktől fogva található[1]); minek oka abban rejlik, hogy meghatározott *helyeken* való előállitása[2]), valamint *nélkülözhetlenségénél* fogva mindég biztos és tömeges kelendőségnek örvend, forgalma könnyen ellenőrizhető, termelési költségei csekélyek s az államra nem igen nehezedők, és igy jelentékeny bevételi forrásul szolgál.

Mint monopol, a sóregále rendszerint úgy vétetik foganatba, hogy a) *magánosoknak* sót (értendő kősót, vagy táplálatul szolgáló sót) ásni vagy termelni csak az *állam* számára (s ez által meghatározott dij mellett) szabad; b) az állam tulajdonában lévő sótelepek, maga a státus által kezeltetnek és aknáztatnak ki; c) a só nagybani árulása az állam raktáraiban történik, honnan azután a község, vagy a kis-tőzsérek kicsinbeni eladásul, bizonyos megszabott áron, a kellő mennyiségű anyagot kikapják; d) a sóbehozatal a külföldről tilos, s csak maga az állam által eszközölhető, ha netalán a beltermelés a fogyasztási szükségletnek fedezésére elégtelen lenne [3]).

A só-monopól fennállásánál (mit azzal szoktak indokolni, hogy a polgárok a bennerejlő adót szerfelett kis részletekben tehát igen könnyen fizetik, az állam a sóból jelentékeny s másmódon alig eszközölhető jövedelmet nyer, az ipari célokra szükségelt só megfelelő árengedésekkel mindég könnyen hozzáférhetővé tétethetik) még arra forditandó figyelem: [4]) hogy tekintettel a sónak mint emberi és állati tápszernek fontosságára, s a mezőgazdaságbani nélkülözhetlenségére: az egyedáruságot fenntartó kormány köteles leend mindenkor arról gondoskodni, hogy a közönség mindenütt sóval kellőkép el legyen látva; a só ára lehető legalacsonyabbra szabassék [5]); az ár az ország minden vidékein egyenlő legyen tehát a kincstár a szállitási költségeket magára vegye; s a só minden neme, trágya és marhasó, főtt és gyári só elégséges mennyiségben s szintén lehető olcsó áron rendelkezésre álljon.

A *sómonopol igazolása szerfelett nehéz*, mert tárgya első rendű táplaléki szer, mely az embernek physikai léte, egészsége és épsége fenntartására nélkülözhetetlen [6–7]); s melynek mesterséges megdrágitása által egy a természettől ugyszólván köz-használatra nyujtott s főfontosságú jószágnak [8]) megszerzése a polgárokra nézve jogtalanul megnehezittetik; eltekintve attól, hogy ez adónem több iparágot egyenesen károsít s fejlődésében feltartóztat; továbbá annálfogva, hogy ép a munkás és szegényebb osztályok utalvák *nagyobb arányban* sófogyasztásra [9]), felette egyenlőtlenül éri a gazdagot és a szegényt, s ez okból valamennyi fogyasztási adók közt a leghelytelenebb s legkevésbé okszerű. Minek folytán igenis kivánatos, hogy a sómonopol, a pénzügyi jövedelemforrások sorából [10]) mielőbb kitörültetvén, az innen eredő hiány az általános adórendszer megfelelő javitása által pótoltassék, addig pedig mig ez lehetetlen, mérsékelt adótételekkel járó sófogyasztási adóvá alakittassék át [11–13]).

[1]) V. ö. *Jakob:* St. Fin. I. 280. II. 848. sk. 1005. l. *Rau:* F. W. 184—189. §§. *Stein*: Fin.-W. 370. sk. l. *Parieu:* Impôts II. 184. sk. l. *Pfeiffer*: St. Ein. I. 200. sk. l. és II. 380. sk. l. *Thielau:* Die Salzproductionssteuer (1851) *Hock:* Öff. Abg. 160. sk. l. *Sommerfeld:* Volksw. Flugblätter (1868). Heft VII. *Walcker:* Steuerwesen 306. sk. l.

[2]) Eredetileg a só, mint bányatermelési jav, s igy mint bányaregalitási tárgy is fordult elő.

[3]) Ezen só-jövedelmeztetési rendszer egész ridegségében csak itt ott áll fenn, (p. o. Badenben a Bajor, Porosz és Würtemberg államokban 1867-ig, (most még Ausztriában, Olaszhonban és hazánkban); ellenben a Svaitzban (Szászhonban és Nassauban 1866-ig) csak a só-kereskedés regalitása létezik; — Frankhon, Belgiom, Oroszország pedig és mostan már az egész Német vámegylet is egyszerű *só-adót* szed be, jelesül a nagykereskedőktől a behozatalnál, vagy a termelési telepekből való vásárlásnál. — Tel-

jes *szabadság* e tekintetben eddig csak *Angliában* (1825. óta), az Észak-Amerikai Unióban és egykét Német szabad városban létezik. l. *Stein* · id. m. 370. 371. l. *Rau*: Fin. Wiss. 186. §.

[4]) A sóregál rendszerénél az állam által megszabott *sóárban*: mind az előállitási vagy megvásárlási költségek, mind a tulajdonképeni adó vagyis monopol-nyereség benn foglaltatik (oly formán mint a dohány-árakban).

[5]) A mi részben az előállitási és kezelési költségek minél csekélyebb mérvre való leszállitása által érethetik el; s azért is igen szükséges, mert különben a *dugárusságnak* tárt kapu nyittatik s a csempészeti kereskedés roppant terjedelmüvé válik.

[6]) *Stein* azt mondja, „hogy ha a *kenyérre* adót vetünk, mért ne lehessen *sóra* is vetni", a mi azonban nem áll föltétlenül. l. még *Umpfenbach:* Lehrb. II. 71. l.

[7]) *Sommerfeld* id. értek. mind gazd. mind physiologiai érvekkel mutatja ki mind ezt, s *Walcker* (id. m. 307—308. l.) egyenesen azt emeli ki, hogy Oroszországban a nagy halandóság emberek és állatok közt jórészben a feltünöen csekély-mérvbeni sófogyasztástól függ.

[8]) „Die früher zeitweile berechtigt gewesene *Besorgniss*, dass das verhältnissmässig geringe und nur an gewissen Stellen bekannte *Vorkommen* des Salzes zu einem, für das allgemeine Wohl schädlichen *Privatmonopole*, und zur Ausbeutung der ärmern Volksklassen führen könnte, ist heute bereits hinfällig" stb. mond *Sommerfeld* id. ért. 5-ik lapj.

[9]) A mennyiben a *vagyonosbak* egyéb s soknemü tápszereikben az ezekben rejlö sót amugyis magukhoz veszik.

[10]) Bár *megszokott* voltánál, és bőjövedelmezésü természeténél fogva másfelöl ezt sokan nem tartják sürgetősnek.

[11]) A tulajdonképeni sómonopol rendszerén kivül a sóból lehet jövedelmet szerezni még: *személyi só-adó* kivetése alapján; vagy *só-accissa* (Salz-Aufschlag) behozatalával, mely utóbbi esetben természetesen a só-bevitel bizonyos *vámdijnak* volna alá vetendö. Mindkét rendszer birálatát l. *Steinnél* id. m. 367—368. l. V. ö. még *Walcker:* id. m. 310. l.

[12]) *Statistikai* tekintetben fontos momentum az: a) hogy még a sóregáléval biró országokban az évi fogyasztási mennyeg fejenként csak 15—20 font: és 1 mázsa sónak ára 4—10 forint, addig a szabadabb só-üzlettel biró államokban 30—46 forintra megy, az ár pedig $1\frac{1}{2}$—2 forintot sem halad meg; b) hogy mig a só-adó Frankhonban fejenként 0.22, Svaitzban 0.23, Hannoverben (azelőtt) 0.6, tallér: addig Italiában már 0.75, Ausztriában pedig 0.65, tallérra megyen. l. *Pfeiffer:* 392. sköv. l. *Rau:* id. m. 259. sk. l.

[13]) Néhány praktikus inditvány *hazai* viszonyainkra nézve e tárgy körül foglaltatik *Hock* jeles czikkében az „Ungar. Lloyd" 1868-ki 46-ik számában, jelesül 1-ör hogy elhagyván az eddigi hibás eljárást, mely a barom számára szolgáló sót denaturisatió által emberi táplálatra hasznavehetlenné tette, adóztassék meg mindennemü só egyforma mértékben (p. o. mázsánként 3 forinttal). 2-szor. Forditassék fögond a sóproductio és kezelés költségeinek minél csekélyebb mérvre való leszállitására. stb.

37. §.

Egyéb monopolok.

Az állami egyedáruságok rendszere több országban még a következő monopolokat is foglalja magában:

1-ször A lőpormonopolt,

2-szor A salétrom-monopolt,

3-szor A naptár és kártyamonopolt, s

4-szer Bizonyos értelemben a bányamüvelés, a pénzverés, a pósta- és távirda stb. monopolt.

Ez utóbbiakról azonban az előbbeni szakaszokban, jelesen a fennségi haszonvételek elemezésénél, már volt tüzetesen szó, a miért a további tár-

gyalás itt mellőzhető. A *naptár- és kártya*-monopolra nézve megemlitendő az, hogy az egyedáruságok *ezen* neme ma már nem létezik, s az illető tárgyakra kivettetni szándéklott adó egyszerűbben az indirekt illetőleg fogyasztási adók körében valódittathatik meg a kincstár érdekében. A miért is alantabb a fogyasztási adókról szóló fejezetben vétetik általunk is figyelembe.

D.

Az illetékekbőli jövedelmek.

38. §.

Az illetékek általában[1]).

Az állambevételek egyik külön és nem jelentéktelen bevételi forrását az *illetékek* (Gebühren) képezik. Értetnek pedig ezek alatt oly *díjak*, melyek az állampolgárok által akkor fizetendők, a midőn valami közintézetet, *hatósági közeget*, vagy hivatalt *magánérdekükben* igénybe vesznek (eljárásra, szolgálattételre felhivják vagy felhasználják), s mely dij némi ellenszolgáltatást képez azon költségek fedezésére nézve, melyeket az állam az érintett hivatalok, intézetek stb. fenntartására tenni utalva vagyon[2]). Megjegyezvén, miszerint e helyütt csak oly intézetek s hivatalok értetendők, melyek *szerzési* (jövedelem-hozó) rendeltetéssel birnak[3]), sőt azon esetre is fen volnának tartandók a státus által, hogyha semmit se hoznának is annak pénztárába[4]).

Némely irók az illetékeket *adóknak*, jelesül az indirekt adók egy nemének nevezik; s nem tagadható, hogy e felfogásukban támogattatnak a pénzügyi praxis által, a mely az illeték-szedő közegek és hivataloknál befolyó fizetéseket csakugyan jövedelem-forrásul használja fel. A nevezett felfogás azonban, principialiter szemlélve, helytelen, mert az illeték nem *közteher* (Öffentliche Last, köztartozás), nem bir az *adó* főjellegével, az *általánossággal*[5]), s mig az adó egyenes s kizáró rendeltetése a jövedelemhozás, addig az illetéknek még annyit se kell hozni, hogy belőle az illető közintézet, vagy hivatal (törvényszék, administrativ-közeg, iskola,) fenntartási *költségei* fedeztessenek, a mennyiben minden *státus-intézmény* olyan, a mely nemcsak egy osztály, vagy bizonyos számu egyén, hanem az *összeség* érdekében és számára áll fenn[6]).

Az illetékek némileg *átmenetet* képeznek az állam egyéb bevétel-forrásairól a közadókra; korunkban, hol ez utóbbiak rendszere már meglehetősen kifejlett s meghonosult, azelőtti jelentőségükből sokat vesztettek; azonban czélszerűen foganatba véve nem elvetendők, s igenis jól megegyeztethető az igazsággal, hogy azok a kik magánérdekben az állam-intézetek vagy hatóságok bizonyos *külön* szolgálatait (functióit) veszik igénybe (talán a személyzet szaporitását, hivatali kiadások növekedését stb. okozzák, ügyes bajos dolgaikkal a hiv. közegeket untalan zaklatják) legalább egy részét az onnan támadt költségeknek viseljék is[7]). Nem tévesztve szem

elől, hogy az illetéki dijak, csekélyek és szorosan meghatározottak legyenek, a lefizetés és kezelés sok formaszerűséggel ne járjon[8]), s másfelől, hogy *sokféle* és *magas illetéki dijak* behozása annyi volna, mint oly szinben tüntetni fel az államot, mintha hiv. eljárását pénzen árulná; annyi volna, mint a *szegényebbeknek* lehetlenné tenni igazaik keresését[9]); sőt a népben a hatóságok iránti szükséges tisztelet csökkentésére is vezetne. Eltekintve azon szintén kétségbe alig vonható körülménytől, hogy azon összegnek, mely az illetékek által hozandó be bizonyos intézet vagy hivatal fentartására, meghatározása lehetlen; s másfelől hogy az illeték nagysága, s a benne rejlő teher az azt fizetők vagyonával és jövedelmével nagyon is gyakran semmi arányban sem áll, s e szerint minden magasra szabása a dijaknak a nép egyes osztályaira felette egyenlőtlenül nehezednék[10]).

[1]) V. ö. *Rau:* F. W. 227. és 232—247. §. *Umpfenbach:* F. W. I. 58—74. l. *Stein*: F. W. 151—158. l. *Hock:* Öff. Abg. 230—264. l. *Hoffmann*: Lehre von den Steuern (1840) 417 sk. l. *Walcker*: Steuerwesen 4—22. l. *Parieu:* Traité III. 165. IV. 77. l. *Stuart Mill:* Pr. of Political Economy V-ik könyv. 5-ik fejezet.

[2]) Az *Illetékek* fogalma egész a legujabb időkig homályos és határozatlan volt az életben ép úgy mint a tudományban. (Egyebek közt maga az oly éleseszű *Stuart Mill* sem fogta fel ez intézményt helyesen). Az itt adott értelmezés *Rau* és *Umpfenbach* nyomdokain halad.

[3]) Például pósta, távirda, vaspályák használása alkalmával fizetett dijak.

[4]) Például törvényszékek, iskolák, főbb tanintézetek, policziai intézkedések. Szükségtelen itt mondani is, hogy a helyesen értelmezett és okszerűen kezelt fennségi *haszonvételek* közöl : azok, melyek nem egyenesen *egyedárusági* jelleggel és rendeltetéssel birnak, igen sokban ugy tünnek fel az itt kifejtettek szerint, mint *illetékbevételi* intézetek; s a kettő közti külömbség némileg abban áll, hogy a „haszonvételeknek" mégis akkora jövedelmet kell hozni, hogy fentartási költségeik fedeztessenek, mig az „illeték" alá eső intézeteknél stb. ez nem szükséges. — A hires franczia szakember *Parieu* szerint az illetékek *impôts sur les actes* (ügyirati adók) l. Ennek Traité des Impôts III-ik köt. 165. l.

[5]) L. *Höfken*: Steuerreform 12—15. l. *Stein*: F. W. 151. l.

[6]) Ezt bővebben és szellemdúsan fejti ki *Umpfenbach:* id. m. I. k. 63—66. l. hol egyszersmind az illeték fogalmának egyéb momentumai is megjelöltetnek; továbbá *Eisenhart:* „Die Kunst der Besteuerung (1868) cz. munk. 10-ik lapján.

[7]) Az illetékek, közvetetten arra is szolgálhatnak, hogy czivakodó, házsártos természetű emberek a hatóságok, törvényszékekhez való minduntalan folyamodástól némileg visszatartóztassanak.

[8]) Kitetszik az eddig mondottakból, hogy az *illetékek* szerepe elvileg az *államgazdaságban* tulajdonkép igen alárendelt és nyomatéktalan, s hogy csak a financz-praxis abusiv kifejlődése vezetett sok államban arra, hogy illetékek czimén jelentékenyebb bevételeket valósit meg.

[9]) Kiket ép azért az illetékfizetési dij alól fel kell menteni.

[10]) Egyenesen ellenök szól *Pfeiffer:* St. Einn. I. k. 298. sk. l. Hasonlag *Walcker:* 14—17. l. is, ki e tekint. egy egész uj elméletet fejtvén ki, az illeték-elvet az összes államélet, politikai szervezet és közgazdaság szempontjából vizsgálja. (l. alantabb az *Adók* általános tanát). — Nem barátjai végre az illetékeknek l. *Garnier*, St. *Mill*, Courcelle *Seneuil* s legujabban *Maurus*: (Die moderne Besteuerung 1870.) pag. 125. sk.

39. §.

Az illetékek egyenként.

Az illetékek helyes és kimeritő osztályozása szerfelett nehéz[1]). Azonban közelebbről vizsgálva, három főosztályt külömböztethetni meg. Vagy ugyanis oly illetékek, melyek bizonyos államintézetek, telepek, közlekedési eszközök használatáért fizetendők; vagy olyanok, melyeket engedélyek, szabadalomlevelek kiszolgáltatása alkalmával rovunk le; vagy végre tulajdonképeni s szoros ért. vett illetékek, azaz oly dijak, melyek államhatóságok külön szolgálataiért fiztendők. Jelesen:

a.) *Szállitási intézetek*, utak, hidak, kikötők használatáért járó illetékek. Ily illetékeknek az intézet hasznának mérvével arányban kell állnia, s csak akkorának szabad lennie, hogy az alaptőke törlesztési részletének és a fenntartási kiadásoknak fedezésére legyen elégséges. Eltekintve attól, hogy a dijtételeknek világosan maghatározottaknak kell lenniök, kiváltságolás vagy kivétel senkire nézve se álljon fenn, a beszedés pedig lehetőleg egyszerű és könnyü legyen[2]).

b.) *Kitüntetések*[3]), hivatalelenyerés, előléptetések, felmentések stb. alkalmával fizetendő illeték (taksák). Ezek azonban nem annyira közbevételi forrásul, mint valami speciál czélra (jelesül nyugdijalap képzésére) rendeltetvék, s szabályuk az, hogy terhesek ne legyenek, nehogy az állam ugy tünjék fel, mintha hivatalokat és kitüntetéseket pénzért adna, vagy úgy, hogy tisztviselőitől amugyis csekély fizetésük egy részét ily módon elvonni törekednék.

c.) *Szabadalomlevéli illeték* (Patentgebühr). Ez valami ipari patens kiszolgáltatása alkalmával szokott fizettetni; nagysága a patenslevél tartalmával áll mindég arányban, s úgy tekinthető, mint dij azon külön fáradságért, melyel az államközegek a találmányt megvizsgálták s az illető érdekében a szükséges nyomozási munkálatokat végeztek. (A patens-illeték megkülönböztetendő a patensi iparadótól, mely utóbbi oly adó, mely évenkint, mint kereset s üzlet után járó adó rovandó le, — holott a patens-illeték csak egyszer t.i. a kinyert szabadalom alkalmával fizetendő)[4]).

d.) *Törvényszéki s rendészeti dijak* (Sportulák, Droit de Greff). Ezek oly tulajdonképi ért. vett illetékek, melyek bizonyos birói vagy policziai functiók alkalmával az illető köz-organum valamely személyzeti tagjának oly külön ténykedéseért fizettetik, melyet a fél egyébként saját költségén lett volna kényszerülve végezni, még pedig kevesebb biztossággal és sükerrel. — Ide tartoznak némileg a perköltségek, fenyitőszéki vizsgálatok költségei czimén, hiv. okmányok másolataiért, telekkönyi kivonatokért, végre gyámintézetek, osztálylétesitésnél stb. fizetendő dijak. Az ez osztályba tartozó illetékek legnagyobb része nem helyeselhető, visszaéléseket, irodai huzavonát, stb. előidéző; azonban, ha már fenntartatnak, a jó rend és a közönség érdeke azt követeli, hogy e tárgyban világos és határozott szabályzat (tariffa) létezzék, s a befolyó pénzek ne a tisztviselőnek zsebébe hanem az állampénztárba vagy még helyesben a hivatalnokok nyugdijalapjába folyjanak[5]).

e.) *Lajstromazási dijak* (Droits d'enregistrement), melyek akkor fizettetnek, mikor valami magánjogi viszonynak hiteles alakbani bizonyitása, jelesül nyilvánkönyvekbe való beirás (avagy hivatalos kiadványok) utján, történik[6]). Ez illetékeknek sem szabad azonban magasaknak lennie, mert az adásvevés tárgyát képző például ingatlanok árát (illetőleg értékét) lenyomják, s másfelől az alapjukat képző szerződések és jogi cselekvények (adás-vevés, bérlet, elsőbbség jog szerzése stb.) már amugyis adó alá vannak vetve s kétszeres teherrel nem illethetők[7]).

f.) *Bélyegilleték*[8]). Az eddig emlitett s ezekhez hasonló illetékek nagy részének beszedésére, mint különösen alkalmas mód, a *bélyeg* (timbre, Stempel) azaz bélyegjegygyel ellátott papirnak hatóságilag rendelt használása szolgál. Igy például beadványok, fuvarlevelek, kereskedelmi könyvek, szerződési okmányok, nyugták, hiv. bizonyitványok stb.-ért járó illetékek beszedésénél; névszerint azért, mivel a beszedési mód egyszerű, könnyebben ellenőrizhető, s aránylag nem sok költséggel járó[9]). Nemritkán azonban a bélyeg *külön adó-nemként* is jelenkezik, a midőn jelesül bizonyos gazdászati vagy forgalmi cselekvény, vagyon- s birtokátruházás bélyegdij czimén szedett adónak vettetik alája, például *örökségi adó, betáblázásoknál*, telekkönyvi birtok-átirásoknál fizetett adó stb. [10-11]).

g.) *A fémjelzési dijak* (Punzirungs-Gebühren), melyek arany- és ezüstből készitett müvek s áruk hivatalos megjegyzéseért szoktak fizettetni.

h.) *Tanodai illetékek*. Ezen (leginkább csak a közép és felsőbb tanintézeteknél fizetendő) dijak egy része rendszerint az illető tanoda vagy intézet fenntartási költségei fedezésére szokott fordittatni; nehogy pedig a művelődési érdekek veszélyeztessenek, mérsékelteknek kell lenniök[12]). Végre

i.) *Kivándorlási és bevándorlási dijak*, melyeknek azonban tulajdonképeni jog- és czélszerűségi alapja hiányzik.

k.) A szorosan ugynevezet *rendészeti illetékek*, a hová a halottkémleti, gyógytári, mértékek, italok, husvizsgálati, és hason dijak tartoznak, — nagyobbrészt nem igazolhatók, a mennyiben az illető vizsgálat nem a dijköteleseknek, hanem a közönségnek érdekében történik, s igy helyesben az állam által viselendők.

[1]) Igy például *Umpfenbach:* administrativ-hatósági, törvénykezési, állami, művelődési intézeti, pénzverési, ut- és folyamhasználati, sőt posta és távirdai illetékeket is különböztet meg. *Pfeiffer* a *miniszteriumok* szerint osztályozza az illetékeket; B. *Hock:* szerzési illetékeket, és külön államhivatali szolgáltatásokért járó illetékeket; másutt ismét a) Entgelt für gewisse Amtshandlungen des Staates; b) Entgelt für den staatlichen Schutz gewisser, durch privatrechtliche Thätigkeit erworbener Rechte; c) Entgelt für, entweder durch Verleihung des Staates entstehende oder nur durch den Bestand des Staates und einzelner Institutionen desselben volle Geltung erhaltende Rechte" czimű illetéket különböztet meg.

[2]) Az, hogy magánosoknak, s főleg községeknek jogukban álljon, közlekedési utakat előállitani és azokon az illetőktől illetékeket szedni, — már másutt (29. §. 8. jegyzetb.) megérinteték általunk. l. még *Stein:* id. m 154—156. l.

[3]) „Gebühren von *Titeln* sind des Staates unwürdig; er ist kein Krämer" stb. mond *Walcker*: id. m. 15. l.

[4]) A patensi illeték egyébiránt a pénzügyi praxisban *adókép* is szokott felhasználtatni, — a mi azonban alig indokolható.

[5]) L. *Walcker*: id. m. 16. sk. l. hol helyesen történik utalás arra, hogy a tulajdonképeni *igazságszolgáltatás* épen ugy mint a *rendészeti* ügyködés oly annyira szorosan állami (és nyilvánjellegü) functiók, hogy ez alapon külön illeték vagy jövedelemszedést igazoltnak mondani nem lehet. *Stuart Mill* is (Pol. Econ. V. 5. §. 3.) erösen kikel a törvszéki illetékek ellen.

[6]) Ily illetékek fordulnak elö adásvevési szerzödések, adományozás, bérlet, elsöbbségjog nyerése végett eszközlött elöjegyzéseknél stb.

[7]) *Karvasy* (id. m. 80. l.) helyesen jegyzi meg, hogy magas ilynemü illetékek mellett sok *szerzödés*, mely mindkét félre nézve hasznos volna, létre sem jö, mert az emberek a súlyos dijtól irtóznak.

[8]) V. ö. *Rau*: Fin. Wiss. 231. sköv. §§. és *Stein:* Fin. Wiss. 153. sköv. és 412. sköv. l.

[9]) Egyébiránt az sem tagadható, hogy az illetékek e szedési módja is sok bajt okoz; a polgárokat aránytalanul éri, a szegényebbeket jogaik érvényesitésében korlátolja, s miután nagyobb sükerességgel csak magasb fejlettségü országokban alkalmazható, ugyanitt a forgalom élénkségét is lankasztja és megköti. — Közönségesen kétféle bélyeg alkalmaztatik, ugymint *osztálybélyeg* (Classenstempel) a midön a szóban lévö jogi ügylet, cselekvénynél stb. nem *értékröl* van szó; vagy *fokozati* (Gradationsstempel), a hol az illetö ügylet tárgyának *értéke* szerint méretik ki a dij. A bélyegszabályzat részleteiröl l. *Rau* id. h.

[10]) Ez utóbbi esetben *Stein*: id. h. *forgalmi* adóról (Verkehrs-Steuer) szól, és azt mondja, hogy az egy indirekt jövedelemadót képez. — Ugyanez iró egyébiránt helyesen utal azon nagy ingadozás és eszme-zavarra is, mely a bélyegnek, illetéknek, és forgalmi adónak egyrészt a theoretikusok irataiban, másrészt az e tekintetben el-eltérö elvekböl kiinduló gyakorlatban s állami intézményekben tapasztalható.

[11]) *Royer* asszony (Theorie de l'Impôt cz. munk. I. köt. 295. l.) hivatalos tinta alkalmazását javasolja a bélyeg helyett s azt mondja „une encre véritablement indélébile et inattaquable par les agents chimiques d'altération" stb.

[12]) Az *elemi* tanodákban ez ügyben való eljárásra nézve lásd *Walcker:* Steuerwesen 18—19. l. tett észrevételeit.

40. §.

E.) Véletlen jövedelmek.

Az illetékek és dijak még egy saját nemét lehet megkülönböztetni, tudni illik a sokaktól ugynevezett véletlen jövedelmeket. E kifejezés *véletlen* jövedelem (vagy helyesben bevétel) azonban nem egészen helyes, s mellözendö, mert állambevételek, melyeknek bizonyos szabály törvény vagy szokás szolgál alapúl, bármily módon valódittassanak meg, *véletleneknek* nem mondhatók.

Ide szoktak soroltatni pedig: a) *Jószágelkobzás* által státustulajdonba jutó vagyon. Ezen bevételi forrás határozottan kárhoztatandó, mert arányban nem szokott állani az illetök sociális viszonyaikkal, s legtöbbször *ártatlanok* is sujtatnak általa. b) *Magvaszakadás* (Caducitás) alapjáni bevételek. c) A *jövevényi jog* (Jus Albinagii), melynél fogva az állam az ország területén elhalálozott külföldiek vagyonát lefoglalja; mi azonban semmikép sem helyeselhető, s csak a külföldieknek az országba való bejöveteltöli elrettentésére szolgálna. d) *Pénzbirságok*[1]). e) *Levonati illetékek* (Detractus), midön valakinek az országból kivitt vagyona (p. o. külföldire szálló örökség) vagy kivándorlásnál más államba szállitandó értéke adószerü levonásnak vettetik alája (gabella haereditaria. f) Legtulajdonkép csak azon bevételeket lehetne *véletleneknek* nevezni, melyek dialalmas háboru után kivetett *hadisarcz* (Kriegsschatzung) alapján folyná-

nak be, vagy pedig idegen országoktól szolgáltatott hadviselési *subsidiumokból* erednének.

[1]) *Bentham* és legujabban *Holtzendorf* helyesen azt követelik, hogy a pénzbirságok a megfenyitendő jövedelmének meghatározott *hányadában* szabattassanak ki; mig Frankhonban és Poroszországban ujabb időben, szegényebb sorsuakra nézve, *munkavégzési* büntetések kezdenek alkalmaztatni. l. *Walcker:* Steuerwesen 17. l.

MÁSODIK FEJEZET.

AZ ADÓK ÁLTALÁBAN.

41. §.

Az adók fogalma, és jelentősége[1]).

Polgárosult népek háztartásában az eddig ismertetett államjövedelmi forrásokon kivül, az ezeknél sokkal kiválóbb és fontosb szerepet viselő *adók* jelenkeznek. — Értetnek pedig adók (Steuern, Impôts) alatt[2]) „azon törvényileg megállapitott pénzbeli szolgáltatások (Beiträge) vagy fizetések, melyek az állampolgároktól a közszükségletek fedezésére bizonyos *általános mérvszabály* szerint s időnkint visszatérőleg követeltetnek, illetőleg teljesittetnek“[3]).

Az adók bizonyos kényszer alapján a magánosok vagyona vagy jövedelméből vett értékösszegek; határozott, időről időre szabályszerűen visszatérő (s *pénzben* lerovandó) tartozást képeznek; a státus egyéb jövedelemforrásainak pótlására, részben nélkülözhetővé tételére szolgálnak; s egyáltalában legfőbb fontosságúak ott, hol a modern államfejlődés már a domaniáljószágok (egészben vagy jórészbeni) elidegenitése, s a pénzügyi regálék megszüntetése vagy kevesbitésére vezetett; élénkebb ipar- és forgalom, s eleven állami öntudat érvényre emelkedett; a közszükségletek mértéke mind nagyobbá vált; s a státusczélokkal a státuskiadások sommája is megszaporodott.

Ez, meg azon további körülmény, hogy korunkban valamennyi államok gazdasága túlnyomólag az *adókon* nyugszik, minden csak némileg is müvelt országban a közjövedelmek legbővebb forrását az adók képezik, s hogy ezek mikép-rendezése a közgazdaság és államháztartás minden nagy feladványaival és érdekeivel szorosb összefüggésben áll, s jelesül a vagyon megoszlására, a birtok és osztály-alakulásra, az ármozgalomra stb. közvetlenül és határozólag befoly[4]): kétségtelenné teszi, hogy az *adóügy elmélete* az összes államgazdaságtan valódi közép- és nehézkedési pontját képezi,[5]) s oly kérdések és feladványok rendszere, melyet a publicista és a törvényhozó, a jogász és a kormányférfi, sőt minden müveltebb honpolgár egyaránt figyelmére méltatni és tanulmányozni, saját érdekében is utalva vagyon[6]).

[1]) Az adó-ügy elméletét legalaposban és legkimeritöbben tárgyalják: Jakob, Malchus, Rau, Stein, Umpfenbach, Wirth, St. Mill, Garnier, illető tan- és kézikönyveikben; azután pedig önálló monographiákban: *Murhard:* Theorie und Politik de Besteuerung. (1833). *Hoffmann:* Lehre von dem Steuern (1840). *Macculloch:* A treatise of taxation stb. (1852). *Pastor*: Ciencia de la Contribucion (1859). *Parieu*: Traité des Impôts (1862—1864). V. kötetb. *Proudhon:* Theorie de l'Impôt. (1861). *Royer:* Theorie de l'Impôt ou la dime sociale (1862) 2. köt. *Hock*: Öffentliche Abgaben und Schulden (1863). *Patterson:* Science of finance (1868) 509. sk. l. *Moltke:* Die Einnahmquellen des Staates (1846). Gróf *Széchényi*: Adó és két garas (1844). *Höfken:* Steuerreform (1864). *Pfeiffer:* Staatseinnahmen (1866) 2. köt. *Walcker:* Die Selbstverwaltung des Steuerwesens (1869). *Benvenuti*: Le Imposte, teoria e pratica (1870. Milano.) *Maurus:* Die moderne Besteuerung (1870); mig különösen egyes államok concrét adórendszerére és adóintézményeire a következő nagyobb dolgozatok vonatkoznak: *Hock:* Finanzverwaltung Frankreichs (1857). *Audiffret:* Systéme financier de la France (1840—1854. 5. köt.) *Cohen*: Étude sur l'Impot et les Budgets (1866). *Hottinger és Taur:* Der Staatshaushalt der Schweitz (amazé 1847. emezé 1860-ban) *Vocke:* Geschichte der Steuern des Brittischen Reichs (1866). *Hock*: Die Finanzen der Nordamerikanischen Freistaaten (1867). *Bergius:* Finanzwissenschaft mit besonderer Rücksicht auf Preussen (1865). *Dudley-Baxter:* The taxation of the united Kingdom (1869). *Höfken:* Steuerreform in Oesterreich (1864); sok tekintetben *Walcker*, *Pfeiffer és Parieu* többször id. munkáik; *Szepessy:* Az ausztriai birodalmi adórendszer (1867); végre számos értekezés a *Tübinger:* Zeitschrift für Staatswissenschaft, a *Faucher*-féle Vierteljahrsschriftben, és a *Journal* des Économistes ujabb időbeli évfolyamaiban, nemkülömben a *Bluntschli*-féle Staatslexikonban, a *Magyar* Egyetemes Encyclopädiában, stb.

[2]) *Adók* alatt *szélesb* fogalom szerint *mindazon* intézmények értetnek, melyek nyomán a polgárok az állam által a közszükségletek fedezése tekintetéből valami tartozás, szolgálat, vagy fizetés teljesitésére kényszerittetnek (a Németek szerint „Auflagen"). Mi itt a *szükebb* s tulajdonképeni adó-fogalmat fejtjük ki, s e szempontból egyebek közt a regalék és az illetékektől is élesebben különböztetjük meg az adókat. l. *Rau:* Fin. W. 247. §.

[3]) „Die Steuer ist der regelmässige, gesetzlich bestimmte und vom Staate erhobene Beitrag, den die Einzelwirthschaft für die Bedürfnisse des Staates hergibt" mond *Stein*; mig *Schäffle* szerint „der Tausch zwischen staats- und privatwirthschaftlichen Gütern, wie es in der *Besteuerung* liegt, kann nur eine *Zwangsvergeltung* nach allgem. Maassstäben sein."

[4]) Ez állitások remek illustratióját legujabban a szellemdús *Baxter:* The taxation of the United Kingdom cz. munk. Angliára nézve nyujtá. L. a kivonatokat *Ergänzungsblätter* V-ik köt. 121. sk. l.

[5]) L. *Hock:* Öffent. Abgaben 3. l.

[6]) *Franklin* ismeretes mondata „meghalni és adót fizetni minden embernek kell" itt is igazoltatván.

42. §.

Az adó természete, czélja, és jogalapja.

Adó (tág értelemben véve) mindenkor és mindenütt fizettetett[1]); csakhogy egyik helyen és időben vérben és fegyverszolgálatokban, más időben ingyenes hivataloskodásban s egyéb külön terhek viselésében; ismét másutt robotokban, termékekben, vagy egyéb szolgáltatásokban[2]). — Tulajdonképeni *természete* és *értelmezése* iránt azonban a szakemberek még ma sincsenek egy véleményen, a mennyiben majd az mondatik, hogy az adó polgári *áldozat* vagy *ajándék* (az *egész* irányában); majd az, hogy *jog- és tulajdonbiztositási dij*; majd ismét hogy segély nyujtás a kormányzás lehetségesitésére[3]); majd végre az, hogy az adó *feláldozása magánélveknek*

a köz érdekében; oly szolgáltatás az állam számára, a melynél *politikai* és *culturai javak* anyagi javakkal cseréltetnek be."

Az adó továbbá mindég állami *bevétel* a magánpolgárok bevételeiből, olykép hogy az egyéni gazdaság az alap, a melyből az államgazdaság azt meriti; s a mint egyfelől az állam szükséges és szabályszerű *jövedelme*, épúgy szükséges és szabályszerű *kiadás* a polgárokra nézve, mely utóbbiak, mint tagjai az államközületnek, mint élvezői és hasznositói a státusbani létezés jótéteményeinek, ama adótartozásnak vagyonukból és jövedelmükből való időnkénti lerovására utalvák.

Az adó végre különbözik az *illetékektől*; mert mig ez utóbbiak csak oly *külön* esetekbeni fizetéseket jelentnek, a melyek bizonyos adott esetben egyesek által, meghatározott államhatósági eljárás vagy szolgálatért teljesitendők: addig az *adó általános*, semmi külön föltételhez nem kötött, *állandó* tartozás, melynek minden egyes állampolgár, mint ilyen és mert ilyen, időnként visszatérőleg és szabályszerűen eleget tenni tartozik[4]).

S ez vezet az adók *jog-alapjának* is fölismerésére; mely jelesül „egyfelől az államhatalomnak a közczélok megvalósitására irányzott hivatásában valamint az e tekintetben szükséglett eszközök és javak *beszerzési jogosultságában*, másfelől az állampolgárok azon *kötelezettségében* rejlik, hogy mint tagjai a politikai közületnek, e közület fennállhatása és sükeres müködhetése biztositásához vagyonuk- és jövedelmükből bizonyos részlettel hozzájáruljanak"[5]).

Nem jelenti ez egyébiránt azt, hogy a polgárok adózási *kötelessége* és a státus adókivetési *joga* korlát nélküli és föltétlen. Jelesül már csak azért sem, mert ily felfogás érvényesitése mellett a polgár vagyonbiztossága, e fontos státusczél, folyton veszélyezett lenne; másfelől tártkapu nyittatnék az állam oly mérvű pazar költekezésének, mely a társadalom anyagi erőit messze meghaladhatná, sőt egyenes kimerülését is vonhatná maga után[6]).

[1]) L. *Royer:* Theorie I. 1—28. l.

[2]) Az adók történeti fejlődése szempontjából találóan mondja *Hock:* „Jede religiöse, politische und volkswirthschaftliche Entwickelungs-Stufe fordert ein eigenthümliches Steuersysstem."

[3]) Névszerint *Dupuynode* igy értelmezi „l'impôt est la part, que chacun remet a la caisse commune pour s ássurer la paisible jouissances de ses biens et le respect de sa personne." — *Proudhon:* „l'impôt est un échange qui répose sur la correlation de l'impôt et des services publiques." — *Girardin*: l'impôt est une prime d'assurance, payeé par tous les membres de la nation stb. *Hock:* „Die Steuern sind Entgelte für die vom Staat geleisteten Dienste." (l. még *Cohen*: Études sur l'impôt 17. sk. l. *Roscher:* Grundriss 111. l. *Garnier:* Traité des finances 2-ik fej.). Végre egy jeles szakférfiu azt mondja: „Man kann die Rechte und Vortheile die der Mensch im Staate geniesst, als Gegenwerth seiner Abgaben und Leistungen betrachten, man kann sagen, dass er in der Macht des Ganzen seine Stärke, in dem Ansehen des Staates seine Ehre, in der Sicherheit des Staates seine eigene Eigenthums- und Freiheitsgarantie hat; dass ihm die Anstalten des Staates tausendfache Unterstützung und Annehmlichkeiten bieten dass er durch den Staat das Glück, die Civilisation, den Frieden eines sicheren Lebens und einer geordneten Entwickelung geniesst, stb. V. ö. még *Walcker:* id. m. 6. köv. lap.

[4]) Erre már fentebb történt utalás az „Illetékek" tanában. l. *Höfken:* id. m. 12—14. l. *Stein:* 151. *Pfeiffer*: id. m. I. 295. sk. l. *Walcker:* id. m. 4—19. l. Legujabban *Einsenhart* igy formulázta a külömbséget: „*Steuern* sind *generelle* Beiträge zur

Begründung und Erhaltung des Staatswesens; in ihrer allgemeinen und unscheidbaren wirksamkeit von Allen gleichmässig (im Verhältniss zu ihrer Steuerkraft) als *eine absolute Bürgerpflicht* gefordert; *Gebühren* hingegen sind *qualificirte* Beiträge, welche von *bestimmten Einzelnen* für bestimmte, von ihnen hervorgerufene Leistungen der Staatsanstalten, also als relative Pflicht in Anspruch genommen."

[5]) E felfogás igazolására nézve utalhatni *Murhard:* Theorie der Besteuerung I. 24. sk. l. *Bluntschli* (Allgem. Staatsrecht 1863.) II. köt. 402. sk. l. hol ezek mondatnak: „Die Steuer ist nicht Vergütung für den Genuss der öffentl. Anstalten, sondern ein Ausfluss der staatsherrlichen Steuerhoheit, und der Bürgerpflicht der Staatsangehörigen" stb. *Steinre*, ki igy formulázza nézetét „Die Steuer ist eine absulute, unbedingte Pflicht des Einzelnen; denn der Staat ist als persönliche Einheit des organischen Gesammtlebens, Voraussetzung jeder individuellen Existenz; die Voraussetzung des Staates sind aber wirthschaftliche Güter, und diese müssen ihm die Bürger liefern." (F. W. 161—162. l.); vagy *Royer* k. a. „L'impôt est quelque chose de plus qu'un simple échange économique entre l'État et les contribuables; c'est le lien social même entre les membres de la Communauté, c'est le tribut du citoyen à ses égaux, c'est son apport, c'est ce qui constate son droit de participation à la Cité, c'est ce qui le fait homme (id. m. I. 25. l.) — Mig például *Vocke* (Brittische Steuern 1. l.) az adó- és pénzügynek az állam összes alkotmányával való szoros összefüggését hangsulyozza. l. még *Walcker* 23. *Höfken*: 1. és 36. sk. l. *Ott*: Traité d'Économie Sociale (1851). 584. ff. és *Hock:* Öff. Abg. 1—3. l.

[6]) Szellemdús észrevételek idevontk. *Hocknál* (id. m. 7—10. l.), másfelől: *Rössler-nél* (Die Gesichtspunkte der Steuerpolitik 1868. i. p. 36—18.), ki azt mondja „Adót fizetni *becsület*, s mint becsület tekintendő; s hogy minden önálló polgár vagy osztály az államban közvetlen kötelezett a közület költségei fedezéséhez járulni: valódi *erkölcsi axiómája a politikának*, — axiomája a *szabadságnak*."

43. §.

Az adó-elmélet némely előfogalmai.

Az adóügy tudományos tárgyalása némely elő- vagy alapfogalmak meghatározását teszi szükségessé, p. o. mit kell érteni adóalany és adótárgy, adóegység és adóláb, adó-erő és adóforrás stb. alatt[1]). Jelesül:

a) *Adóalany* (Steuersubject). Ez azon physikai vagy jogi személy (község, részvénytársulat, intézet), mely valamely adótárgynak birtokában van, jövedelmet élvez stb. s mint ilyen adóképességgel birván, adófizetési kötelességnek vettethetik alája.

b) *Adótárgy* (Steuerobjekt). Ez alatt azon gazdasági javat vagy javak összeségét értjük, melyre adó kivettethetik, tehát adóforrásként értékesithető. Például telek és tőke, munkaszerek és iparvállalat stb.

c) *Adóforrás* (Steuerquelle) tágértelemben az adótárgy, szorosb értelemben pedig azon érték- és jövedelem-alap, melyből adó merithető, illetőleg állandóan fizethető.

d) *Adókulcs* (Steuerschlüssel), vagy *adóláb* (Steuerfuss), vagy adómérv (Steuermaass), azon *hányad* vagy (miután ez utóbbi rendszerint percentekben szokott kifejeztetni) azon *százalék*, mely bizonyos nagyságú jövedelem (vagy vagyonérték) p. o. 100 forint (tiszta jövedelem) után adóképen fizetendő.

e) *Adóegység* (Steuereinheit), azon mérve a jövedelemnek vagy meghatározott mennyiségű jövedelmet nyujtó vagyonnak (p. o. egy hold föld), mely után az adólábban kifejezett összeget fizetni kell. A hányszor vala-

kinek jövedelmében vagy vagyonában az „adóegység“ találtatik, annyiszor fizeti az adóláb alapján reá jutó hányadot (Adóösszeg.) Az adólábi összegek sommmája az adóalanyra nézve az *adó-összeg*, melyet fizetni tartozik, mig azon *pénzbeli* összeg, melyet az adóláb az egyes adó-egységre nézve eredményez: az *adótétel* (Steuersatz).

f) *Adóerő*, vagy *adóképesség* (Steuerkraft): az adóköteles polgárok azon tehetségét jelenti, hogy a reájuk rótt vagy rovandó adót tényleg meg is fizethetik.

g) Összeségét végül mindazon elveknek, intézményeknek és állami müködéseknek, melyek az adók megállapitása, kivetése, lefizetése (beszedése) és kezelésére vonatkoznak: *adó-ügynek* (Steuerwesen); az ez adóügyre vonatkozó igazságok és tanok foglalatját pedig *adó-elméletnek nevezzük.*

[1]) L. *Stein:* Fin.-Wiss. 162—176. l.

44. §.

Az adók osztályozása vagy nemei.

Az adók közelebbről szemlélve különfélék[1]), és pedig

a) Tekintettel az értéktárgyra, melyben fizettethetnek: vagy *naturál* (terménybeli) adók, például gabona, gyümölcs, érczek, szolgáltatások; vagy *pénzbeli* adók (Geldsteuern). A naturaladók csak alacsony müveltségi polczon találhatók és helyeselhetők, — a polgárosodás terjedtével ellenben majdnem általában és mindenütt a (sokkal könnyebben szedhető és kezelhető)[2]) pénzadók válnak túlnyomókká.

b) Tekintve a *tárgyat*, melyre az adók kivettetnek, megkülönböztethetni *személyi* és *vagyonbeli* adókat (Personal- und Realsteuern), amazoknál a polgárok személye, emezeknél azok vagyona, tőkéi stb. szolgálván alapul az adókivetésnek.

c) A vagyonbeli adó ismét lehet vagy *birtokadó* (Vermögenssteuer), midőn tudni illik bizonyos tőketörzs, vagy értékösszeg, tekintet nélkül arra hoz-é jövedelmet vagy sem, vettetik adónak alá; — vagy *jövedelemadó* (Einkommensteuer), midőn a tőkének és vagyonnak gyümölcse: a hozadék vagy szerzett jövedelem adóztatik meg.

d) A jövedelmi adóval szemközt áll a *fogyasztási adó* (Verbrauchssteuer), melyet az állam bizonyos fogyasztaléki tárgyak előállitóitól vagy azoktól, kik azokat forgalomba hozzák, szed, s melynek alnemei az accisák, a vámok, stb.

e) Tekintve az *adószedésnek módját* (Art der Steuerhebung), az adók vagy *egyenes* (közvetlen, direct), vagy *nem-egyenes* (közvetett, indirect) adók. Az egyenes adók azok, melyek a termelésnek és jövedelemnek megadóztatására czélozván *közvetlenül attól szedetnek* be, kit a státus az adóval tettleg érinteni is akar; ilyenek a házadó, a földadó, a tőke-kamatadó, a keresetadó; — a *közvetett* adók ellenben azok, a melyek kiválókép a fogyasztás terhelésére irányozvák, s bizonyos termelvények előállitóitól (mintegy előlegezvény alakjában) szedetnek, oly föltevéssel, hogy ezeknek

a vevők az illető jószág árában azt megtéritendik; ilyenek a szeszadó, a sör-, a czukor- stb. adók[3-4]).

f) Az egyenes és nem-egyenes adók imént adott értelmezéséből eredő némi *határozatlanság* elkerülése tekintetéből[5]) a két adóosztály közti különbség ujabban úgy szokott formuláztatni, hogy egyenes adóknak azok neveztetnek, a melyek az összes jövedelmet vagy ennek egyes ágait vagy tényezőit érintik, illetőleg a melyek által a polgárok jövedelme vagy jövedelem-részletei azon pillanatban vétetnek fel, midőn mint *szerzemény* a vagyonba *belépnek*; — közvetett adóknak ellenben azok, a melyek által az illető jövedelemrészletek azon pillanatban érintetnek, midőn szükséglet-kielégités tekintetéből mint *kiadás* (költség) a vagyonból *kilépnek*[6]). Megjegyezvén, miszerint a direkt adók körzetét kiválólag képező ugynevezett *jövedelmi* adók, vagy tulajdonképi jövedelem-adó (Einkommen-Steuer), a midőn az adó a jövedelmének sommája után megadóztatott *személy* (adóalany) szempontjából tekintetik, vagy pedig *hozadék-adók* (Ertrags-Steuern), a hol a *bevételeket* (Erträge) szolgáltató egyes *adótárgyak* (mint telek, ház, iparvállalat, stb.) szempontjából indulunk ki.

g) A most érintett *hozadék-adók* sorából azok, melyek által az *ingatlan* vagyon, jelesül a föld és a házak érintetnek, még *reál-adóknak* is szoktak neveztetni; mig ugyanezen adó-categoriából velök szembe állittatnak a kereset- és a kamat, — meg jövedelemadók[7]).

h) Meglehet még különböztetni *országos* és *helyhatósági* adókat (Staats- und Lokal-Steuern)[8]) amazok alatt oly adók értetvén, melyek a közhatalom által az állam *egész területére* nézve általában vettetnek ki, — emezek alatt pedig olyanok, melyek külön kerületi, vidéki, helyi stb. szükségek fedezésére[9]) (közönségesen az országos adók bizonyos százalékában[10]) szoktak kivettetni[11]).

i) Az adók végre vagy *rendes* vagy *rendkivüli* adók, a szerint a mint bizonyos adónem vagy rendesen fennálló, vagy pedig olyan, hogy csak átmenetesen p. o. rendkivül felszaporodott államköltségek fedezésére szedetik be[12-14]).

[1]) V. ö. *Jakob:* St. Fin. W. 707—709. §. *Rau*: F. W. 291—294. §§. *Stein:* F. W. 183 sk. l. *Hock*: Öffent. Abgaben 59. sk. 87. sk. és 119. sk. l. *Royer*: Theorie de l'Impôt I. 127. sk. l. J. *Garnier:* Traité des finances VIII-ik fejezet.

[2]) Sőt eredményes államgazdálkodást egyedül lehetségesitő.

[3]) A *direkt* adókat (melyek mindég bizonyos közvetlen *kényszer*-jellegével birnak) azért, mivel (tekintve a kivetés elvét) általuk az adózó concrét adóképessége az által találtatik el, hogy az annak megfelelő de még ismeretlen bevételek (Erträge) tettleg megbecsültetnek s rá egy okvetlenül lerovandó adótartozás alapittatik: még *becslési adóknak* (Schätzungs-Steuern); – az *indirekt* adókat pedig (melyek jobban szabadakaratuak, s eshetőségi adókként jelenkeznek) annyiban, hogy a valódi adóképességnek megfelelő s ismeretes *élvezetekre* irányoztatik az adó, s ennek lerovása nyugodtan a megdrágitott élvezeti tárgyak tettleges beszerzésére hagyatik: még *fogyasztási* adóknak (Aufschlags-Steuern) is nevezik. (Igy jelesül *Rau*, *Umpfenbach* és mások.) Megjegyzendő azonban, hogy van *direkt fogyasztási* adó is, péld. fényüzelmi tárgyakra. L. még *Stuart Mill*: Pol. Econ. V. 3-ik fej. 1. §.

[4]) *Roscher:* (Grundriss 111. l.) leginkább *Hoffmann* után még igy is definiálja e két adó-osztályt „*direkte* Steuern sind Steuern auf den Besitz, persönlicher oder sächlicher Güter; *indirekte* hingegen *auf Handlungen*, Erwerbs- oder Genusshandlungen.“ A mi azonban nem eléggé éles és indokolt.

[5]) Mert daczára az állam intentiójának néha egy direkt adó indirektté, egy indirekt pedig direktté válik. Igy péld. ok. a *házadó*, mely áttolatik a lakófelekre, direktből indirekt lesz; — egy *serfőzőnél* pedig, kia sörét el nem adhatja, befizetett adója, direkt (termelési) adó jellegét ölti fel. De még egyéb következetlenségek is eredhetnek e tökélyetlen fogalom-határozatból, melyekre helyesen utal *Höfken:* Steuerreform. 44—45. l. V. ö. még *Hock*: id. m. 88. l.

[6]) A direkt és indirekt adók fogalmának további elemezését. l. *Steinnél* id. m. 187. l. és *Rösslernél:* Gesichtspunkte der Steuerpolitik (1868) 4 sk. l. mely utóbbi az indirekt adókat még „*Functions-Steuern*" névvel is illeti.

[7]) V. ö. az *Ausztriában* 1860-ban meginditott adóreformokról l. *Höfken:* D. Reform der direkt. Besteuerung in Oesterr. (1860) 4. sk. l.

[8]) L. *Stuart Mill*: Principles of Political Economy Bock V. chap. 5. és *Walcker:* Steuerwesen 48. sk. l. 86—105. l.

[9]) Angliában a lokális adók direkt, — Ausztriában és Frankhonban jórészben indirekt adók.

[10]) Francziaországban „centimes additionelles generaux" (ha az országos adókhoz csatoltatik a pótlék); azután cent add. *communaux*, ha helyi érdekekre czéloznak l. J. *Garnier*: Traité 102—103. l. és alantabb.

[11]) Meglehet még különböztetni *gyökadó* és *pótadót*, — amaz valamely adónemben a szabályszerű adóláb, p. o. 20% szerinti adótételt, emez pedig az e tételen felül még bizonyos czélra követelt összeget jelentvén. P. ö. Hazánkban a 29%-nyi telekadóból 20% a tulajdonképeni földadó, — 9% ellenben a földtehermentesitési adósság kamatainak törlesztésére fizetett adóösszegi rész.

[12]) Az itt megérintett különbség fontosb a közjogra és statiskára mint a pénzügytanra nézve, mert a különbféle adóknak nem annyira természetét mint tettleges előfordultát érinti. Egyébiránt megjegyezhetni, miszerint a *rendes* adók azok szoktak lenni, melyek a jó adóztatási rendszer igényeinek inkább megfelelők; mert *rendkivülieknek* közönségesen oly adónemek választatnak, melyeknél a főszempont a *könnyü behajthatóság* és a *nagy jövedelmezőség*, a mi nem ép criteriuma mindég a jó adónak.

[13]) *Parieu* szerint (Journ. des Économistes 1857. Sept. füzetb.) öt fő-adónem létez, u. m.: impôts sur les Personnes; — impôts sur les Capitaux et les Revenues; — impôts sur les Jouissances; — impôts sur les Consommations; — és impôts sur les Actes." Részletezőbb osztályozásba megy *Garnier:* Tr. des finances 92. sk. lapon.

[14]) Igen jól jegyzi meg a franczia *Garnier*, hogy vannak polgári tartozások és adók, melyek sohase tétetnek bele a budgetekbe, s mégis felette nyomasztók, jelesül egyfelől a *monopolok* és a *védvámok* alapján fizetett adók, — másfelől a katonai szolgálat, a községi teher és szolgáltatások, a katona-beszállásolás stb. Ez adókat azután *rejtetteknek* (Impôts latents) nevezi. L. Traitéje 104. sk. l. Részünkről ez utóbbi tektb. csak azt jegyezzük meg, hogy az adónak *ily széles értelembeni* fogalom-határozata tudományunkban helyt nem foglalhat, habár egyébként az észrevétel lényegét kétségbe vonni alig lehet.

45. §.

Az adórendszer mérv-alapja.

Az állam adókivetési jogával igen szoros kapcsolatban áll azon további fontos kérdés „mi képezi az adóztatás valódi mérvalapját[1]); s jelesül 1-ször az az adórendszer helyes és igazolt-é, a mely a *fejenkinti egyenlő* megadóztatás eszméjére lenne alapitva; vagy 2-or az, a mely a polgárokat (egyenként) azon mérték szerint vetné adó alá, a melyben azok a *közület jótéteményei* és *előnyeiben*[2]) részesülnek; vagy pedig 3-or az, a mely a polgárokat *vagyoni erejük* és fizetési képességök arányában érinti."

A válasz ezekre a következő:

A fejenkénti egyenlő-mérvű megadóztatás a tulhajtott s helytelenül

értelmezett egyenlőségnek volna folyománya; s oly követelés, melynek félszeg volta és kivihetetlensége még oly országra nézve sem kétségbe hozható, mely absolut *democratiai* államformával birna, s társadalmi és közületi szervezetében más elvet, mint a legridegebb *egyenlőségét* el nem ismerne.

A *második* pont alatt jelzett rendszer már valamivel okszerübb, jelesül, ha azon értelem tulajdonittatik neki, hogy szerinte az állam, nem az általa tett *egyes* szolgálatok és (nyujtott) hasznokért, hanem azok *összeségéért* tekintetik jogosultnak pénzbeli ellenszolgáltatást követelni, a polgárok pedig az általok élvezett köz-jószágok, intézetek stb. összköltségei fedezésére kötelezetteknek vétetnek fel. — De nem volna igazolható e rendszer akkor, hogyha: az oly félszeg *atomisztikus hasznosságelvi szempont* szerint ugy értelmeztetnék, hogy tettleg és szorosan minden *egyes* állampolgár *azon* mértékben lenne megadóztatandó, a mely szerint az állam intézményei gondoskodása és tevékenységének előnyeiben részesül. Kitünik e rendszernek hiányossága sőt félszeg volta onnan: a) hogy teljesen lehetetlen felismerni, jól meghatározni s valami megfelelő külkifejezésre hozni azon mértéket, a melyben az egyes (annyi különbféle helyzetű, viszonyu stb.) polgárok az érintett intézmények, előnyök, és szolgálatokban tettleg részesednek. A haszon, melyet valaki bizonyos köz-intézményből von, majdnem soha se számitható ki, s ha ezt megkisértenők, azon tételre jutnánk, hogy a szegénynek nagyobb hasznára van az állam, mint a gazdagnak [3–4]), a mennyiben az utóbbi, nagyobb segédeszközeivel *státus nélkül* legtöbb esetben jobban segithetne magán. b) Az állam *nem biztositó társaság*, melyben minden egyes tag, kissebb vagy nagyobb dijbefizetéssel magának több vagy kevesebb előnyt köthet ki, hanem *ethikai szervület*, fensőbb természetű és rendeltetésű erkölcs-politikai *egész*, melynek intézményei és functiói egy nagy s szoros *egységet* képeznek, s igy egymástól gépileg és haszon-hatásilag el sem különithetők [5]). c) Az adózás által eszközlött *költségfedezése* az állami köz-javaknak (staatliche Gemeingüter), ép azért mert *köz* javak (melyek az egészre s minden egyesre mintegy láthatatlan és megmérhetetlen módon hatnak), csak *közös* lehet, s nem azon ingatag mérték szerint meghatározható, a melyben az *egyes* azokat tettleg élvezi. d) Minden közintézmény nem szolgál az egyesnek mint egyesnek hanem mint egy fensőbb *egész* tagjának; mely tag az adóban, melyet fizet, nem tisztán az általa élvezett állam-lét előnyét fizeti meg, hanem arra utaltatik, hogy egy, az össz-fejlődést lehetségesitő s anyagilag biztositó nagy *közület* fennállását elősegitse. Végre e) bizonyos az is, hogy minden országban vannak és lesznek mindenkor oly polgárok, kik anyagilag szorult helyzetöknél fogva a szóban lévő mérték szerint a reájuk eső részt lefizetni, tehát polgári tartozásukat teljesiteni egyenesen képtelenek volnának [6]).

Mindezek nyomán *igazságos* és *megfelelő adórendszernek* csak azt tekinthetni, mely az állam tagjait *vagyonuk, anyagi érték-erejük, fizetési képességük* szerint érinti, s azon alapelvre van fektetve, hogy *mindenki azon arányban* járuljon a közjavak előállitási és fenntartási költségei illetőleg az *állam-szükségletek fedezéséhez*, a mely arányban azt a rendelkezésére álló gazdasági javak birtoka, vagyona és jövedelme lehetségessé teszik. Meg-

jegyezvén egyébiránt, miszerint az állampolgárnak a *közület* irányábani tartozásai még *ez* alapon való adólerovással teljesen kimeritve nincsenek, azaz, hogy azon *anyagi* értékeken kivül, melyekkel az „egésznek" áldozik, mindég fenmaradnak még más *szellemi*, *személyi* (politikai, sociális) szolgálatok is, melyeket az államtól megvonnia nem szabad, s melyeket polgár-kötelmei egyik nyomósb alkatrészeként tartozik tekinteni[7]).

[1]) V. ö. *Laspeyres*: id. h. 106—109. l. *Schäffle*: N. Oek. 399—400. l. *Walcker:* Steuerwesen 1 sk. l.

[2]) Milyenek a személy- és vagyonbátorság biztositása; politikai és müvelődési javak nyujtása, illetőleg érdekek előmozditása; védelem kül-háborgatás és bel-veszedelmek ellenében stb. Ezen felfogás (melynek félszeg voltát azonnal látni fogjuk) már *Montesquieu*nél (Esprit d. lois. XIII. k. 1 fej.) található, s napjainkban leginkább *franczia* szakemberek (J. Garnier, Thiers, Dupuynode, Girardin), meg az angol *Manchester-iskola* követői által képviseltetik. Legujabban *Walcker* (id. m.) e felfogást közelebbről elemezvén, helyesen különböztet meg benne két al-iránylatot, s szellemdúsan hozza a kérdést az *egész* adórendszer feladványával kapcsolatba, mondván: „Es giebt zweierlei *Steuertheorien*, relative, und absolute. A) Die relativen, deren Princip *Leistung* und *Gegenleistung* ist, können wieder sein entweder Besteuerung nach dem Gebrauchswerth der Staatsleistungen, nach dem *subjektiven Genuss*, den dieselben dem *Einzelnen* gewähren, oder aber Besteuerung nach dem Tauschwerth der Staatsleistungen, *nach den Kosten*, welche die Einzelnen dem Staate verursachen, in Bezug auf jede einzelne Staatsleistung, oder auf alle zusammen. B) Die *absolute* Steuertheorie (von *Rau* Vermögensprincip genannt) Besteuerung des Reineinkommens, — oder Besteuerung der gesammten oekonomisch-politischen Leistungsfähigkeit." L. többet, s különösen a felfogások birálatát „Steuerwesen" stb. cz. munkájának 2. sköv. l.

[3] A különben élesen látó *Laspeyres* (id. h.) feltünő következetlenségbe keveredik e tételeket illetőleg.

[4]) Ezt Laspeyren kivül *Royer* kisasszony is kiemeli l. Theorie de l'Impôt cz. m. I. köt. 36—37. l.

[5]) Szépen mondja *Wagner Adolph*: „Es lassen sich einmal hohe Culturgüter, wie Rechtschutz, und Sicherheit, nach Aussen und im Innern, nationale Ehre und Selbstständigket, allgemeine Förderung der gesammten Interessen des Individuums, nicht mechanisch mit so und so viel Thalern oder Groschen Tauschwerth auf den Kopf, oder die Köpfe stb. vertheilen. Es handelt sich um Gesammtprodukte und Gesammtconsume" (Zettelbankgesetzgebung 1870. 217. l.) Továbbá *Hock:* „Der Staat ist wie die Athmosphäre, er umgibt uns unablässig, Tag und Nacht, von der Wiege bis zum Sarge, er trägt und wärmt uns, und wirkt am gedeihlichsten, wenn wir seiner Gegenwart nicht gewahr werden stb. Es ist also unmöglich, die Grösse des Dienste die der Staat dem Einzelnen leistet, und die der Kräfte, und den Kostenaufwand zu berechnen, den diese Dienste den Staate verursachen (Öffent. Abgab. 11. l.) L. még *Walcker:* Steuerwesen 11—14. l.

[6]) Hogy az itt kifejtettek *egy* tekintetben némi módositást szenvednek, t. i. az *illetékek* elvének a pénzügyrendszerben való szereplésénél fogva: a fentebbi szakaszokban ki volt mutatva.

[7]) E gondolatnak adott szellemdus kifejezést legujabban *Walcker:* id. m. 2—14. és 47. sk. l. hol utalással az önkormányzat, az ingyenes hivatalviselés stb. intézményeire, az eszme bővebben indokoltatik.

46. §.

Az adófizethetés alapja és forrása.

Élet és tapasztalat épen úgy, mint a gazdasági és adó-viszonyok természetének közelebbi szemügyrevétele azon megismerésre vezet, hogy a polgárok vagyoni állapotának, s igy tényleges adó- és köztehervisélési képességének is mérvét illetőleg alapját és forrását, a vagyonban foglalt tárgyak, a szellemi és anyagi erők és tőkékkel szerzett bevételek azaz: a

jövedelem képezi[1]). Csak ez utóbbi ugyanis biztos ismerjele, másfelől kutfeje a társadalom-tagok mindazon viszonyainak, melyekben uj értéket előhozási képességök, erőiket s tehetségeiket hasznositani biró tulajdonaik, productiv és reproductiv tevékenységük mérve stb. és igy az is kifejezésre jut, „mily mértékben képesek azok az állami közczélok megvalósitásához anyagi eszközökkel és javakkal járulni, az adófizetés nagy polgári kötelességének megfelelni."

Nem a *puszta birtok s vagyon-somma* tehát, hanem az ennek alapján és segélyével szabály szerűleg megvalósitott s megmeg visszatérő *jövedelem* és *bevétel*, még pedig a *tiszta*, azaz a termelési költségek s üzletkiadások levonása után uj értékként fennmaradó s a tőke reproductiv-erejének hű kifejezését képző jövedelem azon *forrás*, melyre az adók irányozandók, melyből az állampolgárok mindég biztosan merithetnek, s mely az igazán egyenlékeny és igazságos megadóztatásnak kiindulásul és czélpontul szolgálhat[2-3]).

A jövedelemnek és különösen a tiszta jövedelemnek adó-alapúl való elfogadása a *közgazdaság követeléseinek* is megfelel; mert ilyképen a tőkék és a törzsvagyon, mely egyedüli biztositéka az értékproductió és anyagi fejlődésnek, a megtámadtatás veszélyétől megóvatik; hasonló nagyságu de egyenlőtlen eredménynyel hasznositott tőkék birtokosai az egyenlő mérvbeni s igy nem igazságos adóterheltetésnek nem tétetnek ki; szerfelett sulyosan érintett vállalatok s iparágak fenállása nem koczkáztatik; az adó tárgyaul nem *holt jószágtömegek*, hanem az ezekkel ész- és munka hozzájárultával előhozott s *eleven mozgásban* lévő értékek vétetnek; — a pénzügyre nézve pedig azon fontos biztositék nyeretik, hogy egyfelől az anyagi javakkal gazdálkodó osztályokon kivűl a személyes szolgálatok és szellemi ereikkel értékeket előállitó társadalomtagok is megadóztathatnak, tehát bőségesb bevétel éretik el; másfelől: a valódi adóerejökhöz képest megadóztatott polgárok adófizetési képessége állandó és tartamos leszen, s igy az állam a kivetett adók mindenkori pontos és hiánynélküli begyülésére számithatand[4-5]).

Eredményül áll ezek folytán az, hogy az adóképesség tulajdonképeni alapja a jövedelem; — hogy bár szerfelett nehéz (mint alantabb látni fogjuk) a gyakorlati adó-szervezetet a jövedelem bázisára fektetni, mégis oda irányozandó a törekvés, hogy a polgárok lehetőleg jövelmök névszerint tiszta jövedelmök arányában adóztassanak meg; — hogy a nemzet tiszta jövedelméből fedeztethetnek és fedezendők állandóan és tartósan a közszükségletekre czélzó kiadások; s hogy minden adónem vagy adófajnak czélja az legyen, hogy (akár közvetlenül, akár közvetve) a tisztajövedelmet érintse, ennek alapjára helyezkedjék.[6-7]).

[1]) V. ö. a részletesb kifejtés szempontjából *Rau:* Finanz-Wiss. 255—260. §. *Umpfenbach:* Lehrb. I. 111—118. l. *Stein*: F. W. 164. sk. l. *Schmoller:* Die Lehre vom Einkommen stb. cz. classikus értekezését a Tübingai Folyóirat 1863-ki folyamban, *Schäffle:* D. V. Schrift 1861. 4-ik füz. 260. sk. l. és *Walcker:* Steuerwesen 22. sk. l.

[2]) *Stein* id. m. 164. l. hol ezeket is mondja: „Jede Steuer ist eine Abgabe vom Reineinkommen, ihrem Principe nach; jede Steuer, die auf diesem Principe beruht, ist eine rationelle;" — és másutt: „aber demgemäss darf es auch kein Reineinkommen im Staate geben, welches eine Steuer an den Staat nicht zahlt. Dass Maas, in welchem die Staatsthätigkeit zu jedem einzelnen Reineinkommen beiträgt, ist ein gleiches, wie der Staat überhaupt für alle derselbe ist."

[3]) *Pfeiffer* szerint, más mód és kulcs nem létez az egyes ember vagyonának és szerzési képességének tüzetes (számszeres) kifejezésére, mint a *jövedelme*.

[4]) A jövedelem-adóról *J. Garnier* azt mondja: „Cet impôt nous parait préférable, comme le plus juste, le plus universel, et le mieux *proportionné*; il est plus simples plus direct, plus visible, *plus franc*; il est *plus moral*; en théorie, l'impot sur le revenu est celui qui se rapproche le plus de la perfection (Traité VI-ik fej.)

[5]) Nagy vita-kérdés napjainkban a financz és adószempontjából ugy nevezendő „jövedelem" és „tiszta jövedelem" értelmezése. Mi e helyütt, utalva a Nemzetgazdaságtanunk illető helyén e részben kifejtettekre, azt jegyezzük még meg: hogy a jövedelem definitiójában a *Rosscherféle* felfogás a tiszta jövedelmen tul, a létszükségek fedezésére megkivántatott költségek levonása után megmaradó jövedelmet: *szabad* jövedelemnek nevezi, a *Hermann- Schmollerféle* definitió szerint pedig nemcsak a csereforgalomban jelenkező tiszta-hozadéka ennek vagy annak a jószágnak, vállalatnak tekintendő jövedelemül, hanem azon *élvezet* is, melyet valakinek a tulajdonában lévő háza, kéjlaka, használati tőkéi, stb. szereznek. l. *Schmoller*: id. értekez. l. és *Walcker*: kritikai jegyzeteit müv. 22—24. l.

[6]) Az *eredeti* és *származtatott* jövedelemnek (régi, — és ujabb felfogás szerint véve e szókat) megadóztatásárul V. ö. *Rau*: F. W. 259—261. §. és *Hock*: Öff. Abg. 79. l. Mindkét alapon eredményül állván az, hogy a tiszta jövedelmet, bárhol mutatkozzék, meg kell adóztatni, s hogy a származtatott jövedelem teljes mentenhagyása az adótehertől nem indokolható.

[7]) Hogy a *praktikus adórendszer* kizárólag a jövedelem alapjára általában nem épittethetik s a jövedelemadó számas hiányokban is szenved, — arról alantabb. L. egyébiránt *Baumstark*: Zur Einkommensteuerfrage (1850.) cz. jeles értekezését.

47. §.

Az adóképesség ismerjele.

Az állam polgárok adóképességének s adófizetési erejének ismérvét[1]), azok összes *gazdászati személyisége* és *viszonyai*, névszerint pedig az ezt legteljesb kifejezésre hozó három momentum: a *vagyon-*, a *jövedelem-* és az *életmód* (vagy fogyasztás) képezik.

Indokolásaul ezeknek a következőkre utalunk[2]):

A vagyonnak (mint az adóköteles polgár birtokában lévő gazdasági javak, értékek, ingók és ingatlanok, stb. sommájának) adóképességi ismérvül való elfogadása abban leli indokát, hogy vagyonnal és tőkével rendelkező polgár anyagi léte kellően biztositott; gazdasági állásánál fogva az élet kényelmei megszerzésére neki módja és alkalma vagyon; nem külömben uj értékek és javak előállitására is a megkivántató erőkkel el van látva.

A *jövedelmet* illetőleg, mint emlitők már, nem a *nyers* vagy *általános* (brutto), hanem mindenkor csak a termelési költségek levonása után érték-többletként megmaradó *tiszta* vagy *valódi* jövedelem[3]), értendő; miután az előbbinek alapulvétele mellett (épugy mint a birtokadó helytelen alkalmazásánál) a törzsvagyon, vagy szerzési tőke veszélyeztetnék[4]); a tiszta jövedelem *hasonló bruttó jövedelmet* adó két különböző birtoktárgynál igen különböző lehetvén, a polgárok aránytalanul, illetőleg igazságtalanul terheltetnének; sőt sok túlterhelt vállalat haszonnal nem is üzethettetvén, egyoneson abban hagyatnék, és igy adótárgy lenni is megszünne.

Bármily fontos sőt nélkülözhetlen alap is azonban az összes adórendszerre nézve a *jövedelem*, s bármennyire ismertessék is el annak mint adó-

forrásnak, jelentősége, az adószervezési politika *egyedüli* szabálymérveül még sem fogadható el; és pedig azért nem, mert teljesen és határozottan soha föl nem ismerhető; gyakorlatilag véve valami *állandó* (constans) *nagyságot* nem képez; az objektiv vagyon-állapotok, melyeknek szüleménye, külömböző személyeknél, külömböző erőforrást képeznek, ugy hogy az adóképesség teljes biztosságú kifejezéseül még a tisztajövedelmet sem tarthatni. Másfelől azért nem, mivel a jövedelem kizáró figyelembevétele mellett, felismertetik ugyan a polgárok vagyonának *reproduktiv* és *értékképző ereje*, de nem jő számitásba a gazdasági élet összletességének másik, nem kisebb jelentőségű oldala, tudniillik a *vagyon-használás* és *élvezés*, mely (annyiban, hogy az emberek rendszerint azon arányban fogyasztanak és költekeznek, a melyben azt összes vagyoni állapotuk, vagyonuk és jövedelmük megengedi) az adóképességnek ép oly biztos ismérvét képezi, s melynek tekinteten kivűl hagyása mellett számos tárgy, cselekvény (fényüzelmi javak, élvszerek) teljesen adómentes maradna.

A miből önként foly az, hogy az adónemek megállapitásánál a polgároknak nemcsak *jövedelme*, hanem életmódja, háztartása, élvezetei és *fogyasztása*, szóval *kiadásai* is figyelembe lesznek mindenkor veendők, azaz a jövedelmi adók mellett egyidejűleg kiadási vagy fogyasztási adónemeknek kell fennállaniok [5]).

Fölösleges ezek folytán egyebek közt utalni arra, miszerint oly alakzata a közadóztatásnak, a mely az itt kifejtett alapok és viszonyok ellenére valami elvont (akár a birtokra, akár a jövedelemre, akár a fogyasztásra épitett) *általános egy-adó-* (impôt unique) rendszer szerint akarná az állampolgárokat érinteni: [6]) (eltekintve a gyakorlati kivitel általános s legyőzhetlen nehézségeitől) [7]) a gazdasági dolgok természete és a gyakorlati élet minden igényleteibe ütköznék; [8]) s ép ellenkezőleg csak oly adópolitika tekintethetik helyesnek és praktikusnak, a melynél az adótárgyak külömbféleségének [9]), másfelől a társadalomtagok gazdasági és adóképességi viszonyainak megfelelőleg: bizonyos rendszere *több, magukközt összefüggő, egymást kölcsönösen kiegészitő és megigazitó*, direkt, úgy mint indirekt, jövedelmet úgy mint fogyasztást egyaránt érintő [10]) *adó-nemeknek* (vagy adó-formáknak) fogadtatik el, és vétetik alkalmazásba az államháztartásban.

[1]) V. ö. *Umpfenbach*: Lehrbuch I. köt. 116. sk. l. *Walcker:* id. m. 22. sk. l. *Hock*: Öffentl. Abgab. 82. sk. l. *Schäffle:* a D. V. Schrift 1861-ki foly. 4-ik füzetében közlött remek értekezését.

[2]) L. még alantabb, a hol az általános birtokadó, — az általános jövedelem-adó, — és a fogyasztási adók elmélete fejtetik ki.

[3]) A *tiszta* jövedelem értelmezéséről másutt szólunk.

[4]) A mennyiben a költségek számba nem vétetvén, adóköteles polgár azokat megtámadni kényszerülne, talán lassanként fel is emésztené.

[5]) Bővebben kifejti ezt *Schäffle:* Mensch und Gut in der Volkswirthschaft cz. idézett értekezésében; mig legujabban *Laspeyres* következőkép nyilatkozik. „Wie für die Nationaloekonomie so kommt auch für die Finanzwissenschaft der Mensch nicht als Arbeitsmaschine, sondern als fühlendes, geniessendes Wesen, nicht als Produzent sondern als Consument zu betrachten; also soll der Mensch nicht bloss soweit er produzirt, und sich Einkommen schafft, sondern nach seiner ganzen wirthschaftlichen Persönlichkeit Steuerzahler sein.“ l. Ennek értek. *Bluntschli:* St. Lexicon X-ik kötete 110. sk. l.

[6]) Az „egy-adó“ kérdése régóta foglalkodhatja a szakembereket. Igy a 18-ik század elején *Vauban* hiressé vált „Projet d'une dixme royale“ czimü müvében (1707), azután a *Physiocraták* egy-telek-adó-rendszerében, később a német *Seeger* (Das vorzüglichste Abgabenssystem 1811.) és *Soden gróf* termelvény-adó-tervében, legujabban az „általános jövedelemadó“ körüli javaslatokban jutott kifejezésre.

[7]) Azt mondja erre nézve *Stein:* „Die Idee einer einzigen Steuer beruht auf dem Missverständniss des Wesens der Steuer selbst. Ihre Aufgabe wäre nämlich nicht, alle anderen Steuerobjekte mit Ausnahme des einzig besteuerten, unbesteuert lassen, sondern die Vertheilung der Besteuerung dem Verkehre mit dem besteuerten Objekte zu übergeben etc.“ És továbbá „Eine absolute Vereinfachung der Steuer würde praktisch nur als die Herstellung der gleichen Steuereinheiten und gleichen Steuerfüsse gedacht werden können. Diese aber hat zur Voraussetzung die wirthschaftliche Gleichheit der Steuerobjekte, die aber nicht vorhanden ist; so wie auch bei ungleichartigen Gütern eine gleichartige Einrichtung der Steuereinheiten unmöglich ist, z. B. bei Grundstücken, Gewerben und Consumtionsartikeln“ stb. (L. id. müv. 189—190. l.).

[8]) Legujabban *Girardin Emil* Frankhonban egy 1%-os tőkeadó alakjában inditványozta életbeléptetni az egy-adó eszméjét. L. erről *Villiaumé:* Nouv. Taité d'Écon. Politique 1857. II. 181 l. mig a Physiocraták rendszerének birálását *Hoffmann:* Lehre von den Steuern 42. sk. l. nyujtá.

[9]) Miután a t. jövedelem nem jelenkezik a gazdaság *egy pontján*, szükséges lesz mindenkor az adó helyes megállapitásához: annyi *adó-formákat* figyelembe venni, a hány jövedelem-elem létezik, mert ezek mindegyike másként járul az összes tiszta jövedelem megvalósitásához l. *Stein*: id. h.

[10]) Erről az „Adók“ tanának utolsó szakaszaiban.

48. §.

Az adórendszer concret eszménye, és szükséges kellékei.

A helyes adórendszer egyike lévén nemcsak az államháztartás, hanem az egész országászattan legfőbb feladványainak: szükségessé válik azon *kellékek* közelebbi kifejtése, a melyektől az adórendszer ama concrét eszménye föltételezve van[1]), s melyekre a pénzügytan mindenekfelett súlyt fektet. Igy jelesül (szem előtt tartva mindenkor az előbbeni §. utolsó szakában mondottakat):

a) Az adóügynek épen úgy mint minden állami institutiónak, az *igazságosság, erkölcsiség* és *közgazdaság* igényleteivel megegyezőnek kell lennie, tehát lehetőleg távol is maradnia mindentől, a mi e mérvadó tekintetek figyelmen kül hagyására, s a nevezett fensőbb érdekek csorbitására szolgálhatna.[2])

b) Az adózási kötelezettség *általános* s személyi polgártartozás lévén, alóla sem egyesek sem osztályok kivéve nem lehetnek, s igy *adómentesség*, egyedüli kivételével azoknak, kik az adó által létfentartásuk tektb. veszélyeztetnének, senkinek sem adható [3]).

c) Az adó legyen *igazságos*, mindenkit *egyenlékenyen* érő, azaz helyes *arányban* álló az adózó vagyoni erejéhez s teherviselési képességéhez. *Adóarányosság* annyit jelent, mint terhek és tartozásokbani egyenlékenység, annyit, hogy mindenki oly mérvben legyen adó alá vetve, hogy se jobban se kevésbé terhelve ne legyen, mint minden többiek az ő adójuk és tartozásuk által [4-6]).

d) Ne függjön az adó sohase *önkénytől*, véletlentől, kedvezés vagy

ellenszenvtől, hanem legyen *törvényileg* (a nemzet hozzájárulásával vagyis alkotmányos módon) megállapitva, s kivetését, beszedését és kezelését illetőleg meghatározott *szabályok* által rendezve[7]).

e) Sohase hozassék be valami adó, mielőtt a nép gazdasági viszonyai[8]) alaposan meg nem vizsgáltattak; vagy oly adó, mely a polgárokat csalárd törvénykijátszásra ingerelné, melynek *ellenőrzése* lehetetlen, vagy a mely a *közmorál* megingatására vezethet.

f) Legyen az adó *állandó* és *bizonyos*, az adóköteles polgár által könnyen felszámitható, ingadozást és bizonytalanságot szabályaiban és szervezetében kizáró.

g) Kimélje az adó mindég a *tőkét* és *törzsvagyont*, mely minden adófizetési képességnek forrása[9]); s alapitassék inkább az e tőkével szerzett jövedelemre,[10–11]) s pedig a tiszta jövedelemre, mint ezt fentebb már kifejtők; s mihez itt még csak az csatolandó, hogy az állam a tiszta jövedelemnek *csak egy részét* veheti észszerűleg igénybe, miután külömben a takaritás és tőkegyüjtés lehetetlenné tétetnék, sok arra utalt magánczél (személyes szolgálatok fizetése stb.) tektben az eszközök hiányzanának, sőt egész osztályok szűkölködésre jutnának.

h) Ne ártson az adó sohase többet az adózóknak mint a mennyit használ az államnak, ne legyen az adóbeszedés| költséges, vagy oly időre kitűzve, midőn az adózó fizetési eszközzel nem igen rendelkezik.

i) Legyen az adó mérve, faja és rendszere ugy megállapitva, hogy *állandóan*, tartamosan *fizettethessék*; a polgárok egyéni *szabadságát* faggató rendszabályokkal ne korlátozza; s hivatalnoki visszaélésekre (s megvesztegetésre) alkalmat ne szolgáltasson.

k) Az egyszer kivetett adók *azt érjék tényleg* a kire számitva voltak, tehát az *adóáttolás* legalább maga a rendszer által ne mozdittassék elő.

l) Kerültessék oly adó, a mely az egyik társadalmi iparágat vagy foglalkozásnemet a többiek javára sujtaná, vagy külön terheknek vetné alája[12]).

Bizonyos végre, hogy a jó és tökélyetes adórendszer megalapitása és fenntartása mind a kormány és törvényhozás, mind a nép és az egyesek részéről sok belátást, tapintatot, igazságérzetet és közszellemet föltételez; valamint viszont az is kétségtelen, hogy a rend és szabadság, hatalom és kultura, hitel és ipar: semmiben sem talál erősb támaszra és biztositékra, mint egy helyesen megalkotott, eszélylyel foganatba vett, s szilárd alapokon álló adózási rendszerben!

[1]) V. ö. *Smith:* Inquiry stb. V-ik könyv 7-ik fej. ki e részben *első* fejtette ki a fő irányelveket; azután, J. B. *Say* (Traitéje III. 9. fej.) *Stuart Mill:* Principles of Pol. Economy V-ik könyv 2-ik fej. *Rau*: F. W. 250. sk. §§. *Jakob:* St. Fin. W. 460—484-ik és 586. 716. 724. sk. §. *Hock:* Öffent. Abg. 20 sk. 117. sk. l. *Walcker*: Steuerwesen többhelyen. *Roscher*: Grundriss 113—114. l. *M. Wirth*: Nat. Oekonomie II. 347. sk. *Royer*: Theorie de l'Impôt I. köt. 121. köv. l. *Stein*: Lehrbuch der Finanz-Wiss. 63. köv. l.

[2]) L. erre nézve *Hock:* Öff. Abg. 3. sk. 20. sk. 30. sk. l. és *Höfken*: Steuerreform 34. l.

[3]) Sok helyes észrevétel *Walckernél* 105. sk. l. például, hogy a *szegények* ugynev. adómentessége helytelen kifejezés, mert náluk az adófizethetési képesség nincsen meg; — hogy az adóképes gyermek, nő, árva stb. egyaránt alája vetendő adónak; hogy az a

ki magát defraudatió vagy polit. befolyásánál fogva adólerovása alól kivonja, egyenes jogsértést söt bünt követ el; — hogy minden adómentesség egyik osztályban, a többiek rovására és károsításával jár; stb. Hogy mily káros és félszeg azon aristokratikus nézet, hogy az adómentesség: *tisztelet*, s adófizetés lealacsonyitás, ma már bizonyitgatásra nem szorul.

[4]) Ez nem, ugy értendő, hogy minden polgár egyforma nagyságu adó somma fizetésére szorittassék, a mi képtelenség volna. Azt mondja *St. Mill*„Equality of taxation therefore, as a maxime of politics, means equality of Sacrifice; it means apportioning the contribution of each person towards the expenses of Government, so, that, he shall feel neither more nor less inconvenience from his share of the payment than every other person experiences from his" (Pol. Econ. V. 2. §. 2.); mig *Rau* azt teszi hozzá: „Alle Steuerzahler werden in der Regel eine gleiche Quote ihres Vermögens gleich leicht oder schwer abgeben können." (Mellesleg legyen érintve, hogy ez elvek a fentebb kifejtettekkel is összefüggnek s azokat bővebben megvilágositják.)

[5]) Kivételt e szabály alól emlit *St. Mill* Polit. Economy V.2. §. 5.) a földjáradékból folyó jövedelem tektben, a mi azonban alig volna igazolható.

[6]) Az adóztatásbani *igazságosság* még úgy is értelmezhető, hogy sohase követeltessék adófejében több mint a mennyit a státus czélja megkiván; — másfelől hogy az adórendszer sem valami közjogot, sem valami egyéni jogot meg ne sértsen, le ne rontson.

[7]) „Und wenn eine Steuer noch so gerecht bemessen und umgelegt wäre, so wird sie zur Ungerechtigkeit, sobald sie nicht nach Anhörung der betheiligten Interessen, der berechtigten Autoritäten und in gesetzlichen Formen auferlegt wird" mond egy jeles szakférfi; És másutt: „Die Steuer wird leichter bewilligt und getragen, wenn der Volksvertretung ausgedehnter Einfluss auf die Gesetzgebung eingeräumt, ihr strenge Rechnung gelegt wird, und politische Rechte an die Steuerzahlung geknüpft werden." Már Aquinoi *St. Tamás* „De regimine Principum" cz. könyvében emlittetik az, hogy szabad nemzetek nagyobb adókat fizetnek, mint despotikus kormány alatt állók; stb. — mig *Roscher* hozzáteszi: der Willkühr der Fiskalbeamten darf möglicht wenig überlassen bleiben."

[8]) *Hock*: egyenesen administrativ vagy parlamentaris enquêtet követel elözetesen, melyben az érdeklettek épúgy mint az adó-jelességek és a tudomány emberei meghallgattatnak.

[9]) S melynek megtámadása a productiót és értékelőhozást csökkentené; a nemzeti jövedelem-alapot és forrást veszélyeztetné; s utóvégre elszegényedést vonna maga után. Nem lévén mindez kétséges, ha tekintbe vesszük, hogy a tőkére s nem a jövedelemre irányuló adók: a gazdát, az iparost, a földbirtokost, a kereskedőt igen könnyen termelési eszközei, fundus instructusa, telke és épületei elidegenitésére kényszerithetik, a productióra szükséges pénz és folyó értékeknek adó fejébeni beszolgáltatására vezethetnek; a vállalkozási erélyt meglankasztják stb.

[10]) Nem egészen igy áll már a dolog *élvezeti tárgyakra* (Vorräthe von Genussmitteln), melyeknek megadóztatása (legalább sok esetben) nem oly káros következésű, habár ezeknél is óvakodni kell bizonyos határon túllépni, hogy a takaritási és gyüjtési ösztön ne lankasztassék. l. még *Rau*: I. 256. §.

[11]) Nem áll egyébiránt hatalmában a pénzügyi intézkedésnek azt eszközölni, hogy az adó tettleg a jövedelemre essék, s legkevésbbé sem a törzsvagyonra, — mint ezt *St. Mill* (Pol. Econ. V-ik könyv 2 fej. 7-ik §.) is emliti.

[12]) Hogy az *adónemek* számának felette nagynak nem szabad lennie, érinti *Hock* több helyen.

49. §.

Az adófizető alanyok, adómentességi esetek, és az állam adófizetése.

Adót fizetni köteleztetnek[1]) (az adóképesség alapján): a) az *egyes állampolgárok*, s igy egyebek közt monarchiákban a fejedelem is, azon

vagyont és jövedelmet illetőleg, mely magántulajdonában létez[2]). b) *Társaságok*, melyek jövedelemhozó vagyonnal s tőkével birnak. c) *Községek* és *testületek*, ha ugyanazon helyzetben vannak; ha csak például a testület más bevételi forrással, mint évi adományok, járulékok nem rendelkezik. Olyféle társaságok stb. melyek jövedelmüket tagjaik közt felosztani szokták, vagy mint *egész* egyszerre adóztathatnak meg, vagy tagjaikra egyenként vettethetik ki az adó; de soha se szabad a tagokat *itt is* és *amott is* megadóztatni, mert ez ugyanazon jövedelemnek kétszeri megadóztatása volna. Ott, a hol a társaság vagy testület a jövedelmeket a tagok között nem szabályszerint osztja ki, az állam által ugy tekintendő, mint egy jogi *személyiség*, s egész jövedelme után adóztatandó meg. d) *Alapitványok*, miután az adó által okozott kevesbedése az alapitványi czélra tehető kiadásoknak, ugyanazon hatás, mely *egyébként* az egyes adókötelezetteket érintené.

Vannak azomban testületek, alapitványok, és intézetek, melyek az államczélra nézve való fontosságuknál, emberiességi tekinteteknél, közhasznosságuknál stb. fogva, kiméletet érdemelnek, s nem adóztatandók meg[3]); ezen mentességnek örvendő testületek, intézetek stb. azonban a törvényben egyenként s tüzetesen felsorolandók, s olyanoktól, a melyeknek valami szorosban körülhatárolt szükségletük van, megkövetelendő az, hogy mutassák ki, miszerint jövedelmük a czéljuk által igényelt értékmennyiséget nem haladja meg.

Az *államot* magát illetőleg, ennek megadóztatása, a saját vagyona és tőkéiből folyó jövedelmek után, első pillanatra félszeg eljárásnak látszik; vannak azonban tekintetek, melyek ezt mégis javallják; igy jelesül oly községi adóknál, melyek mint pótlékok az államadókhoz szedetnek, az állam adómentessége némi igazságtalanságot foglalna magában, mert a község nevezetes jövedelemtől elesnék, mennyiben az állami járulékot nem kapná; másfelől állami vállalatoknál az állam adómentessége arra szolgáltathatna alkalmat, hogy a hasonló magánvállalatokkal szemben bizonyos *plus* számittatnék ki, a mely egyenes csalódáson alapulna, s a kormányt helytelen pénzügyi intézkedésekre birná; végre nem ritkán a privát vállalkozók versenyzése tettleg lehetetlenné tétetnék.

A mi végre az *idegeneket* illeti, ezeknek megadóztatása szinte nem helytelen, hogyha üzletük, jövedelmük stb. alapján vétetik eszközlőbe. Óvakodni kell azonban ily esetekben a szertelen szigortól, vagy elidegenülést eredményezhető faggatástól; másfelől oda kellene nemzetközi egyezkedések utján hatni, hogy e tektb. egyforma elvek követtessenek sürűbb érintkezésben álló országokban, s hogy különösen egy és ugyanazon jövedelem kéthelyütt, tehát kétszeresen adó alá ne vettessék.

[1]) V. ö. *Rau:* Fin. Wiss. I. 263. sk. §. *Pfeiffer*: Staatseinnahmen II. köt. 34. sk. l.

[2]) Azelőtt az állam feudal-aristokrat szerkezete korában némely személyek adómentessége indokolt lehetett, például azon államtagoknál, kik a státus-egész irányában *külön terheket viseltek*, külön szolgálatokra voltak hivatva (a magyar nemesség személyes honvédési kötelessége, a lovagok stb); de korunkban, a jog-állam időszakában, hol egy osztály sincs *külön* terheknek már alávetve, ily mentességnek sem helye sem értelme nincsen.

[3]) Elismerte ezt a legujabb magyar alkotmányos adólegislatió, péld az 1868. 1869-ki adótörvényekben.

50. §.

Állandó vagy változó adók és adórendszerek; s régi és uj adók különösen.

Az adórendszer lehetőleges *állandósága*, valamint az adók kivetése és beszedése módjában követett eljárás stabilitása, szintén egyike a helyes adópolitika föltételeinek, jelesül azért, mivel az idők folyamában némely egyenlőtlenségek megszünnek, s a gazd. viszonyokban bizonyos iránylat fejlődik ki a fennálló adónemek mérveihez alkalmazkodni; s másrészt gyakori adóreformok az adótárgyak értékére (s a reálhitelre) rosz befolyással vannak, a gazdasági életben, s különösen a fogyasztási adóknak alávetett üzletágakban káros hullámzást okoznak, az üzletvitelt a számitás nehezitése által bizonytalanná teszik; sőt nem ritkák a példák arra is, hogy mélyebben menő adóváltoztatások, uj adók behozatala, adónemeknek súlyosbitása politikai elégületlenséget, belzavarokat is idéztek elő!

E felfogástól vezérelteve mondják némely szakemberek (p. o. *Canard*, *Prittwitz* és mások), hogy minden régi adó jó, minden uj adó rosz; és ismét mások (jelesül *Thünen*)[2]), hogy sokkal kissebb szerencsétlenség és baj az aránytalan és hibás adó, mint annak gyakori változtatása.“ Felfogás, mely abban leli magyarázatát: a) hogy az adók át- és visszatolása (l. alantabb) által előidézett mozgalom idővel bizonyos egyensúlyra jut, s mert a forgalom törvényei szerint marad meg az illetőkön bizonyos adómennyiség, mi az igazsággal megegyezőnek tekinthető; b) hogy egy uj adónak mindég hosszabb időre van szüksége, mig ez igazságos egyensúly helyreáll, a régi adók mindegyike pedig végtekintetben ugy jelenkezik mint egy, meghatározott birtokkal vagy üzlettel egybekötött teher, melyet ama birtoktárgy vagy üzlet megvevője már előre ismervén a vételértéknél számba vesz, s igy a teher csak arra nézve valóban az, ki az illető tárgy tulajdonosa volt az adó behozatalánál. Bizonyos végre, hogy minden uj adónem ellenszenvre szokott találni; a szokatlanság, önzés, ismeretlenséggel megküzdeni kényszerűl; s mindazon viszonyokban (árak, üzletmódok, stb.) bizonyos ingadozást okoz, a melyek amaz adóval összefüggésben állnak.

Mindezekkel szemben azonban kétségtelen az is, hogy igenis vannak körülmények, melyek között az adók megváltoztatása (általában, vagy tételeikben) igazolt és szükséges is; igy például, midőn az *államszükségletek mérvében* változás állott be, s uj, vagy többet jövedelmező adók mellőzhetlenekké válnak; vagy midőn a gazdasági élet fejlődésével karöltve *uj foglalkozási ágak keletkeznek*, melyek eddigelé megadóztatva nem voltak; végre akkor is, a midőn a fennálló adórendszer egyes ágaiban és intézményeiben hiányosnak ismertetik fel, s e hiány orvoslására bizonyos *javitó intézkedések* válnak szükségessé.

Végre a fentebb jelzett felfogás az aránytalanságoknak az idők folyamábani kiegyenlitődéséről is csak bizonyos megszoritással állhat meg; mert amaz egyensúly melyre sokan igen is absolut módon utalnak, legtöbbször nem csak felette ingatag és állhatatlan, hanem nem is mindégazigazsá-

ságnak megfelelő vagy közgazdaságilag előnyös; sőt alig tagadhatni, hogy a sok adó-áttolás ép ugy szülhet helytelen, mint helyes eredményeket; és hogy az események folyása vagy állami intézkedések oly változásokat hozhatnak elő a jövedelmi stb. viszonyokban, hogy az ez utóbbiakra fektetett adók fennmaradása egyenes igazságtalanságként tünhetik fel.[3])

[1]) V. ö. *Hock:* Öffentl. Abg. 106. sk. l. *Stein:* F. W. 196. sk. l. és alantabb a jelen münek 55-ik §-ját.

[2]) L. *Canard:* Pr. d'Écon. Pol. (1801.) 197. l. *Prittwitz:* Theorie der Steuern und Zölle (1842.) 21. 103—113. l. és *Thünen:* Der isolirte Staat (1842.) I. 348. l.

[3]) L. többet Hock és Stein id. helyein.

51. §.

Az adó-összeg kimérése, tekintettel a létminimum kérdésére.

A tudomány és gyakorlat egyaránt fontos feladványa az: „mekkora lehet az adó (adóláb, és adótétel) általában, — mily mérvben veheti a státus igénybe a polgárokat adónak reájuk való kivetése által, s hol van azon határ, melyen túl e tekintben az államnak nem szabad mennie."

E kérdés több *külön kérdést* foglal magában melyek egyenként veendők figyelembe. Igy először is eldöntendő az: „vajjon az adónak alapul szolgáló tiszta jövedelemből az adózó *létbiztositására* megkivántatott *minimum* levonandó-e előbb, s csak a fennmaradó összeg, vagyis *szabad* jövedelem adóztassék meg, — vagy sem[1])." Mire nézve a következők emelendők ki:

A minimum menten-hagyását ajánlani látszik azon tekintet[2]), hogy minden polgárosult államban van az egyéni jövedelemnek egy oly minimál-összege, a mely nélkül *emberileg megélni*, s a lételt biztositani nem lehet; ez összegig tehát adóképessége semmiféle jövedelemnek sincs, s igy az állam észszerűleg igényeit erre nem is terjesztheti ki[3]). — Ámde a gyakorlatban ez elv foganatba vétele nagyon sok nehézséggel jár; mert azon *szükségleti mérvnek*, mely az egyes *külön külön* viszonyokban[4]) és állásban lévő adózók tktb. alapul veendő volna, helyes megállapitása alig lehetséges; mert az adók nem egy helyen, s nem *egy* forrásból vagy adónemből hanem több helyütt és különböző adónemekből merittetnek, s igy egy és ugyanazon adóköteles ama minimumi mentességben többször részesülvén egyfelől az az állam károsulna (a mennyiben adóforrásai kevesbednének), másfelől az egyenlékenységi elv sértetnék meg; — s végre az érintet *levonás* tulajdonkép csak az *egyenes* adóknál lenne eszközölhető, az adórendszer másik hasonfontosságu osztálya, a *fogyasztási adók* körében pedig[5]) ugy sem vétethetnék foganatba!

A fentebbi követelésnek e szerint csak közvetetten, az az ugy tehetni némileg eleget, hogyha[6])oly adózók, kikről bizonyos, hogy keresetük létfentartási költségeik által egészen elnyeletik (p. o. munkások, szolgálók stb.) egyenes adók alól egészen fölmentetnek; — továbbá a megadóztatás különféle adóláb szerint történik; (l. alantabb.); s végre oly jószá-

gokra és tárgyakra, melyek elsőrendü s nélkülözhetetlen javak, semminemü fogyasztási vagy regalitási adó nem vettetik[7]).

[1]) V. ö. *Rau:* F. W. 258—259. §. *Umpfenbach:* Lehrb. I. 121—130. l. *Walcker:* Steuerwesen 22. sk. l. *Hock:* Öff. Abg. 76. l. *Laspeyres: Bluntschli:* Staatslex. X-ik köt. 115 sk. l. *Pfeiffer:* Staatseinn. II. 27. ff. 41. ff. *Royer:* Theorie I. 31—70. l.

[2]) Határozottan védelmezik a létminimum mentenhagyását a *sociálisták;* azután *Sonnenfels*, s ujabb irók közül *Umpfenbach*, *Pfeiffer*, némileg *J. Hock*, *Rau* és Stuart *Mill*, *Proudhon*; ellene vannak pedig *Wirth* M., *Schmoller*, *Walcker*, *Laspeyres* stb.

[3]) *Laspeyres* és *Schmoller* szerint az adók az egyén legeslegelső kiadásai közé tartoznak, s igy a létminimum összegébe számitandók be egyenesen.

[4]) Gondoljunk a családi viszonyok, az egésségi állapot, a polgári állás, a foglalkozás minőségének külömbféleségére!

[5]) Ha csak következésképen ez adónemek egyszerü eltörlésére nem akarunk szavazni!

[6]) Biztositván egyebek közt a *szegények* számára az ingyen-orvosoltatást; gyermekeiknek az ingyen iskoláztatást; s egyéb emberiességi intézetek általi támogatását.

[7]) Hock szerint a hol *személyi adó* létezik, a létminimum ez utóbbi által már amugyis érintettnek vétethetvén, a kétszeres megadóztatás elháritása érdekében is a létminimum tektbe volna veendő.

52. §.

Az adó nagysága az egyes tárgyakra alkalmazott adóláb szempontjából[1]).

A különböző adótárgyakra[2]) alkalmazandó adóláb *egyformasága*, illetőleg *minden jövedelem-nemnek egyenlő mértékbeni megadóztatása* elvontan szemlélve, igazságosnak látszik; gyakorlatilag azonban nem indokolható sőt helytelen következtetéseket szül[3]). Különböző adótárgyaknál illetőleg jövedelmeknél ugyanis az adózó állása, a jövedelem biztosságának foka, a *jövedelem-szerzés* könnyűsége vagy nehézsége, — igen különböző. E mellett az egyes üzletnemekben és vállalatokban megkivántatott *szakavatottság* és készültség, valamint az azokkal járó *koczkázat* sem mindenütt egyforma; úgy hogy ép szemelől tévesztése e mozzanatoknak igen sok esetben egyenesen az általunk annyira hangsúlyozott egyenlékenységet sértené. Bizonyos e mellett az is, hogy különböző adónemeknél a jövedelemkipuhatolás különböző eredménynyel eszközöltetik, s igy ott, hol az teljesen felismertetik kisebb, ott pedig a hol eltitkolások stb. lehetségesek, nagyobb adóláb lesz igazolt és indokolható.

Nem hibáztatható ezek szerint azon eljárás, hogyha például a házbirtokos vagy a földesur, vagy a nagy gyárnok valamivel nagyobb adóláb szerint adóztattatik meg, mint a kis iparos, vagy a személyes szolgálatokból élő; miután ez utóbbiak sokkal inkább utalvák a takaritásra, — amazok jövedelme ellenben sokkal biztosb, s állandóbb; sőt föld és telek, ház és épületek oly értéktárgyak, melyek az *utódokra* is átszállithatók, tehát a tulajdonos, a családfő halálával, ugy mint személyes képességek, mint jövedelemforrás el nem enyésznek. Megjegyezvén, miszerint az adórendszer megállapitásánál a már *meglévő*, — és a még csak *képződő* tőkékre való ügyelet azért is szükséges, mivel a polgárok adózási erejének fenntartására nézve felette fontos körülmény; s kétségtelen, miszerint ez irány-

ban elkövetett hibák rendszerint megbosszulják magukat, s a nemzeti tőke szaprodását épúgy mint a vállalkozási szellemet lankaszthatják[4–5]).

[1]) V. ö. *Stein:* Fin. Wiss. 177. sköv. l. *Walcker:* Steuerw. 26. sk. l. *Pfeiffer*: St. Einnahmen II. k. 45. sk. l. *Umpfenbach:* Lehrbuch I. 125. ff.

[2]) Tehát földre, házra, iparvállalatra, tőkejáradékra, személyes szolgálatokra.

[3]) Kiváló nyomaték tulajdonittatik e kérdésnek főleg napjainkban *járadékosokra* (Renten-Besitzer) való tekintetből; kiket, mint a társadalmi munkában és fáradságban részt nem vevő adó-alanyokat sokan jobban akarják terhelni, mint a munkájuk után élő polgárokat.

[4]) *Pfeiffer*: id. h. határozottan egyforma-mérvű megadóztatását ajánlja minden jövedelemnek. Némileg *Umpfenbach*, St. *Mill* és *Walcker* is. — St. *Mill*, és más ujabb irók azok ellenében, kik az ugynevezett *fundált jövedelmet* jobban akarják terhelni mint a *nemfundáltat*, azt felelik: hogy az egyik jövedelem addig fizeti az adót mig tart, tehát birja is; a másik pedig, mely állandó és örökös, — *állandóan* és örökösen viseli az adóterhet. St. *Mill*: Principles V. köt. 2-ik fej. 4. §.

[5]) Némely irók a jövedelem azon részét, mely megtakaritva *tőkésittetik*, szintén adómentessé akarják tenni; — minek azonban mind értelmét mind kivihetőségét joggal lehet kétségbe vonni, l. *Pfeiffer:* id. m. I. 50—52.

53. §.

Az adó nagysága általában, s az adóláb a tiszta jövedelemmel szemközt különösen.

Az adó fogalmának és a jó adórendszer kellékeinek figyelmesb méltatása[1]) azon következtetésre vezet, hogy az adó egészben és hatásaiban tekintve, az egyes polgár illetőleg a nemzet tiszta jövedelmének rendszerint *csak egy részét* (bizonyos hányadát) veheti igénybe; s hogy minden olyféle intézkedés, mely e határon túllép, az adóztatási rendszer egyik legfőbb elvével, hogy tudni illik *minden adó nemzetgazdasági* legyen ütközik össze; a mennyiben ott hol az államadó a polgárok szabadjövedelmét nagyrészben elnyeli, minden nemzetgazdasági haladás lehetlenné tétetik; a társadalmi munkaerő, tőke és törzsvagyon is lerontatik; beruházások, vállalatalapitások elmaradnak, sőt közvetve maga a státuskincstár is rövidséget szenved, névszerint az által, hogy a szerfelett terhessé váló adók mellett a polgárokban az adófizetés állampolgári tartozása mint valódi átok kezd tekintetni, az adótörvények kijátszásának veszélyteljes mételye kifejlődik, s a dugárusság és csempészkedés undok, erkölcsrontó kihágásai napirendűekké válnak.

Azon kérdést azonban illetőleg „mekkora része a tiszta jövedelemnek vétethetik az állam által adófejében igénybe;“[2–3]) — azt válaszolhatni, hogy ezt általános, számszerűleg is megállapitott, s minden népre s államra egyaránt alkalmazható szabályban kifejezni lehetlen; lehetlen jelesül azért, mivel a concrét nép- és államviszonyok felette különbözők és változatosak; egy és ugyanazon összvegnek a jövedelemből igénybevétele csak ott képviseli egyforma mértékét a nélkülözhetésnek és tehernek is, hol minden *egyéb* viszonyok is hasonlók és egyformák; s mivel (például) azon *hányad*, a mely az egyik országban, hol a lakosság igen szorgalmas, és takarékos, vagy kevés szükségletet ismerő, vagy hosszabb idők óta az adó fizetéshez hozzászokott, különösen erőfeszités nélkül fizettetik, —

— egy más országban, hol ellenkező viszonyok léteznek, felette súlyos terhet képezend stb. Eltekintve attól, hogy az ipari értelmiség, valódi hazafiasság, s általánosb műveltség is oly tényezők, melyek ez irányban mérlegbe esnek[4]).

Általánosságban tehát a következőket mondhatni: a) a nemzeti jövedelemből csak oly rész vetessék adók által igénybe, melynek nélkülözése a polgárokra nézve a megvalósitott közczélok hasznai által fölméretik. b) A jövedelemből vett adóhányad sohase legyen oly nagy, hogy a törzsvagyont csorbitsa, a fogyasztást megakaszsza, az alsó osztályok táplálkozását nehezitse, a takarékosságot és vállalkozási szellemet elfojtsa. c) A határ tehát, melyen túl menni az adóztatásban nem lehet, csak *azon hatásokból* ismerhető fel, melyeket az adók egészben és egyenként szülnek; s mely hatások constatirozása csak a legbehatóbb statistikai és nemzetgazd. nyomozások alapján eszközölhető. (l. alantabb). Végre d) annál nagyobb lehet az adó-százalék, mennél nagyobb a nemzet absolut szabad jövedelme, mert ily esetben a nép annyival kisebb összegekre szorul a státus által nem kielégitett szükségletek tektbn; s másfelől a társadalomnak megmaradó jövedelem-somma teljesen elégséges minden főbb czélok megvalósitására[5]).

[1]) V. ö. *Stein:* Lehrb. 178. sk. l. *Hock*: Öff. Abgaben 32. sk. l. *Pfeiffer:* Staatseinn. II. 45—58. l.

[2]) „Eine Steuer ist nie durch ihren Betrag, sondern danach hoch oder nieder, je mehr oder weniger sie von dem Reinertrage des Steuerobjektes dem Gute zurücklässt" mond *Stein.*

[3]) Szem előtt tartandó itt mindég, hogy az adóteher valódi nagysága nem a szerint mérendő, a mi *adóképen egy fejre esik,* hanem azon százalékok szerint, melyek az átlagos szabad jövedelemből fejenként adókép fizettetnek. (*Höfken* 26. l.)

[4]) Némelyek szerint az állam a tiszta nemzetjövedelemnek $^1/_{10}$ mások szerint $^2/_3$ részét vehetné igénybe. *Hock* a jeles gyakorlati szakember 15%-nál többet már magasnak tart; s kimutatja egyebek közt, mily hasznos a mérsékelt adó magára a státusra nézve is, a mennyiben csempészet, csalárdság, stb. az állam gazdaság e legborzasztóbb kórjai, meg nem fészkelődhetnek. (id. m. 34. 36. l.) l. még különösen *Höfken:* Steuerreform 25—27. l.

[5]) Hogy *rendkivüli* időkben (átmenetesen) az itt kijelölt mérveken túl menő adó-összegek vethetők ki, ki merné tagadni?

54. §.

A progressiv vagy fokozatos adó[1]).

Azt, hogy a jövedelem növekvésével az adó is növekedhetik, mivel a gazdagabbra nézve az egyenlő kiadás rendszerint kevésbé terhes, sokan kétségtelennek tartják. Nehezebb azonban már meghatározni azt, *mely irányban* növekedjék az adó a jövedelemmel, s különösen mit kell tartanunk az ugynevezett *progressiv* (vagy fokozatos) adó felől, a mely abban áll, hogy nem minden jövedelem adóztatik meg egyforma arányban,[2]) hanem úgy hogy a jövedelem növekedésével az *adóláb* (vagy százaléki tétel) is növekedik, a növekedés pedig meghatározott fokozatok szerint van törvényileg szabályozva.[3])

A progressiv-adó ujabb időben kiválókép a *socialisták,* tová*b* bá némely democratikusabb irányú nemzetgazdasági irókban[4]) talált buzgó

szószóllókra, s a következő érvekkel támogattatik: a) Mennél nagyobb mérvben haladja meg valakinek jövedelme az elsőrendű életszükségleteket, annál nagyobb mértékben képes és köteles is az az államszükséglet fedezéséhez hozzájárulni. b) A sociális igazságosság elve s a valódi adó-egyenlékenység csak a fokozatos jövedelemadó alapján érethetik el, mely utóbbi az egyesekre nézve oly nagy fontosságú *szabadjövedelem* szerzését biztositja, s az egyedüli út és mód az adóképes személyiség helyzetébeni *külömbségek* kellő számbavételére. c) Az érvénybenlévő ugynevezett *aránylagos* adók, sokszor a szegénytől még utolsó kenyérfalatját is elveszik, mig a progressiv adó azt érintetlenül hagyja. d) A fokozatos adó teszi egyedül lehetségessé a gazdag és *vagyonos osztályok* kellőmérvű megadóztatását, és a szegényebbeknek kimélését; — nem emlitve, hogy a történelemben is találjuk ennek tanupéldáit, s nem egy állam mutatható fel, hol a progressiv adó elve jelenleg is sükerrel alkalmaztatik[5]).

Ezen *érvekkel* szemben, tehát a progressiv adóforma *ellen*[6]), a következőkre kell utalnunk: a) Az a) alatt jelzett felfogás félszeg és hiányos, mert érvelésében az ember és polgár úgy tünik fel, mintha más szükséglete nem volna mint tengődve életét fenntartani és államot alkotni, mig az e kettő közt fekvő egész sora a szükségleteknek teljesen ignoráltatik[7]). b) A progressiv adó *igazságtalanság a gazdagok irányában*, ép ugy mint a megtakaritmányok adómentessége igazságtalanság a szegények irányában. c) A progressiv adó úgy hat mint megbüntetése a szorgalomnak, az ügyesség, a vállalkozási erély és a takarékosságnak. d) A fokozatos adó annálfogva sem helyeselhető, mert az „*emelkedés*" utóvégre az egész jövedelem elnyelésére vezetne, az az ha bizonyos ponton, mint véghatáron, túlvitetnék, valódi jövedelem- és vagyon-elkobzássá válnék[8]). e) Egy általános érvényü fokozati sorrend (skála) gyakorlatilag és igazságilag véve fel sem állitható; a progressiv mérveknek meghatározása az önkénynek mindenkor tárt kaput nyit[9]); s a mennyiben ez adó által az adóképesség alapjait képző vagy arra befolyó változatos viszonyok, tényezők stb. szem elől tévesztésével jár: a jogosság és arányosság czége alatt a legnyomasztóbb egyenlőtlenségeket szülné[10]). f) Kétségtelen, hogy ez adó a fényüzelmi életmód tetemesen megszoritására vezetne; a tőkéseket az országból való kivándorlásra ingerelné; sok nemesb iparágat tönkre tehetne; s a birtokállapotok mesterséges egyenlősitése és nivellirozására czélozván, az általános közgazdasági haladást is feltartóztatná.

Az előrebocsájtottak *eredménye* az, hogy *általában* és *rendszerileg* a progressiv adót elfogadni nem lehet; hogy jelesül a föld- és házadónál[11]), továbbá az ipar és a személyes szolgálatokból folyó jövedelmeknél kevésbé indokolt volna; és elfogadható (de ekkor is csak mérsékelt tételekben) legfeljebb ott lenne: 1-ör a hol még sulyos indirekt adók (melyek meg a szegényebb osztályok tekintetében képeznek progressiv adót) állanak fenn; 2-or oly jövedelmeknél, melyek önerőfeszités és munka nélkül szereztetnek (a kamatadónál, kibérlett ház és telkek után huzott jövedelmeknél) 3-or némely magasb rendű élvezeti s fényüzelmi tárgyak fogyasztása megadóztatásánál; végre 4-er oldalági örökösödés eseteiben egy bizonyos minimál-összegen felülmenő sommáknál[12]).

Szemelőtt tartandó végre, hogy a progressiv-adó rendszerének csak

bizonyos módozatát, s nem attól eltérő adóformát egyfelől a *létminimum* szabadon-hagyása, másfelől a *kis jövedelmek adómentessége* képezi; mely utóbbira nézve csak az jegyzendő meg, hogy ily adóforma már fölfelé való *határának önkényességénél fogva*, másrészt azért nem helyeselhető, mert az államnak ezer meg ezer esetbeni megröviditésére vezetne, sőt, amennyiben a kis jövedelmek a nemzetjövedelem legjelentékenyebb alkatrészét teszik ki, a státusbevételek mérvét felette mód csökkentené!

[1]) V. ö. *Stein:* F. W. 454. sk. l. *Umpfenbach:* F. W. I. 119. sk. l. *Gross*: Allgem. Progressiv und. Einkom. Steuer (1848) *Walcker*: Steuerw. 112. sk. l. *Hock*: Öff. Abg. §. 77. sk. l. *Stuart Mill*: Polit. Economy V. 2. fej. 3-ik §. *Proudhon*: Theorie de l'Impôt (1861) IV. fej. *Garnier*: Traité des finances VII-ik fej. és 360 sk. l. *D. V. Schrift*: 1848. foly. 2. füzet. *Schmoller* a Tüb. Zeitschrift 1863-ki foly. 80. sk. l. és *Pfeiffer:* St. Einn. II. köt. 26. sk. l.

[2]) Mert úgymond *Umpfenbach* „némelyek nézete szerint *kétszer-akkora* jövedelem nem kétszer, hanem kétszernél *nagyobb* adófizetési képességet képvisel, mint a csak félig akkora jövedelem."

[3]) Igy jelesül: az *egyenlö* adóláb (százalék) szerinti adóztatásnál bizonyos adóegység, például 100 forint jövedelem után mindég *ugyanazon adóláb* szerint történik az adóztatás, *bármennyiszer* találtassék is amaz adóegység a jövedelemben, azaz bár mekkora jövedelme is legyen valakinek. (Igy, ha például kimondatik, hogy minden 100 forint után 3 forint fizetendő, akár 200 akár 200,000 forintnyi jövedelme legyen valakinek, minden 100 for. után csak 3 fr. adót fizet. Ellenben a progessiv adóláb szerinti adóztatásnál a 100 forintnyi jövedelmen túl menő jövedelem már nem per 3% az az 3 forint, hanem akként adóztatik meg, hogy például 200 forintnyi jövedelem már 8 forintot, 200-tól 1000-ig menö jövedelem 100-100 után 5 forintot, 1000—2000-ig 6. forintot és igy tovább fizet.

[4]) Egyebek közt Florez-*Estrada*, *Villiaumé*, *J. B. Say*, *Royer* k. a. *Faucher*, *Rossi*, *Garnier*, (némileg *Bluntschli*), *Gross* és *Vocke*, *L. Villiaumé:* Nouvean traité d' Écon. Pol. (1857) II. k. 137. sk. l. és *Royer:* Theorie de l'Impôt I. 58—67. l.

[5]) Példa az ókori *Athen;* — ujabb időkben az Angolországban Rob. *Peel* által 1842-ben behozott jövedelemadó; az 1861. jun. 23-án az Északamerikai Unióban életbeléptetett „Incometax"-törvény, valamint az 1850-ki *osztrák* jövedelem-adónak a tisztviselőkre, s a bélyegtörvénynek az öröködésekre vonatkozó határozatai.

[6]) Névszerint *Hock*, *Schmoller*, *Proudhon*, *Boulatignier*, *Dupuynode* (De la Monnaie II. 93. sk. l.) *Parieu*, *Stuart Mill*, *Stein*, *Walcker*, *Karvassy*, *Laspeyres*, és *Pfeiffer*rel. (Érdekesek e tektbn. különösen a szellemdús socialistának: *Proudhon*nak fejtegetései id. munk. 204—238. l.).

[7]) Bővebben *Schmoller* id. ért. 80 sk. l. És *Schäffle* ki igy szól: „Es mag darauf hingewiesen sein, dass grössere Reineinkommen ebenso ganz für nothwendige und nützliche Zwecke verwendet werden, und verhältnissmässig ebenso knapp sein können, für mittlere und höhere Lebensgewöhnung, wie die niedrigen, und dass insbesondere die grösseren Einkommen Träger jener höheren wirthschaftlichen Gesittung sind, deren Bedeutung für die ganze nationeleok. Entwickelung klarliegt" (Hb. d. Nat. 537. l.)

[8]) Bizonyság a számszeres fejtegetések *Umpfenbach*nál (p. 120.) és *Pfeiffer*nél (id. m. 27. sk. l.

[9]) L. *Walcker*: id. m. 113—114. l.

[10]) L. *Umpfenbach:* id. m. 121. l. és *Hock*, a ki egyenesen arra is utal, hogy a progr. adónak semmiféle *jogalapja* sem mutatható fel.

[11]) Mert a telekmüvelés intensiv rendszerének meghonositását, — városokban a házak építését, s a nagyobb tőkeberuházásokat megakasztaná, s e mellett *közvetetten* is visszás hatásuvá válnék számos irányban.

[12]) Ezt különösen *Stuart Mill* és legujabban *Proudhon* hangsúlyozza.

55. §.

Az adók hatása különösen[1]).

Az adók *hatásai* sok irányban felette mélyenmenők; az egyesre ép úgy mint az egész államra, a közgazdasági úgy mint a politikai és társadalmi érdekekre majdnem döntő fontosságúak. — Az *adózó polgárokra* jelesül minden adó, anyagelviesen tekintve, teher és áldozat, a mennyiben miatta vagy élveiket megszoritani kényszerülnek, vagy termelésük és tőkegyarapitásuk némileg korlátoltatik[2]); s legkevésbé nyomasztó ott leszen, a hol az állam megfelelő erkölcsi és politikai ellenszolgálatokat nyujt érette mintegy cserében a polgároknak. Nem indokolatlan e mellett azon állitás sem, hogy maguknak a polgároknak is némileg hatalmukban áll a reájuk mért adó-terhet enyhiteni, hogyha tudni illlk *fokozott szorgalom* és *ipar* által jövedelmeiket a nagyobb adóösszeggel felérő mérvben szaporitani és fokozni birják[3]).

A mi *az államot* illeti, ez az adók alapján czéljai elérésére a kellő eszközök birtokába jutván, hivatását teljesitheti; de azután mennél nagyobbak a nép áldozatai, annál többre köteleztetik is ellenszolgáltatásként annak irányában. Igy jelesül, hogyha a beszedett adók productiv czélokra, köznevelés, törvénykezés, igazgatás, rendészet, stb. körül életbeléptetendő javitások és reformokra; ipart, forgalmat és közlekedést előmozditó intézkedésekre fordittatnak: teljesen pótoltatnak a polgárok által hozott áldozatok; az adófejében lefizetett összegek a kereset megkönnyebbedése, a vállalkozás élénkülése és az üzletforrások szaporodása folytán hamar visszafordulnak[4]); tehát az adó egyik tényezőjévé és biztositékává is válik az általános nemzetgazdasági gyarapodásnak. Kétszeres kár és veszteség ellenben a *sulyos adó* ott, a hol terméketlen módon használtatik fel a közhatalom által, pazar udvartartás, fölösleges katonasereg, sinecurák alapitása stbre fordittatik, s hol a nép csak a nyomást érzi, de cserében mitsem kap hozott áldozataiért.

Döntő nyomatékú momentum lesz egyébiránt mindég: „kellő arányban állanak e az adók az adózók jövedelmével és vagyonával; mert a hol ez arány nincs meg, utoljára a legczélirányosb adórendszer is elviselhetlenné leszen; sőt még az állami hatalmaskodás, az erkölcstelenség, a sikkasztás, a csempészet, a denunciátió is vészes mérvben honosodik meg. — Különösen nyomasztó az ez arányt szem előtt nem tartó adórendszer a nemzeti *fogyasztásra* nézve is, a mennyiben a javak árát felszöktetvén[5]) azok kelendőségét megcsökkenti, sőt némely ép a szegénysorsú osztályoknak szükséges javak megszerzését egyenesen lehetetlenné teszi; — a miért is elvül szolgáljon mindenkor az, hogy az adótételnek azon ponton meg kell állapodnia, a melyen túl a fogyasztás az áruk megdrágitása által megszünnék; s a társadalom tagjainak létbiztossága veszélyeztetve volna.

Azon itt ott hallható (sőt helyeselt) nézetet végre illetőleg, mintha *a nagy adó sohase lehetne rosz hatásu*[6]), hacsak fényüző állam- és udvartartás által ismét a polgárok közé visszafoly[7]): ez egyenesen téves és alapta-

lan, mert (eltekintve attól hogy félreismeri azt, miszerint mint minden pazarlás úgy az államé sem lehet soha előnyös, s hogy a merkantilismus ferde pénzbálványozó s a pénzforgalmat helytelenül hangsúlyozó elméletére van alapitva) igen kérdéses „vajjon jut é minden adózónak mód és alkalom befizetett súlyos adóinak gyarapodó ipar, szolgálatok stb. alapján való visszaszerzésére; vagy részesül-é mindenki az adóösszegek visszafolyásából eredő jótéteményben helyes arányban hozott áldozataival. Sőt feltéve, hogy ez csak ugyan igy lenne: *ingyen s ellenszolgáltatás nélkül* kapja-é az adozó ama pénzösszegeket vissza!? Nem kell-e neki ismét valami termelvényét, értékét érte oda adni!? Nem volt-e tehát kényszerülve bizonyos érték-összeget *kétszer* előállitani és oda adni (egyszer tudni illik adópénz másszor termelvény alakjában)[8]). Megannyi bizonyságai annak, hogy ezen felfogás talán valami önző udvaroncz vagy sophista észjárásának felelhet meg, de a komolyabb státusgazda és állambölcselő helyeslésével soha sem találkozhatik[9]).

[1]) V. ö. *Hock:* Öffent. Abgab. 92. sk. l. *Pfeiffer:* St. Ein. II. Bevezető szakaszok. — E jelen kérdés egyébiránt szorosan összefügg azon kérdésekkel, melyek a jelen §. előtti és a közvetlenül utána következő §§-okban tárgyaltatnak.

[2]) Több iró arra is utal még, hogy bizonyos adók (péld. a földre, házra, iparágra kivetettek) úgy is jelenkeznek, mint ez utóbbiakon fekvő *passiv-járadék*, mely tektb. *Hock* egyébiránt ezt mondja „jener Last steht aber doch ein Nutzen gegenüber; nämlich der im Preise der Früchte liegende *Ersatz jener Rente*, der nur darum in der Praxis nicht genau ausgeschieden wird, weil seine Sonderung von den übrigen Elementen des Preises schwierig, und von keinem praktischen Nutzen wäre. L. még *Laspeyres:* St. Lexik 140. l.

[3]) Ezt tagadja *Umpfenbach*: id. m. I. 152. l.

[4]) Hogy egyébiránt a jól alkalmazott adó-összegek által az *áruk* is nyernek, értékesbekké válnak, a mennyiben a piacz és közlekedés biztosbá válik, a vevők hitele fokoztatik, a közlekedési eszközök kifejtetnek stb. szintén kétségtelen.

[5]) Lásd *Mill*: Pol. Écon. V. 4. §. 2. s. 6.

[6]) *Rau*: F. W. 29. §.

[7]) Igy okoskodott az udvaroncz *Voltaire*, századunk elején a nagy merkantilista St. *Chamans*, s a napjainkban csúfosan megbukott franczia udvari *sophisták* Napoleon környezetéből.

[8]) Hogy költekező udvartartás által némely iparágak nagyobb kelendőségre tesznek szert, bizonyos; de másrészt az is kétségtelen, hogy ellenkező esetben egészben véve kevesebb nem fogyasztatnék, mert a polgárok megmaradó pénzöket saját hasznuk és élvezetükre forditanák. Nagymérvű *állami* költekezés legfeljebb *rendkivüli* időkben (p. o. drágaságkor munkások foglalkodtatására) foglalhat helyet, de ekkor is legyen arra tekintet, hogy maradandó értékü müvek készittessenek.

[9]) J. *Garnier* kissé keményen igy jellemzi az idézett nézetet: ily eljárás olyan volna, mintha egy tolvaj egy kereskedőtől pénzét ellopná, s ugyanezzel másnap áruit vásárolná meg, s neki keletet szerezne (Tr. d. Fin. XIX. fej.).

56. §.

Az adó-átháritás, és elháritás kérdése különösen[1]).

Az adóelmélet egyik legnyomósb s különösen az adók hatásainak feladványát is kiegészitő kérdése az: „kikre nehezedik végfolyamatban az adó, s áthárithető-e ez másokra, azok által a kikre kivettetett.“ — Mire a következőkben válaszolhatni:[2])

Az adó, az azt fizető polgárokra nézve majd része: a) az adó által ért termelvények *előállitási költségeinek*, b) vagy az általános *üzletkiadásnak*, c) vagy az *életfenntartási* költségeknek, vagy végül d) terheltetése a szabad jövedelemnek. Az *a* és *b* alatti esetekben a forgalom egyik természetszerű hatása az, hogy hosszabb időközben s rendszerint a termelvények *vásárlói által* az adó a termelőnek megtérittetik[3]), a mennyiben az adó, általános lévén, egy termelő sem adhatja olcsóbban készitményét, mint az előállitási költségek, oda számitva az adót[4]). S ez átháritása az adónak, melynek folytán az adóteher tulajdonkép a fogyasztókra nehezedik, — megegyez az igazsággossággal épúgy mint a financzigazgatás szándéklatával, mely utóbbi oly annyira számit ez átháritásra, hogy a termelőre az üzlet s termelvényérti adón kivül még külön jövedelmi adót is szokott vetni[5]).

Ez adóátháritás azonban nem mindég sükerül; igy jelesen akkor nem, hogyha az illető áru vagy jószág használata hirtelen kimegy a szokásból, — ha az adó által az illető áruk kelete az árfelszökés miatt tetemesen csökkentetik, vagy a piaczi hullámzások folytán a kereslet annyira mögötte marad a kinálatnak, hogy az ár lejebb száll, mint volt az adó behozatala előtt. — Végre oly esetekben sem lehetséges (egyes termelőkre nézve) adó-átháritás, a midőn a termelvény a termelőnél kárba ment, vagy hiányos készülékek, ügyetlenség, drágább tőkék stb. miatt a termelő oly árakon, mint versenytársai, készitményét adni nem birja. Ép igy vannak *egész osztályok*, melyeknek adójukat másra tolni alig nyilik alkalom, például az államhitelezők és a közhivatalnokok, kik állandóan meghatározott jövedelmet húznak, továbbá oly föld- vagy házbirtokosok kik bérlőikkel hosszu időre kötöttek szerződéseket, s az adófizetési kötelezettséget egészen magukra vették. — Ép igy nem háritható a termelők és munkások *szabad jövedelmére* vetett adók, azok termelvényei és szolgálatainak vevőire, a mily kevéssé *fokozható* e szabad jövedelem ama vevők rovására, föltévén a piacz egyensúlyát; — a jövedelmi adó ugyanis rendszerint a forgalmi müveletek befejeztekor fenmaradó szabad bevétel-többletből fizettetik[6-7]).

Az adó-átháritás *igy* felfogva: az adótehertőli menekülési törekvést a termelőktől a fogyasztók, a kinálattól a kereslet felé való czélzatában tünteti elő; van azonban e törekvésnek egy *ellenkező irányban*i mozgása is, melyet *adó-visszatolási*nak (Rückwälzung) nevezhetni; a midőn jelesül a termelő a termeléséhez megkivántatott anyagok előállitóira vagy munkásai és segédeire (bérleszállitás által) háritja adóját, s mely visszatolás főleg akkor fog sikerülni, ha ama anyagok, s illetőleg munkások után csekély lesz a kereslet, a kinálat pedig azonnal meg nem szoritható[8]).

Vannak végre esetek, midőn az adó nem tolatik másokra, hanem egyszerűen nem fizettetik, — *levettetik* (Abwälzung). Ez adólevetésnek két módja van, egy a mely kárhoztatandó és nemtelen, mint a dugárusság, és a jövedelem-eltitkolás; a másik, a mely helyes és igazolt, s abban áll, hogy az adó a termelési technika tökélyesbitése stb. által az előállitási költségek mind csekélyebb százalékára hozatik le; vagy a midőn belföldi termelvények nyereménynyel a külföldön eladattathatnak[9]).

Szem előtt tartandó még az is, hogy miután minden egyes, kire az adó áthárittatott, hasontörekvést fejtend ki szintén tovább tolni az adót,

az adó- el- és áthárítások sorkövetkezése majdnem véghetetlennek nevezhető; s hogy a különbség csak az áthárított adó különböző viszonyában álland az uj adó-fizetőhöz, s például egy élvezeti tárgyra vetett adó ama tárgy megadóztatott előállitójára nézve termelésköltségi rész, — a fogyasztóra nézve kire áttolatott, életfenntartási szükségletre vetett adó, a nyersanyagtermelőre vagy a munkásra nézve pedig, kire visszatolatik, — jövedelemadó [10-11]). Mindezekből egyébiránt az is foly, hogy ama sok megkisérlett s részben sikerült adó-át- és visszatolások mozgalma idővel bizonyos egyensulyba jut, s az adórendszer hosszabb fennállása folytán az ellentétek bizonyos *kiegyenlitődése* áll be; a mi egyik ujabb érv arra nézve, hogy az adószervezet lehetőleg állandó legyen s gyakori változtatások vagy ép felforgatásnak ki ne tétessék [12-14]).

[1]) V. ö. *Ricardo:* Princ. of Pol. Econ. (Német kiad. 241. sk. l.) *Rau:* Fin. Wiss. 269—272. §. *Stein*: Fin. Wiss. 101. l. *Umpfenbach*: Lehrb. I. 151. sk. l. *Hock:* Öffent. Abgaben 91. sk. l. *Parieu:* Traité I. 60. sk. l. *Held:* jeles ért. a Tübingai Folyóirat 1868-ki foly. 451. sk. lap. *Pfeifer:* St. Einn. II. 77—98. *Stuart Mill*: Pol. Économy V. könyv 3—4. fej. *Laspeyres*: Staatslexikon X-ik köt. 139. sk. l.

[2]) Adóáthárítás a Németeknél: Steuerüberwälzung, a Franciáknál: Repercussion, és Incidence des Impôts.— Előre megjegyezzük itt már, miszerint több adónemnél (p. o. vámok, accissák stb.) az *állam* maga már eredetileg az adó-áthárítást veszi czélba; — másfelől azt, hogy számos eset gondolható, melyben az adó-áttolás egyenesen lehetetlen l. *Pfeiffer*: II. 78. l.

[3]) Legalább minden termelőnek (e szót széles értelemben véve) fő törekvése erre irányul. l. *Stuart Mill*: Pol. Écon. V. könyv. 4-ik fej.

[4]) De ekkor a külföldiek versenyzése ellen védve kell lennie.

[5]) „Jede Steuer ist für den, der die Steuer zahlen muss, eine Verminderung seiner Zahlungsfähigkeit, wenn man ihn als Consumenten betrachtet, und eine Vermehrung der Productionskosten, wenn mann ihn als Producenten betrachtet," mond *Laspeyres.*

[6]) Némely szakemberek szerint, hol mindenki valódi adóképessége arányában van megadóztatva: adóáthárítás nem is lehetséges; — a mi azonban föltétlenül el nem fogadható. l. *Umpfenbach:* I. k. 151—152. Ép úgy az sem, a mit *Laspeyres* mond, hogy minden adó végelemzésben *mindég* a fogyasztókat éri.

[7]) Hogy az adóáthárítás elmélete nem egyéb, mint az *árak elméletének alkalmazása* az adók által előidézett hatásokra, emlitik *Umpfenbach* és mások, de szintén nem osztható egészen.

[8]) Tüzetesebben *Hock*: id. m. 96—98. l.

[9]) *Ugyanaz*: id. m. 99. l.

[10]) V. ö. *Thiers*: De la Proprieté (1848). V-ik fej.

[11]) Erős itéletet mond *Umpfenbach* azon adóra, mely mint indirekt vettetvén ki az első lefizetőnek nyakán marad, s nem a valódi adókötelest terheli; vagy a mely direckt-adókép vettetik ki, s a fizetőtől másra, ártatlanra áttolatik. Ily adórendszert U. egyenesen elvtelennek, elhibázottnak, s igy jogtalannak nyilvánit.

[12]) Részletesben *Hock*: id. m. *Stein*: (Fin. Wiss. 190. sk. l.) és *Rau:* (Fin. Wiss. 271. sk. §.).

[13] Az adó-áttolásról az egyes *több adónemeknél*, ez adónemek mindegyikénél egyenként.

[14]) L. *Courcell-Seneuil:* Taité d'Économie Politique (1858) I. k. 497. l. és *Heldnek* idézett értekezését a jelen *tan* alapjait illetőleg általában.

57. §.

Az adó-igazgatás, vagyis az adókivetés és beszedés körüli eljárás.

A jólrendezett adóügy egyik főkelléke és föltétele czélszerűen foganatositott *adóigazgatás*[1]) (Steuerverwaltung), mint összesége azon intézményeknek és szabályoknak, melyek az adók kivetése, beszedése és kezelésére nemkülönben az adóügyi hatóságokra vonatkoznak.

Az adóigazgatás rendszerének *általános elvét* illetőleg, ez abban áll, hogy az állampénztár az őtet megillető adó-összegeknek tőle való elvonása ellen lehetőleg biztosittassék, az adók kivetése és beszedése minél kevesebb költséggel és formaszerűséggel legyen eszközölhető, a beszedés és kezelés pedig kellő mérvű *ellenőrzet* alatt álljon[2]). E czél elérésére mindenekfelett helyesen szervezett *adóhivatali közegek* (és *hatóságok*) szolgálnak; mely tektben egyfelől kevés, de jól fizetett, s szakképzettséggel biró tisztviselőkre, másfelől olyszerű szervezetére az adóhatóságoknak van szükség, melynél fogva azok három külön functióikban, u. m. az *ellenőrzetben*, a *vezényletben*, és a *beszedésben*, pontosan és sükeresen járhassanak el, az államkincstár érdeke minden megrövidités ellenében biztosittassék, s minden működés egy összevágó harmonikus egészet képezzen[3]).

A. *Az adókivetést* különösen illetőleg, főfontosságú először is az adóméry (vagy adóláb) megállapitása, mely korlátlan uralmu államokban a fejedelem, alkotmányos országokban *ellenben* a fejedelem és az országgyűlés által együttes értesülésben szokott történni; az utóbbi eljárást az is ajánlván különösen, hogy az adóztatás a köz- és magánéletbe legmélyebben bevágó ügyet képezi, s a nemzet közvetlen beleszólhatása ennek intézésébe a legbiztosb út és mód arra, hogy a nép túlcsigázott adóktól megóvattassék, a polgárokban az adófizetési készség és az illető törvények iránti tisztelet előidéztessék, s az egész adóügy a nemzetgazdaság követeléseivel egybehangzó irányban vezettessék.

Az „adókivetés (adókiirás, Steuerumlegung, Steuerausschreibung) a törvényes közegek által eszközlött és kihirdetett meghatározása azon összegnek, mely adóképen fizetendő.“ A helyes adórendszer igényeinek csak azon kivetési mód felel meg, mely az adótartozás tárgyát, alanyát és mérvét világosan meghatározza, azaz az adóforrást, adólábot, s adóösszeget könnyen felismerhetővé teszi. (Ez adókivetési müvelet főeszköze productióra és tőkéveli keresetre vetett adóknál a *kataszter*, illetékeknél a *taksa*, fogyasztási adóknál a *tariffa*). Ezenkivül az adókivetési eljárás legyen egyszerű és átnézetes, — kevés költséget okozó, s végül az adó tettleges befolyását a pénztárakba minél jobban biztositó[4]).

Az adókivetésnél a kilátásba vett adó-mennyiség meghatározására nézve kétféle módszer alkalmaztathatik; vagy ugyanis a *felosztási* (Repartionsmethode), vagy a *hányadlati* (Quotitätsmethode) rendszer[5]). Az utóbbi (mely még százalékkimérési rendszernek is neveztetik) abban áll, hogy csak az *adóláb* nem pedig az egész ország által fizetendő *adóösszeg* állapittatik meg előre; a *felosztási* rendszer ellenben az, a hol az egész ország

által fizetendő adóösszeget a törvény előre meghatározza, s azután az egyes tartományok, kerületek megyék és községekre történik a felosztás [6]). — Mig tehát a felosztási rendszernél a begyülendő adósomma már előre ismeretes (s rendkivüli eshetőségektől eltekintve bizonyossággal határozható meg); addig a hányadlati rendszernél ez ellenkezőleg áll; mert csak akkor lesz ismeretes, ha az adókivetés tényleges *eredményei* megvannak, azaz a megfelelő financz-évnek a végén.

Mindkét rendszernek megvannak előnyei; sőt mindegyiknek bizonyos adónemek[7]) vagy körülményekre nézve különösb alkalmatossága. Nagy elterjedésnek a hányadlati rendszer azért örvend, mivel a felosztási rendszer nehezebben alkalmazható, s az adó-sommát előre meghatározni alig lehetséges; továbbá mivel az adózók egyenlőségének-elvét (a praktikusok nézete szerint) jobban juttatja érvényre; s e mellett e rendszernél az adólábnak évről évre való s alig kivánatos változtatása is könnyen kikerültethetik.

[1]) V. ö. *Jakob:* St. Fin. 1199—1209. §§. *Rau*: Fin. Wiss. 281—291. §. *Malchus:* Handb. I. 370. sk. l. *Stein*: F. W. 201—213. l. *Garnier*: Traité des finances XII—XIII fej. *Hock:* Öff Abg. 36—63. l. *Walcker*: Steuerwesen többhelyen, és *Pfeiffer*: St. Ein. II. 59. sk. l.

[2]) Részletesben *Hock*: id. m. 39—40. l.

[3]) Fontos de mégis végleg meg nem oldott s egyáltalában az összes politikai és társadalmi állapotokkal is összefüggő kérdés az, vajjon az igy értelmezett adó-igazgatásban a *községek* is, s mily mértékben részesittessenek. Vannak irók, kik majdnem az egész ügyet reájuk akárják bizni (p. o. D. V. Schrift 1853. 3-ik füzet. 215. sk. l.) s a községi adókivetést s beszedést sokkal olcsóbbnak, könnyebb, sükeresbnek állitják; mások ennek a rendszernek egyenes *ellentételét* ajánlják, s az adóügyi administratiót a szoros központositás elvére vélik fektetendőnek. *Stein* szerint a község némely adókra igen alkalmas adó-testet képez, másokra nézve nem, s azért e kérdést absolut értelmében eldötendőnek nem tartja l. még *Rau*: F. W. 290. §.

[4]) *Stein*: F. W. 207—208. l.

[5]) *Rau*: Finanz-Wiss. 295. §. *Hock*: id. m. 57—58. l. *Walcker*: Steuerwesen 95—96. l.

[6]) Ezt még „Contingentirungnak" is nevezik a gyakorlati emberek. Példákat a két rendszerre nézve *Hocknál* id. h.

[7]) Egészben véve *Umpfenbachchal* azt mondhatni, hogy a direkt adók inkább felosztási, — az indireckt (vagy fogyasztási) adók pedig hányadlati adók; valamint azt is, hogy közvetlen és szorosb alkalmazkodás az állam-szükséglethez, csak az *egyenes adók* alapján eszközölhető.

58. §.

Folytatás.

B. *Adószedés*[1]) (Steuererhebung). Ez a következő elvek szerint történjék: a) mindenekelőtt határozottan kell az adófizetőnek tudtul adni: hol (micsoda hatóságnál és közegnél), minő pénzben, minő formában, és mily határidőben rovandó le az adó tartozás. Az utóbbira nézve különösen fontos, hogy oly időre szabassék ki a befizetés, mely a polgárok jövedelmeinek pénztárukba való befolyásával esik össze, nehogy az üzleti tőkéből kényszerüljön az adóköteles a fizetést eszközölni; továbbá, b) hogy ne követeltessék az adó egyszerre hanem részletenként, nehogy a fizetés igen nyomasztó legyen, sőt sok tőkét a productiótól elvonjon. c) Legyen az

adószedés kevés költséggel és formaszerűséggel járó, nehogy a beszedési költségek által az államjövedelem aránytalanul kevesbedjen; továbbá kiméletes, szükségtelen faggatásokat és zaklatást mellőző. d) Az adózó kezébe *adókönyvecske* adandó, melyből tartozásainak világos átnézetét merithesse, s a befizetett részletekért neki *nyugtaként* is szolgáljon. e) *Csalárd bevallások* minden módon megakadályozandók s szigoruan fenyitendők. f) A direkt adóknál a bevallások egy a község tekintélyesb tagjaiból meg államhatósági közegekből alakitott *bizottság*, vagy *adó-jury*[2]) előtt történjenek, s ha az állami financzügyész a bevallást elégtelennek tartja, vagy az adózó fél a jurynak túl szigora miatt panaszt emel, a biráskodás egy a három fél által valami szomszéd-községi jury tagjaiból alapitott felebbezési forum által történjék[3-4]). E mellett az adóbevallási jegyzékek mindenkor *nyilvánosak*. bárkitől megtekinthetők legyenek; minden adózó a bevallási bizottság elé könyveiből kivonatot tartozzék terjeszteni, s esküt letenni arra, hogy a törvényt meg nem sértette. Kétség esetében a bizottság vizsgálatot s szakemberek kihallgatását rendelhessen el; rosz lelkű bevallók ellen pedig a törvény egész szigora vétessék alkalmazásba.

C) *Az adóhátralékokat* (Steuerrückstände) illetőleg, ezek az államháztartásban (a mely kiadásai fedezésében folytonosan és halasztás nélkül köteles eljárni) felette alkatmatlanok, s adólefizetési elnézés vagy későbbrehalasztás engedélyéből erednek. Ez elnézés és engedély néha méltányosságí tekintetekből kikerülhetlen, azonban adóik lerovásában ok nélkül késedelmesek kiméletet nem érdemelnek. Az *adó-végrehajtásoknál* (Steuerexekution) fölösleges szigor mellőzendő, s például lefoglalás különösen élelemszerekre, ruházatra, munkaeszközökre stb. soha sem terjesztendő ki, mert ez által az adózó keresetképessége s vele adófizetési ereje is lerontatik. Oly esetekben, hol az adózó polgár baleset, károsulás, elemi csapások stb. által fizetésképtelenné vált: ideiglenes *adómentességben*, vagy részbeni, vagy *végleges adóelengedésben* részesitendő, föltévén, hogy az őt ért csapást hiteles módon bebizonyitja és igazolja[5-8]).

Azon kérdérdést végre illetőleg: *helyes és czélszerű-e az adóbeszedésnek bérbeadása*[9]), a mit némelyek ajánlanak (ajánlanak jelesen azon okból, hogy igy az állam a magánosokkali gyakori kellemetlen surlódásoktól megmenekül, kevesebb financzközegeket kényszerül tartani, s az adóösszegeknek egyszerre és nagy sommákban jut birtokába) azt válaszolhatni, hogy némely *indirekt és fogyasztási adóknál* (ut, vám, accisa stb.) hol a beveendő adóösszeg nagysága kiválólag a beszedő közegek helyismerete, szemessége s pontosságától függ (a mi állami közegeknél ritkán van és lehet is meg oly nagy mértékben) az adókibérlés nem helytelenithető, főleg hogyha *egész községek* s nem *magánosok* (üzérek) a bérlők[10-11]). Minden egyéb adókra nézve azonban e rendszer kárhoztatandó lészen, és pedig azért: a) Mivel az állam mindég jóval csekélyebb összeget kap adó fejében mintha maga kezeli a beszedést, miután a bérlők rendszerint a *legrosszabb* esetet veszik számitásaik alapjául, versenytől nem igen sarkalltatnak, s nyerészkedni is akarnak, tehát kelletinél kevesebbet igérnek. b) Mivel az állam oly főfontosságu jognak, mint az adóbeszedési gyakorlatát magánosoknak, észszerűleg, és erkölcsi tekintélye veszélyeztetése nélkül nem engedheti által; — a polgárok pedig a bérlők által még több s nyomasztóbb

zaklatásnak tétetnek ki, mert ez utóbbiak csak hasznukat hajhásszák, méltányossági tekintetek előtt nem hajlanak meg, adóelnézés vagy elengedésekre pedig épen nem hajlandók. c) Bizonyos végül az is, hogy e rendszer még mindenütt gyülölettel fogadtatott, sok belső zavarokra adott alkalmat (Frankhonban a 89--ki forradalom előtt); másfelől az, hogy a bérlők által az államnak szorultságában jutott előlegek és kölcsönök rendesen nélkülözhetők, vagy ha elfogadtatnak, oly méreg-drágák, hogy nyomasztóbbak a nemzetre nézve bármely egyéb hitelmüveletnél[13-14]).

[1]) Irodalmi segédszerek: az előbbi §-ban elősoroltak.

[2]) V. ö. *Tübing*: Zeitschrift für Staatswissenschaften 1862-ki foly. 497. sk. l. és főleg *Walcker:* Steuerwesen 139—141. l. hol e kérdés tüzetesben elemeztetik. A régi Atheneben *Antidosis* és *Apographének* neveztetett, midőn valaki polgártársa vagyonát igen kevésre bevallottnak hivén, a magáét pedig igenis magasra becsültnek; kivánhatta a vagyon és adó kicserélését. Mindenesetre igen kemény eljárás volna, hogyha a státus az általa igen csekélyre bevallottnak vélt vagyontárgynak a becsároni magához váltására jogosittatnék. Az adójury intézményét Badenben 1849-ben behozták, de 1854-ben megszüntettetett. l. még *Pfeiffer*: 263—281. l. és *Rau*: F. W. 299. §. és *Walcker*: id. h

[3]) Adóeltitkolások s családságok akadályozására szolgáló büntetésekről l. *Hock*: id. m. 54—57. l. ki egyebek közt e büntetést nem az adó-tárgy hanem az adó nagysága szerint meghatározandónak nyilvánitja.

[4]) A rosz vagy késedelmes adófizetők tektben némelyek által ajánlott *egyetemleges-szavatosságnak* (Solidarhaft) követelése a község adóköteles polgárjaitól, — elvül nem fogadható el, mert bár előnyös lehet az államra nézve, ép a jó és pontos gazdára nézve képezne felette súlyos terheltetést. L. *Roscher:* Nationaleokonomie des Ackerbaus 323. l. 5-ik jegyz. és *Walcker*: id. m. 193. l.

[5]) L. *Stein*: 211. l.

[6]) A késedelmi kamatok kirovása, főleg helytelen alkalmazás mellett, igen súlyosithatja sokaknak adóterhét, de a mennyiben bizonyos módját a pontossághoz és rendhez való szoktatásnak képezi, s másfelől a pénzügyi kormány rosszul befolyó jövedelmek mellett gyakran lebegő adósságok tételére kényszerittetik, melyekért kamatok fizetendők, — föltétlenül kárhoztatni nem lehet. Az adóbeszedés költségeiről l. *Hock*: id. m. 40—41. l.

[7]) Némely adókötelesknek engedett kedvezmények a lefizetés stb. határidejét s módozatát illetőleg, nem szokatlanok, de szerfelett nem is terjesztendők ki. l. *Hock*: id. m. 62. l.

[8]) Az adófizetési határidőkről (Steuertermine) l. *Stein*: 210. l.

[9]) L. e kérdésről *Jakob*: F. W. 852. sk. §. *Rau*: F. W. 288. §. *Hock*: Off. Abg. 61—64. l. *Macculloch:* On taxation 30. sk. l. *Bentham*: Theorie des Peines et des Recompenses II. 203.

[10]) Nem föltétlen ellenzői a bérletrendszernek *Bentham*, *Macculloch*, *Jakob*, és *Hock*; ellenben nem szószóllói *Rau*, *Malchus*, *Murhard* stb. Történelmileg szemlélve helyes *Roschernek* ezen megjegyzése: „Die älteste Art der Steuererhebung ist die Repartirung; hierauf folgt die Regie durch Staatsbeamte, bei den direkten Steuern in der Regel immer beibehalten; die Verpachtung ist bei indirekten Abgaben in Anfange nicht unrathsam, um dem Privatinteresse des Pflichtigen das energische Privatinteresse des Pächters entgegenzustellen, auf die Dauer besteht sie aber nur in Ländern wo die Geldoligarchie vorherrscht.“ (Grundriss 121. l.).

[11]) Nem azonos a kibérlési rendszerrel azon eljárás, midőn valami község bizonyos dijért az államhatóságok helyett hajtja be az adókat; itt ugyanis a község nem vállalkozó, hanem egyszerűen állam-közegeket helyettesitő organumként szerepel l. példákat *Hocknál* id. m. 62. 63. l.

[12]) Ott hol magánosok kezébe jut az adószedés, gondoskodni kell a felől, hogy azok önkényesen el ne járhassanak, *fenyitési jogot* pedig épen ne gyakorolhassanak, panaszos és peres ügyekben az intézkedés az államhatóságokat, s a biróságokat illetvén.

[13]) Néha az adókötelesnek: tartozásának meghatározott *általány* alapjáni *megváltása* engedtetik meg (Abfindung, Abonnement), a mi nem egyéb mint hogy bizonyos te-

kintetben az adózó polgár saját adóját bérli ki. (l. *Hock* 63. l.) E rendszer félszegsége és hiányai azonban már *Royer Collard* (Moniteur 1822. p. 619) s mások által felismertettek L. péld. *Parien*: Traité I. 14. 262. l.

[14]) Az adóbeszedés költségességétől minden áron kell óvakodni. Statistikailag érdekes adat e tekintetben, hogy *Nagybrittaniában* a beszedési költség a direkt adóknál $3^{2}/_{10}$, az indirektnél $4^{2}/_{10}$ százaléka a bevételeknek; míg *Poroszországban*, melynek köztudomásilag legjobb adóigazgatása van, a nevezett számarányok 4 s illetőleg $9^{6}/_{10}$ százalékra rugnak; — mire nézve Hock azt jegyzi meg, hogy a beszedés e momentuma jó vagy rosz financzigazgatásnak criteriumjaul nem tekinthető.

59. §.

Az adóügy történeti fejlődésének főbb mozzanatai[1]).

Az adók a történelem kétségbevonhatlan tanutétele szerint oly általánosak s oly régiek, mint a szervezett társadalmi élet; mindenütt és mindenkor léteztek a hol csak embereket állami közületekben találunk; s eltérések vagy különbségek csak a *tárgyra* és a *formára* nézve állottak fenn, a melyből az adótartozás itt és amott tényleg lerovatott.

Az adóügy *külső* történetét illetőleg, tény az: a) hogy az minden országban és minden népnél szoros összefüggésben fejlődött ki és állott mindenkor a *politikai viszonyokkal*, s névszerint az összes alkotmányi és igazgatási ügygyel, s legközvetlenebbűl a közszabadsági és polgárjogi érdekekkel. b) A középkori államrendszer egyik vezérelve az, hogy a szabad honfinak, más tartozásai, mint a had- és fegyverreli szolgálat (s községi szolgálatok, meg természetbeni adakozások) a közület irányában nincsenek; míg a későbbi századokban az adó- és tehermentesség már csak *bizonyos* rendek és osztályok előjogaként jelenkezik, s a többiek mindanyiyan meghatározott szolgálatokra köteleztetnek. c) A *rendi képviselet* korában, a főuri osztály s itt ott a polgárság által is élvezett adómegszavazás és megtagadás-jog a fejledező *alkotmányosság* (Constitutionalismus) egyik főbb intézményét képezi; azonban e jog sokhelyütt (főleg a reformatió által érintett legtöbb német államokban) az *absolut monarchia* megszilárdulásával tetemesen megszorittatott, itt ott végkép el is töröltetett. d) Innen támadt a modern képviseletek szakadatlan küzdelme a korlátlan monarchákkal, hogy ama jogot ismét kivivják, s azt mondhatni, hogy csakugyan e jognak érvényrejutásával párvonalosan haladt a *politikai szabadság* kifejlése és diadala is általában[2]).

Teljes joggal állithatni továbbá, hogy ott, a hol a nemzeti háztartásban már az *adók* szerepelnek túlnyomólag, a többi jövedelemforrások pedig háttérbe szorulnak: a státusgazdaság és a magángazdaság közti *kapcsolat* s *érdekviszonyosság* legteljesb; — valamint az is kétségtelen, hogy életerős gazdag és magasb müveltségű népek azok, melyeknél az adók, daczára sulyos voltuknak, nem csak *könnyen* azaz különös megerőltetés nélkül, hanem *készségesen* is fizettetnek, s hol minden néposztály valódi adóképessége szerint, hazafiasan és buzgó törvénytisztelettel járul az államszükségek födözéséhez; — egyik legkiválóbb jellemvonása végre századunknak az, hogy az általános adókötelezettség s az egyenlékeny polgári teherviselés nagy elve már mindenütt elismertetik és érvényre jut.

Az adóügy *belső történetére* nézve pedig a következők észleltetnek: a) Az államok első fejlődési szakaiban rendszerint inkább terménybeli mint pénzadókkal, s legkiválóbban birtok s *vagyonbeli* adókkal találkozunk; az *indirekt* és fogyasztási adók, valamint a szövevényesb *jövedelemadó* ellenben egészbenvéve csak a fensőbb müveltségi fokokon, midőn az ipar és forgalom, az élvezetek és keresetforrások jobban kifejlettek, válnak jelentősbekké és uralkodókká[3]). b) Tulajdonképeni *adórendszer*, azaz bizonyos egységes köre az adózási formáknak és fajoknak s az ezekre vonatkozó szabályoknak, rendszerint csak magasb fejlődési polczokon jelenkezik; kezdetben a nyers foglalás „később a kivetés hiányosságát eltakarni hivatott sokfélesége az adóknak és adónemeknek lévén a fő irányelv". — c) Az *ujkori* adórendszerre nézve határzó mozzanat az, hogy szorosan *pénzadói rendszer*, a minek tulajdonithatni jórészben azt, hogy a modern adóügy ésszerűbb alakbani megállapitása s kivitele lehetségessé vált, s hogy az államgazdaság ezen sarkalatos ágának folytonos tökélyesbitése az államférfiui reformtevékenység egyik fő-czélpontjává vétethetik. — d) Oly államokban végül, melyek különbféle alkatrészekből állanak, az tapasztaltatik, hogy a tartományi adórendszerek különbfélesége csak az idők folyamában egyenlittethetik ki, s foglaltathatik egy egységesb „egészszé" össze.

* * *

Ezekkel kifejtettük volna az adó-ügy elméletének *általános* részét, s áttérhetünk ugyanannak *különleges* tanaira névszerint pedig az adók két fő-osztályának: ugymint az *egyenes* és *nem egyenes* adók tüzetes és egyenkénti elemzésére.

[1]) V. ö. *Parieu*: Traitéjét általában, és Journal d. Écon. 1857. folyam. *Brockhaus*: Gegenwart III. köt 97. sk. l. *Roscher:* Grundriss 119. sk. l.

[2]) Legnagyszerűbb példáit szemléljük e küzdelemnek Angliában és Francziaországban, *a mott* a népszabadság, *emitt* a fejedelmi hatalom-telj és korlátlanság részére dölvén el a küzdelem.

[3]) *Roscher* azt mondja: „Je mehr in einem Staate Industrie- und Handel über der Landbau vorwiegen, desto grösser werden die inderekten Steuer im Verhältniss zu den direkten sein."

HARMADIK FEJEZET.

AZ EGYENES VAGY KÖZVETLEN ADÓK EGYENKÉNT.

60. §.

Az egyenes adók általában.

Az egyenes adók[1]) (melyeknek fogalma fentebb már meghatároztatott) azok, a „melyek alapján az állam-polgárokra, közhatóságilag kitudott *vagyonuk, s különösen jövedelmök arányában*, bizonyos mérszabály szerint, meghatározott adóösszeg közvetlenül kivettetik, s ugyanilykép be is szedetik[2])." — Az adók ezen nemei annyiban a mennyiben forrásukat lényegileg a *birtok*, meg a szellemi vagy anyagi munka és foglalkozásból folyó *jövedelem* képezi, birtok- és jövedelemadóknak, a mennyiben pedig a jövedelem alapja és föltétele a termelés, a productio, — *termelési adóknak* (Productionssteuer) is neveztetnek[3]). Megjegyezvén, miszerint a jövedelem szempontjából kiinduló osztályozás legujabban élesebben kezd megkülönböztetni: *hozadéki* és *jövedelmi* adókat (Ertrags-Steuern, és Einkommensteuern); amazok alatt a termelés és üzlet *tárgyára* (p. o. földre, házra, gyári vállalatra, értéktőkére, fizetvényre stb.) vetett, emez alatt pedig a gazdálkodó *alanyt* mint ilyent érintő és czélbavévő adók értetvén.

Ha az egyenes adók osztályozásában a nemzeti productió s minden gazdasági tevékenység három fő tényezőjének: a földnek, munkának és tőkének szempontja vételik irányadóul: e három fő egyenes adónemet tanáljuk: 1-ör *föld*- vagy *telekadó*, 2-szor *munkaadó*, és 3-szor *tőkeadó*[4]), melyek körében némely ujabbak ismét három külön csoportot különböztetnek meg, ugymint a *reál-adókat* (föld- és házadó), a *kereset-adókat* (Erwerb-Steuer), és a *járadék-adókat* (Renten-Steuer).

Az alantabb következő fejtegetésekben a direkt adók *minden*, történelmileg és tudományilag, ismeretes főbb nemei egyenként vétetnek vizsgálat alá, a nélkül azonban hogy ez elemzésekkel azt akarnók kifejezni, hogy mindezen adónemeket helyeseknek vagy igazoltaknak ismerjük el. — Általános *irányelvként* e helyütt csak arra utalván, hogy a *direkt* adók annyiban, hogy határozottak[5]), a terheltetés mérvét az állam és a polgárok által teljesben felismerhetővé tevők, az egyenlékenységet jobban biztosítók, végre kevésbé szövevényesek és átlátszóbbak: a helyes financz- s adórendszernek nélkülözhetlen alkatelemeül tekintendők, s oly szervezete az államháztartásnak, mely ezen adókat kizárná, sem az élet sem a tudomány követeléseivel megegyeztethető nem volna.

Ezen egyenes adók sorában különösen a következőkkel találkozunk:
1) A fejadó vagy személyadó.
2) Az általános birtokadó.
3) Az általános jövedelemadó.
4) A telekadó.
5) A házadó.
6) Az iparadó.
7) A tőkekamatadó.
8) Munka-, bér- és fizetvény-adó.
9) A direkt fogyasztási- és fényüzési-adó.
10) Az örökségi adó.
11) A kiegyenlitő jövedelem-adó.

[1]) V. ö. *Garnier:* Traité des finances VI-ik fej. 2-ik pont és IX. fej. 1-ső pont; *Stein:* Fin. W. 215. sk. l. *Rau:* F. W. 297. §. *Hock :* id. m. 88. sk. l.

[2]) L. fentebb a jelen műnek 44-ik §-ját. *Hock* szerint „Direkte Steuern sind jene, die das Gesammteinkommen, oder einzelne Zweige und Faktoren des Einkommens belasten.“ *Garnier* szerint pedig: „Par contributions directes on entend celles, demandées directement, nominativement, réguliérement, et périodiquement, au contribuable immatriculé, consistant en une partie de son avoir ou de son revenu“ stb.

[3]) A direkt és indirekt adókat *Stein* még igy külömbözteti meg: „Die direkten Steuern treffen denjenigen, der das Steuerobjekt besitzt, ausserdem stehen sie in einem bestimmten Verhältnisse zur Steuerquelle; — die indirecten Steuern werden hingegen auf Güter gelegt, die theils im Augenblicke ihrer Besteuerung noch keinen letzten Eigenthümer haben, theils auch keine scharfe Bestimmung ihrer Steuerquelle oder ihres Reinertrags zulassen.“ (F. W. 187. l.)

[4]) Erre nézve jól mondja *Höfken:* (Die Reform der Besteuerung in Oesterreich cz. nagy értekezésének 6-ik lapján). „Miután a gazdaság tiszta hozadéka (Reinertrag) a maga elemei (tudni illik föld, munka, és tőke) szerint az egyes esetekben gyakran el nem különithető, mert ama termelési tényezők együttesen hatnak: adó-czélok tektben az következik, hogy lehetetlen a megadóztatásnál minden egyes termelésfaktor részét a gazdaság eredményében (nyereségében) határozottan kijelölni; s hozzáteszi „Eben hierin finden die, bestimmte gleichartige Objekte erfassenden und nach festen Normen erhobenen Specialsteuern wesentlich ihre Begründung.“

[5]) *Rau*, kinek definitiója szerint az egyenes adók *becslési adók* (Schätzung-ok) utal itt különösen arra, hogy a direkt adók kényszerű feladatává teszik a finanzhatóságnak a polgárok adóképességét kinyomozni, s ez alapon minden *egyes* irányában adókövetelését intézni.

61. §.

Az egyenes adók és a kataszter.

A direkt adók helyes foganatbavételének egyik főföltételét a czélszerűen készitett *adósorozat* vagy *kataszter* képezi;[1]) mely alatt „rendszeres s hatósági közegek által létrehozott jegyzéke értetik minden adótárgyak s az ezekből folyó jövedelemnek, utalással amaz adótárgyak birtokosaira, és azon ismérvekre, a melyek segélyével a jövedelem kitudatott és megállapittaték“[3]).

A kataszter tehát mindenekelőtt az egyenes adó alá eső valamennyi *tárgyak* (termelési és kereseti források) s az ezeket tulajdonban tartó *személyek* (adózó polgárok) teljes kitudásától függ; s azon rendeltetéssel bir, hogy az egyes adótárgyak jövedelmezőségének s *tiszta hozadékának* (Rein-

ertrag) minél pontosb fölismerésére vezessen; az adó helyes kivetéséhez megkivántató adatokat minél teljesb mérvben egybefoglalja; nemkülömben azon *változásokat*, melyek időnként az adótárgy tulajdonosa, vagy jövedelmezősége tekintetében előfordulnak, nyilvánlatban tartsa.

A kataszteri munkálat alapján az adóköteles polgárok tényleges adóképessége határozott kifejezésre hozható, és pedig, miután a kataszterből az adó, mely valamely tárgy után fizetendő leszen, csak akkor világlik ki, ha egyidejüleg az *adóláb*, vagyis az is tekintetbe vétetik, bizonyos nagyságu jövedelem után hány százalék jár: az adólábnak egyidejű alkalmazása folytán.

Kataszter *többféle lehet*, jelesül az adó alá eső főtárgyak különfélesége szerint; például telekadókataszter, ház-, tőke-, iparadó-kataszter, stb. a gyakorlati életben azonban kiválólag (tehát a szót szorosb értelemben véve) a föld- vagy telekadó-kataszter szokott alatta értetni. — Van továbbá külömbség a különnemü kataszterek között a *tartamra* nézve, mennyiben az egyik sokkal *állandóbb* s huzamosb időn át használható (milyen például a ház- vagy földadói); a másik pedig *változékony* s gyakrabban helyreigazitandó, milyen például az iparadói, vagy a tőkeadói kataszter.

Bármily pontos és teljesen elkészitett legyen is azonban a kataszter, tökéletes és mindenoldalú fölismerését a vagyoni és jövedelmi viszonyoknak közvetiteni nem képes. Megkell azért rendszerint elégednünk ez alapon a valóság és az igazi tényállás kitudásának azon *megközelitésével*, a mely nagyobb tévedésektől megóv, az adókivetésben stb. feltünő egyenetlenségek elkerülését lehetségessé teszi, s továbbterjedő combinátiókat ki nem zár. — A dolog természetében rejlő e nagy nehézségeinél fogva az adósorozati munkálatnak, de meg egyszerűsités tekintetéből is, általánosan követett elv az, hogy a vagyonnak és jövedelemnek csak átlagos *közép-tétele* szokott fölvétetni, s különösen sem azon nagyobb hozadék, melyre valaki *különös* szorgalom, szakavatottság vagy természeti előnyök folytán teszen szert, sem azon jövedelem-*kevesblet*, mely a rest vagy ügyetlen gazdának jut, — nem vétetik számitásba.

A mi végre a kataszteri munkálat elkészitése körüli eljárást illeti: a) a szükséges fölvételek olykép lesznek eszközlendők, hogy az adózó polgárok szükségtelenül ne terheltessenek, s faggatásoktól menten maradjanak. b) A jövedelem kitudása vallomások útján teljesen nem lévén elérhető, egyrészt szakképzett kormányközegek, másfelől tekintélyes részrehajlatlan és ügyismerettel biró magánpolgárok közremüködése kivántatik meg, hogy megnyugtató eredmények érettethessenek el. c) Biztositassék minden adózónak a jog, hogy helytelen vagy hátrányosaknak vélt becslési fölvételek ellen felszólalhassanak, s a megigazitást követelhessék. Végre d) legyen mindég fötekintet arra, hogy az időről időre előforduló változások a birtokban és hozadékban stb. az adósorozatba pontosan bevezettessenek, s minden kétértelmüség vagy bizonytalanság az egyes sorozati tételek- és följegyzésekben elkerültessék. Szükségtelen végül emliteni is, hogy a helyesen készült kataszter az összes adórendszernek, s főleg az okszerű adópolitikának alapja, s legelső föltétele, s

hogy tényleg azon arányban tökélyesbedett is az egész modern adóügy, a mely arányban a kataszter-ügy kifejlődött s szabályosb alakot ölte[4]).

[1]) V. ö. *Rau:* Fin.-Wiss. 298—300. §. *Stein*: Fin.-W. 216—219. l.

[2]) E szó „*kataszter*" e szókból: „capitationis regestrum" veszi eredetét. *Machiavelli* szerint (Storia fiorent. 4-ik könyvb.) e kifejezés legelőször Florenczben használtatott bizonyos birtok-adói nemre nézve, mások a görög *καταστασις* (egybeállitás, rendezési sorozat) szóból vélik lehozhatni.

[3]) *Stein* szerint: „Der Kataster dient bei den direkten Steuern dazu, den Reinertrag des Kapitals als Steuerquelle zu finden, zu messen, und mit dem Steuerfusse zu belegen;" és tovább: „Die Messung, die Classifizirung, und die Einschätzung, aufgezeichnet, und zur Grundlage der Steuererhebung gemacht, bilden den Kataster, und die hiedurch erhobenen Steuern: die Kataster-Steuern."

[4]) A kataster praktikus berendezését és készitését illetőleg a következő §-ok, jelesen pedig a *telekadóról* szóló szakasz nyujt közelebbi felvilágositást.

62. §.

Az egyes direkt adó-nemek; jelesül: A) Az általános birtokadó.

Az egyenes adók sorában első helyen az állampolgárok *vagyonára* és *tőkéire* közvetlenül kivetett, s egyéb adónemek mellőzését czélba vevő ugynevezett „*általános birtokadóval*" (allgemeine Vermögenssteuer) találkozunk[1—2]). Ezen adót sokan különösen azért tartják ajánlatosnak, mivel általa (nézetök szerint) minden társadalomtag a rendelkezésére lévő birtok és vagyon arányában érintetvén, az adó-ügy legnagyobb egyszerüsége és egyformasága éretik el[3]).

Tüzetesb indokolására a következők hozatnak fel[4]): a) a vagyon és birtok-tárgyak könnyen lévén felismerhetők és meghatározhatók, az általános birtokadó behozatala és érvényben tartása sok nehézséggel nem jár s nagy költségeket sem okoz; b) nem terhelvén a jövedelmet közvetlenül, az utóbbinak nagyobb erélylyel, szorgalommal, és munkássággal való szaporitására sarkall, és ezáltal a közvagyonosodást is előmozditja; c) ez adó által oly javak és értéktárgyak is belevonathatnak a megadóztatás körébe, a melyek jövedelmet ugyan nem, de másnemü élvezetet (p. o. kéjlakok, parkok, fényüzelmi javak, stb.) nyujtanak; s következőleg azon igazságtalanság is megszünik, hogy a jövedelemben mindég egy része a tőkének is fogyasztatni szokott[5]); d) hogy a birtokadó ott, hol ugynevezett *holt tőkéket* érint, ugy jelenkezik mint (teljesen igazolt) fényüzési adó[6]); ott pedig, hol *productiv vagyon*-tárgyakat, hasonló, sőt még jobb hatásu, mint a jövedelem-adó, a mennyiben minden tőkét egyaránt ér; s *ha* azután valaki *különös* ügyesség és szorgalommal *többet* bir szerezni mint mások, teljesen élvezi is nagyobb erőfeszitésének gyümölcseit, miben mindenesetre a leghatalmasb tevékenységi rugó rejlik; e) onnan, hogy valami adó a vagyonra vagy a tőkére vettetett ki, korántsem foly szükségkép az, hogy az utóbbi által viseltetik is, mert az állampolgár azt jövedelméből is fizetheti[7]). f) Bizonyos végre, hogy a birtokadó, lényegileg a tehetősb osztályokra irányulván, a democratikus elemeknek kedvez, továbbá, hogy a személyes szolgálatokból élő polgárok tektb. kiméletesb; végre azt is megakadályozza, hogy a nagy tőkés, ki egy

ideig visszavonulva az üzlettől, jövedelmet nem mutat fel, adómentes ne maradjon.

Mindezekkel szemben azonban számos s pedig nagy *hiányával* és *hátrányaival* is találkozunk ez adónak [8]). Igy jelesen: a) sok oly tőkét és vagyontárgyat, mely birtokosának semmi jövedelmet sem hoz, adónak vetvén alája, azon veszélyt idézi elő, hogy egyesek igazságtalanul terheltetnek, sőt maga a *törzs-vagyon álladéka is megcsorbittatik*, a mennyiben a szerzési tőkék lerontatnak, s az adóköteles, helylyel közzel, a végből csakhogy adóját lefizethesse, termelési közegei, gyüjteményei (például a tudós: könyvei) munkaszerei, marhaállománya eladására, vagy elzálogositására kényszerülhet. b) A birtokadó, rideg következetességgel alkalmazva, a közjövedelmek egy igen jelentékeny forrását, t. i. a *munkából* és *személyi szolgálatokból* folyó társad. jövedelmet érintetlenül hagyja, s igy ez irányban is az egyenlékenység nagy elvével ellentétbe helyezkedik. c) A birtokadó az általa érintett vagyon s tőke valódi jövedelmezőségére figyelemmel nem lévén, s azt, hogy egy és ugyanazon törzsvagyon *különböző elhelyezésben* különböző jövedelmet eredményez, szem előtt nem tartván: a valódi adóképességnek mind forrásait mind ismérveit hibásan mérlegeli, s azért az *arányosság* követelésének se tesz eleget. d) A vagyon megadóztatásánál a fősuly a holt jószágtömegre fektettetik, az emberi ész, akarat, ügyesség és leleményesség pedig, a mely a vagyonnali bánásmód eredményességére nézve oly határzó fontosságu momentum, — a számitásból kihagyatik. e) A birtokadó annyiban a mennyiben annál súlyosban nehezedik a vagyonra, mennél nagyobb ez utóbbi, a takarékosságra és tőkeképzésre is lankasztólag hat[9]); végre f) az ez adónem által föltételezett hivatalos *összeirása* a birtoktárgyaknak nemcsak sok zaklatással lenne összekötve, de még megnyugtató eredményekre sem vezetne, s a vesztes csak az állam volna.

Eredményül áll ezek szerint az, hogy az általános birtokadó, a tudomány szempontjából nem helyeselhető; azonban mint szorosb ért. vett (az az kellő határok közt és enyhe mértékben alkalmazott) birtokadó, egy organikus adópolitika kiegészitő részekint, különösen pedig *nagy állami szükség idejében*[10]), igazolt és indokolt lehet.

[1]) V. ö. *Kröncke:* Anleitung zur Regulirung der Steuern (1821) *Harl*: Hdb. (1811) I. 515. l. *Jakob:* St. F. 566—579. §§. *Rau:* Fin. Wiss. 402—405. §. *Hock:* Öffent. Abg. 78. sk. l. *Stein*: Fin. Wiss. 219. sk. l. *Pfeiffer:* St. Einnahmen. II. köt. 292—305. l. *Walcker:* Steuerwesen 116. sk. l. *Royer:* Theorie stb. II. 103. sk. l. *Macculloch:* Taxation stb. 109. sk. l. *Maurus:* Besteuerung (1870) 115. sk. l.

[2]) *Stein* ez állitása, illetőleg definitiója; „Durch die Vermögenssteuer werden alle in einem Vermögen befindliche Kapitalien auf eine Einheit reduzirt, und in Geldwerth ausgedrückt," csak némi megszoritással áll.

[3]) Tényleg találkozunk ez adóval az ókorban *Görögországban* és *Rómában*, az ujabbkorban többhelyütt, s főleg republikanus és szabad institutiókkal biró országokban (Hamburg, Svaitz, *Hollandia*) l. *Rau:* id. m. 402. §. jegyz. *Pfeiffer:* id. m, 294—295. lap.

[4]) Jelesen *Kröncke*, *Harl*, *Seutter*, *Mathy*, *Pebrer* (Hist. financière-jében), továbbánémileg *Pfeiffer*, *Hock* és *Walcker* által.

[5]) Bővebben *Hock*: Öffent. Abg. 76. sk. l.

[6]) Péld. *Wellington* közismeretüvé lett 100,000 fontos bankjegye, képgyüjteményében mutogatva — mért maradjon adómentes!?

[7]) „Eine Vermögenssteuer kann auch so bemessen sein, dass sie bloss einen Theil des reinen Einkommens oder des denselben ersetzenden Genusses in Anspruch nimmt, und es ist für die Wissenschaft gleichgültig, ob eine Steuer 5 % des reinen Einkommens oder aber ¼ Prozent des diesem entsprechende Kapitals betrage.“ (Hock.) Megjegyzendő még, hogy a Hermann-Schmoller-Walcker-féle jövedelem-definitió alapján, a helyesen értelmezett birtokadó (szorosb értelemben) a jövedelem-adóval benső összefüggésben s analogiában mutatkozik. L. még *Walcker*: 116. sk. l. *Laspeyres:* Bluntschli St. Lex. id. köt. 109—110.

[8]) Ezekre utal kiválólag *Rau*, *Stein*, *Maccullo ch*, s némileg *Stuart Mill* is.

[9]) Akadályozza különösen azon nemesb s fensőbb jellegű fényüzést is, mely a magasb müveltség és anyagi jóllétnek egyrészt jele, másrészt folyománya, s mely jórészben egyedüli zománcza az ember emberies életének és létezésének. l. *Pfeiffer:* II. 302. lap.

[10]) Mint például 1812-ben *Poroszországban* történt, s legujabban *Ausztriában Brestel* volt pénzügyminister által vétetett tervbe. Mig másfelől a *Debatte* cz. pol. lap (1868-ki febr. 25—28-ki számaiban) egy combinált birtok- és fogyasztásadó rendszerét hozta javaslatba.

63. §.

B) Az általános jövedelem-adó [1]).

Tekintettel arra, hogy az állandó természetű adók fizethetésének legbiztostb forrását a polgárok szabályszerűleg ismétlődő *bevételei (jövedelme)* képezik, s hogy az egyes szellemi ugy mint anyagi birtokának mérve megfelelő kifejezést mindég ugyanannak jövedelmében találja, tehát az állampolgár személyiségének összes gazdasági ereje is legjobban *jövedelmén* mérethetik [2]): legigazságosb s legjobb adórendszer az lészen, a mely a *jövedelem*, s jelesül az osztó igazságnak, épúgy mint a közgazdaságnak, sőt magának a jól felfogott pénzügyi érdeknek is legmegfelelőbb *tiszta jövedelem* bázisára fektettetik, s a társadalom tagjai közt *ezen* momentum szerint osztja meg az adóterhet[3]).

Ezen elvből kiindulva ujabb időben több szakember által egy az eddig fennálló adók mellőzésével járó uj adórendszer: az *általános jövedelemadó* hozatik inditványba[4]), mely jelesül abban állana, hogy a polgárok jövedelme (bármely forrásból legyen is az meritett) egyenlő módon kipuhatolva, s egy össz-sommába együvé foglalva egyforma adóláb szerint terheltetnék, az az vettetnék adó alá[5]). — Közelebbi indokolásaul ennek a következőkre történik utalás [6]): a) az általános jövedelem-adó a legigazságosabb és legegyenlékenyebb; mert az adóképesség egyedül biztos mérszabálya a tiszta jövedelem szerint terhelvén a társadalom tagjait, mindenkit arányosan érint; a vagyonosb osztályokat jobban, a kevésbé tehetőseket kevésbé, mig a szegényeket szabadon hagyja; s igy a sociális surlódások és elégületlenségi mozgalmak egyik főokát is megszünteti. b) Helyes és indokolt ez adó azért, mivel nem csak minden adóképes polgárt, hanem minden, bárminemű és alapu, jövedelmet is elérvén, a most fennálló adórendszer mellett kellőkép nem terhelt pénzaristokratiát, s sok fényesen jövedelmező személyi szolgálatokat is adókötelezettség alá von. c) Ezen adó mellett az adóterheltetés mindenkin csak tettleges adóképessége arányában nyugszik; sőt a létbiztositásra szükségelt összeg is könnyen meghatároztathatik; — mig az uralkodó rendszer mellett némely osztálya a társadalomnak nagyon is sulyosan terheltetik, mások alig érzik a

terhet, s általában teheregyenlőtlenség és aránytalanság létez. d) Az ált. j. adó könnyen, nagyobb költségek s bonyodalmas adókivetési munkálatok nélkül vettethetik ki és szedethetik be, s ugyanazért az állampénztár lehető legbőségesb ellátására is alkalmas. Végre e) Előnye ez adóformának az, hogy beszedése a vállalkozók faggatásával nem jár; a fennálló adórendszer sok és különféle adónemeit mellőzhetővé teszi; az egyeseket terhelő adósságoknak (melyek kamatai az adó alá vetendő jövedelemből levonandók) figyelembevételét lehetségessé teszi[7]; végre a jelenleg gyakran előforduló s felette sújtó hatásu *kétszeres* megadóztatás veszélyeit is elháritja.

Ezen érveléssel szemben, az „általános jövedelemadó“ *ellenzői*[8]) a következőkre utalnak: a) hogy a jövedelemadó a teljes egyenlékenységet és arányosságot a társadalom tagok terheltetésében nem biztositja; mert a puszta adókivetés a jövedelemre nem biztositja azt, hogy az adó tettleg csakugyan az által viseltessék is, kire a törvény a kivetésnél czélzott[9]). b) Az egy-jövedelem-adó mellett is érintetlenül fog mindég sok vagyon és jövedelem maradni (mozgó tőkék, értékpapirok stb.), melyet jelesül kellőkép constatirozni és fölismerni lehetlen; mig másfelől azon hiányban szenved ez adóforma, hogy sok jövedelemnél (p. o. személyes szolgálatokból folyónál) az annyira fontos tiszta jövedelem helyesen nem is állapitható meg. c) A történelem tanusága szerint a jövedelemadó, magában állván, seholsem birta magát soká fenntartani; legnagyobb hiánya pedig az, hogy gyakorlati kivitelének nehézségei legyőzhetlenek. Legyőzhetlenek jelesül, a mennyiben a magadóztatás alapjának, a jövedelem nagysága és mérvének kellő meghatározása, számtalan akadályokra talál. A jövedelemkitudás ugyanis vagy az adóköteles polgárok *bevallása*, vagy hatósági *közegek* és bizottmányok *nyomozásain* alapulhat[10]). Mindkét mód azomban tökéletlen és hiányos. A „*bevallás*“ jelesül azért, mert a polgároknál a kellő *őszinteség*, igazmondóság, belátás és *önzetlenség* nem található, sokszor sociális vagy üzleti tekintetekből is hiányzik; sőt arra is vezet, hogy az ügyes és ravasz polgár eltitkolásaiból eredő hiányt a jólelkű és őszintébb adózónak kell pótolnia, s az állami érdek a magán-érdeknek egyenesen utána helyeztetik. — A *hivatalos felvételek* azért, mert az ezeknek alapul szolgált támpontok és adatok rendszerint felette hiányosak; visszaéléseknek, különböző magyarázatoknak, kedvezés és ellenszenvnek a nyomozó közegek eljárásában tárt kapu nyittatik, s az eredmény, mely ily uton nyeretik, rendesen felette ingadozó és kinem elégitő szokott lenni! — Kétségtelen e mellett, hogy a jövedelem-kipuhatolás legtöbb esetben a polgárok egyéni szabadságának igen nagy mérvbeni megszoritásával, üzleti tekintetben nem ritkán tűrhetetlen faggatással és zaklatásokkal, a családi élet szentélyeibe való beférközéssel stb. járna, s igy az állam és annak törvényei és közegei ellen gyülöletet és ellenszenvet ébresztne[11]). — Az általános jövedelem-adónak sükeres foganatbavétele végre azért felette nehéz napjainkban, mert *az ipari és forgalmi élet rendkivül* bonyolult voltánál, s az üzleti és kereseti viszonyok változatossága- s sokféleségénél fogva is a polgárok adóképességét kellőkép felismerni, s az annyira szükséges *ellenőrzetet* illően gyakorolni mindinkább lehetetlenné válik; másfelől az ez adó-

val szükségkép járó igen magas adóláb mellett a fölvételek elhárithatlan hiányai elviselhetlen tehert képeznének.

Eredménye az előrebocsátottaknak tehát abban foglaltathatik össze: 1-ör hogy az ált. jöv. adó elméletileg szemlélve ugyan közel jár a jó és tökéletes adórendszer eszményéhez, sőt egyik czélpontját is kell hogy képezze minden adószervezési törekvéseknek[12]): azonban gyakorlati kivitelének legyőzhetlen nehézségeinél fogva egyedüli (minden hozadékadókat mellőzhetővé tevő) adóformát nem képezhet; 2-or hogy a jövedelem-elvére épitett adószervezet csak úgy lesz indokolt és czélszerű, hogyha a polgárok tulajdonában lévő jövedelem-források és adótárgyak (az az telek és ház, ipar és vállalat, tőke és tiszt stb.) helyes kataszter nyomán *külön* és *egyenként* vétetnek fel[13]) és érintetnek tiszta hozadékuk után a törvényben megállapitott adóláb szerint; 3-or hogy az általános jövedelmi adóknak egy állam adó-rendszerében *főleg rendkivüli időben* s körülmények közt, vagy pedig oly végből engedtethetik hely, hogy (mint némely legujabb irók tényleg követelik) mint *kiegyenlitő adónem* (ergänzende Einkommen-Steuer) a többi egyenes adók kivetésében elkövetett hibákat s aránytalanságokat helyreüsse, s ily módon a társadalom külömböző osztályai közt az adóviselés egyenlékenységét elérni megkönnyitse[14–15]).

[1]) V. ö. *Rau:* F. W. 398—400. §. *Hoffmann:* Lehre von den Steuern 36. sk. l. *Malchus:* Hdb. I. 175. sk. l. *Stein*: F. W. 407. sk. 428. sk. l. *Umpfenbach:* Lehrb. I. 137—149. l. *Hock*: Öffent. Abg. 77. sk. l. *Walcker:* Steuerwesen 22. sk. 116. sk. és 124. l. *Royer*: Theorie II. 199. sk. 291. sk. l. J. *Garnier:* Traité IX-ik fej. *Sayer:* On the advantages of the income-tax. 1839. *Kranichsfeld:* Die Staatseinkommen-Steuer. 1857. (oroszul.) *Broglio:* Dell' Imposta della rendita (1857) *Girardin*: De l'Impôt (1852). *Sparre*: Die allg. Eink. Steuer (1848). *Graffenried*: Die E. St. (1855). *Laspeyres*: Bluntschli St. Lex. X. köt. 109. sk. l. *Stuart Mill:* Political Econ. V. 3. fej. *Parieu:* Traité des impôts II. k. 65. sk. l. *Pfeiffer:* St. E. II. 243. ff. *Vocke*: a Tübinger Zeitschrift 1861—1868-ki folyamaiban közlött több jeles értekezését; *Schmoller:* Tüb. Zeitschrift 1863. foly. 1—86. l. *Baumstark:* Zur Einkommenssteuerfrage (1856).

[2]) L. *Rau*: F. W. 255—257. §. *Schmoller:* id h. 52—53. l. *Stein* 166—174. l. s 408. sk. s 426. sk. l. s fentebb a jelen munka 45—48-ik §§-ait. Mig egyebek közt *Maurus:* (Besteuerung 120. l.) egyenesen tagadja ezt, s azt mondja, hogy a jövedelem nagysága nem hü kifejezése a polgárok adófizetési képességének stb.

[3]) *Umpfenbach* ezt imigy formulázza: „Das reine Einkommen ist die Erscheinungsform des Vermögens, in der sich ausspricht, welches Maass von Verwendungen fortdauernd und nachhaltig gemacht werden könne. Die Forderung der Vertheilung der Steuern unter die Staatsangehörigen nach deren Reineinkommen ist somit von der austheilenden Gerechtigkeit gestellt zu betrachten, weil das reine Einkommen der einzig richtige wirthschaftliche Ausdruck für die verglichene Beitragsfähigkeit der Staatsbürger ist.“ stb. (id. m. 107. l.) A jövedelem fogalmának tudományos, dogmatörténeti és gyakorlati szempontból elemzése *Schmoller* id. remek értekezésében, főleg 21 sk. 32. sk. 45. sk. l. hol egyebekközt az is kifejtetik, hogy az adótudomány a jövedelemben nem az adók *forrását*, hanem az adók megoszlásának *mérszabályát* keresi stb.

[4]) Igy jelesül *Sparre*, *Graffenried*, némileg *Walcker*, *Girardin*, *Grossz*, *Broglio* stb.

[5]) Ilyen volt *némileg* a 15-ik században a Florenzi jövedelem-adó, az 1645 óta Portugalliában jó ideig fennállott *decima;* az 1821-ben életbeléptetett *Würtembergi* és 1848-ban behozott *Bajor* jöv. adó; továbbá az 1848-ki Goud-Chaux-féle adóterv Frankhonban, az 1850-ki osztrák, és az 1864-ki *olasz* jöv. adó; mindenekfelett pedig az Angliában 1798-ban *Pitt* és az 1842-ben *Peel* által behozott jöv.-adó. l. *Rau* 400. §. *Parieu:* Traité II. 49. 62. V. 309. stb. *Vocke*: Gesch. d. brittischen Steuern (1866) 505. sk. l. és *Stein* id. m. 440. sk. l.

[6]) Bővebben *Baumstark* id. m. 5-ik sk. lapj.

[7]) Erre nagy súlyt fektetve tüzetesen szól *Walcker*: id m. 121—123. l.

[8]) Például *Rau, Umpfenbach, Stein, Hock, Maurus, Parieu, Baumstark, Hoffmann, Pfeiffer, Höfken, Girardin, Royer* K. *Laspeyres* s mások. *Girardin* különösen igen élesen ezt mondja az egy-jövedelem-adóról: „l' Impôt sur le revenu decourage l' esprit d' entreprise, et de progrés; il favorise le capital passif, le capital oisif, le capitale immobile, et pése sur le Capital actif, laborieux, le capital circulant." Mig *Höfken:* (Die Reform stb. cz. munk. 7. l.) igy szól „Kein praktischer Finanzmann hat unseres Wissens auch nur je den Versuch gemacht, eine solche allgemeine Einkommensteuer mit Beseitigung aller Specialsteuern in Ausführung zu bringen."

[9]) Ismét *Baumstark* id. m. 15. sk. l. s *Laspeyres* id. s. B. *Hock* id. m.

[10]) Erről tüzetesen *Pfeiffer*: St. Einn. II. 263. sköv. és *Umpfenbach:* I. k. 138. sk. l.

[11]) Az *önkormányzat* elvének e téren való alkalmazása, a bevallások és adókivetésnél résztvevő polgár-bizottmányok rendszere stb. felől fentebb tétetett már emlités. Legujabban *Walcker* (id. m. 95. sk. és 116. sk. l.) ez alapon egy uj általános adónemet inditványoz behozatni, az általa ugynevezett „*Allgemeine decentralisirte Einkommensteuert,*" melyet igy definiál „Eine Steuer auf das Reineinkommen, welche den Inbegriff aller Ertragssteuern des Staates bildet, und in der Form von Kreis-, Provinzial- und Staatszuschlägen zur *Communal-Einkommensteuer* von *einer* Steuerjury erhoben wird."

[12]) L. *Stuart Mill:* Principles V. 3. fej. 4—6. §. *Pfeiffer* különösen utalva az általános jövedelmi adó kivetésének külömbféle módjaira és rendszereire. *Pfeiffer:* St. Ein. II. k. 261. l.

[13]) *Stein:* 432. l. *Schmoller*: id. ért. 70. sk. l.

[14]) Ez uj felfogás megalapitója és legjelesb képviselője *Schmoller*, ki id. értkb. tüzetesben azt mondja: „Die Ertragssteuern sind Steuern auf den nationalen Reinertrag an Sachgütern, statt auf das Einkommen der Einzelnen. Die Ertragssteuern auf objektive Merkmale gegründet, werden den durchschnittlichen Ertrag richtig erfassen, und sind deshalb sicherer und einträglicher als jede Einkommensteuer; aber eben weil sie auf die *wirthschaftende Persönlichkeit* wenig oder keine Rücksicht nehmen können: muss eine ergänzende E. Steuer eingeführt werden, welche gleichsam *die Ertragssteuern einheitlich zusammenfasst*, und neben den steifen starren Ertragssteuern sich *in jährlichem Wechsel* besser an die Persönlichkeit anschliesst" stb. Mihez még csak jegyezzük meg, hogy ezen az alapon *Höfken* (Steuerreform pag. 245. sk.) s legujabban *Brestel* pénzügyminister (1869-ben) Ausztriában egy uj adórendezési tervet csakugyan inditványba is hozott; másfelől, hogy *Rau* s egyebek e *kettős* jövedelem-terhelési adó-rendszert egyenesen kárhoztatják, s csak annyiban ismerik el jogosultságát, a mennyiben a fennálló hozadéki adókban tetemes hézagok és hibák léteznek, melyeket gyorsan orvosolni (p. o. az adóláb megváltoztatása által) nem lehet; vagy oly jöved. források érintethetnek általa, melyek eddig adónak alá vetve nem is voltak l. *Rau:* F. W. 400 és 400 a §. és *Vockét*: a Tüb. Zeitschrift 1865-ki folyamában az 1856-ki bajor „Jövedelemadóról" irt értekezését.

[15]) A jövedelemadó és direkt adók tektb. *Stein* egy némileg uj s eltérő nézetet fejtvén ki, megkülömböztet 1-ör tiszta jövedelmet közvetetten érintő, és közvetlenül érintő adókat. 2-or Direkt jövedelemadót, mely vagy tőkekamatadó, vagy tulajdonképi jövedelemadó stb. l. F. W. 426—459.

64. §.

C) A személy-adó [1]).

Azon adónem, melylyel a polgárok minden tekintet nélkül vagyonukra és jövedelmükre, csupán mint physikai *személyek* vettetnek adó alá: *fejadónak* (Kopfsteuer, Personalsteuer) neveztetik. — A fejadó, melynek e szerint *tárgya* az állampolgár, *alapja* pedig az, hogy föltételeztetik, miszerint minden állampolgár, már közületbeni létezésénél fogva, a státus

bizonyos jótéteményeiben részesül, annyiban a mennyiben mind kivetése mind beszedése és ellenőrzete igen egyszerű és könnyen eszközölhető, az alsó müveltségi fok primitiv állapotai közt némi czélszerűséggel bir, s nem föltétlenül elvetendő; — polgárosult országok szempontjából azomban, s mint az észszerű (azaz az egyén gazdasági erejére alapitott s egyenlékeny)[2]) adórendszer elveivel meg nem egyeztethető adóforma, legfeljebb azon föltétel alatt fogadható el, hogyha oly csekély tételekben vettetik ki, hogy a legalsóbb rendű társadalomtagok is fizethetik, s különösen oly osztályaira a közületnek irányul, melyek *egyéb direkt adók* által nem is igen érintethetnek (például kézi munkások, napszámosok, szolgaszemélyzet).

A fej- vagy személyadó ujabb időkben némely államban (tekintettel részint ez adó csekély mérvű jövedelmezőségére, részint az adóarányosság követeléseire) jelentékenyebb módositásnak vettetett alája, jelesül az által, hogy a polgárok személy szerinti megadóztatásánál az *adóképesség* fokai figyelembevételével: *osztályok* állittattak fel, a mely osztályokba csak a munka- és keresetképes egyének (tehát az aggastyánok, gyermekek, munkát nem birók kizárásával) soroltattak, s a személyek (kereseti s vagyoni) viszonyai szerint: kis, közép- s magasb adótételek állapittattak meg[3]). — Ezen alakja a fejadónak, már valamivel okszerűbb, főleg ha gondos számbavételével a társadalmi rend- és rangfokozatoknak, meg a polgárok egyéni viszonyainak szerveztetik; de másfelől az sem tagadható, hogy: a) ez adóforma azon föltevése, hogy bizonyos osztályba helyzett emberek jövedelme egyforma és tartós, gyakran egészen alaptalan; — b) hogy ily módon az állam mintegy észrevétlenül egy egészen más-nemü adót (például fogyasztási, vagy jövedelmi, vagy ipari adót) honosit meg; c) hogy a személyi osztályadó, a mennyiben bizonyos személyek adótartozása nem általuk hanem más adóköteles polgárok (p. o. szolgáknál béruraik) által rovatik le, ez utóbbiak terheit közvetetten súlyosbitja. Nem is emlitvén, hogy azon érvnek nyomadéka csak szinleges, mintha a személyi adó azon nagy előnynyel birna, hogy mivel a személyt s nem az adótárgyakat érinti, ez utóbbiak érték-mérvére csökkentőleg sohasem hathat[4-6]).

[1]) V. ö. *Jakob:* F. W. 361. sk. §. *Rau:* Fin. Wiss. 397. §. *Stein:* F. W. 285. sk. és 321. sk. l. *Hock:* Öff. Abg. 73. sk. l. *Walcker:* Steuerw. 191. sk. l.

[2]) Gondoljunk egy sok gyermekkel megáldott családapára, vagy oly házfőre, ki elszegényedet rokonokat, hozzátartozókat tartani kényszerül.

[3]) Legismeretesb ez irányban a *Poroszhonban* fenálló: *Klassen- und Einkommensteuer*, mely 12 osztályba sorozván a személyeket, a legmagasb osztályban 1000 tallérnyi jövedelemmel fölvett egyéntől 24, a legalsóban 100 tallérig menő jövedelemtől ½ és 1 tallérnyi adót vesz. — *Francziaországban* ez adó mindég egy háromnapi munkabér összegének felel meg, s e mellett kapcsolatban állván a lakás-adóval, a községeknek megengedtetik lakóik helyett fizetni, és az összeget *octroi-adók* által behozni. l. *Hock:* id. m. 72. l.

[4]) *Stein* (id. h.) ez adóformának is mélyebb elemzésébe ereszkedvén, azt mondja: a tiszta *személyadó* elve helyes, mert direkt adóvá teszi azt: a physikai munkaerőben rejlő tőke tektben; — mint *osztályadó* ellenben oly alakzata a *fogyasztási* adónak, a melynél nem a fogyasztás *tárgya* hanem *alanya* képezi az adóztatás czélpontját.

[5]) A tiszta személy és fejadó (mint a nem muzulman hitüekre kivezett *charadsch* Törökországban, a *zsidók* testadója a középkorban, a rögszolgák *obrokja* Oroszország-

ban) *Hock* helyes megjegyzése szerint „ein Zeichen der Unterdrückung, und der Schmach unterjochter, verachteter, in Knechtschaft versetzter Völker; und darum in der Regel Gegenstand des Volkshasses." Mig másfelöl *Montesquien* igen találóan jegyzi meg, hogy a személyek megadóztatása a szolgaságnak, a jószágoké a szabadságnak ismerjele. L. még *Walcker* (id. m. 191. sk. l.) érdekes fejtegetéseit.

[6]) *Walcker* (Steuerwesen 23. l.) azon állitása, hogy az általános személyadó, azért mivel az adókötelesség személyes állampolgári kötelesség, jobban felel meg, mint a hozadékadók, — félszeg tulzása egy helyes alapgondolatnak.

65. §.

D) A telekadó általában.

Az egyenes adók körében legfontosb helyet a *telekadó* (Grundsteuer) foglal el[1]), mely a földbirtokos *gazdaságilag használt telkeinek*[2]) illetőleg az ezekből nyert *hozadéknak* megadóztatására czéloz, s alapját abban birja, hogy a tulajdonos: jószága s különösen az ebben működő természeterők segélyével állandóan visszatérő jövedelemre teszen szert, tehát ennek egy részével a közszükségletek fedezéséhez hozzájárulásra mint állampolgár kötelezett.

A telek illetőleg mezőgazdasági jövedelem majdnem minden államban legnagyobb részét képezvén a nemzeti jövedelemnek[3]): a telekadó tényleg valamennyi direkt (hozadéki) adónemek közt a legbőségesb s egyidejüleg a legbiztosb s csekély ingadozásoknak alávetett bevételi forrás az államra nézve; semmikép el nem titkolható tárgyának nyilvánságos jellegénél fogva pedig a legrégibb s legáltalánosban elterjedt adó melyel polgárosult népeknél egyáltalában találkozunk[4]).

Tekintve azonban a telekadó helyes (a tudomány és élet követeléseinek megfelelő) gyakorlati foganatba vételét, ez igen nagy nehézségekkel jár; minek oka egyfelől a tulajdonképeni földjövedelemnek[5]) nehéz felismerhetőségében, másrészt abban rejlik, hogy főleg valamivel nagyobb terjedelmű országokban egy általában (de kivált ott, hol a jószágfeldarabolás már némileg helyt foglalt) az oly nagyszámu, különbféle körülményekben levő, változatos helyzetű és minőségű jószágok igazi hozadék-képességét tehát jövedelmezőségét is constatirozni majdnem lehetetlen; a birtokosok által pedig külön-külön viszonyok közt követett müvelésmód és üzleti eljárás különfélesége is oly momentum, mely minden *általánositást* felette megnehezit, s a számitásból nagymérvű befolyásánál fogva az adó arányos és megfelelő kivetésére, mégsem hagyható ki. — Miből könnyen magyarázható meg az is, hogy a felek megadóztatására nézve különböző rendszerek hozattak inditványba, s vétettek foganatba is; másfelől nem csekély a száma azoknak, a kik a telekadót egyáltalában elvetik vagy legalább is czélirányosságát és kivihetőségét kétségbe vonják[6-7]).

[1]) A telekadó kérdésére nézve. V. ö. *Ricardo* 9—12. fej. (Baumstark magyarázatival id. m. 180. sk. l.) *Rau*: F. W. II. r. 301—341. §. *Hoffmann* Lehre 94. sk. l. *Stuart Mill:* Polit. Écon. V-ik könyv 2—3 fej. *Thünen:* Isol. Staat I. köt. 349. sk. l. *Stein*: Fin. Wiss. 220—260. l. *Wirth:* Nat. Oek. II. 406. sk. l. *Kries*: Die Regelung der Grundsteuer (1855). *Parieu:* Journ. d. Économ. 2-od Serie XXII. köt. és Traitéje I. köt. 37. sk. l. J. *Garnier:* Traité IX-ik fej. *Höfken:* Die Reform der direkten Besteuerung in Oesterreich (1860) 6. sk. 26. sk. l. *Hock:* Öffent. Abg. 179. sk. l. *Bluntschli* St. Wört.

IV. köt. 525. sk. l. *Royer:* Theorie de l'Impôt 27—31-ik fej. *Walcker:* Selbstverwaltung (1869) 114. sk. l. *Keleti*: A telekadó és kataszter (1868) a *Magyar adóenquête* munkálatának I-ső része (1870) és *Lónyay:* Közügyekről (1863) 91. sk. l.

[2]) Értvén nem csak például szántóföldnek, hanem kertnek, rétnek, erdőnek, vagy bányának is használt földeket.

[3]) Igy például az összes adójövedelemnek Spanyolországban 40, Bajorhonban és Francziaországban 29, Ausztriában 28, Magyarországban 35, Belgiomban 25, Poroszországban 18, Badenben 45 százalékát képezi (Rau 301. §.)

[4]) *Rau*: id. m. 316. §. és *Stein*: id. m. 223. sk. l. hol e momentum ép oly alaposan mint szellemdúsan fejtegettetik.

[5]) A mennyiben a földjáradék vegyülve más jövedelem-elemekkel (tőkekamattal, munkabérrel) jelenkezik. l. *Höfken*: Steuerref. 167. sk. 174. l.

[6]) Például *Macculloch* (Treat. on taxation and founding system) p. 45. *Hoffmann:* id. müv. 40. és 106. lapj. *Moltke*: Einnahmquellen d. Staats 179. l. Némileg *Wirth* is. Ellenben a *Physiocraták* és ujabban egyebek közt *Arnd* (Die Naturgemässe Steuer 1852.) kizárólag csak *telek adót* ismernek el igazoltnak. Hogy *Chinában* mai napig sincs más direkt adó behozva, mint telekadó, emliti *Rau*).

[7]) A telekadórendszer (itt egyenként ismertetendő) külömböző formáit illetőleg, ezek a következők: telekadó a földbirtok tiszta jövedelme alapján; telekadó a jószág forgalmi értékének vagy a bérleti sommának nagysága szerint; telekadó a földbirtok térfogata, vagy nyers termékei alapján; telekadó-megváltási rendszer; végül a földjáradék egészbeni igénybevétele az állam számára.

66. §.

A telekadó, és ennek katasztere a tiszta-jövedelem alapján.

A föld megadóztatásának egyik legelterjedtebb s leghelyeselhetőbb módja az, a hol a földjáradékban s a telekre forditott tőkének kamatjában jelenkező *tiszta jövedelemre* vettetik ki az adó. — A telekadó e szerint a fölbirtokosok járadékának, azaz a telkek (különnemü hasznositásából, mint földmüvelés, bányászat, erdőszet stbből eredő) tiszta hozadékának egy részét az állam számára igénybe veszi, és pedig *annyiban joggal*, a mennyiben a földjáradék a nemzeti ugy mint egyéni jövedelem egyik kiváló alkateleme; az illető adó a földbirtokosoknak az állam különös védelmébeni részesülése mintegy ellenszolgáltatását képezi; s tapasztalatilag a földbirtok, czélirányos müveltetésének minden veszélyeztetése nélkül mérsékelt adóvali terheltetést könnyen megbir.

A jövedelem-alapra fektetett e telekadói rendszer kivitelének legfőbb föltétele a czélszerűen készitett *telekadói kataszter*, mely egyfelől a földadó által érintendő tárgyak (telek, erdő stb.) *térnagyságát*, *birtokosát* stb. tünteti fel, másfelől a *tiszta jövedelmet* mutatja ki, mely alatt különösen azon *értéktöbblet* (Überschuss) értetik, mely valamely jószágnak közönséges szorgalommal, a szokásos üzletmód mellett, s középtermékenységü években nyert átlagos *nyers hozadékából* (Rohertrag) a müvelési költségek levonása után a tulajdonosnak megmarad[2]).

A kataszter ily czélbóli elkészitése pedig következőkép történhetik[3]).

a) Mindenekelőtt a kerület vagy községben létező általános és egyéni *birtokállomány* (mint tárgya és alapja az adónak) határozandó meg,

ıire nézve szakszerű *fölmérések*, azaz a telkeknek térfogat, helyzet, fekvés tb. szerinti leirása szükséges. E munkálathoz megkivántatik először: az gész ország vagy tartomány *háromszögméreti* (trigonometriai) fölvétele, ez alapon egy országos s továbbá minden kerületre stbre nézve külön erületi *térkép* előállitása, a melyen az ott levő helységek határaikkal, a etalán ott létező folyók, tavak stb-vel pontosan kijelölendők. Másodszor zükséges, hogy minden egyes *helységnek helyrajzi* (topographiai) térképe észittessék el, mely egyebek közt az ott divó különbféle gazd. *müvelésneneket* (Culturgattungen), jelesül szántóföldeket, réteket, legelőket, szőlőet és erdőséget, valamint ezeknek az egyes *birtokosok* közti felosztását tartalmazza, és összefüggésben tüntesse fel[1–5]).

b) A *fölmérési* munkálatok befejezése után a telkek *jövedelmének ecslésére*, tehát a gazdasági üzletviszonyoknak és ezek eredményeinek kiuhatolására kell áttérni[6]). E munkálat ismét két részből áll[7]). Előbb gyanis kiismerendő a telek vagy jószág általános *termelősége* s *nyers hozaéka*; a mi rendszerint a talaj physikális tulajdonságaitól, a göröngy minőégétől, meg az általában követett üzleti eljárás és gazdálkodásmódtól igg; megjegyezvén, miszerint, tekintve azt, hogy *minden* egyes birtokos minden egyes jószág külön külön viszonyainak tüzetes figyelembevétele hetetlen: a *nyers hozadék* kiszámitásánál az illető vidéken általában köetett *közép* müvelési eljárás veendő alapul; s nem vétetik figyelembe az, ajjon egy *különös* szorgalmu ügyességű vagy gazdagságú birtokos az *tlagosnál* talán több, vagy valamely hanyag, tudatlan, vagy tőkeszegény azda az *átlagosnál* kevesebb produktumot nyerte[8]). A munkálat másik észe abban áll, hogy a nyers hozadékból *az összes termelési költségek* levoandók, a mi következőkép eszközölhető. Előbb kipuhatoltatik a termelvéyeknek a legközelebb eső forgalmi piaczokon tapasztalt *ár-állása*[9]) (a mi gyenlő értelmü a nyerstermésnek *pénzbeni* meghatározásával); továbbá a szágnak az e piaczoktóli *távolsága*, s a közlekedési eszközök, — nemküömben az ezeken teendő *szállitási* költségek. Ezek után történik az átmeetel a *müvelési költségek* meghatározására; figyelve különösen a vetés-araási munkákra, a munkások és cselédség bérére, gépek, munkaszerek, baom stb. értékfogyása illetőleg el- s jó karbantartása, üzlet-tőke utáni amat, tisztek fizetése, elemi károsodások (p. o. árviz) elháritására való öltségek, végre községi terhekre stb., mint a melyek egy nagy össz-somában egybefoglalva, s a nyers-termelvényel szembe állitva[10]): lehetségetik fölismerését azon felülségnek vagy értéktöbbletnek, melyet tisztavedelemnek hivunk.

[1]) L. *Hock*: Öff. Abg. 189. l. *Rau*: F. W. 303. §. *Royer*: Theorie de l' Impôt II. l. és *Höfken*: Die Reform stb. 6. és 26. l. hol utalás történik arra, hogy a földbirtosnak mint *ilyennek* jövedelmében, nem csak földjáradék, hanem más jövedelem-elem éld. vállalkozói nyereség) is rejlik, mely utóbbi azonban a tulajdonképi földadónak rgyát nem képezi.

[2]) Az 1864-ki osztrák törvényjavaslat ezt igy formulázza: „Als Reinertrag der r Grundsteuer unterliegenden Objekte ist jener Überschuss anzusehen, welcher sich ch Abzug des Kulturaufwandes von dem bei gemeindeüblicher Bewirthschaftung d bei Anwendung des gewöhnlichen Fleisses in Jahren mittlerer Fruchtbarkeit zu erlenden Rohertrage nachhaltig ergiebt.“ Hasonlag a porosz törvény és utasitás is 1861 1867-ből. Megjegyzendő egyébiránt, hogy a kataszteri fölvételek nél a hozadék (vagy

jövedelem) kiszámitásának *alapjául* vétethetik: vagy a *jószág* egészben, vagy minden egyes körülhatárolt *telek* (parczella); minek eredménye azután, hogy a kataszter vagy *jószágkataszter* (Guts-Kataster) vagy parczallakataszter; mig másfelől azon *területi egység*, melyen belül a telkek egymással összefüggésben állók s egymásközt összhasonlithatókként tünnek fel: *katastral-községnek* szokott neveztetni. L. erről többet *Hock*-nál: id. munk. 180—182. lapj.

[3]) L. erről bővebben *Rau*: F. W. 303—338. *Stein*: F. W. 228—260. *Pfeiffer*: St. Ein. I. *Hock*: Öff. Abg. 179—199. l. *Gesetzvorschlag* über Regelung der Grungsteuer etc. in Oesterreich (1864) *Ausztriára*, *Engel*-Zeitschrift des statist. Bureaux (1866/1867-ki foly.) *Poroszországra* (Kivonatilag, Ergänzungblätter stb. 1868. pag. 297—302.), és *Oyon*: Collection des lois, decrets, instructions relatifs au Cadastre Français (1804. V. köt.) *Francziaországra* nézve.

[4]) E tektbn úgy kell eljárni, hogy a *kerületek* térképe már nagyobb mérv (Skala) szerint készittessék, s *négyszögekre* osztassék, melyeknek mindegyike például 4—5 ezer holdnyi térfogatot képviseljen.

[5]) Ezen térképek p. o. *római* számokkal megjelelt nagyobb négyszögökre osztandók, s a bennök foglalt birtokosok telkei *arab* számokkal különböztetendők meg, hogy igy az utóbbiak, utalással az érintett számokra, a fötelekkönyvbe igtattathassanak.

[6]) Ez az ugynevezett *bonitirozás*.

[7]) Hogy mindez csak hiteles statistikai adatok, valamint részrehajlatlan szakemberek segélyével történhetik helyesen: szükségtelen emliteni is.

[8]) L. az idézett *Osztrák* és *Porosz* forrásokat.

[9]) Természetesen itt is *közép-árakat* véve mindég fel, s másfelől egy hosszabb időszakra (Poroszországban 1837—1860.) alapitva a számitásokat, melyekben igen jó, közép, és rosz évek eredményei kiegyenlitődve, egy *helyes átlagtételt* eredményeznek.

[10]) *Ausztriában* szántóföldeknél 20—60 %, — szőllőknél 40—80 %, réteknél 1—5 perczentje a nyers-jövedelemnek engedtetett meg termelési és üzletköltségek fejében levonatni. *Engel* állitása szerint a Porosz kataszteri munkálatok alapján a brutto-jövedelemnek 90 %-ja vétetik termelési és üzleti költségeknek.

67. §.

Folytatás.

c) A nyers és tiszta jövedelem *közti aránynak ily módon általában* való kitudásával szoros kapcsolatban azon müvelet jár, mely szerint az egyes helyeken minden *müvelésnemű* telkekre, vagyis szántóföldre, rétre, legelőre, szőllőre, erdőre: több *osztályok* állittatnak fel[1]), a melyekbe a különböző telkek természetes tulajdonságuk és termékenységük szerint soroztatnak, ugy, hogy a legjobbak az első, a kevésbé jók a második, a silányabbak a harmadik, a roszak pedig a negyedik osztályba helyeztetnek. — Mig másfelől, ugyanez osztályozás után megint *minden müvelésnemnél*, minden osztályban bizonyos térfogatra (péld. egy holdra, egy negyed szőllőre) az átlagos számitás szerinti *valószinű nagyságu jövedelem* állapitandó meg; mely alapon azután minden egyes birtokost illetőleg (egy vagy több osztályú telkekből álló összes birtokállománya szerint) az *egész* telekjövedelem meghatározható.

d) Meglévén törvényileg állapitva az *adóláb*, a melylyel a jövedelem érintendő (p. o. százforint jövedelem, mint adóegység után: 10 percentnyi adó) — minden földbirtokos (tudván, mekkora és mily osztályba sorolt telekkel bir, s e telek jövedelme minő összegben van fölvéve) maga is kiszá-

mithatandja, mekkora az adótartozása a kataszterben fölvett összes telek-jövedelme után.

e) Igen nagy mérvben *egyszerüsithető* az itt ismertetett eljárás az által, hogyha a müködő közegek, támaszkodva az egyéb országos czélokra amugy is eszközölt, s az államterületet részletesen ismertető fölmérési munkálatokra: minden kerületben vagy helységben *nem minden telket* külön és egyenként vesznek vizsgálat alá, hanem minden telekosztályra, és müvelés-nemre nézve bizonyos kevesebbszámú szabály-telek vagy *minta-földekre* szoritkozik a becslés, és az igy kijelelt alapon foganatosittatnak a számitások[3]), másfelől a becslési müveletek befejeztével, a kerület külömbféle járásában történt becslések eredményei, a végleges megállapitás előtt, mindenkor *összehasonlitandók*; sőt nagyobb biztosság és egyenlékenység tekintetéből a kerület különböző járásaiban a *telkek forgalmi értéke*, valamint *bérlet* utján jövedelmező telkeknél a *bérleti dijak* is figyelembe veendők lesznek, hogy a netán elkövetett hibák vagy *aránytalanságok* megigazittathassanak.

f) A becslések végleg megállapitott eredményei azután a birtokosokkal kellő módon közölendők, hogy ezek tudomást véve, való, vagy vélt *tulterheltetésük* miatt felszóllalhassanak (reclamálhassanak) s panaszaikat az illető hatóságnál benyujthassák.

g) A végleg befejezett kataszteri munkálatok nyomán, az elkészitett térképek s fölvett becslési jegyzőkönyvek segélyével, minden egyes helységre nézve *külön kataszter* készitendő, a melynek állania kell 1-ör a *főtelekkönyvből* (Hauptflurbuch), mely valamennyi birtokosnak telekállománya átnézetét tartalmazza, s *hét* rovatban ezeket tünteti fel: a) a számot, mely alatt a telek a térképen megjelenik; b) a négyszög-számot, melyben a térképen található; c) a teleknek holdakban kifejezett térfogatát; d) a telek alkatrészeit; e) az osztályt, melybe a telek soroztatott; f) a telek becslés utján fölvett tiszta hozadékát, végre g) a tulajdonosnak nevét. 2-or a *pótkönyvekből* (Supplementbücher), melyekbe a telek körül (például eladás osztály vagy a müvelésmód megváltoztatása folytán) történő változások jegyeztetnek be, utalással azon számtételekre, melyek alatt azon telek a főtelekkönyvben előfordul[4]). A kataszterbeni változásoknak ezen beigtatása az illető helyeken: a kataszter *nyilvánságban* (evidentiában) *tartása*, s alapja minden czélszerűen vitt földadóztatási, telekkönyvrendezési stb. müveleteknek. 3-or A *tulajdonosi* könyv- vagy névjegyzékből, mely a helység stb. birtokosainak betűrendes név-lajstromát tartalmazza; minden egyes név mellé lévén azon szám jegyezve, mely alatt telke a térképen megjelenik, s utalással azon főkönyvi lapszámra, melyen az illető telek közelebbről le van irva.

A község ilyképen elkészitett *telekkönyvéből*[5]), a tételek összefoglalása nyomán, a község határai a különféle telkek térnagysága, s a község kötelékébe tartozó telkek tiszta hozadéka tudatik ki; s ugyan ilykép tovább menve, azaz hasonlag összeadás utján, a községi telekkönyből a kerületnek, a kerületekéiből pedig az egész országnak *telekkönyve* készittethetik.

[1]) „Nach der preussischen Grundsteuerregulirung (mond egy szakember) ist der ermittelte Reinertrag: die Differencz zwischen dem Rohertrag und den Bewirthschaftungskosten.“

[2]) Négy osztálynál azomban többet fölvenni nem tanácsos, mert külömben a munkálat szerfelett bonyolulttá és nehézkessé válik.

[3]) Mindezen utóbb érintett individuális fölvételek *három tényező közremüködésére* alapitandók, jelesül: 1-ör a birtokosnak magának *vallomására*, mely a nyerstermelvényt és a müvelési költségeket deriti ki; 2-or hely- és körülményismerettel biró részre hajthatlan s szakértelmes *bizalmi férfiaknak* s község-tagoknak nyilatkozataira; 3-or hatósági *közegek* munkálatára, mely főleg a vallomások és szaknyilatkozatok ellenórzése, megigazitása, és az *átlag-tételek* kiszámitására irányul. — A becslési müveletek sükeres eszközlésére továbbá minden például *adóhivatali kerület* egy *becslési kerületet* is képezhet; minden kerület számára egy *becslő bizottság* állitandó fel, élén egy tekintélyes állású hatósági személylyel mint elnökkel, s végrehajtó közegül egy szakavatott pénzügyi tisztviselővel, mint becslő-biztossal.

[4]) L *Hock*: Öffent. Abgaben 185. sk. l.

[5]) Néhol ezen változások a főtelekkönyvbe igtattatnak, — de ilyenkor az elősorolt rovatok után minden teleknél egy üres rovat-hely hagyandó.

[6]) *Hock*: Öff. Abg. 181—182. l.

[7]) *Steinnek* nézete szerint a telekadó praktikus kivitelénél legczélszerűbb volna, ha községenként a tagok *önmegadóztatása* (Selbstbesteuerung) vétetnék eszközlőbe, olykép, hogy a községre eső adósomma évenként a birtokosokra szétosztatnék stb. (id. m. 256—260. l.) L. még erről *Hock* id. m. 196. l.

[8]) A katasztrál munkálatok századunk folyamában keresztülvitettek Dániában, Frankhonban, Würtembergben, a Rajnai tartományokban, Hannoverben, Szászországban, Szardiniában, s részben Ausztriában. Nálunk *Magyarországon* a kataszter csak 1853. óta kezdett, még pedig egész általánosságban eszközölt (tehát meglehetősen tökéletlen s felületes becslések alapján) életbeléptettetni. Érdekes történelmi és pénzügystatistikai adat egyébiránt, hogy az *első* szabályszerűbb kataszteri munkálatokkal *hazánkban* a Bánságban I. Lipót király alatt találkozunk, s hogy a III. Károly királyunk alatt a 18-ik század elején *Censimento milanese* czimü nagy munkálat Lombardiában alapjává és példányképévé lett majdnem minden későbbi ez irányban történt intézkedéseknek. *Frankhonban* a kataszteri fölvételek 1807-től 1852-ig tartottak, Ausztriában 1817-ben indittattak meg, de mostanig sincsenek teljesen befejezve, s az erre forditott költség amott 140 emitt 98 millió franknyira becsültetik. L. még *Rau*: Finanz-Wiss. 328. §-a.

68. §.

A jelzálogi terhek be- vagy be nem számithatósága a telek jövedelembe.

A jövedelem-alapra fektetett kataszteri telekadórendszernél egy további fontos kérdés az: „levonható e avagy sem: a telek kitudott tiszta jövedelméből az azon netán fekvő *jelzálogi terhek* és *reáltartozások* kamatlata, úgy hogy csak az ezek összletén túl megmaradó somma tekintessék adókötelesnek!?“ Mire a következő válasz adható[1]):

a) A mi a reáltartozásokat (dologi terheket, milyenek szolgalmak, földesuri követelések a jobbágyok irányában) illeti, ezeknek beszámithatósága (levonása) teljesen igazolt s minden kétségen felül álló, miután általuk a birtokos jövedelme tényleg csökkentetik. A megadóztatást magát tekintve pedig ez legczélszerűbben annál leszen eszközlőbe veendő, a ki ama tartozások *élvezetében* vagyon, vagyis a *jogozottnál*; s olykép történhetik, hogy vagy lefizeti az adós az illető adósommát, s később annyival kevesebbet fizet hitelezőjének; vagy ugy, hogy a reálterhek már a ka-

taszterben leszámittatnak, és a jogozott fél egy külön erre czélzó jövedéki adó alá vettetik.

b) A közönséges *jelzálogi terheket* illetőleg: a beszámithatás kérdése már sokkal vitásabb, s nehezebben megoldható. Azok jelesül a kik a *levonást megakarják engedni*, a következőkre utalnak: a) minden helyes adórendszernek legfőbb elve az lévén, hogy mindenki valódi vagyoni ereje és jövedelme szerint adóztassék meg: a beszámitás lehetlenitése csak igazságtalan adópraegravatióra és egyesek túlterheltetésére szolgáland[2]). b) Az adósságok figyelembe nem vétele annyiban is félszeg, a mennyiben a vállalat kiterjesztését és javitását mintegy bizonyos pénzbüntetéssel illeti; valamint az sem szenved kétséget, hogy a (telekre forditott) adósságok fölvétele folytán elérendő *hozadék-többlet* (Mehrertrag) már a legközelebbi években a kincstárnak javára leszen. c) A levonhatást az is igazolja, hogy külömben a tőkekamat-adót vagy egyszerűen eltörölni vagy legalább is tetemesen megszoritani kellene; hacsak egy és ugyanazon jövedelmet vagy adótárgyat *kétszer* megadóztatni s egyszer a hitelezőnél, s másszor az adósnál terhelni nem akarjuk; — a mi ép oly igazságtalan eljárás volna, mint hogyha a bérbeadott jószágért a telekadót mind a bérlőnél mind a tulajdonosnál követelnők! d) A telekadó *hozadéki* adó és nem *jövedelmi* adó, tehát ez irányban is indokolt a beszámithatás elve; azon érve pedig a levonhatás ellenzőinek, hogy ama évi jelzálogteherrel járó kamatok más egyéb jövedelemből fedezendők s fedezhetők: annyiban helytelen, a mennyiben a földbirtokosoknak *ilyen egyéb jövedelme* nem mindég van, s igy egyenesen tőkéje és törzsvagyona van veszélyeztetve a kiméletlen adó által. e) Az sem alapos ok a beszámithatás ellen, hogy a jó gazda rendszerint többet szerez a kölcsönvett tőkével; mert ez puszta föltevés, melynek ellenkezője is könnyen beállhat, de egyébként sem határzó momentum; végre f) azon állitás, hogy a könnyelmü adósság-csináló előnyben van a beszámithatás rendszere mellett a solid gazda és üzletember felett, szinte téves, mert egyfelől ez föltétlenül nem is mondható, másrészt ily viszonyokra ügyelni az állam sohase köteleztethetik[3]).

Ezen érvekkel szemben, főleg a gyakorlat-emberek[4]), a leszámithatás ellen nyilatkozva arra utalnak, hogy a jelzálogi terhek nem magán a telken hanem a *birtokos személyén* nyugodnak, s a fizetendő kamatok nem a földjáradékot, hanem az általános jövedelmet csökkentik, illetőleg egyéb jövedelemből is fedeztethetnek; másfelől, hogy igen sok esetben semmi benső viszonylat se létezvén a telek és az arra felvett kölcsöntőkék közt, a beszámitás megengedése arra vezetne, hogy az állampénztár szerfelett megrövidittetnék, mert számtalan földbirtokos telkére *üzleti czélokból* tőkéket venne fel, melyeknek jövedelmét eltitkolhatni; vagy *adósságokat költenének*, csakhogy adóterhöket könnyitsek; sőt a nevezett adóssági összegek nem ritkán a telek vételárának maradványa lévén, számbavételök egyenesen meg nem érdemlett *adó-elengedést* képezne[5])!

Miszerint *eredményül* az áll, hogy elvont *tudományos* szempontból a beszámithatás, — a *praxis* szempontjából ellenben a be-nem-számithatás mellett kell szavaznunk; mely utóbbi elvet az is támogatja, hogy a beszámitás tettleges eszközlőbe vétele csakugyan igen sok nehézséggel jár,

s a levonási müvelet a telekadó-rendszert már amugyis eléggé szövevényes jellegén túl még bonyolultabbá változtatná.

[1]) V. ö. *Rau*: F. W. 308—310. és 384—401. §. *Hock:* Öff. Abg. 194—195. l. *Umpfenbach*: F. W. I. 203. sk. l. *Baumstark:* Einkom. Frage p. 29—30. *Roscher:* Grundriss 123—125. l. *Hoffmann:* Tüb. Zeitschrift (1845. foly.) 294. l. *Fentsch:* Bluntschli : St. Lex. III. köt. 352. sk. l. és IV. k. 529. sk. l. *Walcker:* Steuerwesen 120. sk. l. *Vocke:* Tüb. Zeitschrift 1868. foly. 306. l. *Schmoller:* Tüb. Zeitschr. 1863. foly. 70—71. l.

[2]) V. ö. *Walcker:* Steuerw. 121. l.

[3]) Ezen nézetet vallják *Sartorius*, *Hoffmann*, *Vocke*, *Baumstark*, *Umpfenbach*, *Schmoller*, *Walcker*, s mások.

[4]) S majdnem valamennyi *törvényhozások*, még az oly tökéletes uj *porosz* telekadó-rendszerben is.

[5]) V. ö. *Hock*: Öff. Abg. 194—195. l.

69. §.

A telek-jövedelemnél alkalmazandó adóláb vagy százalék nagysága.

Arra nézve, hogy „*mekkora lehet azon rész*, illetőleg százalék-összeg, mely a földbirtokosok *telekjövedelméből adó utján* igénybe vétethetik," a következők tartandók szem előtt: a) Tekintettel az adó-elmélet általános tanaiban kifejtettekre: absolut, minden nép- és országra egyaránt alkalmazható és helyes elv e részben fel nem állítható, s bizonyos csak annyi b) hogy mig alacsony müveltségü (agricol) államokban a telekadó majdnem az egyedüli bőségesb forrást képző bevételnem, magasb fejlettségű ipari és kereskedelmi státusokban az adó-láb a földjövedelem tektb. kisebb lehet, mert számos egyéb adótárgyak és források állnak rendelkezésre. c) A földbirtok bizonyos határig könnyen s minden veszély nélkül megbirja az adót, sőt igen igazságos, hogy azon osztályja a társadalomnak, mely a nemzeti talap birtokában vagyon, s e mellett egy értékében és jövedelmezőségében (rendszerint) folyton emelkedő tényezőt nevez tulajdonául: jelentékenyebb összeggel járuljon az államszükségletek fedezéséhez. d) Nem szabad azomban a telekadónak sohase akkorának lenni, a mely a földjáradék igen nagy részét, például felét vagy egy harmadát, elnyelné, mert ez müvelés alatt álló telkek elhagyására, javitások fenn akadására, a belterjesb s tökélyesb müvelésmód meghonosulásának nehezitésére vezetne stb. És pedig annál inkább, mivel a földbirtokosok adójukat más osztályokra tolni nem egy könnyen képesek. e) Kétségtelen az, hogy a telekadó ugyanazon mérvű adólábja és összege annál terhesebb az adózóra nézve mennél ritkább, és annál enyhébb, mennél sürübb az országban a népesség, stb. f) Nagyobb lehet a telekadó ott, a hol külön mezőgazdasági *iparadó* nem létezik, s a földesurra kivetett adó lényegileg csak annak járadéki bevételeit érinti[1]).

Azon további kérdést illetőleg, vajjon a földjövedelemre vetett *adószázalék az egész országban mindenütt ugyanaz legyen-e*, vagy sem [2]), azt felelhetni, hogy az elvont igazságosság és az egyenlékenység valamint a nyerstermékek tekintetébeni viszonyos szabad verseny biztositása szempontjából az *egyformaságot* kell indokoltnak tartanunk. Tagadhatlan egyébiránt, hogy oly államokban hol a telekadó már valamivel súlyosb, azon

vidéken, hol a forgalom nehézkes és a tőke ritka, ugyanazon adóláb jóval súlyosb leend, mint élénk forgalmú s tőkebőségben-lévő vidékeken; továbbá, hogy az üzleti mód különbfélesége, az itt ott divatozó *adópotlékok* (Steuerzuschläge), s a *kataszteri* munkálatnak belső (sokszor elkerülhetetlen) hiányai, némely szakember véleménye szerint, méltányos figyelembevételét egyes kerületeknek vagy vidékeknek tanácslatosnak tüntetik fel.

Hogy a telekadó kivetésénél egyes tulajdonosok földbirtokának különös meliorátiók és befektetések által eszközlött *érték-növekedése* tekintetbe lesz-e vehető vagy sem: azt válaszolhatni, miszerint szoros igazságossági szempontból véve ez szükséges és indokolt volna; czélszerüségi tekintetekből azomban tanácslatos leszen mégis: nehány adómentes évet engedni, hogy ily uton is a mezei ipar tökélyesbitése előmozditassék.

Adóelengedésnek a földbirtokosnál hely adandó akkor, hogyha annak megtagadása által a tőke veszélyeztetnék, s oly súlyos károsodás érte a tulajdonost, mely illető jövedelmének megsemmisülését (egészben vagy jórészben) okozta[3]). — *Adómentessség csak* közczélokra rendelt helyekre, továbbá hasznavehetlen földre, utak, temetők, stb.-re terjesztendő ki; de sohase korona- vagy államjavakra, melyeknek mentessé tétele a státusháztartás átnézhetőségét neheziti s közgazdaságilag is helytelen hatásu lehet. — A mi pedig végre a *községek* egyetemleges *szavatosságát* a telekadói összegekre nézve illeti, ez nagy terheltetés nélkül csak ott vitethetik ki, hol az adók csekélyek, a község anyagilag kedvező helyzetben vagyon, s az adóbeszedés egy jómódu vállalkozónak engedtethetik át[4]).

[1]) Általában véve, kitünö gyakorlati emberek épúgy mint theoretikusok szerént a földadónak 10 %-nél többet a tiszta jövedelemből elnyelni nem szabad. (Frankhonban, Hock szerint 8, Angliában 3, Ausztriában a pótlékok nélkül 6 – 7 %.)

[2]) V. ö. *Hock*: Öff. Abg. 191. sk. l.

[3]) *Frankhonban* oly földbirtokos, ki a telkére vetett adót szerfelett súlyosnak tartja, ugy hogy mellette fenn nem állhat, telkét az államra vagy a községre egyezményileg megállapitott örök áron át is engedheti. L. Loi du 3. brumaire An VII. Art. 66.

[4]) *Hock* id. munk 196 – 197. l.

70. §.

A telekjövedelmi kataszter hiányai s az e körüli ellenvetések czáfolata[1]).

A jövedelem-kataszterre épitett telekadó rendszere, legujabb időben, ugyen-e kataszternek hiányai miatt, megtámadtatott, s súlyos panaszoknak képezte tárgyát.

Jelesül az mondatván: a) A kataszterre fektetett telekadórendszer szerfelett költséges; alapjának a kataszternek létrehozása roppant fáradságba és munkába kerül[2]); s e mellett annyiban sem felelő meg a tudomány és élet magasb igényeinek, a mennyiben az ilymódon eszközlött becslési munkálatok eredményei mindég ingatagok lesznek, s szilárd, s igazságos adókivetési bázist nem nyujthatnak. b) Nagy és félreismerhetlen hátránya a kataszternek az *aránytalanság* és *egyenlőtlenség*,

melyre az külömböző hely, vidék s kerület közt vezet; valamint az, hogy a neki alapul szolgáló viszonyok szünetlen változásánál fogva, *merev változatlanságában*, a körülményekhez kellően simuló, tehát biztos és igazságos adóztatási sinórmértéket nem képezhet[3]).

E panaszok nem egészen alaptalanok ugyan, de igen sokat vesztenek nyomatékukból, hogyha arra ügyelünk: a) hogy a kataszter nem egyedül adóztatási czéllal biró, hanem más, főfontosságú adminisztrativ, igazságügyi, s hadászati érdekek előmozdítására is szükségelt munkálat, mely az előállitására forditott időt, fáradságot és költséget nagyon is megérdemli és visszapótolja. (Hogyan is lehetne, például, kataszteri munkálatok nélkül az állam területviszonyainak s népessége számerejének tüzetes ismeretére eljutni, az egyéni földbirtokosjog meghatározása- és biztositását eszközölni, a birtokállapotok a gazdasági s üzleti rendszereket helyesen megitélni, jó jelzálogi és telekkönyvi szervezetet meghonositani, a mezőgazdasági statisztikát megalkotni; vagyon- s hitelbiztositási intézkedéseket létesiteni)[4]). Eltekintve attól, hogy a kataszter-készitési müveletnek nagy, de, mint látjuk igenis productiv költségei csak egyszer fordulnak elő, a további fölvételek, megigazitások stb. pedig igen csekély kiadást okoznak. b) Azon vádat, hogy a kataszter kellő biztosságú alapot nem nyujt, avval erőtlenithetni meg, hogy a jól foganatositott e részbeli munkálatok még mindég a legtöbb bizalmat érdemlő támaszpontot szolgáltatják; valamely adónemet pedig azért mivel teljesen megnyugtató eredményre nem vezet, elvetni, annyi volna mint minden direkt adónem felett pálczát törni, miután egyiksem éri el czélját (vagyis érinti a tiszta jövedelmet) ugy a mint az eszményileg óhajtandó. d) Az *egyenlőtlenséget* illetőleg emelt panasz szintén nem döntő nyomatékú, miután a becslés mindenütt *a sajátlagos helyi körülmények* alapján történik, s e mellett az e tekintetben előfordulható hibák könnyen elkerülhetők az által, hogyha a kataszteri munkálat lehetőleg azon egy időben foganatosittatik, s az eljáró közegek (illetőleg bizottságok) minél tökélyetesb s kimeritőbb utasitásokkal láttatnak el. e) Figyelembe veendő végre az, hogy az egyszer jól elkészült kataszter hasznavehetősége *állandó*, s nem szünik meg, a mennyiben az általános alapokon az időként szükségessé váló *módositások*, kiegészitések nehézség nélkül történhetnek meg; s különösen a helyesen keresztülvitt *községek-szerinti* adókivetés a nagyon is merev katasztrál-adóformát hajlékonyabbá, s a változó viszonyokkal megegyezőleg módosithatóvá teszi.

E mellett szem előtt tartandó az, hogy a *földadó-kataszteri* rendszer egészben véve mind pénzügyi mind közigazgatási és közgazdasági tektbn nagy *haladást* jelez századunkban; a mennyiben csak ez alapon állittathatott fel szilárd adóegység, hozattatott vissza biztos alapra az adóképesség mérve, nyerettethetett biztosb alap a földhitelügy, a statisztika, az administratió, és törvénykezés sok fontos érdekének biztositására; a mellett, hogy korunk szabadsági és demarchiai iránylatai egyik legjogosultabbja s legáldásosbikának: az *általános adókötelezettségi egyenlőségnek* is utjait egyengette.

Megannyi érvek annak igazolására, hogy a jövedelmi kataszterre alapitott *telekadó* rendszere a helyes adópolitika követeléseinek megfelelő,

s mint azonnal látni fogjuk, azon adóforma, mely a földbirtokosokra irányuló minden egyébb megadóztatási módok felett tagadhatlanul elsőbbséggel bir s legkönnyebben igazolható.

[1]) V. ö. *Rau*: Fin.-Wiss. 329. sk. §-sok, igen becses részlettel; *Stein:* Fin. W. *Hock:* Öff. Abg. 188. sk. l. *Höfken:* Steuerreform 164—198. l.

[2]) Gyakran megujitandó, sőt annyiban valódi Penelopeféle munka, hogy mikor végére jutott az állam, — elejéről ismét megkezdendő.

[3]) A kataszter és kataszteri földadó ellen nyilatkoznak egyebek közt *Sartorius:* Über die gleiche Besteuerung (1821) 61. sk. l. *Kries:* Regulirung der Grundsteuer in Preussen (1855) általában, *Höfken:* Steuerreform (1864) 164—198. l. *N.* Die direkten Steuern in Oesterreich (1860). 62 sk. l. 123. sk. l. a nagy franczia szakember *Audiffret* (System financier de la France I. 31.) s legujabban *Walcker* (Steuerw. 125 stb. és 170. sk. l.) meg az *orosz* adóreform-bizotmány. Mig ellenben *Rau*, *Hock*, *Stein*, *Umpfenbach*, stb. egyenesen mellette szállnak sikra, s köztük még I-ső *Napoleon* is tekintélyes állást foglal el, a franczia államtanácsban tett nyilatkozataival. L. *Bresson:* Histoire des finances II. 246. l.

[4]) Ha (mond egy szakember) idővel változás tapasztaltatik a telek jövedelmezőségében, még a kataszter haszonvehetlenné nem lesz, mert nem szükséges, hogy annak becslési számtételei ép a *bizonyos* időbeni jövedelmet fejezzék ki, hanem csak az, hogy ama tételek egymásközt a tiszta jövedelemmel arányban álljanak. Tudván például a *kataszter* készitésekori és a jelenleges jövedelem köztti arányt, az adóláb akként változtatható meg, hogy az a mostani jövedelmet ugyanazon arányban érje, mint az előbbeni vagyis eredetileg fölvett jövedelmet érte.

71. §.

A telekadó a jószág forgalmi értéke és a bér-összegek alapján[1]).

A jövedelmi kataszter ellenzői a telekadó kivetésének helyesb s megfelőbb módjának azt tartják, a hol a telek vételára (forgalmi értéke), — vagy a bérleti somma vétetik az adó-meghatározás alapjául. E felfogás szerint a *telek-ár* úgy tekintetik, mint az illető telek hozadékának (jövedelmének) *tőkésitvénye*, a vevő (és a bérlő) pedig úgy, mint a ki rendszerint annyit ád a jószágért (illetőleg annak használhatásáért) a mennyi az általa kiszámitott *földjáradék tőke-értékének* megfelel[2]).

Az érték- és bérletösszegi alapra fektetett telekadó *gyakorlati kivitelét*[3]) illetőleg, ez adóforma pártolói ezeket hozzák fel[4]): a) A vételárak és a bérlet-dijak telekkönyvek s szerződési okmányok stb. alapján sokkal könnyebben s gyorsabban lévén beszerezhetők mint a jövedelemkataszteri adatok, a földadó *ezen* rendszere jóval olcsóbban és kevesebb nehézséggel leend meghonositható. b) Az érték szerinti megadóztatás sokkal *egyszerűbb* s *átlátszóbb*, sőt a tiszta jövedelmet s az adóképességet magát is biztosban találó; a mennyiben a telek-árak rendszerint hason arányban állanak magukközt mint a telkek tiszta jövedelme; a forgalmi érték az egész birtok valódi jelentőségét tökélyesen fejezi ki; s az adó tényleges kiszabása mindenkor csak a helyi viszonyok tüzetes és közvetlen figyelembevételére alapittatik. c) Igazolja e rendszert az is, hogy a telkek nyers és tiszta hozadékának parczellánként való mesterséges kiszámitása (még pedig elvont átlag-tételek szerint) az adó-*arányosságot* és *egyenlékenységet*

soha se biztositja, sőt (kivált nagyobb terjedelmű államokban) egyenesen sértő adófelosztást von maga után. Mig ellenben az érték- és bérletrendszer oly mérszabályt nyujt, a mely igen könnyen megfogható, külső, s tárgylagos ismerjelekben nyilatkozik, hosszas vizsgálódásokat kikerülhetővé teszen, s főleg az *egyenlékenység* nagy elvének is megfelelőbb eredményekre vezet. d) Bizonyos végre, hogy e rendszer több államban, jelesül pedig Badenben, az Amerikai Unió némely országaiban, Nápoly- és Siciliában, jó eredménynyel vétetett alkalmazásba, s hogy az ez alapon tett tapasztalatok legkevesebbé sem jogositnak fel annak elvetése vagy kárboztatására.

Ez érveléssel szemben a jövedelem-kataszteri rendszer védelmezői[5]) a következőkre utalnak: a) A vételár és a bérletdij nem hű kifejezése sem egyes jószágoknál sem nagyobb csoportokbani adásvevéseknél a tiszta jövedelemnek; mert mind az egyik mind a másik igen gyakran más tekintetek és tényezőktől függ, például *egyéni előszeretettől*, a jószág szabadabb vagy megkötött állapotától, helyi viszonyoktól, a *versenyzés* mérvétől, s a telek-árakra időnkint befolyó kedvező vagy kedvezőtlen gazd. conjunkturáktól; úgy hogy az adókivetés alapja állandónak és biztosnak épen nem nevezhető. — b) Egyenlőtlenség és aránytalanságok ezen rendszer mellett sem kerültethetnek ki, a mennyiben adásvevés vagy bérlet tárgyát még soha vagy régóta nem képezett telkek mindég önkényleg fognak megadóztatni ez alapon, mert biztos támaszpont nélkül történő becslések szolgálandnak kiindulási pontul; s másfelől az ezen rendszer mellett szükséges munkálatok sem kevésbé szövevényesek mint a jövedelmi kataszternél. — c) A *értéknek* kitudása a *hozadéké* helyett kétségtelenül kerülő ut, mert okszerüleg nem lehet más czélja, mint a helyes megadóztatás érdekében ép az értékből a tiszta-jövedelmet felismerni; másfelől, nagy hiánya az értékkataszternek az, hogy a telek-érték korántsem változik egyforma arányban a tiszta jövedelemmel, s különösen azért igen ingatag nagyság (ingatagabb a hosszabb időkön át egyforma átlagos jövedelemnél) mivel az uralkodó országos kamatlábtól sőt a mezei gazdaságban elhelyzett tőkék kamatlábának más foglalkozásnemekben beruházott tőkék kamatlábához való viszonyától is függ, a mely pedig nagyon is ingadozó és változékony. — d) Ellene szól az értékkataszternek az is, hogy kis jószágoknak az ezekre irányuló nagyobb keresletnél fogva rendszerint nagyobb értéke, illetőleg ára szokott lenni, mint nagyobb terjedelmü jószágoknak, és igy az egyenlékeny adókiszabás elve könnyen megsértethetik, sőt a kisbirtok mérvei szerint becselt közép és nagy-jószágok aránytalan terheltetése mintegy rendszeresittetnék. — e) Az értékkataszterrel való kisérletek mindekkoráig *nagy* mérvben seholsem vétettek eszközlőbe, Ausztriában az 1859—61-ki években ez alapon meginditott tervezetek csakhamar félretétettek, valamint az is kétségtelen, hogy az érték-adórendszernél sem volnának bizonyos katasztrál-munkálatok nélkülözhetők, melyek időt és pénzt jelentékeny mérvben vennének igénybe[6]).

Mindezek nyomán azt mondhatni, hogy az értékkataszteri rendszer *hiányai nagyobbak mint előnyei*; hogy némi eredménynyel csak magas fejlettségü országokban, a hol a vagyonosság nagyobb, a tőkék elhelyzése biztos és helyesen megoszlott, s a telkek adásvevése semminemü megszori-

tásnak sincs alávetve, tehát az ár a valódi jövedelemnek legmegfelelőbb leszen, — volna behozható; igazi jelentősége pedig abban áll, hogy a jövedelemkataszteri rendszer legjobb *segédszerét*, kiegészitő elemét s *correktivumát* képezi, melyre a becslési munkálatokban mindenkor kellő súly lesz helyezendő[7-9]).

[1]) V. ö. *Malchus:* Hb. I. 44. §. *Rau:* F. W. 320—325. §. *Höfken:* Die Reform der dir. Besteuerung (1860) 18—23. l. és 123. sk. l. *Kries:* Vorschläge zur Regelung der Grundsteuer in Preussen (1855) 68—138. l. *Stein:* F. W. 242. sk. l. *Wirth:* Nat. Oek. II. 417. sk. l. *D. V. Schrift*, 1860. 3-ik füz. Steuerreform stb. 164—195. *Hock:* Öffentl. Abg. 126. sköv. 169. sk. l. s hazánkra nézve *Korizmics:* Gazdasági levelek (1867) 61. sköv. l. *Keleti:* A telekadó és a kataszter (1868) 184. sk. l. *György Endre:* „Uj Nemzedék" cz folyóirat III-ik füzetében.

[2]) L. még. *Stein:* F. W. 252—253. l.

[3]) Melynek egyik alap-müvelete abban áll, hogy oly telkeknél, melyek bizonyos idő lefolyása alatt (p. o. az utolsó 30 év folytában) többször kerültek eladás alá: *a külömbféle árakból átlag-ár* képeztetik; — olyanoknál pedig, melyeknek vételára nem tudható ki, vagy melyek adás-vevés tárgyát még nem képezték, a *hasonló telkek* vételára vétetik alapul.

[4]) Ezek közé tartoznak *Sartorius*, *Malchus*, *Sensburg*, *Wirth Miksa*, *Audiffret*, *Höfken*, *Kries*, hazánkban némileg *György* (id. értekezésében) *Mudrony* Soma (Anyagi érdekeink cz. lap 1870. évi 24-ik számában); Oroszországban *Walcker*, és az orosz adóreformi bizottság. Az érvelés legkimeritőbben *Kries*, *Höfken* és a Die Reform d. direkten Steuern cz. m. szerzőjénél.

[5]) Névszerint *Rau*, *Hock*, *Stein*, *Umpfenbach*, hazánkban *Korizmics* (id. értek.) *Keleti* (id. ért. 196. sk. l.) és a miniszteri Enquête-bizottság 1868/70-ben.

[6]) L. *Hock:* id. h. 183—184. l. *Korizmics* Gazd. level. 63—64. l.

[7]) Egy a két rendszer közt némileg közvetitő inditványt közöl *Altratter:* Zur Lösung der Steuerreformfrage (1865), cz. m. melyet ismertet *Keleti:* Telekadó cz. müv. 189. sk. l.

[8]) Ez elv egyik elsőrangú képviselője nagy államgazdánk *Lónyay Menyhért.*

[9]) L. még *Royer* k. a. Théorie de l'Impôt II. köt. 67. sk. l.

72. §.

A telekadó megváltása rendszere.

Ujabb időkben találkozhatni itt ott azon nézettel is, hogy a leghelyesb adórendszer az volna, a melyben a *földadó megváltása* engedtetvén meg[1]), ez adónem egészen mellőztetnék. — Támogatásául e felfogásnak arra utalnak az illetők, hogy a telekadó lényegileg nem is adó, hanem inkább az államnak a magánosok *földbirtokán fekvő tulajdonosi tőkerésze*, úgy hogy az adót tulajdonkép csak az első birtokos viseli, de a többiek már nem, mert a telken fekvő *adót tőkésitve* vevén fel, ugyanennyivel kevesebbet adtak a jószágért a megvásárlásnál. Ennek folytán legczélszerűbbnek látszik (olyképen mint az a jobbágytelkeken nyugvó földesuri tartozások tekintetében történt) megengedni, hogy a földbirtokosok adójukat az adó nagyságának megfelelő tőkével megválthassák; minek az az előnye volna, hogy egyike a legköltségesb adónemnek végképen mellőztethetnék; a birtokos osztály sok zaklatás- és háborgatástól megmenekednék; s azonkivül a státus egyszerre igen jelentékeny pénz-erőknek jutna birtokába, melyekkel terhes adósságait törleszthetné.

Első pillantásra ez inditvány igen tetszetős, de közelebbről vizsgálva, alig helyeselhető, habár Angliában bizonyos tektben. keresztül is vitetett, s meleg szószóllókra talál. Igy jelesül: Eltekintve az e rendszer által föltételezett nagy és visszás hatásúvá válható financzmüvelet rendkivüli nehézségeitől, a megváltás a telekadót *jellegéből kivetkezteti*, s egészen félszeg alapra állitja. A telekadó ugyanis *nem állami tőkerész*, hanem *adó*, vagyis oly bevételforrás, melynek rendeltetése, hogy a jövedelem emelkedésével változzék, illetőleg fokoztathassék. Már pedig a megváltási rendszer e viszonyt felforgatja, mert előbb az adóból *tőkét* csinál, s azután az állami adóztatásjogot tárgyilag változtathatlannak tekinti, holott épen nem az, mert a szükséglet mérve és a jövedelem arányai szerint neki is változnia kell. — De azért sem javalható továbbá a megváltás, mert helytelen eljárásnak tünnék fel, hogyha a státus egy egész osztályt megadózatlanul hagyna, s egy oly biztos rendesen s bőven jövedelmező, s a szükséglettel is könnyebben arányba helyezhető forrásról, mint a földadó, örökre lemondana; eltekintve attól, hogy a megváltáskor beálló *pénzértéki hullámzások* alatt is sokat szenvedne az állam s az egész közgazdaság. — A megváltás megengedésével továbbá a státus minden időkre lemondana arról, hogy a földesurak jövedelmét érintő adót a növekedő földjáradékkal arányban közérdek, parancsolta módon fokozhassa. — Végre igen kérdéses, vajjon a megváltásból befolyó összegek csakugyan államadósságok törlesztésére fordittatnának-e; másfelől, kétségtelen, miszerint egyszer a megváltás *feledékenységbe* is mehetne, s a birtokos osztály ismét valami ürügy alatt a közterhekbeni részvételre szorittatnék. Mihez az is járul, hogy a megváltási müvelet rögtönös keresztülvitele a földesuri osztályra annyiban felette súlyossá válhatnék, hogy a felveendő *tőkét módfelett megdrágitaná*[2]), — vagy a mennyiben ez utóbbi sok más productiv beruházástól elvonatnék, az összes nemzetgazdaság sujtatnék[3]).

[1]) Ez elvet vallja kiválólag a hires berlini államgazda és statistikus *Hoffmann* (Lehre von den Steuern czimü művében), s practikus foganatbavételt ért *Angliában*, a hol tudniillik a régi telekadó (*Landtax*) ily módon megszüntettetvén, continentál értelemben állami földadó nem létezik, hanem igen mérsékelt telek-jövedelem-adó. l *Höfken:* Steuerreform 186. l.

[2]) Mekkora tőkeösszeg volna például szükséges, hogyha Ausztria vagy Németország valamennyi földbirtokosai egyszerre akarnák e finánczmüveletet keresztülvinni.

[3]) L. még *Stein:* F. W. 252—254. l.

73. §.

Állandó vagy változó telekadó.

A jövedelemkataszter rendszerénél felmerülő azon kérdés, állandó vagy változó legyen e a telekadó, a következő módon oldathatik meg:

Az adók bizonyos határig való stabilitása, s igy a földadónak is, ily tekintetbeni állandósága minden kétségen felüli követelménye a helyes adópolitikának. Nem következik azonban innen, hogy a telekadó *absolute változhatlan* legyen, a mint azt némelyek[1]) azon okból ohajtják, mert nézetök szerint: a) a telekadó csak az első tulajdonost éri, a többiek által (l. az

előbbeni §-okat) pedig már nem éreztetik; b) ott hol a jószág ugyanazon tulajdonos kezében megmarad, az adó megváltóztatása (például emelése) a telekjövedelmet s igy a tőkeértéket is csökkenti; c) a státus a földbirtokosokat minden javitástól visszariasztja, ha a földjövedelem növekedtével a telekadót felemeli. — Ez érvelés ugyanis alaptalan. Mert

aa) Eltekintve az a) betű alatt mondottaktól, melyek már fentebb meg voltak czáfolva, kétségtelen, hogy a különböző telkekbőli jövedelem az idők folytán változik, s ezt az igazságos adópolitika figyelmen kivül nem hagyhatja; nem is érintve azt, hogy az adókivetés nem a mindenkori tulajdonos által adott vételárra, hanem a telek tiszta-jövedelmére alapittatik.

bb) Hibás föltevés az, hogy az adófelemelés szükségkép csökkenti a telek tőke értékét, mert ez csak ott s ekkor is csak átmenetesen fordulhat elő, hol az állam: növekedett közszükségletei miatt érezhetőleg emelte fel az adót; ott ellenben, hol az emelkedett jövedelem folytán történt az emelés, legkevésbbé sem, mert a szaporodott jövedelem a tőkeértéket is fokozza[2]).

cc) a c) alatt érintetteket illetőleg, ezek csak akkor állanának, hogyha a státus oly magasra csigázná a telekadót, hogy a javitások *egész* eredménye elnyeletnék; — végre

dd) Figyelembe veendő az, hogy az *állam-szükségletnek* változása is föltételezi az adó illő mozgékonyságát, vagyis azt, hogy a földadó nagysága a közkiadások kisebb vagy nagyobb mérvéhez mindenkor lehetőleg könnyen legyen alkalmaztatható[3]).

[1]) Például *Craigh*, *Murhard*, *Sartorius*, *Hogendorp*, *Thünen*, *M'Culloch*, *Bergius*, *Passy*, *Parieu*.

[2]) V. ö. *Stuart Mill:* Political Economy V. k. 2—3. fejez. és *Thünen:* Isolirter Staat 340—352. l.

[3]) V. ö. még *Rau*: F. W. 314—316. §. *Stein* F. W. 255—256. l. *Joseph Garnier:* Traité des fin. 115—117. l. mely utóbbi azt mondja „La fixité de l' Impôt foncier ne s'accorde pas avec le principe de justice, qui veut un impôt proportionnel et s 'accroissant comme le revenu de la terre.“

74. §.

A telekadó a nyers-hozadék, és a térfogat nagysága alapján.

A földadó *egyszerűsitése* tekintetéből némely, kivált régibb, szakember azt inditványozza, hogy a telkek a jószág *nyers hozadéka* szerint adóztassanak meg, vagy pedig a birtok puszta *térfogata* (Flächenraum) vétesék a kimérendő adónak alapjául[1]). Minek közelebbi indokolására azt hozzák fel, hogy ily módon a kataszteri fölvételek bonyodalmas, időt rabló, s nagy költséggel járó müvelete szükségtelenné válik, az aránytalanságok s egyenlőtlenségek e rendszer mellett sem lesznek nagyobbak mint a másik mellett; s a történelem tanusága szerint több állam ezen adóztatási módot igen jó eredménynyel alkalmazta háztartásában. — Ezen felfogás azonban félszeg és visszás következésekre vezető. Jelesen azért, mivel általában minden telekadóztatási mód helytelen, mely nem a valódi jövedelem és

haszon bázisára fektettetik; s mivel külömböző telkek *nyers* hozadéka igen gyakran egészen külömböző *tiszta* hozadékot ád. Másrészt azon oknál fogva, mivel a jószág térfogata, vagy a nyers terméksomma korántsem helyes kifejezése az ugynev. természetes jövedelem-képességnek, s a különböző helyek s vidékek gazdasági állapotai, pénz- és árviszonyai müvelési rendszere, bér- és szállitási dijainak számba nem vétele szükségkép a legigazságtalanabb s legnyomasztóbb adó egyenlőtlenségeket és adóprägravátiókat szüli. Valamint az sem kétséges, hogy az itt szóban lévő rendszer *alacsony müveltségű államokban* csak annyiban volt fenntartható, a mennyiben az adótétel igen mérsékelt s majdnem változatlan vala, és igy az egyenlőtlen terheltetés kevésbé éreztetett.

A legerősebb érv ez adóztatási mód ellen végre az, hogy (mint részben az eddig mondottakból is kitetszik) a nyershozadék *nagyobb hányada* mellett, mely a telek gyümölcshozó állagában, az arra forditott tőkében s készpénzbeli költségekben áll, s melyet a nyershozadék 65—85 százalékára számithatni, mindig felette nagy lesz a veszély, hogy az adó egyenesen a tőkét támadandja meg, tehát maga az adóalap rontatik le, vagy legalább csorbittatik[2]).

[1]) V. ö. *Rau:* F. W. 327. §. és *Hock:* Öff. Abg. 179. l. *Pfeiffer:* Staatseinnahmen II. 159. sk. l.

[2]) *Hock*: id. m. 179. l.

75. §.

A physiocraták és a communisták nézete a telekadóról.

A telekadó eltörlését hangsúlyozó némely ujabb szakemberrel egyenes ellentétben a *physiocraták* iskolájával találkozunk, a mely minden *egyéb* adó mellőzésével az *egy általános telekadó* behozatalát javasolják. És pedig a következő érvekkel: a) A népek gazdaságában egyedül a földipar lévén productiv foglalkozásnem és jövedelemforrás, az igazság azt követeli, hogy minden adó csak is erre irányuljon, minden adóterhet a földbirtokosok viseljenek. b) Nem lesz azonban e teher igen érzékeny azért, mivel a földbirtokosok által előállitott termelvények (gabona, tápszerek stb.) mindenkire föltétlen szükségességü árutárgyat képezvén, oly *magas áron* fognak mindég értékesittethetni, hogy egyidejüleg az árban a földbirtokos által fizetett adó is meg leend téritve. c) Ezen általános egy-telekadó nemcsak kiválón egyszerű, könnyen foganatbavehető, olcsó, s kevés hiv. közegeket igénylő adó, hanem olyan is, mely igen biztos és állandó, valamint könnyen érinthető bevételforrást képezend; d) végre egyenlékeny és igazságos is lenne ez adó annyiban, hogy rendszerint mindenki vagyonához arányban járul fogyasztásával ez adóhoz.

Ezen lényegében és folyományaiban egyaránt *hibás nézet* megigazitására a következők szolgálhatnak:

Alaptalan azon föltevés, hogy csak a földipar produktiv s jövedelmetadó; mert (a nemzetgazdaságtanban kifejtettek szerint) ugyanezt a

iipar, a kereskedés, a személyes szolgálatok stb. felől is mondhatni; me-
k tehát ép ugy megadóztatandók mint a mezei gazdaság. — Félszeg
vábbá azon nézet, hogy a földbirtokosok termékeik árába az adót beszá-
thatják, miután a javak és termelvények ára a piaczon nem a termelők-
, hanem a kereslet és kinálat közti viszonytól, a verseny és az általános
galom alakulásától függ; s e mellett a külföldről való gabonabehozatal
abadsága (melyet pedig ép maguk a physiocraták követelnek hangosan)
egyenesen kizárja a lehetőséget, hogy a termelők határozólag befoly-
ssanak az árakra, sőt megcsökkentvén az utóbbiakat, oda vezethetne,
gy az egész adóteher magukon a földbirtokosokon maradna; úgy hogy
egy-telekadó a legnyomasztóbb s legigazságtalanabb adóvá válnék[1]).

Némi eszmerokonságban a physiocraták rendszerével áll továbbá
on nézet, mely a *communisták* iskolájában uralkodik a telekadót illető-
. Szerinte, s különösen egyik legfényesb képviselője *Proudhon*[2]) szerint
yanis annak folytán, hogy (a földbirtokosok jövedelme, az az) a földjá-
dék (a Communisták felfogásában) minden fáradság munka és érdem
lkül nyert *monopol-jövedelmet* képez, mely a társadalom többi osztályaira
ette súlyosan nehezedik, s egyenes igazságtalanságot foglal magában: az
ész földjáradék az állam által volna lefoglalandó, úgy hogy a földbirto-
s osztály a maga foglalkozásából tulajdonkép csak a vállalkozói nyere-
gre lenne utalva. — Azonban e nézet sem állja ki a szigorúbb birálatot,
rt a földnek mint tőkének, s jövedelemforrásnak helytelen felfogására
n alapitva; a járadék természetét és jelentőségét hibásan magyarázza; s
bbé kevesbé oda czéloz, hogy az egyéni földbirtokot s telektulajdont a
zgazdaság és igazságosság érdekeivel összenem férő s megegyeztethet-
intézményként tüntesse fel; és igy következtetéseiben odavezet, hogy
vényrejutása mellett az egész fennálló birtok- és társadalomrend
pjaiban megingattatnék. Lásd még az I-ső kötet 46. 52. 90—100.
jait)[3]).

[1]) Nem is érintve, hogy ez adó annyiban is felette igazságtalan és helytelen
na, hogy a polgárokat egyedül fogyasztásuk még pedig elsőrendű életszükségle-
re irányuló, tehát nem is szabadon megszorithető fogyasztásuk szerint adóz-
ná meg.

[2]) L. *Qu'est ce que la Propriété*, — *és Theorie de l' Impôt* cz. munkáját. Nem
konság a felfogásban, *Arndnál* (Die Naturgemässe Steuer 1852), *James Millnél* (Pol.
on. 1824.) *Cherbulier*-nél (Riche et pauvre cz. szellemdús könyvében 1840) stb. Leg-
bban *Stuart Mill* is azt mondá: hogy a fiskus az *összes* telekjáradékra birjon
nynyel.

[3]) L. még *Garnier*: Traité des Finances IX-ik fej. általában.

76. §.

Bérbe-adott telkek megadóztatása; és a földbirtokosok iparadója.

Oly jószágoknak, a melyek kibérelve vannak, megadóztatása, kétfé-
kép történhetik. Vagy ugyanis olyképen, hogy az adó egyenesen a *bér-*
vétetik meg, a ki azután a földbirtokosnak fizetendő bérletdijba be-
úmitja, illetőleg onnan levonja; vagy pedig úgy, hogy a kataszterben

fölvett jövedelem szerint a telektulajdonostól magától követeltetik az adó, a bérlőre pedig az ugynev. *ipari adó* (Gewerbs-Steuer) vettetik, mely tulajdonkép nem más mint vállalkozói nyereségének megadóztatása[1]).

Azon (itt nagy fontossággal biró) kérdést illetőleg, *„vajjon a földbirtokosok alávettessenek-e az ipari adónak is, vagy sem!?“* a következő választ adhatni[2]):

A hol a földadó a tökélyesen kipuhatolt valódi telekjáradékra vettetett ki, tehát a tiszta földjövedelem fölvételekor az *üzleti tőke* és a *vállalkozói nyereség* a brutto jövedelemből levonandó termelési költségekbe beleszámittaték, illetőleg adómentes maradt: ott a telekbirtokos iparadó czimen való megadóztatása elvileg igazolt és kifogástalan, sőt több országban tettleg meg is történik[3]). Ott azonban, a hol a telekadó nem csekély, vagy a birtokosnak jelzálogi adóssága kamatainak beszámitása nem engeddetik meg, a nevezett adó kivetése alig volna helyeselhető[4]).

Nem részesithetők e kedvezményben azonban a *haszon-bérlők*, a kik *egyébként* egészen adómentesek maradnának, miután ép üzleti tőkéjök és vállalkozói jövedelmük az, a mi az ipar-adó tárgyát, illetőleg forrását képezi. — Megjegyezvén, miszerint: a) a haszonbérlőnek csak a bérösszeg és az üzleti költségeken tul megmaradó valódi jövedelme vettethetik adó alá; s hogy e jövedelem meghatározásánál egyfelől a fizetett haszonbér, másfelől a vidéken szokásos jószágbérlési verseny s a bérlő barom- s fuvarszerállománya veendők alapul; b) azt, hogy oly bérlőnél, a ki kölcsönvett tőkével viszi az üzletet, és a telektulajdonos *fundus instructusá*-val működik, az adó kivetésénél méltányos figyelmbevételt igényelhet, nehogy az adó szerfelett súlyosan nehezédjék reá.

[1]) L. még *Rau:* F. W. 363. §. *Hock:* id. m. 218. l. és *Stein:* F. W. 277—278. l. mely utóbbi arra utal, hogy a bérlők megadóztatása legtöbb országban nem iparadó, hanem jövedelem-adó alakját viseli.

[2]) *Rau:* F. W. 363. §. *Hoffmann* a Tüb. folyóirat 1854-ki kötetében.

[3]) *Németország* némely kisebb államában.

[4]) Igy ujabb időben *Badenben*, s *Bajorországlban* csakugyan mellöztetett. l. *Rau:* 363. §. a jegyzetekben.

77. §.

A telekadó hatásai, s áttolásának kérdése.

Azokhoz, a mik az adók *hatását* illetőleg fentebb (az általános tanoknál) kifejtettek, itt a földadó szempontjából még a következők csatolandók:

A földadó czimen az állampénztárba befolyó jövedelem igen jelentékeny alkatelemét képezi az államok bevételeinek; másfelől a czélirányosan eszközlött kiadások s az állam helyes háztartási rendszere a földbirtok *értékét* és *jövedelmezőségét* is némileg fokozzák[1]). Bármilyen szempontból tekintessék pedig a telekadó s bármily alakban vagy rendszer szerint vétessék is az foganatba: a vele összefüggő vagy belőle folyó tünemények mindenkor nagy befolyással vannak nemcsak a köz- és államgazdaságra, hanem a társadalom összes gazdasági fejlődésére, ipari és forgalmi állapo-

ra, sőt mi több magára az általános státus- és müveltségi életre is, a nt azt az európai államok összes ujabbkori története bizonyitja.

A mi pedig a *telekadó másraháritása kérdését* illeti: a) Hogyha a vali *tiszta földjáradékra* vettetett ki az adó, akkor a földbirtokos rendszeıt maga viselendi azt, s egy könnyen a fogyasztók osztályára nem toltja; mert a kinálat megcsökkentése a termelők hatalmában nincsen s a bnaár oly tényezők befolyása alatt képződik, melyek legkevésbé se függk a telektulajdonos önkényétől. — b) Ép igy nincs módjukban a fölsuraknak adójukat *a haszonbérlőkre* tolni, mert ez utóbbiak a telekadó szegével növekedett bérdijt megnem fizethetnék, s igy bérlési versenyük hajlamuk is megcsökkennék. — c) Ott, a hol a földadó sem a nyers n a tiszta jövedelem, hanem a telek terjedelme, vagy a munkások száma, gy egyéb ismérvek alapján vettetik ki a birtokosra: ott, a mennyiben g járadékot nem adó de a fogyasztási össz-szükséglet fedezésére még ivelés alá veendő telkekre is vettetik adó: a nyerstermékek ára az adó al fel fog emeltetni, a mely esetben a fogyasztók nagyobb áldozatában yfelől az állam, másfelől a kedvezőbb helyzetben termelő földbirtokosok ztoszkodnak[2-3-4]).

[1]) L. *Hock:* Öff. Agb. 99. sk. l. *Höfken:* Steuerreform 174—176. l.

[2]) Azt mondja *Roscher:* „Eine Besteuerung des Rohertrages, ohne Rücksicht die Produktionskosten, muss nach einer raschen Überwälzung, wenn die Consumn dieselbe bleibt, die Preise der Rohprodukte erhöhen;" — és másutt: „Da es unmögı ist, einen vollkommenen Kataster zu halten, um die unwiderruflich mit dem Boden bundenen Kapitalien auszuscheiden, man auch nicht leicht ungebautes, obschon renoses Land ganz unbesteuert lassen kann: so werden die Steuern auch auf die Grundıte immer etwas vom Charakter der blossen Rohertragssteuern an sich haben. Und gekehrt, weil die Landbaukapitalien am schwersten in ein anderes Geschäft übergen werden, so müssen die Steuern der letzten Art immer auch die Grundrente ets berühren." (Grundriss stb. 112. l.)

[3]) Az itt előadottaktól némileg eltérő nézeteket fejtvén ki *Hock:* azt mondja: gy szorosan ugynevezhető *földjáradék-adó* (Grundrentensteuer) nem létezvén, hanem k telekadó: ez utóbbi is ép úgy mint más adókról kimutattatott, a fogyasztókra kugyan áttolható. L. ezt bővebben id. munk. 100—103. l.

[4]) Befejezvén a telekadóról szóló tant megjegyezzük még, hogy ez adónem helyes ganatbavétele jólrendezett *hatósági közegeket* is szükségel, mely végből az egész müet keresztülvitelére elsővonalban egy, szakemberek és tekintélyes országos férfiakból kitott *központi bizottság*, s ennek mellé és alárendelve central-felügyelők, azután az es adó- és becslési kerületekben: *becslési albizottságok*, becslési felügyelőkkel oldaon, — s ez utóbbiak egységes vezetése alatt *becslési biztosok* lesznek szükségesek; fő-intet lévén mindig, hogy mindezen organumok egy fensőbb *egész* szempontjából inlva ki, egybevágólag, egyöntetűen, és hason elvek szerint járjanak el és intézkedek.

78. §.

E) A ház- és épületadó.

A müveltebb államok adórendszerében jelentékeny helyet foglal el a lekadó mellett az evvel ezelőtt kapcsolatban állott de most már önálló ónemként szerepelő *ház- és épületadó* (Haus- und Gebäudesteuer)[1]). tetik pedig ez utóbbi alatt „azon adó, mely a házak s épületek tulajdo-

nosaira annak alapján vettetik ki, hogy e birtoktárgyaik jövedelmet nyujtanak, vagy haszonértékkel (Nutzwerth) kinálkoznak."

Az épületadó elemzésénél mindég szemelőtt tartandó az, *először*: hogy külömbség van házak és házak közt a szerint a mint vagy *lakásként* (Wohnung), vagy pedig *ipari* s *termelési* czélokra használtatnak; továbbá a szerint: a tulajdonos házát maga használja-e, vagy bérbe adva értékesiti. *Másodszor*: hogy a házadó akkor, hogyha az épitmények és helyiségek hozadéka vagy haszonértéke (jövedelme) a tulajdonos személyében érintetik adóval: *épület-hozadékadó* (Gebäude-Ertragssteuer); -- akkor ellenben, hogyha az épület s a ház-használmány (Nutzung) mint *élvezet* (Aufwand) tekintetik, és a bérlőre vagy haszonvevőre mint ilyenre vettetik ki: egyenes *lak-fogyasztási adót* (Wohnungs-Aufwandsteuer) képez[2]). *Harmadszor* azt, hogy jól megkülönböztetendők *mezőgazdasági* czélokra, vagy *iparvállatokra* és *kibérlésre*[3]) használt épületek, a mennyiben az *elsők* a telekadó kivetésénél vétethetnek helyesebben figyelembe, s a tulajdonképi házadó alól felmentendők[4]). Végre *negyedszer* azt: hogy a házjövedelem (Hausrente) közelebbről nézve, két alkatrészt foglal magában, ugy mint *épületjáradékot* (Baurente), vagyis azon kamatot, mely az épitésre forditott tőkéből várható, és *telekjáradékot* (Grundrente), az az oly jövedelmet, melyet az épületet hordó föld vagy telek nyujt; minek folytán a házadó tulajdonkép a föld- és tőkekamatadó mintegy vegyületeként jelenkezik, s miután a két jövedelem-elem nem egyforma törvény szerint képződik, egymástól jól megkülömböztetendő, ha ezen adó-tárgynak természetét helyesen akarjuk megitélni és méltányolni[5]).

Tárgyilag véve: az épület-hozadék (Gebäudeertrag), álljon az aztán akár járadékból, akár a saját használatban rejlő haszon-értékből, igen helyes és czélszerű forrását képezi a direkt megadóztatásnak. Sőt jogos és indokolt módja az épületek és házak megadóztatásának csak az leend, mely a tiszta *hozadékot*, illetőleg a valódi *haszonértéket* érinti. — Ennek folytán nem helyeselhető: hogyha a házadó a *vételár* szerint állapittatik meg; a mi ellen részben ugyanazon érvek szóllanak mint a földadónak ez alapra való fektetése ellen; továbbá, hogyha az épületadó *lak-fogyasztási* adóvá változtattatik[6]); vagy az épület *térfogata* s *köbtartalma* vagy a *lakások száma*, vagy pedig az *ajtók, ablakok* és *kémények* mennyisége szerint vettetik ki; mert mind e momentumok legkevesbbé sem fejezik ki a valódi házhaszonértéket s jövedelmet; az adó nagyságát elhatározó ismérvek puszta technikai külszerűségben kerestetvén, felette nagy aránytalanság és egyenlőtlenségre szolgáltatnának okot; részben még egészség-veszélyeztető épitkezési módra is ösztönöznének[7]).

[1]) V. ö. *Jakob*: St. F. W. I. 515. II. 900. l. *Rau*: F. Wiss. 342. sk. §. *Hock*: Öff. Abg. 199—205. l. *Stein*: F. W. 260. sk. l. *St. Mill*: Pol. Écon. B. V. chap. 3. *Macculloch*: Taxation 63. sk. l. *Pfeiffer*: St. Ein. II. 168—189. l. *Höfken*: Steuerreform 199. sk. l. *Wirth*: Nat. Oek. II. 439. l. *Walcker*: Steuerw. 130. sk. l.

[2]) Erről az utóbbiról alantabb külön szóllunk, s azért e helyütt figyelembe nem vesszük.

[3]) Ide értve még a *saját-használatot* is.

[4]) Ezt bővebben indokolja *Hock*: id. m. 200—201. l. utalva arra is, hogy ott a hol az épület nem mintegy tartozéka a teleknek, hanem a telek a rajta álló háznak az

pület nem a földadóval együttesen, hanem mint *külön* adóforrás érintendő. A telekadóval együttesen megadóztatandó gazdasági épületek legegyszerűbben a földadó alá eső elkek első vagyis legjobb osztályába soroztathatnak, s igy adóztatandók meg. *Műhelyek* és *gyari épületeket* különösen illetőleg, ezek ott hol a tulajdonos maga használja, *az ipari adónál* vétethetnek fel s avval kapcsolatosan érintethetnek; hogyha azomban *bérben biratnak*, a tulajdonos a *házbéradó* szerint lészen legczélirányosabban megadóztatható. L. még *Hock:* Öff. Abg. 202—203. l. és *Umpfenbach:* F. W. I. 195. l.

[5]) Erről: bővebben *Höfken:* Steuerref. 202. sk. l. és *St. Mill:* Pol. Econ. V. 2. §. *Höfken* különösen azt mondja: a) hogy a nyers építés-járadék rendszerint arányban áll biztos elhelyzésü kölcsöntőkék kamatjával; a telekjáradékot pedig mindaz kézezi, a mi egy háznak bérdijában (illetőleg haszonértékében) a nyers építésjáradékot meghaladja. b) Ezen többlet, mely a telektér tulajdonosának, ha ez nem egyszersmind az épületnek is tulajdonosa, jut, leszállhat —0-re, de kedvező fekvésénél a háznak igen magasra emelkedhetik is, — magasabbra még az építésjáradéknál. c) E két jövedelemlem külön-külön való megadóztatása azomban csak *Angliában* volna gyakorlati, hol a elek és az épület nem mindég azon egy tulajdonosé, — nálunk azomban s egyáltalában ly országokban, a hol a telek és a rajta álló épület egy és ugyanazon tulajdonosé, — ohasem. (Eltérő nézet *Pfeiffernél.* St. Ein. II. k. 175. l.)

[6]) Hogy néha azzá válhatik *adó-áttolás* következtében, a midőn tudni illik gyoran szaporodó népességü fővárosokban nagy lakáshiány áll be, s a felek bér-dijai igen magasra felcsigáztatnak; de még magára a tulajdonosra is, hogyha igen magas tételekben zabatik ki: alig vonható kétségbe. Azt mondja e tektb *Höfken:* „Die Gebäudesteuer würde sonst in eine dem Miether gegenüber indirekte, dem Hauseigenthümer gegenüber ber in eine direkte Aufwandsteuer umgewandelt.“ Lásd még *St. Mill:* Political Econ. V. 3. fej. 6 §.

[7]) A *ház-területet* alapul venni azért nem helyes, mert, azon-egy nagyságú térfoaton igen különféle nagyságú értékü és jövedelmü ház létezhetik. A ház *köbtartalma* zerinti adókivetés sem indokolt, mert ekkor a ház: nagyságával ugyan arányosan érinetnék, de azon visszásságot szülné, hogy az épületek alacsonyabbra s talán az egészséget is veszélyeztető módon épittetnének; eltekintve attól, hogy az adó a ház valódi jövedelme és haszonértékével még sem állna arányban. Ép igy az ablakok, ajtók vagy téméuyek szerinti megadóztatás is félszeg, mert szintén figyelmen kivül hagyva a valódi haszonértéket, másfelől az illető tárgyaknak kevesebb számbani épitése által az egészségügyi tekintetek mellőzésére vezet, a mit kivált az alsóbb osztályokra való gyelemből helyeselni semmikép sem lehet. *Pfeiffer:* (id. m. II. 173. l.) az ily alapra llitott házadót egyenesen a világosság, a lég- és a melegségre vetett tehát mindensetre kárhoztatandó adónak nevezi.

79. §.

Folytatás.

A jövedelem és haszonérték alapjára fektetett épület-adó gyakorlati ivitelének, úgy mint a telekadóénak, lényeges előföltétele a czélszerüen étrehozott *házadókataszter*, mint az illető adótárgy (házak, épületek) tüetes fölismerésének, a használati módok, a hely- és fekvési viszonyok, a bérdij s egyéb idevágó körülmények pontos meghatározásának segédzere és alapja.

A jövedelem és haszonérték alapjára fektetett épületadó legczélszerűbben úgy vétethetik foganatba, hogyha bérbe kiadott házaknál az ez lapon bevett *bér-összeg* (Zinsertrag), a tulajdonosuk által használt épüleeknél pedig a becslés utján fölismert *haszonérték* szerint állapittatik meg z adótartozás. Megjegyezvén, hogy mindkét esetben csak a tiszta jövelelemre irányulhat az adó, melynek azon összeg tekintendő, a mely a

ház-fenntartási és tőketörlesztési költségek[1]) levonása után a nyers bérdij-sommából illetőleg a becslésnél fölvett használat-értékből többletként jelenkezik[2-3]). Másfelől azt, hogy arra nézve, vajjon valamely helyen vagy városban a házadó: a bérlet-összegek vagy pedig a haszonérték szerint vettessék e ki: az leend határozó, vajjon az épületek *nagyobbrésze* kibérlés utján, avagy tulajdonosaik általi sajáthasználatban értékesittetik[4]).

A mondottak szerint a ház és épület adó két alakzata külömböztethető meg, s vehető foganatba; tudni illik a *házbérrendszer* (Hauszinssteuersystem) és a *házosztályadórendszer* (Hausklassen-Steuersystem). A *házbérrendszer* jelesül az, hol a bizonyos helyen létező s tulajdonosaiknak *kibérlés* utján jövedelmező épületek és házak kataszterszerűleg felvétetnek, s az adó, a bérletdij által képviselt de a házfenntartási és tőketörlesztési stb. költségtétel levonása után mutatkozó jövedelem-összegre kivettetik[5]). A *házosztály-adó*-rendszer ellenben az, a hol az illő módon összeirt s tulajdonosaiktól saját czélokra használt házak, tekintettel mindazon viszonyokra, melyek azok haszonértékének felismerésére vezethetnek[6]), *osztályoztatnak*, s ez osztályok szerint, melyek mindegyikére nézve bizonyos érték s jövedelem-összeg vétetik fel, meghatározott adó-összeggel érintetnek[7]). Megjegyezvén, miszerint az első vagyis *házbéradó* rendszerint nagyobb s élénk forgalmú városokban lesz helyén, s tételére nézve mindég valamivel magasb; — mig a másik, vagyis a *házosztályadó*, a melynél oly tőkélyetes s a jövedelmet oly arányosan érő adókivetés, mint a házbéradónál nem igen lehetséges, inkább csak kis városokban és helyeken, hol a házak nem igen szoktak kibérlés utján jövedelmezni, lesz sükerrel behozható; s az adózóra nézve az elsőnél mindég valamivel enyhébb s elviselhetőbb szokott lenni[8]).

A házadó gyakorlati keresztülvitelében a háztulajdonos által használt vagy lakott ház s épület épúgy megadóztatandó[9-10]) mint bármi más módon értékesitett épület, mert a tulajdonosnak valódi tőke-használmányi jövedelmet nyujt, s oly kiadás alól menti fel, melyet másnak, ki házzal nem bir, szükségkép tennie kell, akár lakásul, akár ipari s vállalati czélokra használja azután az illető épületet.

Oly épületek, melyek *fényüzelmi* rendeltetéssel birnak (mint paloták), mindég a nagyobb adó-osztályba lesznek helyezendők; *művelődési* vagy *emberiességi* czéllal birók ellenben, (milyenek péld. muzeumok, akademiák, iskolák épületei), a mennyiben nem kibérelt házak, adómentességgel ruháztathatnak fel[11]).

Adómentesség egyébiránt csak ott és akkor leszen indokolt, hogyha az épület (a házbéradórendszernél) üresen maradt, a lakások ki nem fogadtattak, s a tulajdonos maga sem használhatja házát; mig igen csekély házadó lesz kivetendő oly épületekre, melyeknek haszonértéke jelentéktelen, például elhagyott vidékeni várak, kastélyok, mezei lakokat illetőleg[12]).

A házadó az eddigiekben mindenütt úgy vétetett fel, mint *bármely czélu* és rendeltetésü épületekre kiszabott adó; s igy alája esik ez adónemnek s külön fizetendi is azt a földbirtokos és az iparos, a kereskedő és a földesur épen ugy mint a háztulajdonos; a mennyiben adó alá eső házaik és épületeik vannak. — A házadónak azonban bizonyos mérven túl vitetnie nem szabad, nehogy a külömben elsőrendű szükségletet képező lak-

tartást igen megnehezitse; a háztulajdonosok telekszerzési s építési tőkéjének méltányos kamatát csökkentse; s uj házak építésétől visszarettentsen. Figyelmezve arra is, hogy a háztulajdonosok némely más s nem kevéssé terhes tartozásoknak (jelesen katona-szállásolás stb.) is alávetvék, minek folytán némely évben azok tiszta jövedelme nem jelentéktelenül apadni szokott!

Tekintve végre a háztulajdonosok által rendszerint czélba vett *áttolását* az épületadónak a lakófelekre [13]), ez (emelkedésével a bérdíjaknak) oly helyeken lehetséges, a melyek *gyors felvirágzásnak indulván*, forgalmi, kormányzati stb. központokká fejlődnek, s az ujonnan épülő házak száma s térköre bennük a szaporodó népesség- és a fokozott szükséggel arányban nincsen; nem sikerül azonban a házbirtokosoknak ez adó-áthárítás *hanyatló városokban*, a hol a viszonyok ellenkezők, házak, épületek elhagyatnak, lakások, s iparhelyiségek iránt a kereslet megcsökken stb. Eltekintve attól, hogy a bizonyos fokon túlcsigázott házbérdíjak eredménye az szokott lenni, hogy a lakófelek e tekintetben szükségletöket megszorítandják, s vagy kisebb s olcsóbb lakásokat keresendnek, vagy ép az illető városból végkép el is költözködendnek. [14])—[15])

[1]) Házfentartási és törlesztési költségek alatt értetvén: a) az épület tisztántartására s őrizetére; b) javitások eszközlése és igazításokra; c) épületbiztosításra; d) az egykoroni ujból építtetés tőkéjének évi kamatai félretételére (Reädifikatióra); végre e) az épületen netán nyugvó reálterhek (dologi tartozások) megfelelő értékrészletének lerovására — szükséges kiadások. L. *Rau:* F. W. 344. §.

[2]) A házon netán fekvő *jelzálogi* terheknek a tiszta jövedelem-sommából való levonhatása vagy le nem vonhatása iránt itt is lényegileg azon elvek állanak, melyeket fentebb a telekadó ismertetésénél kifejtettünk.

[3]) Az itt érintett levonat Frankhonban 25, Poroszországban 25—33%-ben, az 1864-ki osztrák adóreformi tervezet szerint az átlagos brutto-bérsommának 20—30, hazánkat illetőleg az 1868-ki XXII-ik törvényczikkben pedig 15—30 százalékában van megállapítva. Minden házra és minden városra egészen egyforma százaléktétel egyébiránt nem helyeselhető. L. *Rau* id. h. a ki a reädifikationalis összeget, mint időbeli járadékot (4 percentes kamatnál), egy 100 évesnek fölvett ház tekintetében, az egykori ujonépítést lehetségessé tevő tőke 0,07 százalékában veszi fel.

[4]) Az ausztriai-magyar adórendszerben irányelv az, hogy a bérrendszer vétetik alapul, ha 50%-je a házaknak kibérlés utján jövedelmez.

[5]) A kataszter itt olykép készíttetik, hogy minden háztulajdonos külön házadóbevallási ivet kap, melybe a különböző rovatok szerint, háza egyes részeit, lakhelyiségeit stb, valamint az azok után bevett bérdíjt bejegyzi, s ellenőrzetül lakófelei által az illető tételeket aláirásukkal megerősítteti. Az adó-összeg kivetésének mérvét azután vagy a kivetést megelőzött év folytáni jövedelem, vagy pedig az utolsó 3 vagy 4 év jövedelmeiből levont *átlag* képezheti.

[6]) Tehát az építési költségek, a vételárak, a ház nagysága és fekvése, vagy a lakrészekre.

[7]) Ez osztályozás leghelyesebben ugy történik, hogyha először: egész általánosságban az ország minden helyei népességük mérve szerint 3 főosztályba soroltatnak; s azután minden főosztályban a benne foglalt házakra nézve bizonyos számu adó-categoriák állíttatnak fel, s például egy első-osztályu helyen egy lakrész haszonértéke 10 forinttól 30-ig, — egy másodosztályu helyen 8 forinttól 25-ig, egy harmadosztályu helyen 6 forinttól 18-ig vétetik fel.

[8]) A házadótól lényegesen különbözik a *lakás-adó*, melyről, mint külön fogyasztási adóról alantabb a 110-ik §-ban van szó. L. még *Stein:* F. W. 407. sk. l.

[9]) L. *Rau:* Fin. W. 347—348. §.

[10]) Csakhogy ily esetekben a jövedelem (illetőleg tiszta hozadék) más egyforma

viszonyokban lévő s hasonló jellegű háznak bérjövedelmével való összehasonlítás utján határoztatik meg.

[11]) Mezőgazdasági, továbbá gyár-épületek hol- és mimódoni megadóztatásáról az előbbeni §.-ban volt már szó.

[12]) A több államban kimondott *adómentesség ujonnan épült házakra* nézve bizonyos időszakon át: avval szokott indokoltatni, hogy hathatós ösztönül szolgál házépítésre, a mi által az állam egy jelentékeny és maradandó természetű adó-jövedelemforrást nyer. E felfogás azonban nem indokolt, s az érintett adómentesség legfeljebb átmenetesen ott adható meg, hol az állam bizonyos helyen a szerfelett felcsigázott házbérek tekintetéből házépítésre ösztönözni akarna a lakosság érdekében. l. *Hock*: Öff. Abg. 204—210. l.

[13]) V. ö. *Pfeiffer*: St. Ein. II. 181—182. l.

[14]) Az *Angliában* III. Vilmos óta fennállott s *Frankhonban* is utánzásra talált ajtó- és ablakadó, Angliában 1852-ben (tekintettel a szegényebb osztályokra) eltöröltettek; *Poroszországban* 1861-ig a házadó mint telekadó szedetett a háztulajdonosoktól, 1867 óta azonban egy, a háznak *haszonértékét* alapul vevő igen helyes és okszerű rendszer hozatott be, melynek alapján a házak kipuhatolt haszonértékének 2—4%-je fizetendő adó fejében; *Ausztriában* s nálunk Magyarországon a házbér- és a házosztályadórendszere dívik; *Oroszországban* most folynak a reformmunkálatok az adó ezen nemére nézve is a többször említett bizottságban. L. *Stein*, *Rau*, *Hock* s *Pfeiffer* idézett müveit, az utóbbit különben igen érdekes *statisztikai* egybeállításainál fogva is.

[15]) A házadó helyes és egyöntetű keresztülvitelére szintén szükséges bizonyos hatósági stb. organismus, mint fentebb a telekadónál érintettük. Sok figyelemreméltó részletet tartalmaz e tekintetben a *porosz* szabályzat, és az 1864-ki ausztriai tervezet, L. még *Mariska*: Pénzügytan (1871) 230—247. l.

80. §.

F) Az iparadó.

Az eddig ismertetett egyenes adónemek (a telek- és házadó) mellett, főleg ujabb időkben, egy harmadik s igen bőven jövedelmező adónem, t. i. az *ipari adó* (Gewerbesteuer) [1]) némelyek szerint *kereseti adó* (Erwerbsteuer) szerepel. Értetik pedig ez alatt azon adó, mely valamely akár tulajdon akár kölcsönvett *tőkével* üzött *vállalatra* (Unternehmung), illetőleg az ez által nyujtott jövedelemre vettetik ki. [2])

Az iparadó *tárgya* ezek szerint a gazdasági vállalat, tág értelemben véve e szót, vagyis úgy, hogy egyedüli kivételével a telekadó által már ugyis érintett foglalkozásoknak, minden egyéb foglalkozások, tehát bányászat, földbérlet, műipar, gyártás, kereskedés, szállítás, vaspálya-üzlet, bank- s hitel-üzletágak foglalandók alája. A mi pedig az *adó-forrást* illeti, ezt a vállalatban alkalmazott *tőke kamatlatából* (Capitalverzinsung), meg a vállalat szervezése és vezetésének megfelelő *vállalkozói nyereségből* (Unternehmergewinn), részben *munkadíjból* [3]) is álló s az üzleti költségek levonása után jelenkező tiszta jövedelem képezi. [4])

Némely ujabb szakférfiu [5]) valamint állami törvényhozás is az iparadó *szélesebb* fogalomhatározatát tartván szem előtt, (egyedüli kivételével a mezőgazdaságnak) mindazon foglalkozásokra kiterjeszti ez adót, a melyekben akár *physikai* akár *szellemi munkával*, *tőkével* vagy tőke *nélkül*, jövedelem és kereset szereztetik; úgy hogy ez értelmezés alapján a fentebb elsorolt iparágakhoz még a közönséges *munka*, azután a *szabad foglalkozások* (liberale Beschäftigungen), s a *személyes szolgálatok*, is, mint iparadó alá vetendő foglalkozások s üzletnemek lennének sorolandók. [6]) — Mely

felfogás (bár kétségtelen, hogy az értelmiséget stb. helyesen méltatja tőkeként), azonban alig indokolható; névszerint azért, mivel alapjuk természetük és jövedelmezőségükre nézve mégis egymástól lényegesen *elütő* keresetnemek (péld. gyártás — és tanitás, kézmű és hivatalkodás) megkülönböztetés nélkül összevegyíttetnek; s másfelől a puszta *physikai munka*, mely alig hoz akkora bérjövedelmet, hogy az illető munkás magát fentarthassa, helytelen értelmezésben önálló *vállalat* s *iparágként* tüntettetik fel. [7])

Az iparadó *gyakorlati kivitelét* illetőleg, ez sok nehézséggel jár. Egyrészt jelesül azért, mivel (kivált korunkban) az ipar kereset és forgalomviszonyok felette bonyolult szövezetüek; az iparüzők *személyi* körülményei és tulajdonságai, melyek a vállalat jövedelmezőségére nézve jó részben határozók, teljesen fel nem ismertethetnek; az ezerszeres költségfokozatokat és üzleti formákat, a minduntalan változó s uj meg uj conjunkturákat szülő pénz- és piaczmozgalmakat kellőleg áttekinteni senki sem képes; s igy az oly sokféle iparágak s vállalatok jövedelmezőségét is kellő módon kipuhatolni és meghatározni valódi sisiphusi munka. — A honnan egyébiránt még nem következik az, hogy ez adónem (úgy mint azt egyebek közt *Sartorius*, *Hoffmann*, *Prittvitz*, *Walcker*, s mások ajánlják) *mellőztessék*, miután kétségen felüli tény az, hogy tőkével üzött de tiszta jövedelmet nem adó vállalat huzamosan fenn nem állhat, tehát az igazságosság követelésének megfelelőleg minden (jövedelemnyujtó) vállalat adóforrásul fel is használandó; hogy az ipari adónak, mint *önálló* adónemnek hiányában, az államkincstár is jelentékeny mérvben károsodnék; sőt a közhatalom úgy is tűnnék fel, mintha bizonyos osztályokat jogosulatlan adómentességben akarna részesíteni; végre az, hogy az iparadónak átváltoztatása ipar-jövedelmi adóvá (mint némely ujabb szakemberek sürgetik) [8]), a nehézségeket nemcsak hogy el nem hárítaná, hanemmé g tágabb tért nyitna az adókivetési tapogatódzásnak és önkénynek. [9])

[1]) V. ö. *Jakob:* St. W. I. 549. II. 925. sk. l. *Rau:* Fin. Wiss. 358—376. §. *Hoffmann:* a Tüb. Zeitschr. 1850-ki folyamában. *Macculloch:* Taxation. 71. sk. l. *Umpfenbach* Lehrb. I. 215. sk. l. *Stein:* Fin. W. uj kiadásb. 427—465. l. *Parieu:* Traité I. 281. sk l. *Stuart Mill:* Principles V. k. 3-ik fejez. *M. Wirth:* Gr. d. Nat. Oekon. II. 455. sk l. *Hock:* Öffentl. Abg. 205—217. l. *Höfken:* Steuerreform. 221. sk. l. *Walcker:* Steuerw 131. l. *Pfeiffer:* St. Einn. II. 189—229. l. *Mariska*: P. T. 247—261. l. *Begründung* des Gesetzentwurfs über die Erwerbsteuer (1864. Bécs), s hazánkat illetőleg a Magyarországi Adóenquête Munkálatai III-ik része.

[2]) A reáladókat képző telek- és épületadó, meg az iparadó közti különbségeket elemzi *Höfken* id. m. 221. l.

[3]) A mennyiben sok (főleg kis-ipari) vállalatban a vállalkozó jövedelme jórészben munkadíjból áll.

[4]) E szerint az iparadó némileg munkaadó- s tőkeadóbóli vegyüléknek is nevezetthetik. *Stein* szerint az „iparadó ott kezdódik, a hol a vállalkozó tevékenységének objektumát a tulajdon tőke képezi".

[5]) Például *Hock*, *Höfken*, az idézett osztrák 1864-ki törvényjavaslat; a mi felfogásunkat ellenben osztja *Rau*, *Stein*, *Umpfenbach*. — A *franczíák* irodalmában az itt fejtegetett *iparadóval* nem találkozunk; valamint praktikus adóintézményeik sorában sem.

[6]) Az osztályozásokra nézve az osztrák javaslat *két foglalkozáskört* különböztet meg; az elsőbe helyezvén az önálló iparvállalatok- és foglalkozásokból folyó *jövedelme-*

ket; — a másodikba azon keresetet, illetőleg *fizetvényt* (Bezüge), mely bér- vagy szolgálati viszony alapján nyeretik.

[7]) A mi fogalomhatározatunkban főszerepet játszó *anyagi tőke*, mint alapja a vállalatnak, — figyelmesben méltatva, ezt még inkább kiderítendi, miután szoros értelemben sem a személyes szolgálattevő, sem a munkás: *tőkével* nem dolgozik, vagy legalább anyagi tőkéjében nem birja jövedelmei *főbb* forrását. Eltekintve attól, hogy ezen adó alá foglalása a *szabad keresetnek*, úgy tüntetné fel ezt, mintha *ipar* és üzlet volna, a mi pedig legalább jó részben bizonyosan nem!

[8]) Egyebek közt *Walcker:* Steuerw. cz. műv. 131—132. l. hol a fenálló iparadókivetési rendszert egyenesen kárhoztatván, tarthatlannak mondja.

[9]) Az *iparadó* történeti érvényrejutását illetőleg, azt állíthatni, hogy ez adóforma a *városok* és a városi *iparnemek* kifejlődésével másfelől helyesb *közgazdasági nézetek* uralomrajutásával egyidejűleg honosult meg. L. erről *Stein:* F. W. id. h.

81. §.

Folytatás.

Az iparadó czélszerű kivitelének előföltétele jólszerkesztett *iparadói kataszter*, mely az ez adó alá eső valamennyi üzletágat határozottan megnevező törvény alapján [1]) hozatik létre, az ez állami bevétel-forrásra vonatkozó s bizalmat érdemlő módon kitudott minden adatok rendszeres foglalatát képezi, s (mint egy jeles szakember mondja) „*eszményét* akkor érné el, hogyha sikerülne minden iparágakra és foglalkozásnemekre nézve a tudomány és tapasztalat tanuságai szerint a jövedelmezőséget elhatározó tényezőket s elemeket felismerni, s egyidejűleg ezek mindegyikének jelentőségét a vállalati nyereség tekintetében *számszeres* kifejezésre hozni.“ [2])

Az iparadó helyes kivetéséhez szükséglett *adatok* részint az adókötelezettek *önvallomásaiból* (melyek azonban már a dolog természeténél fogva is igen ingatag alapot nyujtanak), részint *szakértőknek* s részrehajlatlan *községtagoknak* nyilatkozataiból merítendők; magától értetődvén, hogy mindez csak a megfelelő pénzügyi organumoknak szabatosan megállapított (se az önkénynek tért nem nyitó, sem szerfeletti részletességbe nem menő) *utasitások* szerinti közreműködésével történhetik. — Az e tekintetben legfőbb fontossággal biró azon *ismérveket* illetőleg pedig, melyek a különböző vállalatok *jövedelmezőségének* meghatározásánál szem előtt lesznek tartandók, főleg a következőkre utalhatni [3]): a) A vállalatba fektetett *álló tőke* nagysága; tehát például gépek, munkaszerek, kazánok vagy szövőszékek gyári üzletekben; hajóknál a tonnateherképesség; fuvarosoknál a lovak és járművek számaránya; szállodákban a szobák s ezek felszerelvénye stb. b) Az üzletben működő *forgó tőke* mennyisége, mely nem oly szembeötlő s könnyen felismerhető ugyan mint az álló tőkéé, de szerfelett nyomatékos momentum, főleg ha tekintettel a vállalatban alkalmazott segédmunkások- és napszámosokra, meg ezek fizetéseire, a raktárban található készletek mennyiségére, a feldolgozott nyersanyag után (például czukor és szesz productiónál) netán fizetett közvetett adók összegére stb. vétetik fontolóra. c) Az előállított árúk és termelvények *kelendőségének terje*, mely sokszor (s jelesül kiviteli ellenőrzet alatt álló export-üzletágnál, fuvarozási vállalatnál) legalább megközelitőleg ismeretes; kisebb

városokban és helyeken pedig, névszerint *helyi érdekű* productumokat előállitó ipar-üzleteket illetőleg, a *lakosságnak* számaránya szerint itélhető meg némi biztossággal. d) A vállalat tulajdonosának közismeretű *személyisége* hirneve, összeköttetései, vagyoni állapota; melyek azonban oly ismérvek, melyekre föltétlenül támaszkodni nem tanácsos, s csak a többi momentumokkal való helyes combinátió alapján szolgálhatnak következtetési alapul. e) Az *üzlet-conjunkturák* mindenhai állása; mi azonban szintén csak viszonylagos becscsel biró segédszer, s különösen a fő kataszteri munkálatnál (mely inkább az *állandósági* momentumokat öleli fel) kevésbé számbavehető mozzanat. — Megjegyezvén, hogy mindezen itt elősorolt ismérvek nem annyira *különböző*, mint lényegileg *ugyanazon* foglalkozást üző vállalkozók *jövedelme* s ipari keresete összehasonlítás utjáni megitélésére szolgálnak; s hogy különféle iparnemek egybehasonlítása némi biztossággal csak úgy eszközölhető, hogyha a körülmények egyeteme s összesége vétetik figyelembe és alapul.

Az imént kifejtettekre figyelemmel az iparadó igazságos és helyes alapra fektetett úgy leszen, hogyha a fenálló gyakorlati viszonyoknak megfelelő bizonyos osztályozási rendszer vétetik foganatba,[4]) következőképen: a) osztályoztatnak mindenekelőtt a városok és helységek népességük számereje, vagyis *lakos-számuk* szerint, megkülönböztetvén például 50,000, 30,000, 10,000, 5000 és 2000 lélekkel biró helyeket stb. b) Osztályoztatnak minden városban és helyen az *iparnemek* s *vállalati ágak*. c) Felállíttatnak minden egyes ipar-ágra nézve *üzletosztályok*, a szerint, a mint az egyes vállalatok terjedelmök, tőkéjük, forgalmi viszonyaik stb. szerint egymástól különböznek. Megjegyezvén, miszerint szem előtt lesz mindég tartandó: a *termelési költségek* összege; az arány, melyben (a termeléskőltségek levonása után) a vállalkozói *nyereség* és a *tőkekamat* egymáshoz az összjövedelemben állanak[5]); a jövedelem azon *hányadja*, mely az esetenként előforduló tőkeveszteségek helyrepótlására szükségesként fölvétethetik; végre az is, minő terjedelemmel kell minden iparnemben birnia legalább is az üzletnek, hogy adott helyi viszonyok közt fennálhasson és folytathassék.

Az ilykép megállapított osztályozás nyomán, lehetségessé válik az egyes vállalatok *jövedelmét* legalább közelitőleg meghatározni, s a különböző iparnem- és üzletosztályokra a megfelelő *adótételeket* (Steuersätze) is kijelölni; ügyelve arra, hogy az *adólábnak* az egyes osztályokra czélzó megállapításánál az adóképességnek *átlagosan legcsekélyebb mérve veendő* fel (vagyis akkora jövedelem, melyre a vállalkozó középszerű tehetséggel és szorgalommal rendszerint szert tehet); mert különben az adóteher igen egyenlőtlenné, némelyekre nézve felette nyomasztóvá válnék; másfelől arra, hogy oly iparosok s vállalkozók, kik *kölcsönvett tőkével* dolgoznak (s ezt hiteles módon kimutatják), méltányos figyelembevételben részesíttessenek.

Az iparadónak ily alapokon való kivitelénél egyébiránt a következők is szem előtt tartandók: a) az iparadói kataszter az annak alapul szolgáló viszonyok rendkivüli mozgékonyságánál fogva hosszu ideig *változatlan* nem maradhat, hanem koronkénti teljes átvizsgálást, valamint szakadatlan helyreigazitást *(rectificatiót)* szükségel. b) Főfeltétel ez adó helyes fogana-

tosítására nézve az *ipari statisztika* minél szélesebb alapon s minél teljesb módoni létesítése s kifejlesztése. c) Tekintettel a könnyen elkövethetett adókivetési hibákra és tévedésekre, engedtessék tág tér a *felszólamlásnak* (reclamatió) és panasztevésnek, a melynek nyomán való eljárás ismét részrehajlatlan szakemberek- (mintegy ipar-jury)-re bizassék, a megfelelő hatósági közeg részvétele mellett. d) A mezőgazdasági iparágaknak meg a földbérlőknek megadóztatásáról e helyütt csak az jegyzendő még meg, hogy a földbérlőnek iparadó alá vetése akkor, a midőn ez utóbbi kölcsönvett tőkével és a földbirtokos „fundus instructusával" üzi vállalatát, szerfelett terhessé válik, s azért szintén méltányos tekintetbevételt érdemel.[6])

[1]) Hogy tudniillik önkénynek és ingadozásnak a kivetési eljárásban eleje vétessék ez irányban is.

[2]) L. *Hock:* Öffent. Abg. 211—212. l.

[3]) Ezeket legelőször *Rau* (F. W. 367. s köv. §§.-okban) mutatta ki részletesben s igen becses statist. és műtani adatok alapján. l. még *Hock* id. m. 210. sk. l. s kritikai jegyzetekkel *Pfeiffer* id. m. 196. sk. l.

[4]) Bővebben *Stein:* Fin. W. 438. sk. l.

[5]) *Stuart Mill* szerint a tőkekamat rendszerint felét képezi az ipari jövedelemnek, a másik felé pedig vállalkozói nyereség; — a mi azonban nagyon is általános elv, s sok esetben bizonyosan nem indokolt.

[6]) Megjegyezhető még, hogy *Stein* ujabb fejtegetései szerint meg kellene különböztetni ez összefoglaló elnevezés alatt: *kereset-adó* (Erwerbsteuer), a következő adónemeket 1-ör. Iparadót (Gewerbesteuer). 2-szor. Személyes keresetadót. 3-szor. Vállalati adót. Mindenesetre szükséges azonban, hogy szemben az *ipar* szónak igen is sokféle értelmezésével az adó-legislatió ez adónem behozatalánál szorosan határozza meg mindég, mily foglalkozásnemeket akar tüzetesen érinteni.

82. §.

Folytatás.

Az iparadó kivetésének és beszedésének rendszerére nézve még a következőket jegyezhetni meg:[1])

a) Az iparadó *kivetése* (Umlegung) s az evvel járó egyéni kiirás (Ausschreibung) lehet vagy közvetlen vagy közvetett; amannál az egyes iparos, emennél pedig a hasonló ipart üző (helybeli) iparosok összesége tekintetvén adó-alanynak; a *közvetlen kivetés* az ipari kataszterből indul ki, s minden egyes iparüzőre egyenként állapítja meg az adótételt, — a *közvetettnél* ellenben a *bizonyos* iparágat üzőkre eső adó-összeg *egy sommában* állapíttatik meg, s egyszerre vettetik ki; úgy hogy az illetők azt azután önmagukra szétosztva, egyénenként határozzák meg.[2])

b) Azon *módja* az iparadó kivetésének: aa) hol minden iparvállalat *egyforma* nagyságu adónak vettetnék alája, vagy bb) a hol a vállalkozó által fizetett *házbér* s épülethasználati *díj* vétetnék az adó sinórmérveül; vagy cc) a hol pusztán az iparos üzletállomási helyének lakosszáma szolgálna a kivetendő adó-összegnek alapul: *félszegnek* nyilvánítandó, mert mindez esetekben nem a vállalatok valódi jövedelmezőségére, hanem valami ingatag momentumra helyeztetik a fősúly. Igy például nem állíthatni, hogy a házbér s épülethaszálati díj a vállalat jövedelmezőségének isme-

jele, mert sok iparág, mely épen nem igen jövedelmes, nagy térfogatú helyiségben üzendő, s sok, mely kisebb helyiségben üzetik, igen bőséges nyereséggel kinálkozik; ugyanilykép nem áll az, hogy népesb városokban az iparos több foglalkozást talál s szükségkép nagyobb jövedelemre tesz szert, mert nagy városokban az üzletkiadások is sokkal nagyobbak, községi adók s egyéb közszolgáltatások terhesbek, a forgalmi krizisek érezhetőbbek stb. Ugyhogy mindez ismérveket legfeljebb *segédszerként* a becslési munkálatoknál lehet figyelembevenni, kizárólagos adóztatási alapul azonban el nem fogadhatók [3]).

c) Az iparadónak azon alakzatát illetőleg, mely *patensi* adónak nevezetik [4]), s abban áll, hogy tekintet nélkül a jövedelemre: *helyenkint*, minden bizonyos iparnemhez tartozó üzlet (az engedélylevél alapján fizetendő díjban) egyforma adónak vettetik alája [5]): szükségtelen említeni, hogy ez adóztatási mód egyszerűsége, önkényeskedést kizáró, az iparosok szabadmozgását biztositó, faggató puhatolásokat szükségtelenitő voltánál, s igy könnyű s kevés költséggel járó kivitelénél fogva, igen ajánlatosnak látszik; annyiban azonban, hogy *üzlet és üzlet között különbséget nem teszen*, s a nagy vállalatoknak a kisebbek túlterhelésével kedvez, tehát egyenlőtlen és aránytalan megadóztatásra vezet: mind a tudomány mind a gyakorlat igényeivel ellenkezik.

d) Oly esetekben, midőn valaki két vagy több vállalatot üz, elvül szolgálhat az adó kivetésénél az, hogy, ha e vállalatok *egy természetüek* s szorosan összefüggnek, — az adó *egyszerre* és *együttesen* állapíttassék meg és szedessék; ott azonban, a hol a vállalatok eltérő jellegűek, s külön üzetnek: külön és egyenként lesz mindegyikre nézve kimérendő az adó.

e) A tágasb ért. vett iparadónak egyik főalakzata a *vállalati adó* (Unternehmungs-Steuer), a melyhez különösen a részvénytársaságok, azután nagy ipartelepek, bányaüzletek, vasutak, pénz- s hitelintézetekre kivetett adók soroltathatnak. A vállalati adó kivetése lényegileg ugyanazon elvekre való tekintettel lesz eszközlőbe veendő, melyek itt eddig kifejtettek, megegyezvén, hogy: aa) *részvénytársaságok* által üzött vállalatok (p. o. vasbányaüzlet, bank- és hitelintézetek stb.) ez adónak legczélszerűbben úgy vettethetnek alája, hogy a *vállalat*, mint „egész" (és pedig az évi mérlegjelenés alapján) egyszerre adóztatik meg, kimutatott tiszta jövedelme alapján, mely esetben a részvények *kamatszelvényeire* (Coupon) eső adó szoros direkt-adói jelleget ölt. Egyébiránt ilyenkor a részvényeseknek fizetett *osztalék* (illetőleg kamatjövedelem) ez utóbbiaknál többé adó alá nem vonható, mert különben azon egy jövedelemtől kétszeres adó fizettetnék [6]—[7]) bb) Hogy sok nagyobb vállalatnál, ennek természete szerint, az iparadó általános kivetési szabályaitól eltérő eljárás lesz szükséges, a mennyiben jelesül mind az üzletosztályozás, mind a hely-osztályozás egyszerűen mellőzhetővé válik. cc) *Pénzüzleteket* illetőleg, különbség teendő nyereségre működő és oly üzletek közt, melyeknek valami lényegileg humanitarius vagy fensőbb közgazdasági rendeltetése van (mint p. o. sok államban a takarék-pénztárak), mert ez utóbbiak okszerűleg adómentességgel ruházandók fel.

f) Oly esetekben végre, a hol az iparos üzlete igen csekély, tőkéje igen elentéktelen, sőt segédmunkásokat sem alkalmazhat: czélszerűbb lesz az

illetőt iparadó alól egészen fölmenteni, s inkább mint bérmunkást vetni adó alá [8]—[10]).

[1]) L. *Stein:* Fin. W. 443. sk. l. *Rau:* id. h. *Jakob:* St. F. Wiss. 1121. sk. §§.

[2]) Erre nézve azt mondja *Stein:* „Diese letztere Form ist unter der Bedingung die richtige, dass sie mit der ersten insoweit verbunden ist, als ein Theil des Gewerbesteuerbetrags *als fester Steuerfuss* jedem Gewerbe auferlegt, der Rest aber der Gewerbegenossenschaft zur freien Vertheilung übergeben wird, stb.“ L. id. művének 443 sk. lapj.

[3]) Ép igy nem ajánlható azon mód sem, mely szerint a különféle iparnemekre *adóminimumok* (péld. 20 forint egy-egy iparosra) állíttatnának fel, s ez adóminimum az egyes helyeken található (például 200) iparosok számával *szoroztatván*: a nyert összeg (tehát 4000 forint) az illető iparosok adóját tenné, melyet azután az egynemű ipart üzök maguk közt felosztanának.

[4]) *Frankhonban,* hol ez adóforma fennáll: „droit de patent“-nak hivatik. L. *Rau:* F. W. 374. §.

[5]) Ezen fix s meghatározott iparadó mellett újabban Frankhonban még egy más változó alap is vétetik kiindulásul, tudniillik: az *üzlet-helyiségek* bérdíja. Legujabban egyébiránt ez adóztatási mód lényegileg tökélyesbíttetett s már közeledik azon rendszerhez, melyet mi fentebb felállítottunk. l. *Rau* id. h.

[6]) Legujabban *Stein* azt követeli, hogy oly kamatszelvény, mely a részvény névértékének 4%-ját nem adja, adómentes maradjon. L. még *Dietzel* jeles értekezését: „Über die Besteuerung von Actiengesellschaften“ (1859), mely e kérdést főleg kapcsolatban a községi adórendszerrel fejtegeti, de egyebek közt *az ellen nyilatkozik*, hogy az állam a részvénytársulatokat és nem az egyes tagokat adóztatja meg a kimutatott jövedelem alapján (l. 43. sk. l.).

[7]) A vállalatok legnagyobb mérvű alakzatait: a bányászati, vasuti, és hitelintézeti üzleteket illetőleg, az iparvállalati adó kivetése külön határozmányokat teend mindenkor szükségessé. l. *Stein:* F. Wiss. 462—465. l.

[8]) Az iparadónak *áthárítása* kérdését illetőleg: oly termelési ágakban, melyeknek üzletköre könnyen megszorítható, vagy a melyek könnyen végkép is beállíthatók: a kisebb mérvű productió folytán előálló áremelkedés alapján az adó-áthárítás lehetségessé válik; ellenkező természetű iparágaknál azonban nem.

[9]) *Történetét* és *statistikáját* illetőleg az iparadónak, a következők jegyzendők meg. Első kezdeményeire az iparadónak a *rómaiak* tributum capitis-je egyik alakjában a Constantin óta fennálló „lustralis Collatiojában“ találunk. A középkorban csak némely *olasz* városban szedetett iparadó; az ujabb időkben pedig *Franczia ország* a forradalom korában, a *német* államok és Ausztria századunk második tizedében, *Németalföld* 1819-ben, *Olaszország* 1841-, s az önbevallás elvei szerint reformálva 1861-ben hozta be ez adót. Igen tökéletes és részletekbe ható a *porosz* (1820-ban megalkotott) iparadóitörvény (l. Die Preussischen direkten Steuern. Heft IV. 1867.) mely úgy mint az *osztrák* is, jobbára az általunk fentebb ajánlott alapokra van fektetve; ellenben az *angolok* iparadórendszere hiányos s részben a jövedelmi adó alapján szedetik be, részben függelékét az indirekt fogyasztási adóknak képezi. V. ö. e tekintetben *Pfeiffer:* St. Ein. II. 205. sk. l egész 220-ig, bő anyagot nyujtva az európai legislatió tekintetében; *Steint:* sz. 444. sk. l. *Vocke:* Britische Steuern stb. 421. sk. l. és Tüb. Zeitsch. 1861. *Hock:* Finanzw Frankreichs 113. sk. l. *Rau* id. h. *Faucher* V. Schrift 1863. évf. III-ik köt. és az 1864-ki ausztriai iparadó-tervezethez csatolt jeles indokolást „Begründung zu dem Gesetze über die Erwerbsteuer“.

[10]) Az iparadó kivitelével foglalkodó *közegek* lényegileg szintén ugy szervezendők, mint a ház- és földadóra nézve említettük: országos központi vezetés, — kerületi vagy tartományi bizottságok, — városi bizottságok, — központi és vidéki pénzügyi felügyelők. L. az *angol* és *ausztriai* rendszert az imént idézett ausztriai tervezet „indokolásában“ és szövegében.

83. §.

G) Kereseti vagy bér-, és díj-adó.

Az iparadóval rokon természetű, de azért mégsem azonosítható adónem az, mely egyfelől a *physikai munkával* szerzett jövedelemre (munkabérre), másfelől a lényegileg szellemi, erkölcsi erők- s képességekre alapított *szabadfoglalkozásokból* folyó keresetre, végre a hivatalnokok, *tisztviselők* fizetvényére vettetik ki, tehát előkelőleg a *tisztán személyes munka és tevékenységnek* adóvali érintésére irányul, s összefoglaló névvel leghelyesebben *keresetadónak* (Verdienst-Steuer) hivathatik. [1])

Az e körbe tartozó jövedelem illetőleg kereset kiváló tulajdonsága és ismerjele az, hogy a neki megfelelő foglalkozásmód olyan, melynél egyfelől szorosan úgynevezett (vagyis anyagi) *tőke nem szükségeltetik*, vagy legalább kiváló nyomatékúnak (például úgy mint az iparadónál láttuk) nem tekinthető, hanem a *személyi tőke* (persönliches Kapital) a jövedelemforrás; másfelől a productió valódi czélja nem anyagi termelvények előállítása és forgalomba hozatala, hanem *személyes szolgálatok* tétele, részben *eszményi javak* termelése és biztosítása [2]).

A kereset-adónak e szerint alája esnek először: a bérmunkások, napszámosok és cselédek; — másodszor a fizetvényes egyének, hivatalnokok, ügynökök, tisztviselők; — harmadszor: a müvészek, okleveles egyének, tudósok, irók és tanítók.

A mi pedig az adó praktikus kivitelét illeti, a következőkre utalhatni: a) Az e körbe eső *jövedelmek sajátossága*, különböző alapja, és természete az adóláb és adótétel meghatározásánál tüzetes figyelembevételt igényel. b) A kereseti adó által érintendő osztályok (illetőleg polgárok) jövedelméből tulajdonkép és igazságosan csak azon *rész* vettethetik adó alá, mely az átlagos létbiztosítási szükségleten, a jövedelemszerzésre fordított költségek összegén, meg a kiképzésre fordított kiadások kamatlati tételén túl megmarad, azaz tiszta díj vagy bérjövedelmet (Lohneinkommen) képez [3]). c) A puszta napi munkás, a kézműveseknél vagy gyárakban dolgozó legény, a kereskedő, a szállító stb. segédje, a cseléd és szolgaszemélyzet, másfelől a napi munkája után élő kis tisztviselő, iró, művész, tanitó stb. e szerint igen csekély-mérvű *adóképességgel* birónak tekintethetik, s azért (főleg miután rendszerint fogyasztási adók által amugy is érintetik) a lehető legmérsékeltebb adónak lesznek alája vetendők [4]). d) Az adótételek megállapítását illetőleg itt is olyképen mint az ipari adónál, a katasztérileg összeirt adóköteles egyének vagy egyenként lesznek megadóztatandók (p. o. a munkások, napszámosok, cselédek) és pedig háztartásuk szerint, — vagy (s ez a díjjövedelemmel biró polgárokra nézve áll különösen) bizonyos *csoportok* s *osztályok* szerint különböztetendők meg, s minden egyes csoportra és osztályra nézve a valószinű *közép-kereseti* összeg meghatározandó; megjegyezvén, hogy némely foglalkozási csoport- vagy osztályra (például egy városban az ügyvédekre, orvosokra, mérnökökre, journalistákra) nézve az adó-somma egészben és *egyszerre* vettethetik ki, s azután a testület (Gremium), egyes tagjaira a reáeső részt szétosztja. e) A

kereseti adó kivetése jórészben *önvallomásokból* merített adatokra fektethető, e vallomások azonban az adó-jury elve szerint lesznek kiegészítendők, illetőleg megigazítandók. Kivételével természetesen a közszolgálatban álló *fizetéses egyéneknek*, mint a kiknek jövedelme fizetvényi iveik alapján könnyen tudható meg.

Azon sokoldalulag vitatott kérdést illetőleg pedig, „vajjon helyeselhető-e, hogyha az állam a *közhivatalnokot* is (kereseti vagy jövedelmi) adónak alá veti?" a következő választ adhatni. Első pillanatra helytelennek tűnik fel, hogy a státus saját pénztárából fizetett tisztviselőire adót róvjon, tehát tőlük a fizetvény egy részét mintegy visszakövetelje. Közelebbről szemlélvén azonban, a hivatalnok adómentessége mégis nehezen volna indokolható. Mert: a) Az adófizetés általános, minden adóképes tagjára az állami közületnek egyenlően fennálló kötelezettség. b) A közhivatalnok erősíttetvén ez által azon öntudalomban, hogy nem csak státus-közeg, hanem *státuspolgár* is, a polgártársai által viselt terheket és tartozásokat kellőbben méltányolandja, s az azokkal való *összetartozandóságot* is élénkebben érzendi. Eltekintve attól, hogy az állam, tisztviselőivel szemben is úgy áll mint az egyesek felett az összeséget képviselő s ennek czéljait biztosítani tartozó közeg és hatalom. c) Az adózó polgárság is készségesebben viseli adóterheit, látva azt, hogy a tisztviselők sem örvendnek mentességnek, vele egyenlően hordják a közület terheit. d) Lehetnek a tisztviselőnek *egyéb* jövedelemforrásai is, melyek adóképességét fokozzák [5]). e) A hivatalnokra kivetendő adó-tétel egyébiránt legyen mérsékelt, mivel fizetése okszerűleg egészen csak tiszta jövedelemnek nem tekinthetik, némely létszükségleti kiadásai állásánál fogva (jövedelméhez viszonyítva) nagyobbak, s e mellett sem jövedelmét eltitkolni, sem adóját másra tolni módjában nincsen. f) A legalsó osztályú tisztviselők fizetései végre épúgy mint azok özvegyeinek tartásdíja vagy nyugdíjaik egyenes adók alól egészen is fölmentethetnek, miután azok összegeiben épen semmi tiszta jövedelem se foglaltatik, s adóképesség alig tételezhető fel [6]).

[1]) V. ö. *Rau:* II. 391. §. *St. Mill*: V. 3. fejez. 4. §. *Jakob:* I. 549. sk. l. *Pfeiffer:* II 220. l. *J. Garnier*: Traité IX. fej. *Dupuynode*: De la Monnaie et de l'Impot II. 365. sk. l. *Royer:* Theorie de l'Impôt II. 261. sk. l. *Hoffmann:* 156. l. *Umpfenbach:* I. 209. *Hock:* 212. sk. l. *Stein:* F. W. 449—457. l. *Mariska:* P. T. 263. ff. *Tüb. Zeitschrift* 1865-foly. 165—216. f.

[2]) Ez elkülönítésnek azon jó oldala is van egyébiránt, hogy tisztábban lát az adóhatóság s könnyebben jár el kivetési műveleteiben. L. egyébiránt *Pfeiffer:* id. m. II. 220. sk. lap.

[3]) *Stein* szerint a díjazott egyéneknél tulajdonkép csak azon része jövedelmöknek adóztathatik meg, a melyet *takaritmányként* félretehetnek.

[4]) Egészen fölmenteni a munkás-osztályt az adó alól annyiban helytelen lenne, a mennyiben vannak munkások, kiknek jövedelme jóval nagyobb mint sok önálló kis-iparosé (kézművesé). Példa erre egyebek közt hazánk is ép a jelenben.

[5]) A hivatalnokok megadóztatását ellenzik *Malchus*, *Moltke*, *Lotz*, némileg *Hock* stb; helyeslik ellenben *Jakob*, *Murhard*, *Rau*, *Pfeiffer*, *Stein*, *Walcker* stb. Már *Boxhorn* (Instit. Politicae) két századdal ezelőtt azt mondá: „a tributis praestandis non debent excipi magistratus, nam rem per se ingratam, populo gratissimam reddit exemplum imperantium".

[6]) A munkabérre vetett adó némelyek (p. o. St. Mill, Garnier, Dupuynode) szerint a munkások bérjövedelmére nehezedik, mert a bér-összeg inkább függ a munkakereslet és kínálat közötti viszonytól, mint a munkás életfentartási szükségletei mérvétől;

- mások (Smith Ad. Ricardo, Rau stb.) szerint ellenben ezen adónem a munkások bérszegét felszöktetendi, tehát általuk a munkaadókra háríttathatik. Helyesb az utóbbi elfogás, habár lehetnek e részben hely- és időkörülmények szerint kivételek is. L. *Garnier*: Traité 13. fejez. *Dupuynode*: De l'Impot II. 365. *St. Mill*: Pr.V. 3. §. 4.

84. §.

H) A tőkekamat- és járadék-adó.

Az állam adóbevételeinek egyik jelentékenyebb forrását a *tőkeadó* vagyis azon adónem képezi, mely a *kamatra kikölcsönzött pénzbeli tőkékből*, valamint állami értékpapirok után járó bevételek- (járadékok)-bőli jövelelemre vettetik ki. [1]) — A tőkeadó, mely miután tulajdonkép nem a tőkére, hanem ennek gyümölcsére irányul, helyesebben tőkekamatadó-, vagy tőkejáradék-adónak (Zins- und Rentensteuer, Darlehensteuer) neveztetik, ól megkülönböztetendő az *eddig* ismertetett telekadó, házadó, birtokadó s iparadótól, másfelől a *jövedelmi adótól*. Amazoktól jelesül annyiban, hogy ez utóbbiak bizonyos részben szintén tőkét érintenek, de vagy nyugvó, vagy vállalatban fekvő, s nem úgy mint a tőkeadó: *kikölcsönzött tőkét*; — a *jövedelmi* adótól pedig annyiban, a mennyiben ez utóbbi tényleg és szemileg mindenkor személyeknek megadóztatása, személyekre irányuló adó; a tőkakamatadó pedig *hozadéki adó* (Ertragsteuer), mely a tőkét s annak gyümölcsét, mint jövedelmet adó *tárgyat* érinti. Megjegyezvén még, miszerint ez adónem tárgyát csak oly kölcsönadott tőkesomma képezheti, mely nem igen rövid idő alatt fizetendő vissza, másfelől azt, hogy a hitelezőre nézve az ilykép értékesített tőke gyümölcse *önálló*, s különös munka vagy fáradság nélkül megvalósított *tiszta* jövedelmet képez [2]).

A tőkeadó a tudomány müvelői közt igen sok *ellenzőre* talál, a kik azt egyenesen elvetik, és pedig a következő érveknél fogva: a) Mert (nézetök szerint) a tőkeadó által egy és ugyanazon tőkesomma igen igazságtalanul *kétszer* érintetik adóval; egyszer jelesül az *adósnál*, a ki azt üzletében használja s ez üzlet után adót fizet, másszor a *hitelezőnél*, a kinek kamatjövedelmét terheli. b) A tőkeadó *megdrágítja a tőkét* a vállalkozókra nézve, a mennyiben a hitelezők a reájuk rótt adót mindenkor adósaikra tolják, mert ez utóbbiak rendszerint azok, kikre nézve a tőke nagyobb használati értékkel bir s igy szükségesebb is. c) A tőkések (mondják ismét mások) nem maradnak érintetlenül ott, a hol adót fizetni nem tartoznak, mert a telekre, házakra, iparvállalatokra adó lévén vetve, hogy az ily alapon üzött foglalkozásuk után járó adótól meneküljenek, tőkéiket *inkább kikölcsönzendik*, a mi a tőkekinálatot nagyobbítja, s igy a kamatlábat is csökkentvén, a tőkésekre érezhetőleg visszahat. d) A tőkeadó lankasztja a *takarítási ösztönt*, a mi egyenesen kárára van az egész nemzetgazdaságnak; sőt arra is vezethet, hogy a tőkések *pénzüket inkább a külföldre* viendik, vagy tulajdon vállalatokba fektetendik, a mi sokszor a tőke *teljes* értékesítésének rovására történik, sőt az összes termelésre és forgalomra visszás hatásu lehet. e) Nem helyeselhető a tőkeadó az *államhitelre* való tekintetből sem, a mennyiben a kormányra nézve kölcsönök fölvételét megnehezíti; a már forgalomban levő státuskötvények árfolyamát lenyomja; oly

esetekben, hol a státus által az adó a kölcsön fölvétele után hozatik be, — erőszakos kamatreductióként jelenkezik, szóval az állam és a közhitelezők közti (sokszor politikailag is alig nélkülözhető) jó viszonyt megzavarja [3]). f) Nehezíti végre (sőt egyenesen mellőzendőnek mutatja) ez adónem foganatba vételét az, hogy helyes *tőkeadó-kataszter* előállítása s igy ez adó praktikus kivitele majdnem *lehetetlen*, lehetetlen jelesül annyiban, hogy a kikölcsönzött tőkék igen nagy része (a betáblázottaktól eltekintve) nem ismertetik, a pénztőke mozgékony s eleven voltánál fogva tüzetesen alig constatálható, a polgárok bevallásaira adni nem igen lehet, szerfeletti szigor és kémlelő eljárás pedig az állam közegei részéről e téren felette gyűlöletes és rosz következéseket szülő eszköz [4]).

[1]) V. ö. *Jakob:* St. Fin. I. 537. l. és 918. l. *Malchus:* Hdb. I. 176. l. *Broglio:* Imposta della rendita (1856). *Stein:* Fin. Wiss. 413—427. l. *Parieu:* Traité I 283 sk. l. *Royer:* Theorie de l'Impot II. k. 103. sk. l. *Rau:* Fin. Wiss. 377—390. §. *Hock:* id. m. 217. sk. l. Az 1864-ki osztrák törv. javaslat: Über Zins- und Rentensteuer, *Kränzle:* Die Besteuerung des Kap.-Eink. 1866. *Mariska:* P. T. 275. sk. l. *Walcker:* Steuerwesen 133. sk. l. s a Tüb folyóirat 1845, 1846, 1864 és 1868-ki kötetei; végre a *Magyar Adóenquète* III-ik köt. 40. sk. l.

[2]) A tőkeadó itt általunk szélesb értelemben vétetik, azaz belevonásával a járadékoknak is, melyeket némely irók egészen külön tárgyalnak. Oly széles értelmet azonban nem vélünk adhatni ez adónemnek mint *Stein*, ki a részvény-szelvényi adót is idevonja, mert erről fentebb az iparadó elemzésénél már szóllottunk. L. még Begründung der Gesetzvorlage über die Zins- und Rentensteuer 12. sk. l., továbbá *Hock:* id. m 2137. l. *Rau:* id. h., és *Umpfenbach:* Lehrb. 185. sk. l. bővebb magyarázataikkal.

[3]) L. erről *Hock:* id. munk. 220 -221. l. *Garnier* és *Jakob* elleni érvelését.

[4]) A tőkeadó *ellenesei* közt kiválóbb nevek: *Maculloch*, *Baumstark*, *Pritwitz*, *Moltke* gróf, *Berger* (Rapport stb. 1837), *Malchus*, s legujabban *St. Mill*, némileg *Helfferich*, és *Garnier*.

85. §.

Folytatás. A tőkeadó igazolása.

Az elősorolt érvekkel szemben a tőkeadónak jog- és czélszerűségét, valamint gyakorlati kivihetőségét, a következőkkel lehet indokolni [1]): a) A tőkeadó ellenzőinek érvelése, általában véve, ellenmondásokkal telt, s könnyen felismerhető következetlenségben szenved. b) Azon állítás, hogy a tőkeadó bizonyos tőkesommát kétszer sújt, s igy igazságtalan terheltetése a tőkének: nem alapos. Föltétlenül hamis jelesül oly adószervezet mellett, a hol az adós a kölcsönvett tőke után járó kamatokat, jövedelmének fölvételénél be-, illetőleg leszámíthatja; de félszeg némely oly esetekre nézve is, midőn az érintett beszámítás nincs megengedve, jelesül akkor, hogyha a kölcsönvett tőke nem productiora fordíttatik, hanem élvezetben gyümölcstelenül fogyasztatik. c) Azt, hogy a tőkebirtokosok az adósokra fogják tolni adójukat s igy mégis adómentesek maradandnak: szintén nem mondhatni föltétlenül, mert a kamatláb meghatározása a tőkekereslet- és kínálat közti viszonytól függvén, a tőkések adóáttolási kisérlete nem fog sikert érni; legfeljebb akkor, hogyha tőkékben igen nagy hiány mutatkozand, s a vállalkozók és vállalatok száma és köre tetemesen megnagyobbodott; avagy egyszerre igen sok tőke külföldre vándorolt volna. d) Az sem

ll, hogy a tőkebirtokosok (a tőke adómentessége mellett) tőkéiket eddigi elhelyezésükből igen könnyen kivonva, kevésbé gyümölcsöző kölcsöntőkévé változtassák; mert ez igen sok tőkés egész életiránylata s megszokott izleti viszonyaiban találna akadályra, s legfeljebb ott történhetnék nagyobb mérvben, a hol a telek-, ház- vagy iparadó oly súlyos volna, hogy az elhelyezett tőkék jövedelmét annyira megcsökkentené, hogy előnyösbnek mutatkoznék e tőkéket kikölcsönzés utján gyümölcsöztetni. e) A tőkeadó a takarítási ösztönt csak akkor fojtaná el, a tőkéknek tulajdonvállalatokba való (kevésbé productiv) elhelyezését csak akkor eredményezné, s különösen a tőkék külföldre szállítására csak akkor szolgáltatna okot: hogyha felette nyomasztó és súlyos mérvben lenne kivetve. *Egyébként* azonban bizonyosan nem; mert ily magatartásra elégséges indító ok nem éteznék, s a hatalmasan szóló önérdek mind e lépések veszélyes voltát számítóleg csak hamar felismerné; nem is érintve, hogy a külföldre-vitelt illetőleg, igen sok tőke (p. o. alapítványoké stb.) meg van kötve s nem könnyen vihető idegen országba, hogy legtöbb államban szintén fennáll a tőkeadó, az elvállalandó nagy koczkázat, az idegen viszonyokkal való smeretlenség, és a követelések megvalósításának ezernyi nehézségei mindég nagyon is tartózkodóvá fogják tenni a pénzembereket e tekintetben. f) Nem vetendő el a tőkeadó továbbá a státushitel szempontjából sem, mert a kölcsönveendő tőkék kamata nem függ az államhitelezők kényétől, hanem a mindenhai pénz-piacz viszonyaitól; s igazságtalanság csak akkor forogna fenn, ha a kölcsön fölvételénél a hitelezőknek az állam által adómentesség biztosíttatott volna [2]). g) A tőkeadó kivitelének nehéz volta nem elégséges ok arra, hogy ez adónem egészen mellőztessék; s pedig annál kevésbé, mert csakugyan vannak módok és eszközök [3]), melyek alapján a kivitel legalább némi sikerrel foganatosítható, a mint azonnal látni fogjuk. h) Nem volna végül ez adónem mellőzése illetőleg a tőkebirtokosok adó-mentesítése semmikép sem összeegyeztethető az általános adókötelesség közérvényű elvével, sem a polgári jogegyenlőség követeléseivel, melyeknek hatálya úgy mint mindenütt az államéletben, e téren is okvetlenül biztosítandó.

[1]) Elfogadják a tőkeadót *Jakob*, *Fulda*, *Rotteck*, *Rau*, *Hock*, *Duchesne* (Essai 1831.), *Pfeiffer*, *Stein*, *Parieu*, *Walcker*, *Vocke*.

[2]) L. *Hock:* Öff. Abg. 220—221. l., hol bővebben kimutattatik, mily alaptalan e kifogás.

[3]) Igy jelzálogos követelések telek- és zálogkönyvekből, alapitványok, testülelek, kiskorúaknak tőkéi hivatalos jelentések és lajstromokból, stb. ismertetnek fel; állampapirokban fekvő tőkeértékek pedig az évi kamatfelszedés (szelvény-beváltás) alkalmával jónek tudomásra.

86. §.

A tőkeadó kivetési módja és mérve.

A tőkeadó *kivetését* illetőleg, ez mindenekfelett az alája tartozó vagyonértéknek fölismerésétől függ, s kétfélekép vétethetik eszközlőbe; vagy ugyanis *közvetlenül*, a midőn a kamatjövedelem egyenesen a tőkebirtokosnál érintetik az adóval; — vagy *közvetve*, azaz úgy, hogy az *adós* (p. o

földbirtokos, háztulajdonos, vállalkozó), a ki úgy tekintetik mintha adóssága nem volna, megfizetvén az egész adót, feljogosíttatik arra, hogy kamattartozásából az erre eső adót levonja, s csak a fennmaradó összeget szolgáltassa ki tettleg hitelezőjének. Némely ujabb szakemberek azt ajánlják, hogy az adósok a tiszta jövedelmüket csökkentő s hitelezőiknek fizetett kamatsommát az adóhatóságnál tartozzanak bejelenteni, s egyidejűleg levonhassák adótartozásukból az adósságuknak megfelelő összeget; mig mások ismét azt követelik, hogy minden tőkebirtokos kikölcsönzött tőkéit bevallván hatóságilag lajstromba vétesse, elvesztvén különben jogát tőkekövetelésének birói uton való érvényesíthetésére [1]).

A tőkeadó foganatbavételének ez elősorolt módozatai közül mindegyiknek megvannak hiányai; igy például a közvetlen adóztatásnál az állam a bevallások elégtelenségénél fogva ez adónemből igen csekély bevételt nyerend; a közvetett adóztatási rendszer az adóáttolást igen megkönnyíti, s a külföldre kivitt tőkéket érintetlenül hagyná; a harmadik rendszer annyiban nem felel meg egészen, a mennyiben külföldi értékpapirok s idegen országokban elhelyezett tőkék szintén mentesek maradnának, s másrészt sok vállalkozó (iparos, kereskedő), hogy hitelét meg ne rontsa, adósságait be nem vallaná, következésképp a tőkének adóvali terhelését is lehetlenné tenné. — A kamatkövetelések hatósági lajstromoztatása végre azon hiányban szenved, hogy a tőkeforgalom szabadságát szerfelett megszorítaná, az üzletéletben zavart és fennakadásokat okozna, s eredménye, a mennyiben mégis igen számosan a bejegyeztetést nem eszközöltetnék, felette csekély lenne.

Leghelyesebbnek látszik azért oly rendszer, mely részrehajlatlan s a körülményeket alaposan ismerő szakemberek *becslésére*, illetőleg az ezt megelőző *önbevallásra* lenne alapítva; mig ott, a hol ez eljárás kellő eredményt nem mutatna, vagy a becslés helytelen s önkényes volta miatt aggályok forognának fenn: a *közvetett* adóztatási mód (a mint Angolországban is fennáll) lenne elfogadandó [2]).

A tőkeadó *mérvét* vagy *nagyságát* illetőleg, végre, fontos tekintetek javallják, hogy ez adó mérsékelt legyen, azaz alacsony százalékban szabassék ki. Egyfelől, mivel a terhes adó egy némelyikét azon visszás következéseknek (tőkék kivitele külföldre, saját vállalatokba való elhelyezés), melyekre ez adónem ellenzői utalnak, csakugyan előidézhetné. Másfelől azért, mert helytelen eljárás volna egyik részét a kölcsöntőkének súlyosan érinteni, holott egy más, s igen nagy rész épen nem érintethetik; végre azért is, mivel igen sok oly kis-tőkés van (kleine Rentner), kinek magasb adópercentteli terhelése egyenesen a létfenntartást nehezítené. Mire nézve megjegyezhetni még azt, hogy czélirányos leszen az adólábot kezdetben lehetőleg alacsonyabbra szabni, s azután lassanként emelni, mert ez a teher kiegyenlítődését megkönnyíti, s a polgárokat ezen jelentékeny bevételforrást képző adónemhez szoktatja [3—4]).

[1]) V. ö. *Rau:* id. h. és *Vockét:* Tübing. Zeitschrift 1868-ki kötet 51. sk. l. *Umpfenbach:* Lehrbuch I. 198. sk. 206. sk.

[2]) *Walcker* az önbevallást az adós szintén kötelezett bejelentésével kapcsolatosan kivánja (id. m. 134. l.).

[3]) A kamatjövedelem megadóztatásánál a *tiszta* kamatjövedelmet érinteni akarni: elvontan szemlélve, helyeselhető volna ugyan; gyakorlati tekintetben azonban szerfelett bonyodalmas és eredménytelen eljárás volna.

[4]) A tőkeadó *hatásai* és *áttolása* tekintetében, mely egyike a tudomány legbonyolultabb kérdéseinek, l. még *St. Mill:* Pol. Econ. V. 3-ik fej. 3-ik §., és *Rau*: 379—390. §.

87. §.

Egyéb mozzanatok a tőkeadó körül.

A tőkeadó kivitelénél még a következők tartandók szem előtt: a) Nem vonhatók ez adó alá kamatai oly *államkötvényeknek*, melyeknek eredetileg már adómentesség volt biztosítva; továbbá a *biztosításdíji* összegek, melyek rendesen megujuló járadékot nem képeznek; reál- vagy iparadónak alája vetett üzletek után fizetett bérletdíjak; végre oly kamatok sem, melyeket bankárházak és banküzletek vállalati jövedelemként hoznak s *iparadó* által már érintettek; továbbá részvényeseknek osztalékaik, tantiémjeik stb., a mennyiben a társulati jövedelem már iparadóval terhelve van, ép úgy mint a szegényi és *emberiességi intézetek* bevételei, s takarékpénztári betételekből folyó jövedelmek[1]). — b) Az államhitelezők megadóztatását illetőleg kimutattatott fentebb már, hogy a tőkeadó ezen formája is teljesen igazolt; de ép ily határozottan rosszalandó azon tőkeadói rendszer, mely csak a státushitelezőket érintené; mert ily eljárás nem volna egyéb, mint kijátszása az állam által elvállalt tartozásoknak, illetőleg kamatfizetési kötelemnek. — c) Nem volna helyeselhető: *annuitásoknak*, melyek alapján bizonyos idő leforgása alatt a tőke törlesztődik, ép oly magas adólábbal, mint az egyszerű járadékoknak, érintése; s megfordítva sorjátéki kölcsönökből folyó nyereményeket kisebb adószázalékkal terhelni, mint az annuitásokat és járadékokat, melyeknek helyét pótolják[3]). — d) Szükséges, sőt mulaszthatlan lesz végre a tőkeadói *kataszternek* gyakrabban, például évenkénti átdolgozása s helyesítése[3]).

Végezetül megjegyzendő még, miszerint a tudomány és a felvilágosodott praxis követeléseinek csak az itt kifejtett alapokon való, vagyis a tőkeadót a *jövedelemadótól* teljesen elkülönítő s önálló hozadékadóként rendező eljárás felelhet meg, s vezethet ez irányban megnyugtató eredményre[5]).

[1]) Ez utóbbi főleg ott, hol a takarékpénztár túlnyomólag humanitarius s nem üzérleti czélu vállalat. Nem foghatni azonban kezet *Mariskával* (id. m. 290. l.), ki a takarékpénztári betéteket csak azért tartja adómentesitendőknek, mert nem constatirozható az azokból folyó jövedelem.

[2]) L. még *Vocke:* a Tüb. Zeitschrift 1868-ki foly. 68—72. l. ellenkező felfogással az annuitásokra nézve. Itt még *Hock* következő állítása is figyelemre leszen méltatandó: „Vom Kapital müssen nicht die wirklichen, sondern die dem üblichen Zinsfusse entsprechenden Interessen als Steuergrundlage benützt werden; woraus folgt, dass von Papieren, die einem Kurse unterliegen, diese Interessen, strenge genommen, nicht von dem Nominalwerthe, sondern von dem durchschnittlichen Jahreskurse zu berechnen sind.“

[3]) *Idegeneknek* a szelvényadótól való felmentése nem indokolt. A nemzetgazdaság

épúgy mint a nemzetközi jog megegyeznek ma már abban, hogy a *külföldiek* magánjogi kötelességek és követelések tekintetében a *belföldiekkel* hasonló elbánásban részesítendők. L. még *Walcker* id. müv. 134—136, l.

[4]) L. m. *Höfken:* Steuerreform 261. l.

[5]) *Sorsjátéki* nyereményeknek megadóztatása némely tekintetben szintén ide sorolható. L. *Höfken* id. m. 280—281. l. és *Vocke* id. h. 70—73. l. *St. Mill:* V. 3. §. 3. meg *Rau:* F. W. 390. §.

88. §.

I) Az örökségi adó.

Az állam bevételi forrásainak egyikét az *örökségi adó* [1]) (Erbschafts-Steuer) is képezi, mely alatt azon részt értjük, melyre az állam valamely hagyatéki érték-somma irányában igényt tart, s legtöbb államban örökségi *illeték* formájában, másutt pedig adó (jelesen egyenes adó) alakjában az örökösökre kivet [2]). — Az örökségi adó ellen az hozatik fel: a) hogy az államnak olyféle jogát, mint a milyenre ez adó alapíttatni szokott, elismerni nem lehet; — b) hogy az örökségiadó, mint nem jövedelemre, hanem tőkére irányuló, igazságtalan, a tőkét megtámadó, s a takarékossági hajlamot elfojtó adónem; — c) hogy aránytalan és nem egyenlékeny adó; a mennyiben azon időtartamra, melyen át a jószág az örökhagyó birtokában vala, figyelemmel nincsen; s igy egyes esetekben felette nyomasztóvá válhatik; másfelől a mennyiben azon-egy tárgyat, mely egy nem rég történt változásnál a tulajdonos személyében amúgyis illetékekkel és átszállítási adókkal megróva volt, kétszeres megadóztatásnak vonja alája [3]).

Mely érveléssel szemben az örökségi adó *védelmére* azt lehet felhozni, hogy ez adónem valamennyi adónemek közt legkönnyebben és legkészségesebben fizettetik; munka, fáradság és erőfeszítés nélkül realisált jövedelmet érint; s egyidejűleg méltó *illetékként* is tekintethetik azon jogi és hatósági functiókért, melyek alapján az állam a vagyon átmenetét az uj birtokosnak kezébe eszközli és biztosítja. — Ez utóbbiak alapján, de még azon további nyomatékos politikai okból is, hogy ez adónem által a közhatalom, (főleg magas müveltségű országokban) humanitarius intézkedések, vagy szegénységre jutott polgárok segélyzésére szolgáló alapot képezhetne [4]): az örökségi adó el volna fogadható, azonban csak oly képen, hogy első izbeni vérrokonok (testvérek, szülők s gyermekek) közti örökségeknél az adó a lehető legcsekélyebb mérvű legyen [5]); a másodizbeni rokonok tekintetében már tulajdonképi adó alakját öltse; minden egyéb örökösödési esetekben pedig a hagyaték egy egész részének (p. o. egy negyedének vagy ötödének) igénybevételéig mehessen [6]).

Gyakorlati *kivitelét* végre ez adónemnek tekintve, az olyan legyen, hogy az élők közötti ajándékozások stb. általi törvény kijátszást lehetőleg akadályozza; egyidejűleg azonban minden olyféle intézkedéstől távol maradjon, a mely az egyéni gazdaságok s a családi élet felzavarására vezetne s a polgárokat zaklatásoknak tenné ki.

[1]) V. ö. *Rau:* F. W. 237. és 405-ik §§. *St. Mill:* Pol. Econ. V. k. 2-ik fej. 3. §. *Parieu:* Traité I. k. 169. sk. l. *Höfken:* St. Ref. 293—299. l. *Hock:* Abgab. 236—237. l. *Hogendorp:* Lettres II. 44. *Pfeiffer:* St. Ein. II. 305—333. l. *Brater:* die Reform des Erbrechts (1848).

[2]) *Rau* és mások ez adónemet egy az adóköteles polgár halála bekövetkeztéig halasztott *birtokadónak* nevezik.

[3]) Az örökségi adó kérdése sok iró által (legujabban Pfeiffer által is) az örökösödési *jognak* kérdésével hozatik kapcsolatba. L. id. h.

[4]) Századunk elején a nagyhirü *Bentham* s ujabb időkben nagy tanítványa *Stuart Mill*, nem különben *Büchner*, *Brater* és mások, socialistikus eszmeirányzatban az itt megpenditett elvet igen is túlzott értelemben ajánlották foganatba vétetni; — mire már fentebb a „Nemzetgazdaságtan" 52-ik §-ának 10-ik jegyzetében utaltunk. Az általunk itt ajánlott mód és elv talán gyakorlatiabb és eléggé radikális volna, a nélkül, hogy ama socialistikus jelleget felöltö intézkedéssé válnék; mely ellen például *Hock* is élesen kikel.

[5]) *Pfeiffer* a gyermekek tekintetében ez adót általában elveti, azon (nem feltétlenül elfogadható) érvet hozván fel, hogy gyermekekre a szülö elhalása sokszor egyenes veszteség, a mennyiben a kereseti források stb. megszünnek.

[6]) Az örökségi adónál alkalmazandó *progressiv* adó-mérvi elvet, a melynek folytán az adóláb a hagyatéki összeggel folytonosan növekednék, egyenesen elveti *Hock* id. müv. 237. l. Melegen ajánlja ellenben *St. Mill* (id. h.), *Léon Faucher*, Rob. *Mohl*, *Villiaumé*, és mások.

89. §.

Egyéb direkt adók.

Az egyenes adók eddig elősorolt nemein kivül még kettő létezik, melyre az ujabb tudományos elmélet s itt ott a gyakorlat is nagyobb súlyt helyez; ugymint a *direkt fogyasztási adó* (illetőleg fényüzelmi adó), és az ugynevezett általános *kiegyenlítő jövedelemadó*.

E két adónemre nézve azonban megjegyzendő, hogy az utóbbit, vagyis a *kiegyenlitő jövedelemadót* illetőleg fentebb a 63-ik §.-ban az általános jövedelemadó elméletében már tétetett emlités [1]); — az előbbire nézve pedig *e helyütt* kiterjeszkedni azért nem látszik indokoltnak, mivel mind fogalma és természete, mind alapja és czéljára nézve csak a következő fejezetekben elemzett közvetlen vagy jobban mondva *fogyasztási adókkal* függvén össze, sokkal helyesebben ez utóbbiakkal együvéfoglalva tárgyaltathatik; habár kétségtelen, miszerint némi ellenmondást képez a *közvetlenül* fényüzelmi (s evvel rokon lakási) adót a közvetetten kivetett fogyasztási adókkal egy csoportba helyezni [2]).

[1]) Az ott mondottak kiegészitéseül e helyen még a következőkre utalhatni: a) az általános kiegyenlitő jövedelemadó azon rendeltetéssel bir, hogy valamennyi szabad jövedelem utolsó kézben bizonyos százalék erejéig adóval terheltessék; b) ez adónem az azt ajánlók nézete szerint a természetöknél fogva nagyon is rideg, feszes, és az egyenlékenységet lehetlenné tevő *hozadéki adóknál* jóval hajlékonyabb, ruganyosb, s ép azért igen jól alkalmazkodó adott viszonyok és adótökélyesbitési igényekhez; c) a *concrét adóképességet* a többi direkt adóknál teljesben engedi felfogni, mert a gazdálkodó alany *személyes* tulajdonai tüzetesb méltatásából indul ki; a stabil hozadékadókkal szemben az államkincstár változó szükségeihez képest igen könnyen idomitható stb.; d) a kiegyenlitési jövedelemadó, azért mivel a hozadékadók által már ugyis érintett jövedelmekre irányul, csak igen mérsékelt lehet. L. még az osztrák 1864-ki törvényjavaslatot s indoko-

lását a 6-ik lapon; továbbá *Stein* munk. ujabb kiad. 614. köv. l., hol szinte ez adónemhez hajol; *Höfkent* (id. m. 261. sk. l.), kinél arra történik utalás, hogy ily adónem mellett külön tőke- és járadékadó alig létezhetnék; s *Schmoller* remek értekezését a Tüb. folyóirat 1863-ki folyamában.

[2]) Ezen tekinteteknél fogva az itt emlitett adónemet az indirekt adók rendszerének *végén*, külön tárgyaljuk.

NEGYEDIK FEJEZET.

A NEM-EGYENES VAGY KÖZVETETT ADÓK.

90. §.

A közvetett adók általában.

A polgárosult népek háztartásában, épúgy mint a tudomány elméleteiben, általánosan elfogadott adók egy külön s önálló osztályát a nemegyenes vagy *közvetett adók* (indirekte Steuern) képezik. Értetnek pedig ezek alatt azon adók, melyeknél az államhatalom nem azt terheli *közvetlenül*, a kit adóval érinteni akar, hanem azt, a ki bizonyos termelvényeket s jószágokat (melyek ép az ilyféle megadóztatásra alkalmasaknak mutatkoznak) előállít vagy forgalomba hoz, s az általa mintegy előzetesen lefizetett adót magának az illető jószágok vásárlóitól (a fogyasztóktól) megtéríttetheti.

Az e körbe tartozó adók e szerint elnevezésöket tulajdonkép a *kivetés- s beszedés módjától* (a mely közvetett) nyerik; azon körülménynél fogva azonban, hogy valódi rendeltetésük abban áll, a polgároknak *élvezetét* s *fogyasztását* érinteni, vagy mint fentebb (a 44-ik §.-ban) is már jeleztük, a társadalom tagjainak jövedelem-részleteit azon pillanatban adó alá vonni, a midőn azok mint *kiadás*, azaz élv- és fogyasztási javak megszerzésére alkalmazva a vagyonból kimennek: még helyesen *fogyasztási adóknak* (Verbrauchsteuern, Consumtionssteuern, Aufschläge, Impôt de Consommation) is neveztethetnek[2]). — Ennek folytán közvetett adó és fogyasztási adó lényegileg azon egy jelentésűvé lesz; eltekintve azon egy kivételtől, hogy vannak némely fogyasztási tárgyak, melyekre *fényüzelmi* adó czimen egy külön fogyasztási adó *közvetlenül* vettetik ki, tehát ez utóbbi egyenes, és nem közvetett adónemet képez[3]).

A közvetett adók rendszerében, ily értelmezéssel, s külömbféle államokban tettleg fenn is álló adóintézmények szerint kiválóbb helyet foglalnak a *só-* és *dohányadó*[1]), a *bor-* és *söradó*, *szeszadó*, a *czukoradó*, a *vámadó*, a *lisztadó* és a *húsadó*. — Mire nézve azonban tan- és irodalomtörténeti szempontból megjegyzendő itt az, hogy az indirekt adók *elmélete*, s jelesül azok forrásai, mérvalapja, kivetési és beszedési módozatai stb. körüli tudományi resultatumok koránt sincsenek oly sokoldalulag s belterjesen

megállapítva, mint az *egyenes adókéi*, s hogy e szerint a tudomány jelenkori feladványainak egyike abban áll, az elméletet ez irányban is előbbre vive és tökélyesbítve, a pénzügy és adó-tudomány e részét is a többiekkel egyenlő magasságra emelni.

[1]) V. ö. ez adókra nézve általában *Malchus:* Hbuch I. 60 és 61-ik §. *Hogendorp:* Prospérité publique. *Hoffmann:* Steuern 245 sk. l. *Rau:* Fin. Wiss. 406—425. §§. *Macc-ulloch:* Taxation and funding system 147. sk. l. *M. Wirth:* Nation. Oekon. II. 465. sk l. *Stein:* Fin. Wiss. 482. köv. l. *Lassalle:* Die indirekten Steuern. (1863) *Parieu:* Traité I. 118. II. 180. *Royer:* Théorie de l'Impôt (1862) I. k. 205. sk. l. *St. Mill:* Principles Book V. Chap. 4. *Hock:* Öffent. Abg. 152. sk. l. *Mariska:* P. T. 304. sk. l. *Pfeiffer:* St. Ein. II. 342. köv. l., és *Schäffle* a D. V. Sch. 1861-ki foly. végre *Eisenhart:* Die Kunst der Besteuerung (1868) 159. sk. l.

[2]) *Stein* az indirekt adókat *tápszerek* és *élveszközök* megadóztatására czélzóknak tekintvén, azt is mondja, hogy *munkára* vetett adók, — ellentétben az egyenes adókkal, melyek a *tőkét*, mint a jövedelem alapját és forrását vetik adó alá. Id. munk. 482. l

[3]) L. még fentebb a 44-ik §-t, s főleg annak jegyzeteit.

[4]) A só- és dohányadóra nézve lásd alantabb a 98-ik §-t.

91. §.

A közvetett adók forrása, jellege és hatásaik.

A közvetett adók oly nemű megadóztatását képezik a polgároknak, a hol ez utóbbiak adófizetési képessége sem termelési üzletáguk tiszta hozadéka, sem jövedelmük, sem bevételeik mérve, sem vagyon- és birtokállapotuk szerint, hanem inkább *fogyasztásuk* alapján itéltetik meg és vétetik föl. A kiindulási pont szóval, melyre ezen adók alapítvák, azon föltevés, hogy minden ember rendszerint annyi személyi élvet és kényelmet iparkodik magának javaival szerezni, s annyira terjeszti ki fogyasztását: a mennyire vagyoni ereje s anyagi viszonyai megengedik; s hogy mennél jobban él s mennél többet költ valaki háztartására, annál kedvezőbb is pénzügyi állása, s annál nagyobb adófizetési képessége. — Természetüknél fogva tehát az indirekt adók mindég élesben viselik magukon a *fiskalismus* jellegét, mint az egyenesek; a mennyiben ez utóbbiaknál (legalább szabály szerint) mindig az adózó keresete, *jövedelme*, vagy járadéka, szóval vagyonszaporodása vétetik forrásául az adónak; a közvetett adók által ellenben *személyek* és *üzletek* tekintet nélkül a jövedelem- vagy vagyonszaporodásra érintetnek; s pedig akkép, hogy az adózó a megállapításon túl egészen szenvedőleges szerepre van utalva (nem úgy mint az egyenes adóknál), s egyszer kivetve megragadnak mindent, a mi utjokba kerül.

A közvetett adók *forrását* illetőleg egyébiránt kétséget nem szenved, ez végelemzésben nem lehet más, mint a *jövedelem*, a polgároknak tőkéjük, munkásságuk vagy szolgálataik által szerzett bevételeik és szerzeményük. Az állam bevételei ez adókból rendszerint egyenes arányban növekednek a megadóztatott termelvények (fogyasztási czikkek) fogyasztásával, s folynak a polgárok jövedelméből, habár nem is *tüzetes* figyelembevételével ez utóbbi nagyságának, vagy a személynek, a kire az adó nehezedik. Ugyanis a napszámos, ki kávét vagy bort iszik, épúgy fizeti fogyasztási adóját béréből, mint a földesúr telekadóját telke jövedelméből; s mig az

adó a munkások munkaerejét nem támadja meg, vagy a mig bizonyos termelvények használását a productió kárára meg nem szoritja, vagy a termelésbe fektetett tőkéket nem csorbítja, — mindaddig azon határok közt mozognak az indirekt adók, a hol végtekintetben csak a *jövedelmet* érintik; a mi egyidejűleg azt is világosságba helyezi, hogy a jövedelemre egyenesen kivetett közvetlen, — és a fogyasztásra kivetett indirekt adók egymással ellentétben nem állnak, sőt inkább öszhangban; a minek folytán egymás kiegészitése- és helyesitésére is alkalmasaknak mutatkoznak.

A mi pedig a közvetett adók *hatásait* általában illeti [1]), a következők jegyeztethetnek meg. Minden fogyasztási adó (legyen az aztán termelésre vagy forgalomra, a jószág szállítása vagy árubahozatalára, határozott összegben vagy az érték szerint kivetve) szükségkép annyival emelendi mindenkor árát az illető jószágnak, a mennyi az adó, sőt legtöbb esetben még ennél többel is, — illetőleg magasabbra. Mert részint az adó maga, részint az adó foganatbavételével járó s a termelőnek okozott nagyobb költségek arra ösztönzendik ez utóbbit, hogy kiadási többletét magának megtéríttetni törekedjék; mig másfelől a legtöbb esetben előre lefizetendő adóösszeg azt eszközli, hogy az adóköteles üzletéhez több tőkét szükségel, mint egyébként kellett volna. Ez, valamint azon további körülmény, hogy a nagyobb mérvben szükséglett tőke a versenyt megnehezíti, s egyes gazdag termelőknek majdnem egyedárui helyzetet is biztosít: hozza magával azt, hogy a fogyasztási adók gyakran több áldozattal járnak mint a mekkora a belőlök eredő nyereség az államra nézve lenni szokott. Megannyi momentum arra nézve, hogy, ha *más irányban* az indirekt adóknak előnyei, még pedig jelentékeny előnyei nem volnának: védelmökre kelni alig lehetne, s hogy kétszeres és igen sürgős feladat az, hogy oly intézmények létesíttessenek e téren, a melyek által az érintett visszásságok ellensúlyoztassanak [2]).

[1]) V. ö. *Hock:* Öff. Abg. 91. sk. l. *Stuart Mill:* Pol. Econ. V. 4. f. 3. §. és *Rau:* F. W. 408—410. §.

[2]) Mindezek teljesb megfejtetésüket a következő §§-okban találják.

92. §.

A közvetett adók ellenesei, és ezek érvelése.

A közvetett adók, elméleti szempontból (főleg a legujabb időben), éles megtámadásoknak tévék ki, úgy hogy jogosságuk, ok- és czélszerűségük egyenesen kétségbe vonatik [1]). Igy jelesül a következőkre történik utalás: a) A fogyasztás korántsem áll mindég s minden egyes polgárnál arányban ennek igazi jövedelmével, tehát a fogyasztásból valakinek vagyoni helyzetére és fizetésképességére következtetést vonni nem lehetvén: az alap is, melyre ez egész adó-rendszer fektettetik, hibásnak nyilvánítandó [2]). — b) A közvetett adók, annyiban, hogy az adóval érintett termelvényeket mesterségesen megdrágítják, az utóbbiak fogyasztását s vele a polgárok jogos élvezetkörét megszoritják, s igy közvetve a productiőt is korlátozván arra vezetnek, hogy végelemzésben az állam adóbevétele csök-

kenni fog és kevesbül. — c) A közvetett adókból folyó bevétel az államra nézve csak akkor lehetvén bőséges, hogyha elsőrendű s általánosan fogyasztatni szokott jószágokra vettetik az adó: önként következik, hogy a közvetett adók kiválólag a szegényebb és munkás-osztályokra nehezedvén [3]) a tehetős és vagyonosb osztályokat pedig (aránylag) kevésbé terhelvén: szoros financziai szempontból is kifogás alá esnek [4]). — d) Fényüzési tárgyakra vetett adók, ha mérsékeltek, (tekintve a kezelési költségek nagyságát) kevés jövedelmet hoznak, ha pedig súlyosak, csakhamar ama fényüzelmi javak fogyasztásának megszorítását okozzák, s az állam e részbeni jövedelmét egészen megszüntetik. — e) A közvetett adók azokat, kiktől közvetlenül szedetnek (iparosok, kereskedők), csalásokra, hamisítások stb.-re birják, csakhogy nyereségüket az adóösszeg mérvében fokozhassák, tehát a *közerkölcstelenedést* mozdítják elő. — f) Sok oly intézkedéssel járnak, mely a polgárok faggatására s a személyi szabadság korlátozására szolgál, a mellett hogy a státus érdekében annyira szükséges *ellenőrködés* roppant alkalmatlanságokat is okoz a termelőknek; sőt bonyodalmas voltánál fogva szerfelett költséges is, úgy hogy az állampénztár alig nyeri felét a tettleg befolyó adó-összegnek, tiszta jövedelemkép. — g) Rövidséget szenved ez adók mellett igen gyakran a termelő annyiban is, hogy az általa előzetesen lefizetett adót jószágai árában visszaszerezni nem képes, vagy üzlettőkéjéből lévén kénytelen azt fizetni, iparát és vállalatát sokkal csekélyebb eredménynyel üzheti. — h) Árnyoldala a közvetett adók rendszerének az is, hogy a belőle begyülendő *adó-összegek bizonytalanok* és változók, az állam által való előleges felszámitást lehetlenné teszik, s igy a jó közháztartás vitele is ez adók mellett nehezíttetik. — i) A közvetett adóknál az adózó sohasem tudja tulajdonkép mennyivel járul a közterhek viseléséhez, másfelől az állam szintén bizonytalanságban van az iránt, kik és mily áldozatokkal járultak azon összeghez, mely ez adónemek alapján pénztárába befolyt. — k) Az indirekt adók végül annyiban is helytelenek, hogy a *létminimum* biztosítását lehetetlenné teszik, s igy ez irányban is az alsóbb osztályokra jobban nehezednek mint a gazdagokra.

Mindezek folytán (mondják a közvetett adók ellenzői) czélszerübbnek és helyesbnek nyilvánítandó az *egyenes adók* rendszere; mert határozottabb s kevésbé rejtelmes; mert *bizonyos* összeget követelve, az azt fizetőben fölébreszti a vágyat megtudni, mily áron tagja a közületnek, s mire fordíttatik az általa beszolgáltatott adópénz; mert fokozza a polgári becsérzetet; s végre az ellenőrzet s beszedés jóval csekélyebb költségeinél fogva aránylag jóval többet hoz az állampénztárába, — a miért is az ujabb tudományos elméletekben épúgy mint a művelt népek törvényhozásában a direkt adók rendszerére mind nagyobb figyelem kezd méltán fordíttatni.

[1]) E felfogáshoz hajolnak egyebek közt *Lotz*, *Kröncke*, *Behr*, *Rotteck*, ujabbak közöl *Walcker*, *Reybaud*, *Garnier*, *Stuart Mill*, *Pfeiffer*, *Royer* Clemence k. a. s mások.

[2]) Azt kérdi egyebek közt *Pfeiffer*: „lehet-é a *bort*, melyet valaki megiszik évenkint, fizetésképességének mérveül tekinteni!?" és *Höfken* azt teszi hozzá, hogy a fogy. adók a jövedelmet nem a teherviselési képesség hanem a megadóztatott áruczikkeknek személyi fogyasztása szerint érintik. L. még *St. Mill*: B. V. Ch. 4. §. 3. *Walcker* Steuerw. 36—41. l. és *Garnier* Tr. de finances. XI-ik fej. 1-sö §.

[3]) Azért némelyek *lefelé* emelkedő progressiv-adónak nevezik.
[4]) V. ö. *Hock:* Öffentl. Abg. 227—229. l. *Garnier:* Traite Chap. IX. és XI.

93. §.

Folytatás.

Az imént elősorolt érvekkel szemben a közvetett adók pártolói [1]) a következőkre utalnak: a) Lehetlen tagadni, hogy a fogyasztás egészben véve az adózók jövedelme s vagyoni állásával szoros viszonyban áll. Vannak ugyan e szabály alól kivételek; de ezek nem igazolják ez egész adócsoport elvetését, mert hasonló hiányokban a direkt adók is szenvednek, s igy ezek is tulajdonkép mellőzendők lennének. — b) A közvetett adók jól használtathatnak fel a közvetlen adók kivetésénél előfordult *egyenetlenségek* és *hibák* megigazítására; mennyiben az, a kire kevesebb közvetlen adóteher esik, mint a mennyit megbirna, valószinűleg már ennél fogva is többet fog fogyasztani és költhetni, s igy *más uton* járuland az adóhoz adóképessége arányában. — c) A közvetett adó súlya annál elviselhetőbbé válik, mennél hosszabb ideig áll fenn; mert az illető fogyasztási czikk árába átmegy, s a polgárzat tagjai consumtiójukban egészen a szerint alkalmazkodnak. — d) Ajánlatosak ez adók azért is, mivel *kis és alig érezhető részletekben* fizettetvén, könnyebben viseltetnek, sőt a polgárok fizetési képessége és folyton változó vagyoni körülményeikhez is igen jól simulnak, a mennyiben akkor és oly mérvben rovatnak le, a midőn és a mily mérvben a fogyasztó azt helyzeténél fogva teheti.

Nagy előnye továbbá: e) ez adóknak az, hogy (czélszerű kivetés mellett) *esetleg* (eventualis) s nem *kényszerítő* módon szedetvén [2]), a fizetés ideje és mérve az adózóktól maguktól határoztathatik meg, a mennyiben rajtuk áll, magukat az illető jószágtól való megtartóztatás (azaz nem-vásárlás) által ez adók egyikének vagy másikának terhe alól kivonni. Innen van, hogy az indirekt adók bizonyos *nemét a szabadakaratu önmegtartóztatásnak* képezik, a *szabad* polgárhoz illők, s épezért magas müveltségű s szabad népektől jobban is kedveltetnek mint az egyenes adók! — f) Azon ellenvetés, hogy ez adók a consumtio és a productio megszoritására vezetnek, nem bir döntő nyomatékkal, mert ugyanezt a direkt adókról is mondhatni. — g) Azt, hogy a közvetett adók főleg a munkás-osztályra súlyosodnak, csak ott hozhatni fel érvként, a hol az elsőrendű létszükségleti tárgyak vannak ez adóknak alávetve, — ott azonban már nem, hol oly javak érintetnek általok, melyek kényelmiek vagy épen fényűzelmiek s az alsó osztályok által nem igen fogyasztatnak.

Nagy előnye még: h) ez adóknak az, hogy szakadatlanul folyván be az állampénztárba, ez utóbbit szükséges nedükkel folyton ellátják, s e mellett (czélszerű kezelést téve fel) jelentékeny adóhátralékok sem fordulhathatnak ez adórendszer mellett elő. — i) Az indirekt adók még igen jól használható és biztos fokmérőt is képeznek a nemzeti vagyonosság emelkedésének vagy hanyatlásának megitélhetésére, a mennyiben az ez adók összegének nagyobbodása vagy csökkenésében leghűbb kifejezésre talál [3]).

— k) Azt, hogy a közvetett adók *erkölcstelenítő* hatásuak, szintén nem mondhatni föltétlenül, mert egyenesen ellenbizonyító példát n ujt Anglia és az amerikai Unió, hol ép az indirekt adók rendszerére van alapítva az államháztartás. — l) A kezelés és ellenőrzéssel járó súlyos költségekről vett ellenvetés sem döntő nyomatéku; mert hasonlót az oly bonyodalmas becslésekkel, puhatolásokkal és jövedelem-kitudási müveletekkel járó direkt adók felől is joggal állíthatni! — m) Nehéz volna tagadni, miszerint a munkás osztály anyagi helyzete akkor se volna könnyebb vagy kedvezőbb, hogyha a közvetett adók eltörültetnének s helyöket kizárólag az egyenesek foglalnák el[4]). — n) Ajánlatosak az indirekt adók még azon okból is, mert ezek alapján lehetséges lesz adóval egyébként alig érinthető, de a közület jótéteményeit szintén élvező polgárokat, nemkülönben az *idegeneket* is megadóztani. — o) Hangosan tanúskodik az indirekt adók mellett a *történelem* és a fennálló államok adószervezete, mint a melyben ez adónemek kiváló szerepet játszanak, sőt ép az ujabb korban döntő fontosságuakká váltak. — p) Azért is helyeselendők az indirekt adók, mert az egyenes adók jó részben *rideg kényszerrel* járnak[5]), fizetési mérvük s idejök tekintetében *kiméletet* nem ismerők, főleg pedig az által lesznek igen nyomasztókká, hogy az üzlet- és ipari életbe való kémlelő beférkőzést föltételeznek. — r) Nagy előnye végre ez adóknak az, hogy önmagukban hordják *critériumjokat*, vagyis folyton szaporodó bevételt nyujtanak, h gyha helyesen vetvék ki, ellenben a mint túlcsigáztatnak, hozadékuk megcsökken és csekélyebbé válik[6]).

[1]) Ide tartozók: *Montesquieu, Jakob, Malchus, Rau, Hogendorp, Macculloch, Hock, Höfken, Schäffle, Revans, Stein, Laspeyres, Eisenhart, Roscher,* s mások.

[2]) Ezt erősen tagadja *Stuart Mill* V. k. 6. fej.

[3]) Föltéve természetesen, hogy nem mesterséges intézkedések által éretett el a jobb eredmény és viszont. L. *Hock* id. munk. 228—229. l, találó megjegyzéseit.

[4]) L. *Macculloch:* Taxation 160. l. és *Pfeiffer* II. 358—359. l.

[5]) *Reybaud* azt mondja, hogy az egyenes adók *brutalisok* talán, de *őszinték* és határozottak.

[6]) Azon érve *Rouhernek,* a hírneves franczia miniszternek, hogy az indirekt adó azért előnyösebb, mert a polgároknak az állam adóközegeivel való surlódó érintkezését mellőzhetőve teszi, nem áll egészen, mert több indirekt adó létez, melynél (p. o. határvámok, ser-, szesz- stb. adók) ez határozottan nem áll. L. *Garnier:* Tr. d. finances 154—155. l.

94. §.

Eredmények.

Az indirekt adók *ellen* és *mellett* szóló ez érveket egybevetve a következő eredményre jutunk:

1-ör. A közvetett adóknak: nem kizáró és egyedüli, hanem a közvetlenek mellett való fennállását követeli és igazolja a közgazdaság és államháztartás egységesb s mélyebbenható felfogása, nemkülönben az is, hogy valamint általában úgy a pénzügyben és adószervezetben is, az ember mint társadalomtag s az állam mint organikus közület csak úgy méltattatik teljesen, s helyes fejlődése és érvényesülése az erőknek és érdekeknek

csak akkor várható, hogyha a polgárok gazdasági életük és viszonyaik *minden mozzanatai* szerint vétetnek fel, tehát nem pusztán a *jövedelem* és a vagyonszerzés, hanem az életmód és a *fogyasztás is* kiindulás pontul és mérvszabályul elfogadtatik, illetőleg az adó-szervezetben érvényre juttatik [1]).

2-or. Az indirekt adók alig nélkülözhetők azért is, mivel a birtokot vagy a hozadékot és jövedelmet alapul vevő egyenes adók *egyedül* és magukban véve egy jó és tökéletes adórendszert nem alkothatnak [2]); nem alkothatnak névszerint azért, mivel: a) a hozadék és *jövedelem teljes kitudása lehetetlen*, s azért a pusztán direkt adókra fektetett adóztatási rendszer sem az egyenlékenység, sem az igazságosság követelésének nem képes megfelelni; sőt direkt kényszeröknél fogva gyakran elviselhetlen súlyuakká is válnának; — nem b) azért, mivel a túlnyomólag fix és megállapodott jellegű közvetlen adókon kivül más, az emberek sürgését forgását, élvezeteit és költekezését stb. jobban felfogó mozgékonyabb s ruganyosabb adónemek nélkülözhetetlenek, és e szükségletnek csak a közvetett adók felelnek meg.

3-or. A mily könnyen indokolhatók azonban az indirekt és fogyasztási adók, ép oly nehéz volna czélszerűségét vagy kivihetőségét bebizonyítani egy oly általános fogyasztási adónak, mely mint *egy-adó* [3]), minden többi akár direkt akár indirekt adókat kizárni vagy mellőzni volna hivatva.

4-er. Hogy a közvetett adók rendszere biztos alapzatú legyen, s rendeltetésének megfeleljen, oda a fennálló szervezet és adóintézmények mélyebbre menő *reformja* szükséges; szükséges jelesül azon irányban, hogy az ez adókkal érintendő tárgyak és termelvények jól megválasztassanak s oly létszükségleti jószág, mely elsőrendű és nélkülözhetetlen, szabadon hagyassék (l. alantabb).

5-ör. Tökéletes adószervezetnek csak az mondható, a melyben az egyenes és nem egyenes adóknak (az adózók vagyonában és jövedelmében rejlő) *forrás* tekintetébeni egysége és összetartozandósága biztosítva, másfelől a két nagy adó-csoport közt helyes *egyensúly* és *arány* létezik, s mindegyik külön, — meg a másikkal való viszonylatában egy jól combinált *egészet* képez [4]).

[1]) V. ö. *Schäffle:* D. V. Schrift. 1861-ki foly. értek. *Brockhaus:* Gegenwart III. 109. sk. l. *Revans:* A percentagetax stb. (1847.). *Laspeyres* a Bluntschli-féle Statslex. X-ik köt. 110. sk. l.

[2]) *St. Mill* B. V. Ch. 6., s legujabban *Wagner* Raunak pénzügytana kiad. 199. l.

[3]) Ezt legujabban két jeles iró *Pfeiffer* (St. Einn. II. 345. és 533. sk. l.) és *Laspeyres* (Bluntschlinál) ajánlják; az első megfoghatatlan következetlenséggel, a mennyiben az indirekt adóknak ellensége; — a másik azon alapeszméből indulva ki, hogy végelemzésben minden adó az emberek élvezetére esvén, legjobb volna mindjárt az egész adórendszert erre a básisra fektetni. — Ezekhez sorakozik némileg *Rad* is (Boden und Production in Oesterreich 1866 cz.) röpiratában, hol azt indítványozza, hogy minden 16-ik évét meghaladott állampolgár egy reája kivetendő adó-összeg erejéig, fogyasztási *adó-nyugtákat* (Steuerscheine) legyen köteles vásárolni, a mely nyugtajegyek azután állami nyereményekre is nyissanak birtokosaiknak kilátást. — Az általános egy-fogyasztási adó indokolására felhozható azon érvvel egyébiránt szemben, hogy az emberek kiadásai költekezése mindég könnyebben ismerhetők fel és határoztathanak meg mint jövedel-

meik; hogy egy ily adó-rendszer által az ipar és forgalom sem lankasztatnék meg; a létminimum menten hagyattathatnék; az adóáttolás lehetetlen volna; a beszedés kevés költséggel járna; minden állampolgár viselendő közterhei nagyságát ismerné, s a takaritás is hathatósan előmozdíttatnék: arra lehet utalni, hogy ez adó igazságos és egyenletes soha se volna; a teljesen soha fel nem ismerhető személyi élvezet és fogyasztás összmérvének határozatlanságával járna; a nagy vagyonú de fukarul elő állampolgárok helytelen kimélését vonná maga után; a productió és ipar fejlődésének (a mennyiben a fogyasztást megszoritaná) akadályául szolgálna; s a kivitelben egyáltalában ép oly nehézségekkel volna összekötve, mint az egyenes ellentétét képező egy jövedelmi adó, melyet fentebb szintén elvetni kényszerültünk; végre az egyéni szabadságnak még a legridegebb direkt adóknál is nagyobb mértékbeni sérelmét idézné elő. — Végre említést érdemel az is, hogy legujabban (1868-ban tudniillik) egy tekintélyes ausztriai politikai napilap (a Debatte id. év Febr. 27—28-ki számaiban) az összes fennálló ausztriai-magyar adórendszert egy általános *birtok- s fogyasztásadóval* indítványozta helyettesítendőnek.

[4]) Tehát itt is ismételve utalhatunk arra, a mit fentebb a 47-ik §. végén hangsúlyozva kiemeltünk, s e helyen ujolag és szó szerint, mint egy jó adórendszer alapföltételét, figyelembe vétetni szükségesnek tartunk. L. még *J. Garnier:* Traité de finances XI-ik fejezet.

95. §.

A közvetett adók helyes kivitelének kellékei és módjai.

Az indirekt adókkal járó visszásságok elkerülésére s előnyeik biztosítására nézve a következők lesznek szem előtt tartandók: [1]) a) Első és legfőbb föltételt képez az ez adóknak alája vetendő tárgyak és *jószágok helyes megválasztása.* Igy jelesül fősuly lesz fektetendő oly fogyasztási tárgyakra, a melyek nem *elsőrendű* vagyis oly *létszükségleti* javak, melyeket mindenki egyaránt kényszerül fogyasztani, hanem inkább olyanok, melyek nem föltétlenül szükségesek, de mégis nagyobb mérvű consumtió tárgyait képezik. Első vonalban e szerint a *kényelem-* és *élv-javak* lesznek terhelendők, mert ezek a vagyonilag kedvezőbb helyzetben lévő középosztályok által leginkább fogyasztatnak, s igy azon fő pénzügyi érdeket, hogy jelentékeny jövedelem biztosíttassék az állampénztárnak, — kielégítik [2]). *Fényűzelmi* jószágok, főleg a melyek inkább a hiuságnak szolgálnak mint igazi élvezetnek, magasb adónak vettethetnek alá, kivált ha attól nem kell tartani, hogy általa a fogyasztás érezhetőleg meg fog szoríttatni [3]). Oly jószágok se lesznek végre ez adóval érintendők, melyek mint alkatrészei a tőkefelhasználásnak más javak előhozásánál szükségesek, tehát munkaeszközök anyagai, ház- és hajóépitési anyagok stb. — b) A mennyire csak lehetséges, *kevés fő-jószág* képezze ez adó tárgyát, nem pedig sok vagy sokféle; mert ez utóbbi esetekben a kezelés és behajtás igen terhes ellenőrzettel és költséggel járna, a termelők pedig felette sok hatósági zaklatásnak tétetnek ki. De viszont *igen kevés* vagy ép csak *egy* tárgyra se vettessék ki ez adó, mert ilykép az egyenlékenység és teher-arányosság elve igen megsértetnék s az adók czélja sem lenne elérve. — c) Az adóbeszedés lehetőleg a fogyasztónál s ne a termelőnél történjék; vagy pedig úgy, hogy közvetlenül a termelvénynek a vevő kezeibe való átmenetelénél hajtassék be; — főleg azon okból is, hogy igy nyomasztó árfelszökések helyt nem foglalhatnak, s a termelő, a ki például az időközben megromlott jószágot

eladni nem képes, nem károsíttatik. — d) Gyakori kutatások elkerülése tekintetéből lehetőleg a nagybani produktió- és forgalombahozásnál vétessék meg az illetőkön az adó, mert itt dugárusság és elrejtés nem oly könnyen eszközölhető [4]). — e) Az *adó-mérvet* illetőleg, ez igen magasra ne szabassék, egyfelől azért, mivel könnyen a fogyasztás megszorítására s igy az általános iparélet és forgalom lankasztására szolgáltatna alkalmat; másfelől azért, mert a törvényáthágási hajlam igen fokoztatnék, s a demoralisatió szélesb körbeni elterjedése idéztetnék elő, az adóteher levetése meglehetős anyagi haszonnal kecsegtetvén. De ajánlja az alacsony adótételeket *azon demokratikus maxima* is, mely szerint a fogyasztás (s igy az állam jövedelme is) bizonyos jószágok tekintetében azon arányban növekszik, a melyben ama jószág olcsóbban megvásárolható s szélesb körre nézve hozzáférhetővé lesz [5] — [6]). f) Minthogy csak oly indirekt adók adhatnak bőségesb jövedelmet, melyek általánosban fogyasztott s igen elterjedt termelvényekre vettetnek ki: szabályul szolgáljon az, hogy ez adók olykép vettessenek ki, hogy ugyanazon aránybani súlylyal nehezedjenek a nagy, a közép és a csekély jövedelmekre.

[1]) V. ö. *Rau*: Fin. Wiss. 414—423. §. *Hock*: Öff. Abg. 154. sk. l. *Stein*: Fin. W. 450. sk. l.

[2]) Létszükségletekre (étszerek, liszt, gyolcs, tüzelő anyagok stb.) kivetett adók igen jövedelmesek, de *fejadói* hatással birnak. L. többet erről *Rau*: 421. §. hol e momentum hatányai a munkások életmódjára, s az ezek által czélzott adóelhárításra tüntettetik fel; s kimutattatik az is, hogy addig, a mig a fogyasztási adó csak a másodés harmadrendú tárgyakra vettetik, csak *ezek* árát szöktetendi fel; elsőrendú javakra rótt adók még sok más jószágok árát is felverik, kivált hogyha a dolgozó osztálynak sikerül a maga adóterhét a vállalkozók és termelőkre hárítani; — mit ha nem tehet, nagy inségre juthat. L. még *Stuart Mill* V. 6. §. 3.

[3]) Igen elterjedt, de könnyebben nélkülözhető jószágok közül olyanok adóztathatnak meg nagyobb mérvben, melyek fogyasztásának megszorítása egyéb okokból is kivánatos, p. o. a *szesz*.

[4]) Azt mondja itt *Roscher* „Sowie man bei den direkten Steuern nur den dauernden und offenkundigen Besitz hoch belasten kann, so bei den indirekten nur solche Handlungen die schwer zu verbergen, und nicht ohne Nachtheil zu unterlassen sind". (Grundriss. p. 127.)

[5]) Helyesen mondja e tekintetben *Höfken*: „Der Satz, dass in der Finanz 2-mal 2 oft nur 3 oder 1 machen, oder dass durch addiren oft substrahirt, durch subtrahiren oft addirt wird: gilt vorzugsweise von den indirekten Steuern. Denn wird z. B. eine Verbrauchsabgabe auf's Doppelte erhöht, folgt daraus noch nicht, dass nun auch der Steuerertrag daraus sich verdoppeln müsse. Im Gegentheil, er kann sich auch vermindern, wenn die höhere Steuer, dem Preise der Waaren zugeschlagen den Verbrauch auf weniger als die Hälfte herabdrückt stb. (Reform der direkten Besteuerung 1860. p. 119.)

[6]) Hogy az adótételek nagysága nem lehet minden jószágra nézve mindenütt egyforma, hanem különböző: a helyi viszonyok, népességi sűrűség, falu és város stb. szerint, — szintén szemmel tartandó.

96. §.

Folytatás

Az indirekt adók czélszerű kivitelét illetőleg[1]), *háromféle mód* különböztethető meg. Vagy ugyanis egyedárusági alapon, vagy az árunak az előállitás avagy áruba bocsátás alkalmával megadóztatása, vagy végre az

áruczikknek a határokon való behozatalnáli megvámolása nyomán történik az adók beszedése; — az első esetben a *tőzsér* (Verleger, Collectant, Debitant), a másodikban a *termelő* vagy *eladó*, az utóbbiban pedig a *kereskedő* fizetvén meg előzetesen a fogyasztók helyett az adót [2—3]).

Az *egyedárusági alapon* való kivitelmód kiválólag oly áruczikkeknél ajánlatos, melyek az izlés és divat változásainak alá nem igen vetvék, csinés műértékre való igény nélkül állíttatnak elő, s melyeknek termelése vagy már természetnél fogva bizonyos kevés pontra van szorítva, vagy mesterségesen s a közgazdaság nagyobb károsítása nélkül kevés pontra szorítható. Ily áruczikkek és jószágok a só, a dohány, a lőpor [4]).

A *termelésnél* való megadóztatásra ellenben oly jószágok mutatkoznak különösen alkalmasaknak, melyek *nagyban*, s aránylag szintén kevés pontokon, szoktak előállittatni. Ide sorolható tehát czukor, szesz, sör, liszt, bizonyos tekintetben kártya és naptár, meg hirdetések. Az adófizetés tekintetében a kezes itt a vállalkozó; az adómeghatározás cselekvényeül pedig az üzletfolyam azon momentuma választandó, a mely semminemű termelési eljárásmód mellett se titkolható el, s oly közel fekszik a termelés kezdetéhez, hogy észrevétlenül (s büntetlenül) törvénytelen termeléshez való előkészületek nem történhetnek [5]). — Az *adókivetési tárgy* vagy a kész *productum*, vagy a termelésnél használt *anyag*; az utóbbi elv mellett az hozathatván fel, hogy itt az adó előre tüzetesen kivethető és megállapítható lesz; a vállalkozó hasonmennyiségű anyagból minél több készterméleményt fog előhozni törekedni, s az ellenőrzés kevés momentumra szoritható s ezen túl a termelő teljes szabadsággal mozoghat; — az előbbeni eljárás mellett ellenben az, hogy az ilykép kivetett adó igazságosb és egyenlékenyebb leszen, a termelés technikai folyama, a mennyiben a selejtesb anyag is felhasználtathatik, tökélyesbbé válik, a roszabb anyagot feldolgozó termelő czikkének árát magasbra szökteti mint a versenyzőét stb.

A *tőzs-árulásnál* való megadóztatás azon jószágoknál lesz legczélszerűbb, a melyek a sok s részben kis termelési telepek miatt, a melyeken előállíttatnak, sem a monopol, sem a vámolás alapján, sem a productiónál való megadóztatásra nem alkalmasak, általában előfordulnak, s minőség s mennyiség tekintetében nagyon változók. Ide sorolandók leginkább a *hús* és *bor*.

A *határvámok* alakjában szedett közvetett adókat illetőleg alantabb tüzetesen kellvén szólni, itt csak az jegyzendő meg: a) hogy a fogyasztásra vetett adók egyik legfő beszedési formája a *beviteli-vám* (Einfuhrzoll), mint a mely kiváló államjövedelmi forrást is képez, ellenben a *kiviteli* vám épúgy mint az *átviteli* (Ausfuhr- und Durchfuhrzoll) e tekintetben jelentéktelen szerepet visel. b) Annyiban a mennyiben a határvám fogyasztási adó, megkivánja az igazság, hogy oly jószágoknál, melyek nem az országban fogyasztatnak, hanem innét kivitetnek, a vám vagy ne is szedessék, vagy visszaszolgáltassék.

Vannak esetek, a midőn a fogyasztási adó az áruknak *bizonyos helyekre való bevitelénél* szedetik. Ez eljárási mód, mely az ugynevezett *octroiadót* képezi, s *városi* vámnak (kapuadó, szorosb értelemben accisa) nevét is visel, csak akkor helyeselhető, ha kevés ily hely vagy város jelöltetik ki, mert különben az ipar és forgalom szerfelett meglankasztatnék; s egyéb-

ként is csak tömöttebb népességü gazdagabb városok fognak ez irányban kellő jövedelmi forrást nyujtani. Az adóval érintendő fogyasztási áruk ellenben már számosak lehetnek, mert a beszedés és ellenőrzet költségei lényegileg ugyanazok maradnak; megjegyezvén, miszerint egyfelől a fennálló szokások és életviszonyokhoz való alkalmazkodás, másfelől a határvámok berendezése körüli czélszerűségi szabályok szemelőtt tartása itt is mindenkor szükséges leend.

Egy általános érvényü szabálya az indirekt adók kivitelének végre az, hogy igen sok esetben, illetőleg jószágnál sokkal czélszerübb leszen az adóilletéket a *kereskedésbe-jutáskor* mint a gyárban vagy a termelés szinhelyén beszedni; — továbbá, hogy az adótárgyak és adó-illetékek nagyságára vonatkozólag az államhatalom szorosan meghatározott *tarifféket* állitson fel, a melyekhez állandóan és mindenki alkalmazkodni kényszerül; végre az, hogy az indirekt adók egy része (p. o. a hús és boradó) legczélszerübben *községeknek bérátalány* szerint adathatik át, azon elvek és tekintetek folytán, melyek fentebb (az 58. §-ban) közelebbről kifejtettek.[6])

[1]) V. ö. *Hock:* Öffent. Abg. 152—178. l. *Umpfenbach*: Lehrbuch I. 225 sk. l. *Stein:* Fin Wiss. 500 sk. l. *Rau:* F. W. 411—423. §.

[2]) Igy különböztet meg *Hock*, mig *Stein* szerint az indirekt adó vagy személyi s osztályadó, vagy helyi adó (Octroi, Accisa) vagy termelést és gyártást érintő adó, vagy a bel forgalmat megrovó adó, vagy végül vámdij, vagy monopol alakjában kivetett indirekt adó. l. F. W. 501—507 l.

[3]) Azon kérdésre „nem lehetne ez adókat *direkt* adók alakjában kivetni" azt válaszoljuk, hogy igen kis részben, csakhogy azonban ez utóbbi esetben az adó igazságtalan és aránytalan volna, mert sok oly ember is fizetne fogyaszt. adót, a ki az illető javat (p. o. szeszt, czukrot, bort, dohányt) sohasem vagy alig számbavehető mennyiségben fogyasztja.

[4]) A monopol szélesb és szükebb alapon való gyakorlását illetőleg l. *Hock* id. m. 165—166 l.

[5]) Oly fogy. adók, melyek a termelésnél szedetnek, arra vezetnek, hogy az illető termelvények, ha külföldről behozatnak, szinte bizonyos vámdijnak vettessenek alája, különben a belföldi termelő a versenyt ki nem állhatná.

[6]) Hogy egyes tárgyakra nézve egyidejüleg két három alakban is róvható indirekt adó (p. o. a termelésnél, az árubaocsátásnál, és a behozatalnál külföldről) az alantabb kifejtettekből kiderülend.

97. §.

A közvetett adók egyenként.

A tudomány elméleteiben ugy mint a legtöbb polgárosult állam háztartásában a következő főbb indirekt adókkal találkozunk[1]). A) A só és dohányfogyasztási adóval; b) a liszt vagy malomadóval; c) a húsadóval; d) a bor- és söradóval; e) a szeszadóval; f) a czukoradóval; g) a határvámi adókkal; h) a játékkártya-, hirlapbélyeg és naptár-adóval.

Ezen adónemek közől a dohány- és sófogyasztási adó, nem különben a kártya- és naptár- adó (mint fentebb bővebben kifejteték) *egyedáruság* alakjában és alapján is vétethetik foganatba; — a liszt, hús, bor, sör, szesz és czukoradó: a szorosb értelemben vett *fogyasztási* adókat képezik;[2]) — a *határvámi* adók végre a szerint a mint a bevitel vagy a kivitel vagy

az átvitelnél szedetnek, beviteli, kiviteli és átviteli vámoknak is neveztetnek. — Ez osztályozást előrebocsájtva, az indirekt adók egyenként és közelebbről való vizsgálata lesz szükséges.[3])

[1]) Hogy nem ép *mindenütt* van ez adónemek *mindegyike* alkalmazásban, s hogy azért, mivel itt elemezzük egyenkint, nem tartjuk ép *mindegyiket* helyesnek, — szükségtelen érintenünk is.

[2]) Ezek a tulajdonkép s tág ért. vett „Accisa-adók, *Raunál:* Aufschläge" l. Utóbbi müv. 428—429. §.

[3]) Az európai főbb cultur-államok indirekt adó-rendszerének *történetét* és *birálatos* átnézetét adja *Stein* munk. uj. kiad. 514 sk. l.

98. §.

A) A só- és dohányadó.

Ezen két közvetett adó-nemről már fentebb az egyedáruságok elméletében (32—36. §§.) volt szó,[1]) s azért e helyen csak az ott mondottak kiegészitéseül s különösen a két tárgynak *fogyasztási-adói* alapon való megadóztatása szempontjából lesznek még némelyek megérintendők.

Igy először is a *sóra* nézve[2]) az: a) hogy a sokaktól (s általunk is) követelt átalakitása a sómonopolnak sófogyasztási adóra: nem foganatositható eredménynyel *mindenütt* és *föltétlenül*; igy jelesül *nem:* oly országokban, a hol nagyrésze a sótelepeknek államtulajdonban vagyon, a hol tehát az államnak ez utóbbiakon túladni kellene, midőn a sófogyasztási adó rendszerére történnék az átmenetel. b) Az, hogy ha a sómonopol megszüntethetik evvel egyidejüleg a sónak megfelelő *határvámokkal* való terhelése válik szükségessé; másfelől a szabadabban mozgó sóipar mellett az illető adó kivetése és szedése a *sótermelés* és a *só-árulásnál* lesz eszközlendő. Végre c) az, hogy ez utóbbi rendszer elfogadása mellett a lakosság jóval olcsóbb áron szerezhetné meg e fontos táp- és élelmi szert; az állattenyésztés és több technikai üzletág a virágzás egyik hathatós tényezőjének birtokába sokkal könnyebben helyezkedhetnék; az elidegenitett vagy az államtulajdonban ugyan megtartott, de a magániparral való versenyzésre utalt sótelepeknek kiaknázása és értékesitése pedig nagyobb eredménynyel történhetnék. [3]—[4]). — Szemelőtt tartandó e mellett az is, hogy nagy fontosságú körülmény leend mindég valamely ország só-adójának nagyságára nézve a szomszéd-államokban fennálló sóadó és só-árak, mert ha a külömbzet nagy, a jószág szükséges voltánál fogva, a súlyosb adót kivető állam határain a kincstár rövidségére, roppant mérvü dugárosság fog üzetni.[5])

A mi pedig a *dohányt* illeti,[6]) erre nézve a már fentebb jelzetteken kivül a következőkre utalhatni: a) ha az állam, kedvezőbb pénzügyi helyzeténél fogva a mindenesetre nagyobb jövedelmet nyujtó *monopol* rendszerét mellőzve, az ipar és forgalom szabadabb mozoghatását lehetségessé tevő s a dohánynyal élő polgárok érdekeit is jobban figyelembe vevő *dohányfogyasztási* adó behozatalára szánja el magát: legczélszerübb leszen 1-ör oly országokban, melyekben dohány nem tenyésztetik, az adót a külföldről bevitt anyagra, és pedig illő tekintettel annak értéke fokozataira,

határvámok alakjában kivetni; 2-or ott ellenben a hol a belhoni productió állitja elő a szükséglett dohányt: vagy a *termelőt* vagy a gyártót vagy pedig az *árust* adóval érinteni;[7]) megjegyezvén, miszerint ily rendszer mellett is fen fog maradni a külföldről behozott dohány vámadóval való érintésének szüksége; s hogy ott, a hol az ily alapon nyert adó-jövedelem szemben az állam nagyobb mérvü szükségével elégtelennek bizonyulna, oly alakzata a dohány-adóztatásnak lenne behozandó, a mely mind a termelést, mind az átalakitást, mind a kereskedést (árulást) *egyidejüleg* érintené adóval, a minek, ha czélszerüen (jól combinált eljárás szerint) vitetnék keresztül, azon előnye is volna, hogy egyik foglalkozás-nem sem terheltetnék súlyosan, az az nem egy pontra nehezedvén az egész teher az általános nemzetgazdasági érdek is jobban biztosittatnék.

[1]) A miért is az ott előadottakra s főleg a jegyzetekben közlöttekre különösen kell utalnunk.

[2]) L. bőven *Rau:* F. W 187—189. §.

[3]) Az ugynevezett *baromsó* (Viehsalz), melyet az állam tekintettel az állattenyésztési érdekekre, a tiszta sónál olcsóbb áron-szokott adni, — a tiszta kősónak más olynemü anyagokkal való vegyitéséből áll, a melyek által az emberi használatra alkalmatlanná tétetik, s igy a törvény kijátszásának megakadályozása vétetik czélba. Eddigelé azonban mind ezen, a só ugynevezett *denaturizatiójára* czélzó vegyitések biztos eredményt nem mutattak, a mi némely kormányokat az egész rendszernek elvetése s a tiszta sónak ára egyszerü leszállitására birta (1869-ben hazai legislatiónkat); másutt pedig (p. o. Ausztriában) dijak tüzettek ki azon feladvány megoldására, hogyan lehetne ama denaturizátiót biztos sikerrel eszközolni.

[4]) Ipari czélokra is helyesen cselekszik a státus, ha olcsóbb áron szolgáltatja a vállalkozóknak a sót, csakhogy ekkor szigoru ellenőrzetre lesz szükség nehogy a kincstár kijátszassék.

[5]) Azért jól tesznek szomszédos államok, hogy ha só-adójuk mérvére nézve *egyezményre* lépnek.

[6]) V. ö. *Rau:* Fin.-Wiss. 440. §. *Stein:* F. W. 558—570 l. *Mariska:* P. T. 101—116 az utóbbi figyelemmel a Magyar adóenquête munkálatára is.

[7]) A *termelőt* jelesül akként, hogy dohányültetvényei terjedelmének megfelelő évenkinti adó fizetésére kényszerittetnék; vagy productuma eladásánál adóztatnék meg; az *átalakitót* akként, hogy a gyárosok (kiknek ezen végből kevés, nagy gyárosoknak kellene lenniök, hogy könnyebben ellenőriztethessenek) a levél bevásárlása és a kész iparczikkek elszállitásánál vétetvén vizsgálat alá, adóztatnának meg; a *kis-árusnál* végre ugy hogy a gyárnokoknak kicsibeni árulás megtiltatnék, a kis-árus pedig, szoros felügyelet alatt, minden dohánykötegnek az államtól vásárolt bélyeggel való ellátása alapján, adhatná a dohányt a fogyasztóknak. Hogy egyébiránt e módok mindegyike hiányokkal jár s a törvény kijátszását nem teszi lehetetlenné, bizonyos. l. *Rau* id. b. és *Parien:* Traité des Impots. III. köt. 90. l.

99. §

B) A hús- és lisztadó.

Azon fogyasztási adó-nemek közé, melyek legkevésbé igazolhatók, mivel az alsóbb osztályokra aránylag súlyosban nehezednek, s azok táplálkozását jóval költségesbé teszik: a *hús-* és *kenyéradó* tartozik. — Az utóbbit, mely még malom-adó (malom-accisa) vagy liszt-adó, s *őrlési-adó* (Mahlsteuer) czimén is fordul elő, különösen illetőleg, ez vagy olykép foganatosittatik, hogy a városba való bevitelénél a termelvénynek vám

(kapuadó) vettetik ki reája; vagy pedig oly módon, hogy akkor szedetik, midőn a gabona őrlésre a malomba hozatik, s foganatositása tekintetéből a lakosságnak házi vagy kézimalmok tartása megtiltatik, a molnárok pedig arra utaltatnak, hogy megnemadóztatott gabonát őrlésül el ne fogadjanak. A lisztadó a fentérintett hátrányokon kivül még azért sem helyeselhető, mert a gabnaforgalmat és a malomipart is lankasztja; az aránylag bővebb kenyér-fogyasztásra utalt munkásosztályt a vagyonos s felsőbb osztályoknál sokkal érezhetőbben sujtja; lehető leghelytelenebb fejadóként ható kenyér-adóvá válik, s a kivitelt tekintve igen költséges ellenőrzetet tesz szükségessé, ha az állam a kincstár ezek iránybani kijátszatását megakadályozni akarja.

Nem sokkal enyhébben itélendő meg a *hús-adó* (Fleischsteuer, Schlachtsteuer), melynek körülbelül ugyanazon hátrányai s visszás következményei vannak mint a lisztadónak, habár kétségtelen, hogy a hús oly mérvben mint a kenyér, elsőrendü és nélkülözhetlen élelemszert nem képez. Gyakorlati kivitelét ez adónak illetőleg kétféle eljárás alkalmazható; vagy ugyanis a marha *levágásánál*, vagy pedig a vágóbaromnak (vagy ennek húsának) a városba való *bevitelénél* (tehát hús-accisa alakjában) vétetik meg az illetőktől az adó. Az előbbeni rendszer városoknak és faluknak egyenlő alapon való megadóztatását teszi lehetségessé, s olykép vétetik eszközlőbe, hogy vagy a marha *darabszáma* vagy pedig *súlyja* képezi az adó egységet; — az adóbeszedés pedig akként történik, hogy a levágandó barom az illető adóközegnél bejelentetik, s az ellenőrzés könnyitése tekintetéből városokban s nagyobb helységekben a barom csak nyilvános vágóhelyeken vágathatik, falukon pedig, hol a lakosság legnagyobb része a marhát maga vágja, — a pénzügyi közegek gyakorabbi házvizsgálatokat tarthatnak.[1]—[2])

A városokba való *bevitelnél* szedett hús-adó a falukat ez adó alól a városi lakosság róvására menten hagyja, s azonkivül a kapuadó minden hátrányaival jár, a városok és sikföld közti forgalomra szerfelett súlyosan nehezedik, az ugynevezett *zárt helységeket* a többiekkel szemközt aránytalanul sujtja stb.

Ezen hátrányai a húsadónak vezettek sok helyütt arra, hogy az állam, mellőzve ez egész adónemet, az *egyezkedési rendszert* alkalmazza, vagyis ugy valósitja meg innen nyerendett jövedelmét, hogy a finánczhatóságok egyesekkel vagy egész községekkel bizonyos *általán* fizetése iránt egyeznek meg, azaz mintegy megengedik a *megváltást.*[3])

[1]) A hús-adónál különbség teendő a tariffa megállapitásánál közönséges és értékesebb húsnemek közt, különösen pedig ugy intézendő az eljárás, hogy a gazdagabb és tehetősb osztályok által nagyobb mérvben fogyasztatni szokott vad, nemesb baromfi, stb. szintén adó még pedig nagyobb adó alá vettessék.

[2]) A *súly* szerinti megadóztatásnál, mely legarányosb s legigazságosbnak nevezhető, az adó a levágás és kimérés után, — a *darab* szerintinél ellenben, mely ugyanazért egyszerübb, már előbb is kivehető. l. *Rau* id. h.

[3]) A *liszt* és *hús-adóról* V. ö. *Rau:* F. W. 431—432. §. *Stein:* F. W. 523—528 l. *Pfeiffer:* Staatseinnahm. II. k. 328 sk. l. 374 sk. l. *Parieu:* Traité II. 291 l.

100. §.

C) Borado.

A bor, ser, és szeszes italok viszonylagos nélkülözhetőségük s mégis nagy mérvbeni fogyasztatásuknál fogva igen alkalmas s bőven jövedelmező fogyasztásadói tárgyat képeznek; mely még azon előnynyel is kinálkozik, hogy (czélszerüen foganatosittatván a kivitel) külömböző minőségi fokai szerint jól alkalmazkodik a külömböző osztályok vagyoni ereje és fizetési képességéhez; mig másfelől az ez irányban kivetett adók *erkölcsi* tekintetben is jóhatásuak lehetnek, a mennyiben a szeszes italokkal való mértéktelen élést némileg megnehezitik.

A *bor* megadóztatása (Weinsteuer) [1]) közelebbről tekintve, oly országokban, melyek nagyobb mérvü szőlőszettel birnak, igen jelentékeny jövedelmi forrást képezhet; figyelemmel kell azonban lenni, arra, hogy igen magasra szabása által a fogyasztás szerfelett meg ne szorittassék, a mi által a termelők és a közönség érdeke egyaránt sértetnék. A bor-adó szedethetik vagy a városokba való *bevitelnél*, vagy a *termelésnél*, vagy a *bormérőknél* és azon *magános fogyasztóknál* kik bizonyos készletet pinczeikben tartani szoktak; bort nem termelő országokban végül az államhatárokon való bevitelnél. Az *első* esetben az adó egyéb accisa adótárgyakkal egyszerre szedetik s azért könnyen valósitható meg a jövedelem; árnyololdala azonban e rendszernek az, hogy általa város és falu nem egyenletesen terheltetik, s hogy a bor annak folytán, hogy a borkereskedő jóval a fogyasztás előtt fizeti le az adót, megdrágittatik. — A *termelésnél* való megadóztatás (a mely mellett az adót vagy a termelő vagy a mustot tőle megvásárló kereskedő fizeti) azon hátránynyal van összekötve, hogy a telekadóval amugy is érintett földbirtokosra súlyosan nehezedik, az ellenőrzet és az üzletbe való beavatkozás a termelőkre nézve igen alkalmatlan, sőt az adó-összeg ilyképeni kényszeritett előlegezése sok kisebb termelőnek egyenesen tőkéjét támadhatja meg, vagy termékén pocsék árakon való túladásra kényszeriti azt. Czélszerübb és helyesb adóztatásmód azért a *fogyasztást* közvetlenül megelőző, vagy követő adószedési eljárás, mely a termelőknek szabad mozoghatását biztositja, s a nagybani kereskedésre nézve se nyomasztó. Ezen rendszer mellett a bormérők (korcsmárosok) és a *magánosok* kik nagyobb készletet tartanak pinczéikben, a kimérés, illetőleg az elfogyasztás előtt vagy után kötelesek az illető mennyiségnek megfelelő adót lefizetni, a miért is szoros ellenőrség alá helyeztetnek, s időnkénti vizsgálatoknak vettetnek alája bortartó helyiségeik. Nehézség itt csak annyiban forog fenn, hogy ilykép a bortermelők fogyasztása nem igen érintethetik mert alig constatirozható. — Ez utóbbi rendszernél minden belföldi bor-szállitmány igazolási fuvarlevéllel látandó el, hogy a pénzügyőri hivatalközegek az ellenőrzetet jobban gyakorolhassák. [2])

[1]) V. ö. *Rau:* F. W. 433. §. *Stein:* F. W. 540 sk. lapok. *Pfeiffer:* St.-Ein. II. *Parieu:* Traité II 343. l.

[2]) Igen czélszerü, hogy ha az állam a bormérőknek a minduntalan való faggató ellenőrzés mellőzésével megengedi, hogy egy bizonyos *általány* (Pauschale) alapján magukat megválthassák.

101. §.

D) Söradó.

A sörnek, mint mindinkább terjedő, s kivált bort nem termelő államokban elsőrendü italfogyasztaléki szernek megadóztatása tetemes bevételt nyujt az ország pénztárának.[1]) Az adó kivetese e tárgynál történhetik vagy a főzési *nyersanyag* (a maláta és a komló) mennyisége,[2]) vagy pedig a *kész* termelvény, vagy a főzési stb. edények, kazánok terjedelme szerint, vagy ugy, hogy a korcsmárosok és *vendéglősöktől* az általuk kimért mennyiség arányában (szigorú ellenőrzet alkalmazása mellett) követeltetik az adó. Eltekintve attól, hogy a külföldről bevitt ser *határvámi* adókkal érintetik; ott pedig a hol zárt városok a sikföldtől elválasztvák, a *kapuadó* szokott alkalmaztatni. — Hogy melyike ez adóztatási módoknak a leghelyesb, feltétlenül nem határozható el, mivel mindegyikének megvannak visszásságai és hiányai,[3]) melyeknek legyőzése vagy kikerülése lehetlen.

Egészben véve, kellő ellenőrzeti intézkedések mellett a *kész termelvényre* való adókivetés (mint az legujabb időig Hannoverában történt) lesz az, mely leginkább ajánlható,[4]) megjegyezvén, miszerint az adótételnek nem szabad felette terhesnek lennie, mert különben a serfogyasztás megszoritására és a pálinka ivás (korántsem kivánatos) nagyobb mérvbeni elterjedésére szolgáltatnék alkalom, s ébresztetnék hajlam.

[1]) V. ö *Rau:* F. W. 436—437. §. *Stein:* F. W. 546—549. l. *Pfeiffer:* St.-Ein. II 409 sk. l. *Parieu:* Traité III. 1 sk. l.

[2]) A maláta jelesül vagy az azt forgalombahozóknál, vagy ugy adóztattatik meg, hogy az *őrlésnél* szedetik az utána járó adó.

[3]) Igy nevezetesen a korcsmárosoknál való adóbeszedés ez utóbbiak igen nagy száma s az ellenőrzés roppant nehézségei miatt kevésbé ajánlatos. — A komló vagy *maláta* szerinti adókivetés, mely Angliában, Bajorországban és Würtembergben létezik, nyomasztólag hathat ennek termelőjire, s akadályozandja az illető iparágat; mig az *edények* szerinti adómegállapitás (mint Frankhonban, Belgiumban és Hollandban) a termelvény minőségére nem lehet kellő tekintettel, s a hatóság igen nyomasztó ellenőrködését teszi szükségessé. — A *kapuaccisa*-vámnak alkalmazása a sörre végre nem igen lehetséges, mert a legtöbb serfőződék s gyárak a városokban benn szoktak lenni.

[4]) Főleg azért is, mivel ily módon a termelő a legkevesebb zaklatásnak van kitéve, s üzleti szabad mozgásában nem akadályoztatik. l. még *Stein* id. h.

102. §.

E) A szeszadó.

A szesz (Brantwein) valamennyi italszerek közt[1]) legalkalmasb arra, hogy fogyasztási adó tárgyává tétessék, névszerint azért, mivel legkevesbé szükséges táp- és élelemszer; minőségét illetőleg sokféle fokozatokkal nem bir s ez utóbbiak könnyen fölismerhetők lévén az egyenletesség könnyebben érhető el; végre azért is, mivel kivánatos, hogy ezen a testi és szellemi erőkre egyaránt károsan is hatható élvezetszer fogyasztása bizonyos korlátok közt megtartassék, azaz az adó által megdrágitva költségesbbé tétessék.

A szeszadó *kivetési módját* tekintve, ez állhat olyformán mint a sernél, vagy a kész terméknek megadóztatásában, vagy a gyártási műfolyam bizonyos *szakában* kivetett adó szedésében, vagy az *italmérőknek*, vagy pedig a *nyers-anyagnak*, melyből a szesz készül, adóval való terhelésében. — E módozatok közt az *utóbbi* nem ajánlható, mert a szeszfőzési anyagok felette számosok, s ezer másnemü czélokra is felhasználhatók lévén a megfelelő ellenőrzet lehetetlenné válik.[2]) Az italmérőkre való adó kivetés az ellenőrzet nehézségei miatt, czélszerütlen; a *gyártás* alkalmávali[3]) adókivetés, melynél a termelési edények s kazánok térmértéke vétetik főleg figyelembe, szintén sok visszással jár, az üzlet szabad mozoghatását neheziti, s könnyen kijátszható. Leghelyesbnek látszik tehát a *kész termelvénynek* megadóztatása s pedig ugy, hogy a gyárakban a nyert termelvény mennyiségét és szesztartalmát hiven kimutató *control-készülék* segélyével[4]) kipuhatolt termelvényi mennyiség, és ott, hol még a kapuadó fennáll, a városokba bevitt készlet érintetik a tariffában megállapitott adóval.[5])

[1]) V. ö. *Rau:* F. W. 438—39. §. *Stein:* F. W. 542—546. l. *Pfeiffer:* St. Einn. II. 418 sk. l. *Parieu:* Traité III. 31 sk. l. *Hock* id. értekezése az „Ungar. Lloyd" 1868-ki foly. 79-ik számában.

[2]) Azért e rendszer nem is létezik sehol.

[3]) Ezen eljárás kétféle lehet, vagy ugyanis az *erjedények ürmértéke* alapján való kivetése az adónak (Steuer beim Einmaischen), mint jelenleg Belgiumban, s Németország legtöbb államában létezik; vagy adó-megállapitás a *lepárologtatás* (destillátió) alkalmával, az *üstnek* terjedelme szerint.

[4]) Mint Angliában, Frankhonban, Hollandiában és Ausztriában történik.

[5]) Oly szesz-készletekért, melyek után az illető adó lefizettetett, de később külföldre szállittatnak, — az adó a határvámi hivataloknál visszatéritendő, a mi adórestitutiónak neveztetik.

103. §.

F) Czukoradó.

A czukor, köztudomásilag, kétféle minőségben kerül fogyasztás alá, mint *répaczukor*, és mint (gyarmati vagy) *nádczukor*.[1]) A czukornak megadóztatása *pénzügyi* tekintetben könnyen igazolható; mert nem föltétlen életszükségleti jószág, s mégis nagy mennyiségben fogyasztatik, s pedig ép a tehetősb közép és felső osztályok által. *Közgazdasági* szempontból azonban a belföldön termelt vagyis a répaczukor megadóztatása visszás hatású is lehet, a mennyiben a czukortenyésztés és gyártás nagyfontosságú, talán ép valódi népipar jellegével biró termelési ágát lankasztja vagy fejlődésében akadályozza. Egyáltalában felette nehéz (közgazdaság-politikai) feladvány a különböző s részben *ellentétes érdekeket* e téren egymással kibékiteni; mert például ott, a hol a répaczukor minden adótól mentnek nyilvánittatik, a nádczukor pedig beviteli vámmal terheltetnék: a hazai productió nagy védletben részesül, de a fogyasztók felette drága czukrot lesznek kényszerülve fogyasztani; mig ellenkező esetben, a *belhoni czukortermelés* megakadályoztatik, a mennyiben a szabadon bejövő nádczukor versenye által tönkre is tétethetik. Minek folytán *elvként* csak azt állithatni fel: iparkodjék az állam alapos statistikai fölvételek valamint részrehajlatlan szakemberek kihallgatása folytán nyert részletes tájékozás alap-

ján oly czukor-adóztatási *(tételt)* alkalmazásba venni, a mely a belföldi czukorproductiót túlzott mérvben ne terhelje, de a gyarmati czukor behozatalát se akadályozza.

A czukoradó kivetését illetőleg mindenekelőtt külömbség teendő répaczukor és gyarmati czukor közt.[2]) Az utóbbi jelesül, külföldről hozatván legegyszerübben a *határvám* utján adóztathatik meg; a mi pedig a répaczukrot illeti, ennek adóval érintése akként történhetik, hogy az adókivetés alapjául vagy a feldolgozandó *anyag* azaz a czukorrépa mennyisége, vagy a *kész czukortermelvény*, vagy pedig a gyártási műfolyam bizonyos *mozzanata* vétetik. — E különböző adókivetési módok közől az utóbbit azért, mivel a gyártást és üzletet lankasztja s a termelőt faggató eljárást tesz szükségessé, nem ajánlhatni. Helyesb és igazságosabb is a már kész termelvény megadóztatása, melyet azon tekintet is ajánl, hogy e rendszer mellett a külföldről behozott és a hazai czukortermelvény egyenlékenyebb terheltetése érhető el. Van azonban egy szempont, mely ezen adóztatásmód ellen felhozható, s ez az, hogy a finánczhatóság szemei elől a kész productum könnyen elvonathatván a törvény kijátszását könnyüvé teszi, azaz az ilykép megvalósitható jövedelem jóval csekélyebb lesz. — Ez okok inditják sok szakembert és törvényhozást arra, hogy a fentjelelt adóztatási módok harmadikát vagyis a *répa-mennyiséget* veszik alapul, mely rendszer mellett a répa a gyárba való beszállitás alkalmával megmázsáltatván a talált súly szerint az adó kivettetik; előnye pedig az, hogy sem a gyártást sem a forgalmat nem lankasztja, s igen bonyodalmas ellenőrzetet sem tesz szükségessé; habár másfelől az sem vonható kétségbe, hogy a répa czukortartalma s értéke figyelembe nem vétetvén, kellő arányosság az adózók közt ez alapon nem érethetik el, s jelesül nagyobb czukortartalommal biró répákat termelő vidékek a többiek irányában érdemetlen előnyben részesülnek.[3])

[1]) V. ö. *Rau:* F. W. 442 és 451. §. *Stein:* F. W. 550—558 l. *Pfeiffer:* St. Einn. II. 431—443. l. *Parieu:* Traité des Impots II. 304 sk. l. *Wirth:* National-Oekonomie II. 486 sk. l.

[2]) Megérintendő itt, hogy a nádczukor, mely külföldről hozatik be, legczélszerübben a *határvámi* adó által érintethetik, s azért némely iró *czukor-vámról* és *czukoradóról* szól.

[3]) Igy van ez jelenleg *Csehországgal*, melynek czukorrépája átlagosan jóval több czukoranyagot tartalmaz, mint a *magyarországi* czukorrépa.

104. §.

G) Egyéb közvetett adók.

Az eddig elsorolt *közvetett* adókon kivül (eltekintve az alább még kifejtendő határvámoktól) az elmélet rendszereiben épugy mint sok állam törvényhozásában még a következő (lényegileg *fogyasztásadói* jelleggel biró) indirekt adókkal találkozunk.

a) *Játék-kártyaadó.* Ez akként szokott kivettetni, hogy a kártyagyártó az általa készitett kártya-lapokot hivatalos *bélyegzésnek* tartozik (az árubabocsátás előtt) alávetni, a külföldről bejövő kártya pedig vámdijjal érintetik.[1]) Ezen adónem ellen alapos kifogás nem tétethetik, sike-

res kivitele azonban a kártyagyáraknak, nem különben oly helyiségeknek, hol kártyázás előfordul, gondos ellenőrzését teszi szükségessé.[2])

b) *Naptár- és hirlapadó.* A bélyegdij alapján szedetni szokott naptár adó, nem különben a hirlapadó is, nehezen indokolhatók, mert eltekintve a sok ellenőrzeti stb. költségektől, ez adó által oly tárgyak érintetnek, melyek egyenesen a szellemi consumtió czikkei, s melyeknek megdrágitása folytán a müvelődésnek egy kiváló segédszere a közönségre nézve nehezebben megszerezhetővé válik.[3]—[6])

c) *Kapuadó* (Octroi). Azelőtt igen sok országban az eddig elsorolt tárgyak mellett még más fogyasztaléki czikkek is érintettek adóval, például tojás, vaj, baromfi, viasz, eczet, szén, gyümölcs, olaj stb., — mint megannyi tárgyai az ugynevezett *accisáknak.* Jelenleg azonban nagyrésze e jövedelem-forrásoknak, mint *állami* adónemek, már meg van szüntetve, s csak egyes (ugyn. zárt, azaz vámvonallal körülvett) városokban, *városi* czélokra foganatba véve, vagyis a szorosb értelembeni *Octroi*-vá változtatva, találhatók.[7])

Mindezen adóknak azon nagy hátránya vagyon, hogy a forgalmat és ipart módfelett lankasztják, a piaczi viszonyokra nyomasztólag hatnak, s különösen a közép és alsóbb osztályok táplálkozását drágitják. Innen van, hogy legujabb időkben sok helyütt az *octroi-rendszernek* mellőzése is már czélba vétetett, s jelesül Angliában, Hollandiában, Belgiumban és egykét német államban semmi ilyféle indirekt adó többé fenn nem áll, hanem az állam a maga állami adói alapján szedett jövedelmeinek egy részét adja az illető városoknak szükségeik könnyebb fedezhetésére.[8])

[1]) Ha a kártya-bevitel egyáltalában megtiltva nincs; — mely tilalom az ez adóból nyert jövedelmet nem kis mértékben biztositja.

[2]) A kártya-adóval egyenlő szempont alá esik a *koczkákra* (Würfel) kivetett adó, melyet szinte bélyegzés utján lehet kivinni.

[3]) A hirlapi adó (mely mellesleg legyen megérintve néhol politikai okból is szokott behozatni, p. hogy olcsó zuglapok terjedése megnehezittessék), *nyomdaüzleti* adónak nem neveztethetik, mert a nyomdai vállalatok ipari vagy jöv. adó által már ugyis érintvék. — Épugy helytelen volna a hirlapadó helyett valami súlyos *póstaviteli bért* behozni, mely ugyan olykép hatna mint a hirlapadó, az az nehezitené az eszme-közlekedést stb. l. még *St. Mill:* Principles B. V. ch. 5.

[4]) A hirlap adótól megkülönböztetendő a *hirdetményi* adó vagy *illeték* (Inseraten-Steuer) mely, ha nem magas mérvben szedetik, amannál indokoltabb; ámbár felette nehéz kivetésének mérvét és alapját helyesen az az egyenlékenyen megállapitani. L. *Denkschrift* des österr. Finanzministeriums a *Wiener Zeitung* 1867-ki év f. juliushó 20-án.

[5]) A *naptári* adó előbb volna valami csekély adóval érinthető, azonban tekintve azt, hogy leggyakrabban a naptár egyéb ismeretterjesztő és müvelődési közleményeket is foglal magában, ugyanazon érvek szólnak ez adónem ellen, mint a hirlapadó ellen.

[6]) A *papir-adó*, mely egyideig Angliában fennállott, semmi értelemmel sem bir ott, hol hirdetmények, okmányok, kártyák, stb. amugy bizonyos illetéknek vagy adónak vetvék alája.

[7]) V. ö. *Hock:* Oeff. Abg. 172—174. l. *Pfeiffer:* St. Einn. II. 443. sk. l.

[8]) *L. Bamberger:* Die Aufhebung der indirekten Gemeindeabgaben (1871).

105. §.

G) A határvámok.

A belföldi termelvényeknek közvetett adók alapján való megadóztatása mellett találkozunk még a tágértelemben vett *fogyasztásra* vetett olynemü adóval is, a mely *nemzetközi forgalom* tárgyait képező áruk és termelvényekre vettetik, s jelesül akkor szedetik, midőn az illető áru vagy czikk az ország határait érinti, az az vagy behozatik, vagy kivitetik, vagy az államterületen átszállittatik. Ezen adó a *határvám* vagy határvámdij (Zoll.[1])

A határvámok a legrégibb idők óta fontos szerepet játszanak a pénzügyi praxisban épugy mint a tudományban; az indirekt megadóztatásnak igen alkalmas és hatékony eszközét képezik, s különösen igen jelentékeny jövedelmi forrásai az állampénztáraknak. Fogalmukat és rendeltetésüket azonban illetőleg kétféle szempont alá esnek. Minden határvámnak ugyanis kettős hatása lehet; egyfelől az, hogy az illető árut a vámdij-összeggel megdrágitja (a mit gazdasági hatásának nevezhetünk) s e tekintetben a határvám *védvám* (Schutzzoll); másfelől az, hogy a vámdijt szedő államnak jövedelmet hoz (a mi pénzügyi hatás), s ily értelemben a határvám: *adóvám* (Steuerzoll). Minden határvámi adó e szerint ép ugy *közigazgatási* (gazdaság-politikai) rendszabály, mint *pénzügyi* intézkedés, az az adó. Minthogy azonban a vámnak alá vetett árukat illetőleg a tárgy minősége a vámtétel magassága és a vámszedés módjában mindenha vagy a gazdasági, vagy a pénzügyi momentum a túlnyomó: a vámokat e szempontból két nagy csoportra szokták felosztani, ugymint *védvámokra*, és pénzügyi vagy *adóvámokra*; melyeknek mindegyike lényegileg eltérő s külön szempontok szerint méltatandó; habár kétségtelen az is, hogy sok árunál, a reája vetett vámdijban foglalt azon összeg vagy elem, a mely gazdaságpolitikai czéllal bir (az az iparvédelemre irányul), azon összeg-résztől, mely szorosan pénzügyi vagyis adóztatási hatásra számitott, külön nem választható; sőt az is bizonyos, hogy (tekintve a beviteli vámokat) ott hol az iparvédelemre czélzó vám szerfelett magas, a pénzügyi érdek annál inkább veszélyeztetik, mennél jobban éretik el a védvámi czél, mert ily esetben az illető áruczikk külföldről épen be sem hozatván, egyáltalában semmi vámjövedelem se foly az állampénztárba.[2])

A határvámok végül a szerint a mint az ország határain való bevitelnél, vagy a kivitelnél, vagy az államterületen való átszállitásnál szedetnek, még *beviteli*, *kiviteli* és *átviteli* vámoknak is neveztetnek, mely osztályozás közelebbi szemügyrevétele a feladvány teljesb méltatása érdekében szükséges.[3])

[1]) V. ö. *Rau:* F. W. 443—462. §. *Stein:* F. W. 571—592. l. *Pfeiffer:* St. Einn. II. 451—482. l. *Hock:* Oeff. Abg. 122 sk. l. *St. Mill*: Principles B. V. ch. IV. *Parieu:* Traité III. 120 sk. l. és *Kautz:* Nemzetgazdaságunk és a Vámpol. (1866) általában.

[2]) Legujabban a „Brüsseli Nemzetgazd. Gyülés" alkalmával a határvámok teljes megszüntetésére tétetett inditvány, — a mi, mint magától értetődik, az indirekt adók igen nagy részének eltörlését, s az adórendszernek kizárólag az egyenes adókra

való alapitását vonná maga után. L. Tüb. Zeitschrift für Staatswissenschaft 1865-ki f. 360 sk. l. (Hocktól.)

[3]) És pedig annyival inkább, mert a *vám-ügy* közgazdasági elméletére vonatkozólag fentebb a „Nemzetgazdaság Rendszerében" tüzetesen szólani alkalmat nem vettünk magunknak.

106. §.

Folytatás.

a) *Kiviteli vámok.* Ezek lényegileg gazdaságpolitikai rendszabályt képeznek, a mennyiben nem a belföldi lakosok megadóztatására, hanem inkább arra czéloznak, hogy bizonyos termelvények, p. o. nyers anyagok, kivitele megnehezittetvén, a hazai iparosok és fogyasztók számára ama jószágok nagyobb bősége biztosittassék. Némelykor azonban még egy más czél is kapcsoltatott evvel össze, tudni illik, az, hogy ilykép az idegenekre (külföldi vevők) adó hárittathassék, s ezek is kényszerittessenek valamivel az államköltségek fedezéséhez járulni; a mi azonban nem egy könnyen érhető el, mert ha csak oly jószágot nem visz ki a kereskedő, melynek előállitása tekintetében a kivivő ország *természetes monopollal bir*, ugy hogy daczára a vám által okozott árfelszökésnek, odakünn a jószág mégis könnyen eladattathatik: egyéb esetekben a kivitelnél fizetett vámdij a jószág el nem adattathatván rendszerint a kivivő nyakán maradand, azaz egyenesen a belföldi productiót vagy kereskedést sujtandja. — E körülménynek felismerése szolgált ujabb időben arra, hogy a kiviteli vámok a legtöbb államban már jó részben mellőztetni kezdenek, s *pénzügyi jelentőségök* egészen háttérbe szorúlt.

b) *Átviteli vámok.* Ezek nem annyira vámdijak, mint inkább *illetékek*, melyek az állam által annak fejében szedetnek, hogy a kereskedők és szállitók az országútakat használják, s tehát azok *fenntartásához* valamivel hozzájárulni kényszerittessenek. — A vámok e nemének azonban azon visszás következménye lehet, hogy a külföldi szállitók vagy más közlekedési irányokat és útakat fognak felkeresni, a mi ma már, a roppant mérvben kifejlett közlekedés és forgalmi eszközök terjedelménél fogva nem sok nehézséggel jár, vagy valami fontosb átviteli forgalmi ág végkép meglankasztatik, s igy közvetetten a belhoni kereskedés és productió érdeke is csorbát szenved. — E tekintetek vezérelték az ujabb európai törvényhozásokat arra, hogy az átviteli vámok már majdnem mindenütt *eltöröltettek*, és a transitokereskedés ily czim alatt szedett dijak és illetékek által már sehol sem sujtatik.

c) *Beviteli vámok.* A határvámok legfontosb s közgazdasági ép ugy mint pénzügyi tekintetben egyedül nagy-hatásu faját azon vámok képezik, melyek a külföldről bevitt árukra és termékekre vettetnek.[1]) *Finánczi*ai szempontból ugyanazért csak a beviteli vámok vétethetnek közelebbről figyelembe, sőt azok, mik fentebb (az előbbeni §-ban) a határvámokról kifejtettek, előkelőleg csakugyan ezen nemére a határvámoknak vonatkoznak és értendők.

A beviteli vámokat közelebbről vizsgálva, azt találni, hogy ezek rendszerint a belföldi fogyasztókra (vevőkre) nehezednek;[2]) s habár lesz-

nek is esetek a midőn a külföldi (azaz az idegen termelő vagy kereskedő) viselendi a vámban rejlő adót, például ott a hol megfizetvén a vámot nem birja a belhoni vevőre tolni, vagy a hol a belföldi a ki az árut megvámoltatta e vámban rejlő adót a külföldi kereskedőre tudja háritni: minden egyéb esetben a beviteli vám valódi *fogyasztás-adói jelleget ölt magára*, s a belföldi vásárlót (az az fogyasztót) terhelendi; a honnan van az is, hogy majdnem valamennyi állam a beviteli vámokat egyidejüleg a fogyasztás- s közvetett adók egyik szedési formájául használják; másfelől, hogy a beviteli *vámdij* sok jószágra nézve ép oly hatásu mint az *accisa*; csakhogy ez utóbbi a bel-forgalomra amaz pedig a külsőre irányul illetőleg gyakorol lankasztó befolyást; s továbbá: hogy mig a vámrendszer segélyével egyszerre (s egyidejüleg) sok fogyasztási tárgy érinthető adóval, az accisáknál majdnem minden egyes tárgy külön külön rendszabályokat és eljárást föltételez, s igy az adó foganatbavétele sokkal bonyodalmasb és költségesb ellenőrzetet is tesz szükségessé.

[1]) Igy statistikailag kimutatható, hogy 85—90%-je e jelenleg fenálló határvámok jövedelmeinek: a beviteli vámokból ered.

[2]) *Pfeiffer* erre nézve azt mondja: „Wird der betreffende Artikel im Inland gar nicht hervorgebracht, so muss sein Preis gerade um die Höhe des Zolles steigen. Wird nur irgend ein Theil des nöthigen Quantums im Inlande erzeugt, das Uebrige aber von Auslande ergänzt, so steigt der Preis um den Betrag des Zolls in ähnlicher Weise, und fliesst jetzt nur mehr ein Theil dessen in die Staatskassa, was die Consumenten mehr bezahlen müssen, das Uebrige kommt einigen wenigen Produzenten zu Gute. Kann endlich das Inland mit Hilfe des Zolles den ganzen Bedarf decken, so hört die Zolleinnahme völlig auf.“ stb.

107. §.

Folytatás.

A bevitelvámok *pénzügyi* jelentőségét és szerepét illetőleg még a következőkre utalhatni: a) A vám, mint a belhoni fogyasztásban előforduló jószágokra vetett adó, közvetlenül *adószedési mód*, s azon elvek, melyek a vám magasságára nézve szabályzók, nem egyebek, mint az indirekt adók általános elveinek alkalmazása azok különböző tárgyai (példd. kenyér, bor, ser, hús, czukor) szerint.[1]) — b) Az adó-vámok (Steuerzölle) szempontjából a jószágok két fő csoportra oszlanak, vagy ugyanis olyanok, melyek a belföldön is adónak vetvék alája, s melyeknél tehát a vám csak azon rendeltetéssel bir, hogy a belföldi termelményekre és a külföldiekre vetett adóösszeg közti különbzetet kiegyenlitse, mert különben a belhoni termelő az általa fizetett adó miatt megdrágitott productumát el nem birná adni; — vagy olyanok, melyek belföldön elő nem állittathatván, ha egyszer behozattak, adóztatás alá többé nem jutnak; mely esetben a vám az egyedüli és kizáró indirekt (fogyasztási) adót képezi.[2]) Megjegyezvén, hogy oly jószágok, melyek *monopolnak* képezik tárgyát,rendszerint egyáltalában be sem hozathatnak az országba, ha csak nem külön állami engedélylyel, vagy egyenesen állami czélokra p. o. dohánylevelek. — c) Azon kérdésre, „mely tárgyak különösen alkalmasak arra, hogy beviteli vámokkal terheltessenek,“ — azt felelhetni, azok, melyek a tehetősb osztályok által nagyobb mértékben fogyasztatnak, s általánosban keresett élvezeti és ké-

nyelmi jószágok; tehát gyarmati áruk, fűszerek, thea, kávé, finom borok, fényüzelmi czikkek (csipkék, tükrök, ékszerek, selyem áruk). Ellenben elsőrendü tápláléki javak, s általánosb jelentőségü (táplálati, épitési, tüzelési stb.) nyers-anyagok, valamint átalakitási termékek (melyek tehát még az iparos általi feldolgozás alá kerülnek[3]), bevitelvámokkal soha se terheltessenek.[4]—[5]) d) A *vámtétel* magasságát illetőleg a határvámi *adólábot* tekintve, ez igen terhes ne legyen, mert különben a csempészkedés és dug-árusság szerfelett elterjedend, sőt az is megeshetik, hogy az összes bel-consumtió megcsökkenik s vele a forgalom s tehát az állam jövedelme is tetemesen alábbszálland. Egészben véve azon elv állittathatik tehát fel, hogy (a pénzügyi vámokat értve) *azon adólab lesz legmegfelelőbb*, mely a lehető legnagyobb fogyasztás mellett az állam pénztárába legtöbbet hoz be, az az a fogyasztók és a kincstár érdekét illő egyensúlyba helyezni képes.[6])

[1]) Sok uj és szellemdús (habár nem föltétlenül osztható) nézet e tárgyról *Stein*: Fin. Wiss. 574 sk. l.

[2]) *Pfeiffer* a beviteli vámadókat helytelen s arányos megadóztatást kizáró adónemnek nyilvánitja. Id. m. 464 l.

[3]) Szóval oly javakra nézve lesz indokoltabb a vámadó, melyek azonnal átmennek a fogyasztásba, vagy egyáltalában nagy szerepet játszanak a fogyasztásban.

[4]) A bevitelvámok jövedelmezőségét illetőleg nagyobb müveltségü államokban a nyers-anyagokra, — alacsonyabb müveltségfokon állókban ellenben az ipar-készitményekre vetett vámok lesznek jövedelmesebbek.

[5]) Oly termelvényekre, melyek után benn az országban fogyaszt. adó fizettetik, a külföldről való behozatalnál hasonmérvü vámadó lesz vethető, mert különben a belföldi termelő a versenyt a külföldivel ki nem állhatná.

[6]) E kérdés helyes megoldásának nehézségeire utalva *Stein* egyebek közt elkülönitve a védvámnak és az adóvámnak lába (mérve) momentumát azt mondja: „Während der Fuss des Steuerzolles sich an den *Fuss der indirekten* Steuer anschliesst, hat der Fuss des Schutzzolles mit den letzteren gar nichts zu thun. Er wird ausschliesslich bestimmt, durch die auf die Zolleinheit zurückgeführte Differenz der *Gestehungskosten* der einheimischen und fremden Produktion.“ l. id. m. 578. l.

108. §.

A határvámügy szervezete.

Hogy a vámok kitüzött feladatuknak megfeleljenek, mindenekfelett helyes *vámügyi* szervezet vagy *rendtartás* (Zollordnung) léptetendő életbe, melynek főbb vonásai a következők:[1]) a) főgond forditandó kellő képzettségü *vámhatósági közegek* (s központi, s kezelési hivatalok s határőri személyzet) felállitására, melynek segélyével e bonyodalmas igazgatási ág minél tökélyesb vitele lehetségessé váljék, s az államkincstár érdekeit csorbitó visszaélések, csempészet stb. sikeresen akadályoztathassék. b) Alkottassék meg egy kimeritő *eljárási szabályzat*, névszerint pedig oly *vámtariffa*, mely helyes beosztásban, a vámi adóztatás főelveinek épugy mint részleteinek pontos kijelölésével, minden vámköteles jószágra és árura nézve a törvényileg megállapitott vámdijtételeket tartalmazza, s egyidejüleg a hatóságoknak ugy mint a közönségnek tüzetes tájékoztatásul szolgáljon. c) Kiváló fontosságú továbbá a mérvegység és az ez által meghatározott *vámtételek magassága*; mely tekintetben kétféle rendszerrel talál-

kozunk. Vagy ugyanis az áruk *értéke*, vagy azok *darabszáma* és *súlyja* szerint határoztatik meg a vám; amott az áruk értékének bizonyos százalékában (péld. 25, 15, 10, 5 %-ben), emitt pedig a begöngyőlés nélkül vett súly nagyságának megfelelő bizonyos tételben szabatván meg a fizetendő vámdij. — Az *értékvámok* (Werthzölle) elméleti szempontból, s tekintve azt, hogy minden árunem, melyet bizonyos vámtétellel érinteni akarunk, ép ezen vámösszeget fizeti, se kevesebbet, se többet, s igy az ilyképeni adóztatás határozott s egyenletes, — tagadhatlanul helyeselhetőbbek; gyakorlati foganatbavételük azonban igen sok nehézséggel jár, mivel a tariffába igtatott (hivatalos) árak hamar elavulnak s megbizhatlanokká válnak; az értéket bevalló szállitók igazlelküségére számitni nem igen lehet, a vámhivatalnok pedig az ellenőrzetül szolgáló vagy alapul veendő középárukat meghatározni képtelen, és igy a vám által czélba vett adóterhelés valódi czélja könnyen eltévesztetik. Sok államra nézve azért megfelelőbbek lesznek a *specifikus* vámok, melyek jelesül meghatározott s az értékkel összefüggésben álló ismérvek szerinti fokozatokban az áruk súlyja és darab száma szerint szedetnek; mely rendszert az ajánlja, hogy egyszerübb eljárást és kezelést tesz lehetségessé, a bevállásnáli csalárdságra annyi alkalmat nem nyujt, s a hivatalnoki önkénynek sem enged akkora tért. Egyébiránt akár az érték- akár a specifikus vámok elve fogadtassék el, elvül szolgáljon mindég az, hogy a vámnak azon arányban, a melyben az áruban az egyenlő érték *kisebb térimére és súlyra* van összeszorítva, alacsonyabbnak kell lennie, mert különben csak a csempészet és dugárusság tápláltatnék. — d) A vám szedését illetőleg, ez mindég *kimélettel*, a polgárok faggatása és szükség nélküli terheltetése mellőzésével eszközöltessék. Igen jó hatásu lesz e tekintetben, ha a finánczhatóság által oly kereskedőknek, kik ismeretes névvel s hitellel birnak, a vámadó lerovása hiteleztessék vagy benn az országban valamely vám- s adóhivatalnál engedtessék meg, mely czélra egyes főbb forgalmi helyeken ugynev. *lerakodók* szolgálhatnak, a hová az áruk szabadon szállittathatnak, s csak később kerülnek vámolás alá; minek a tulajdonosra nézve még azon előnye is vagyon, hogy költségeket megkimél, s az áruk mellé külön ügynököket állitani nem kényszerül. Mindez természetesen azon ovatosságokkal lévén eszközlőbe veendő, melyek az állampénztár megröviditésének akadályozására szükségesek.

A vámadóztatás rendszerében figyelmet érdemelnek még a *visszvámok* (Rückzölle) és az *adó-visszatéritések* (Steuerrestitutionen). Akkor ugyanis, hogy ha valami külföldi áruczikk, jelesül *félgyártmány* (Halbfabrikat) behozatik, hogy belőle *egész-gyártmány* készittessék, a mely ismét kiviendő leszen, tehát nem belhoni fogyasztásba kerül: a behozatalnál lefizetett vámdij a kereskedőnek visszaszolgáltatik; — mely összeg *visszvámnak* neveztetik. — *Adóvisszatéritések* ellenben ott fordulnak elő, a hol valami belföldi productum a rávetett adó által oly annyira megdrágittatván, hogy a külföldi productummal az idegen országbeli piaczokon a versenyt ki nem állhatja: azon összeg, melyet a termelő adókép fizetett, az árunak külföldre való szállitásnál a kincstár által visszaszolgáltatik.[2])

Az előrebocsájtottakon kivül szem előtt lesz megtartandó: 1-ör hogy mennél nagyobb valamely *vámterület* (Zollgebiet), annál kevésbé kell egy-

oldalunak lennie s annál magasbra tétethetnek a jobb határmegőrzés tekintetéből a vámdijak; s hogy ép ezen oknál fogva rokonfaju s hasonló gazdasági állapotokkal biró országok igen helyesen cselekesznek, hogy ha vámterületileg összefolyva *vámegyletté* (Zollverein) válnak, s minek mind politikai és nemzetiségi, mind közgazdasági és pénzügyi szempontból üdvös eredményei lehetnek.— 2-or Hogy korunk forgalmi és gazdasági háladásának egyik legfőbb vivmánya az, hogy nem csak határozott odahajtás tapasztalható majdnem mindenütt a szabad kereskedés és szabadabb vámpolitikához: hanem hogy *az egységes államélet* eszméjének megfelelőleg, a modern vámtörvényhozás minden országot egységes termelési és ipari területnek tekintvén, minden közbenső vámsorompókat ledönt *és megszüntet.*[3])

[1]) V. ö. *Hock:* Oeff. Abg. 123 sk. l. *Rau:* F. W. 458—462. §. és *Stein:* F. W. 581 sk. l. *Royer:* Theorie II. 175 sk. l.

[2]) Az adóvisszatéritések accisa adónak alávetett jószágoknál (jelesül szesz, czukor, sernél) még *exportbonificatiónak* is neveztetnek, — de a pénzügyi hatóságok kellő vigyázata hiányában a kincstárra nézve felette károsakká is válhatnak, jelesül, hogy ha *több* adó-térittetnék vissza, mint a mennyi tényleg fizettetett.

[3]) Az európai vámügy és vámpolitika *történeti fejlődésének* főbb mozzanatait szellemdúsan tünteti fel *Stein* munk. 683—692-ig l.

109. §.

H) A közvetlen fogyasztási adók, névszerint a lakásadó, és a fényüzési adók.

Az eddigiekben feltüntetett azon fogyasztási adókon, melyek *közvetett* módon szedetnek, még két adó-nem létezik, mely szintén a fogyasztásra irányul, de nem közvetetten, hanem *közvetlenül* vettetik ki s valósittatik meg, ugymint a *lakás-adó* (Wohnungssteuer), és a *fényüzési-adó* (Luxussteuer); melyek azért még direkt fogyasztás-adóknak is neveztetnek.

Ezekre nézve az adóelmélet szempontjából a következők jegyeztethetnek meg:[1])

Az adók közvetlen kiróvása oly személyekre, kik bizonyos költekezés (Aufwand) vagy kényelmesb élettartásról ismeretesek: annyiban egyszerübb, hogy egy harmadiknak, a ki az adóelőlegező belevonását szükségtelenné teszi; s azon jó oldala van, hogy a fogyasztó helyesen s igazságosan érintetik általa, sikerrel azonban nem mindenütt alkalmazható, hanem csak ott a hol az illető élvezeti tárgyak nem mindennapi fogyasztásra szolgálók, hanem *hosszabb tartásúak,*[2]) használatuk nem titkolható s a beszerzésükkel járó költekezés elég nagy arra, hogy külön adóval való megróvás czélszerünek tünjék fel; továbbá ott, a hol oly *árus* nem létezik, a kivel az előleget megfizettethetnők;[3]) s e mellett az országban létező vagyonos polgárok nagyobb számánál fogva attól még sem kell igen tartani, hogy az illető javaknak adóvali érintése a polgárokat az azokkali éléstől vissza ijesztendik.

A direkt fogy. adók egy nagy előnye még az is, hogy közvetlenül azoktól szedetvén, kiket az állam az adóval érinteni akar, mindenki azok mérve és nagysága felől magának biztos tudatot szerezhet; a miért sok

tekintetben az egyenes adók jellegével is birnak, s *indirekteknek* csak annyiban nevezhetők, a mennyiben nem a jövedelem, hanem az élvezet arányában vettetnek ki, a mely élvezetből a jövedelem nagyságára következtethetni. — Miután azonban másfelől ez adók által az állam igen mélyen belenyúlhat a magánviszonyokba s oly terhelő bevallásokat vonnak maguk után az adózoknál, hogy esetileg szerfelett nyomasztókká válhatnának: szükséges lészen az adóval érintendő tárgyakat igen jól megválasztani, az alsóbb (szegényebb) osztályok érdekében *kivételeket* (Exemtiókat) megállapitni, s egyáltalában engedékenyebb eljárásnak lehet itt helye azért, mivel a kedvezés a fogyasztónak, nem pedig (mint a közvetett fogy. adóknál) a termelőnek vagy árusnak lesz javára.[4])—Végre szem előtt tartandó ez adóknál mindég az is, hogy sok tárgy,a mely az egyik személyre nézve *élvezeti* jav, a másiknál *kereseti* eszköz lévén,[5]) olykép vetendő ki az adó, hogy az utóbbinál a czélja szerint fogyasztási adó kereset- és iparadóvá ne változzék; s hogy e szerint ez irányban is a kellő exemtiók gondosan lesznek kijelelendők.[6]) Legfőbb szabályként maradván természetesen mindég az, hogy oly tárgyak érintessenek, a melyek az összes háztartásra tett költekezés, s igy az összes jövedelemmel bizonyos *arányban* állanak.[7])

[1]) V. ö. *Rau:* F. W. 425. §. *Hock:* Oeff. Abg. 173—176. l. *Umpfenbach:* I. k. 230 sk. l. és *Stein:* F. W. 598. l.

[2]) Például fogatok, drága ebek, ékszerek.

[3]) Például oly mezőgazdák, kik borukat, szeszüket, marhájukat, stb. maguk fogyasztják háztartásukban.

[4]) V. ö. *Hock:* id. m. 174—175. l.

[5]) Fogat a gazdag mágnásnál — és egy orvosnál, vagy iparosnál.

[6]) E szerint nem lesz ezen adóval érintendő a tisztán és kizárólag üzleti czélokra használt helyiségért fizetett házbér; a kereskedő birtokában lévő s általa áruba bocsátott fogatok, lovak, hintók, ebek, drága madarak stb; végre az ipari s mezei gazd. vállalatokban használt igásbarom, ló, a mészáros kutyája, a házbiztosságul tartott ebek stb.

[7]) L. még *St. Mill:* Principles V. 6. §. 2.

110. §.

Folytatás. — A lakásadó különösen.

A közvetlen fogyasztás-adók közt legkiválóbb helyet a *lakás-adó* foglal el, melynek rendeltetése a lakást, mint a személyi élettartás eszközét adóval megróni, s mely mindenkire (legyen háztulajdonos vagy lakófél) az általa lakott (de nem üzletnek szolgáló) lak-helyiség nagysága szerint kivettetik, még pedig közönségesen a tettleges vagy a föltett valószinü *lak-bér* (Wohnungs- oder Miethzins) alapján.[1]—[2]) A lakás-adó tehát fogyasztási adó, ellentétben a házadóval, a mely tőke vagy jövedelem-adó; elvileg ugy vétetik, mint az illető adóköteles egyén *keresetének* tiszta hozadékából fizetett adó, s nem ugy mint a háztőkéből folyó hozadék után fizetett házadó; s ott a hol fennáll azon eszmére van fektetve, hogy a lakás-bér az emberek legnagyobb részénél fizetési képességük s jövedelmük biztos ismerjele, miután lakás tekintetében mindenki a neki lehető legjobb s legkényelmesb módon szokta magát ellátni.[3])

Azon kérdést illetőleg „indokolt és czélszerü-e egy jó ház-adórendszer mellett még egy külön lakás-adó behozatala“ azt kell válaszolni, hogy

(az imént mondottak szerint) e két adónem egymástól elvben és alap tekintetében csakugyan igen különbözik, tehát jogosultsága a lakadónak meg nem támadható feltetlenül;[1—5]) tekintve azonban a gyakorlatot, ott hol valaki rendszerint *saját házában lakik*, a két adónem kiszámitása és szedése csakugyan összeesik, s a lakás *külön* megadóztatása csak ott eszközölhető, hol a *bérlés* a birtoktól szabályszerint elvál. Minek az a folyománya, hogy az első esetben a lakbér-adónak nem kell külön állnia, hanem belefoglalható a ház-adóba; s csak ott kezelendő külön, a hol a lakás bérlet utján mint önálló fogyasztás jelenkezik, mely esetben azonban okvetlenül a lakóféltől lesz bekövetelendő, nehogy a háztulajdonos által a lakbérek felverésére használtathassék.

A lakásadó behozatalánál szem előtt tartandó egyébiránt mindég az, hogy tekintettel arra, hogy a lakás minden polgárosult emberre nézve egy általános s visszautasithatatlan szükséglet, s hogy sok polgár korántsem tart igazi fizetésképessége és vagyonosságához mért lakást, hanem külön körülményei (gyermekek sokasága, rokonokkal való kényszerü együttlakás, sajátos foglalkozás stb.) miatt kelletinél tágasb lakásra van utalva: egyes egyénekre és háztartásokra ez adónem felette nyomasztóvá válhatik, s az annyira hangsúlyzott adóarányosság s egyenlékenység ez adónál alig érhető el kellőkép; elnézve attól, hogy a lakásadó a polgárokat ezen szükséglet kielégitésében nagy megszoritkozásra (s igy a házjövedelem csorbitására is) vezetheti, s ez által a *közegészségi érdek is*[6]) súlyos csorbát szenvedhet. Mindezek folytán, ha behozatik az adó, akként lesz ez eszközlendő, hogy a lakás-adó csak *nagy városokban* honositassék meg; kis lakásokra (p. o. két szobánál többül nem állókra) vagy bizonyos bér-összegen aluli lakásokra sohase alkalmaztassék;[7]) üzleti czélokra szolgáló helyiségek menten hagyassanak; végre *osztályok* állittassanak fel, a melyek tekintben azután esetileg a progressiv adó-elv is volna alkalmazható.[8])

[1]) V. ö. *Rau:* F. W. 426 §. *Stein:* F. W. 592—595. l. *Hoffmann:* Lehre von den Steuern 233 sk. l. *St. Mill:* Principles V. k. 3 fej. 6 §. *Macculloch:* A treatise of taxation 63 l. *Parieu:* Tr. II. 107. sk. l. *Walcker:* Steuern. 91—94. l. *Pfeiffer:* St. Einn. II. 482 sk. l. *Eisenhart:* Die Kunst der Besteuerung 178 sk. l.

[2]) Nem helyes ez adót lakbéradónak nevezni, mert ez kétértelmüségre ád alkalmat; s a *háztulajdonost* ki szinte érintendő ez adóval, adómentesként tünteti fel.

[3]) Fennáll jelesül Francziaországban (Contribution mobiliére és továbbá ablak- és ajtó-adó czim alatt) Angliában 1851-ig ablak-adó, azóta béradó néven, Belgiumban és Hollandiában, mint személyi-adói alkatrész lakbér és ajtó meg ablak-adó czimen; Németország némely főbb városában községi adó-nemként. l. *Rau* és *Stein* id. h. s a *Debatte* cz. politikai lap 1868-ki febr. 27—28-ki számaiban.

[4]) Meleg szószólója ez adónak *Hoffmann*, az angol *Decker*, némileg *Parieu*, *Walcker*, *Faucher* és *Stein* is, sőt *St. Mill* egyenesen azt mondja, hogy ez adónem jobban felel meg egy igazságos jövedelem-adónak mint maga a jövedelem egyenes megbecslésére alapitott j. adó, l. id. h.

[5]) Azon érv ez adó ellen, hogy a *fösvényt* nem éri kellőleg, — általában *minden* fogyaszt. adóra nézve áll; s felette sok fösvény meg nem létezik. l. még *Walcker:* id. m. 92. és 95. l.

[6]) Azért az ablak-adó vagy ajtó-adó alakjában való kivetése ez adónak, mely sokak által a szabadlevegőre és világosságra vetett adónak neveztetik, nem helyeselhető, eltekintve attól, hogy az adó-arányosságot sem lehet ez uton elérni, s ismét csak a szegényebb osztály volna az inkább terhelt. l. *Umpfenbach:* Lehrb. I. 230 sk. l.

[7]) Faluhelyeken ugyanis s kis-városokban alig lenne eredménynyel foganatba-vehető; nem is érintve, hogy kis és nagy város közt oly roppant különbség van, hogy oly összegért, a melyen kis városban uri lakás szerezhető, nagy városban nagyon is szerény és szorult lakás lesz kapható.

[8]) L. *Hock:* Oeff. Abg. 153 l.

III. §.

Folytatás. — A fényüzési adók.

A közvetlen fogyasztási adókhoz soroltatnak a fényüzési adók is,[1]) vagyis azok, a melyekkel az állam azon polgárait iparkodik érinteni, a kik bizonyos (rendszerint nagyobb vagyonra vagy jövedelemre mutató) élvezeti tárgyakat tartanak birtokukban, vagy használnak. Ily tárgyakként ismeretesek az elméletben, ugy mint egyes államok pénzügyi intézményeiben: a nagyszámu cselédség, hintók, lovak, ékszerek, ebek, teke, drága bútorok, értékes madarak, stb.[2])

Tekintve ez adókat közelebbről, kétségtelen, hogy egészben véve nagy jövedelmet ezekből az állam (részint mivel nem teljesen nyomozhatók ki az illető tárgyak, részint mivel a némileg érezhetőbb adó az azokkal való élésről lemondásra vezetend) nem valósithat meg; kivetésük a családi élet szentélyébe való zaklatos behatolást föltételez; egyenlékeny adóterhelést velök elérni nem igen lehet; s hivatalnoki önkényre, vesztegetésre és denunciátiókra szolgáltatnak alkalmat; tehát erős védvek támogatásukra alig hozathatnak fel.

Másfelől azonban bizonyos az is, hogy vizsgálva a fényüzési adókat szemben a legtöbb államban még fennálló különnemü (péld. fogyasztási) adókkal, s jelesül azokkal, melyek még a legszükségesb élet- és tápszerekre is kivetvék, s a szegénynek első létfenntartási szükségleteit is megdrágitják; s ügyelve továbbá arra, hogy *egynémely* a fentnevezett tárgyak s élvjavak közöl csakugyan ismerjele a nagyobb fizetési s adózási képességnek, s hogy e szerint a fényüzési adók, melyek kiválólag a gazdagabb osztályra nehezednek, az osztó igazságnak oly intézményeként szerepelnek, a mely az alsóbb és a felsőbb rendüek közt fennálló egyenlőtlenség némileges helyreütésére szolgálhatna: vizsgálva (mondjuk) mindezeket, nem lesz hibáztatható az állam eljárása, hogyha kellő ügyelettel a czélszerü kivetésre,[3]) *bizonyos* (könnyebben felismerhető) jószágok s élvezeti tárgyak (p. o. fogatok, nagyobb számu cselédség, hátaslovak, ebek, bútorok) után mérsékelt adót követelend, s bevételi forrásait ez irányban is szaporitani törekvendik.

[1]) V. ö. *Rau:* 427. §. *Stein:* 598—600. l. *Pfeiffer:* 494 sk. l. *Parieu:* Traité II. 129. sk.l. *Macculloch:* Taxation 273 sk. l. *Hoffmann:* Steuern 225 sk. l.

[2]) Angliában: *assessed taxes* czim alatt ismeretesek. Fennállanak egyébiránt még Frankhonban és Belgiomban is. Az éjszak-amer. Unióban legujabb inditvány tétetett az *esernyök* ily czimen való megadóztatására.

[3]) Igy például oly polgárnál, kinek üzletéhez nagyobb számu cselédségre, fogatra lóra, ebre, stb. szüksége van, — okvetlenül menten kell hagyni az illető tárgyat.

112. §.

Eredmények és következtetések az összes adóelméletet illetőleg.

Az *adóügyre* vonatkozó fejtegetések általános *eredményeit*, valamint az azokból folyó *következtetéseket* nehány főbb tételben a következőkép lehet összefoglalni.

1-ör. Tényül áll az, hogy lehetetlen egy oly adórendszer formulazása, mely absolut helyességü, s minden államra s minden időre nézve egyaránt alkalmazható lenne; — s hogy minden gazdasági és politikai fejlődésfoknak meg lévén a maga sajátos adószervezete, például egy tisztán agricólstátus vagy egy csekély terjedelmü respublika egészen más adó-organismussal birand, mint egy magasb fejlettségű iparállam, illetőleg egy fényes szerepet vivő hatalmas monarchia.[1])

2-or. Nem zárja ki azonban ez: lehetőségét egy *oly elvkör* kijelölésének, a mely szerint *jelenkori* állam- s gazdasági viszonyaink között, egy okszerü, magában összefüggő, s az egyéni és össz-érdeket egyaránt biztositó adószervezet megállapittathatnék, s mely egyidejüleg a praktikus *adóreform-törekvésekben* kalauzul és irányadóul szolgálhatna.

3-or. Okszerü és *helyes adórendszer* csak az, a mely a társadalmi igazságosság s egyenlékenység elvére fektettetik; a törzsvagyont és tőkét kiméli; gyakori változtatásoknak nem tétetik ki; nem szerfelett bonyodalmas, könnyen áttekinthető, s egyidejüleg eléggé hajlékony és ruganyos is, végre az, a mely az *államháztartás igényeinek minél bőségesb és biztosb kielégitése mellett a nemzetgazdaság természetszerü fejlődését legkevésbé hátráltatja*,[2]) s a magán- és a közületi érdekek összhangját legjobban biztositja.

4-er. Forrását és mérvét az adófizetési képességnek a *vagyon* és a *jövedelem* képezvén csak oly adók indokoltak és helyeselhetők, a melyek *ezen* alapra fektetvék; azonban olyképen, hogy e vagyon és jövedelem nem általánosságban s önmagában véve, hanem ugy vétessék, a mint az a munka ipar és forgalom külön külön tárgyai és termelvényeiben, s másfelől a szükségletek és élvezetek szerinti külön külön alkalmazásban és használatban jelenkezik.[3])

5-ör. Ezek szerint két fő osztálya (vagy csoportja) az adóknak kinálkozik, ugymint *jövedelmi* adók, és *fogyasztási* adók; mindegyik osztályban több adó-*nemek* foglalván helyet, s a jövedelmi adók közt a telek, a ház, az ipar és a tőke-adó, mint hozadékadók, — s az általános kiegyenlitő jövedelem-adó;[4]) a fogyasztásiak közt pedig az accisák, a határvámok, meg a fényüzelmi adók jelenkezvén olyanokul, melyekre a közadóztatási szervezetben súly lenne helyezendő.

6-or. Nem helyeselhető, de kivihető sem, egy oly adóztatási rendszer, a mely akár a vagyonra és jövedelemre, akár a fogyasztásra és élvezetre általában alapittatván valami *egy-adó* (legyen az aztán akár egy jövedelem-adó, akár egy fogyasztásadó, akár egy személy-, vagy birtokadó) alakjában létesittetnék, mert ily szervezet mellett az államkincstár s az egyes polgárok érdeke egyaránt veszélyezett lenne, az arányos és egyenlékeny

ado-felosztás elérhetlen eszmény maradna, a *társadalmi igazságosság* nagy fontosságú tekintetei pedig kellő figyelemben nem részesittethetnének.

7-er. Habár tehát a tettleg fennálló adó-rendszerek egy igen nagy hiánya az, hogy nagyon is *sokféle*, szövevényes, s egymással összhangban nem álló *adók*- és *adónemeket* foglalnak magukban: nem szenved kétséget az sem, hogy helyes adó-szervezetnek csak az lesz nevezhető, a mely megfelelőleg a gazdasági élet viszonyainak és követeléseinek, az adótárgyak sokféleségé és különszerüségeinek, valamint az adókivetés és beszedés föltételeinek: egy *combinált rendszerét* képezi a *több*, maguk közt összefüggő, s egymást kölcsönösen kiegészitő és megigazitó *direkt* és *indirekt adóknak*; mint egyedüli biztositék az iránt, hogy a nemzet anyagi fejlődése s a gazdasági állapotok természetszerü alakulása meg ne zavartassék; az államhatalom pedig, a neki szükséges eszközök és erők birtokába bizton helyezkedhessék.[5]—[6])

[1]) L. erre nézve *Hock:* Oeff. Abg. 117 sk. l.

[2]) L. *Rössler:* Gesichtspunkte der Steuerpolitik (1868) 13 l.

[3]) A „jövedelem" itt a többször érintett *Hermann* s *Schmoller*-féle értelemben vétetvén, a mely szerint tudni illik azon haszon vagy élvezet, melyet valakinek a birtokában lévő javak (p. o. háza, ékszerei, parkja stb.) nyujtanak, szinte „jövedelem"-nek tekintetik.

[4]) A kiegyenlitő jövedelem-adó még egyszerüen *jövedelmi osztály*-adó (Classen-Steuer) czimmel és szervezettel birhatna.

[5]) Több itt megérintett pont fentebb a 47. és 48. §-ban is már hangsúlyoztatott.

[6]) Kiegészitéseül az itt mondottaknak, s egyáltalában azon fejtegetéseknek, melyek főleg az egyenes adókra nézve a jelen mű folyamában előadottak, utalunk *Heldnek* ép most megjelent jeles monographiájára „Die Einkommensteuer, finanz-wissenschaftliche Studien zur Reform der direkten Steuern in Deutschland" (1872) hol a mieinkkel igen sokban egészen azonos eszmék és elvekből történik kiindulás és megalapitása az adótheoriának. Kiváló figyelmet érdemelnek pedig a mű 66. sk. l. 95-ik sk. valamint 172—189-ik l. hol egyebek közt a *jövedelem* fogalma s különböző értelmezése, a jövedelem és *birtok* közti összefüggés, az *egyszerü adórendszer* hiányossága, a *hozadéki adók* és a *jövedelem-adó* közti éles (elvi) ellentét s különbség ép oly világosan mint mélyenmenő alapossággal felderittetik.

113. §.

Folytatás. — Az adóreform föltételei különösen.

Az imént felállitott főtételek figyelembevételével, a napjainkban mind *égetőbbé való adóügyi kérdések* megoldása, illetőleg a *praktikus adóreform* keresztülvitelének elvei és módozataira nézve, a következők lesznek szem előtt tartandók.[1])

1-ör. Tekintve azt, hogy a törvényhozó s a gyakorlati államférfiu korunkban tabula rasát sehelsem talál, s a fennálló adórendszerre a forgalom hatalma mindenütt bizonyos kiegyenlitő befolyást gyakorolt, a melyet magának az osztó igazságnak érdekében is figyelembe venni kell: a praktikus adóreform nem annyira egy elvont adószervezeti eszményből, hanem a fennálló intézmények és concret (gazdasági és pénzügyi) viszonyokból induljon ki.

2-or. Habár tagadhatlan, hogy a legtöbb jelenkori államban sok oly

adó áll még fenn, a mely *mellett* semmit, de a mely ellen igen sokat hozhatni fel, s azért egyszerüen eltörlendő volna: bizonyos másrészt az is, hogy (szemben az állam-szükségleteknek is folyton növekedő arányával) az okszerü adóreform feladata nem abban áll, hogy adók egyszerüen eltöröltessenek, vagy szélesmérvbeni adóelengedések történjenek, hanem abban, hogy az *adó-jövedelem megvalósitásának módjai s eszközei* megváltoztattassanak,[2]) az adók arányosb, és egyenlékenyebb, az az a vagyonost jobban érintő, s a szegényt inkább kimélő kivetési és beszedési intézkedések léptettessenek életbe.

3-or. Főő *szabályelv* legyen mindenkor az, hogy a behozandó adórendszerben *direkt és indirekt* (illetőleg a jövedelmi és a fogyasztási) *adók* s ezek mérve és tételei egymás közt helyes arányban és viszonylatban álljanak; mert egyfelől sok vagyon és jövedelem csak *ily* módon érintethetik megfelelőleg, másfelől kétségtelen, hogy a közvetlen adók túlcsigázott tételei a közvetettekből való bevételeket igen könnyen veszélyeztethetik.[3])

4-er. Tekintettel fennálló adóintézményekre: *adótúlterheltetések* kiegyenlitese s evvel egyidejüleg biztositandó *nagyobb adóképesség* s adójövedelem czéljából oda kell hatni az adóreformban, hogy oly *indirekt* adók, melyek a productiót és forgalmat szerfelett lankasztják, a közép és alsóbb osztályok fogyasztását megszoritják, s a nemzet vállalkozási erélyét csökkentik: vagy mellőztessenek, vagy lejebb szállittassanak; — a *direkt adóknál* pedig a kivetés olyképen eszközöltessék, hogy minden egyes jövedelem a valódi egyéni teherviselhetés arányában érintessék.[4])

5-ör. Főföltétele leend végre minden adóreformnak az, hogy a nemzet összes anyagi, culturai, és politikai viszonyainak gondos számbavételével vitessék keresztül; s az egész adórendszer ugy mint az egyes adónemek megállapitása csak tüzetes figyelemmel a *müvelt államok adó-intézményeinek eredményeire* és hatásaira, — s csak egy *országos enquéte*-ben összegyült s alapos tájékozottsággal biró szakemberek közremüködése mellett történjék, mert csak ily eljárásban van biztositék az iránt, hogy a nagy és szerfelett nehéz feladat kielégitő megoldása sikerülend.

Mire nézve még utalhatni a tudomány egy nagy képviselőjének következő nyilatkozatára: „A megfeszitett s *sikertől kisért* törekvés egy helyes és igazságos *adórendszer megvalositására*, s különösen az adóterheknek valamennyi államtagok közt való egyenlékeny megosztását biztositó pénzügyi szervezetre: épugy megfelel az *igazságnak* és a társadalom minden osztályai jóllétének, mint a sociális *haladásnak*, az *emberiesség*, és a legfőbb *politikai tekinteteknek*. Segiti továbbá az élet számos ridegségeit enyhiteni, s egynél több okát a gazdagok és szegények közti ellentétnek, szünteti el. Ép igy elősegiti a *közjóllét* és haladás tekintetében oly főfontossággal biró azon nagy *alkotmányos elvnek* érvényrejutását, hogy a kormány és a nép érdekei nem ellentétesek, hanem összhangzók. Végre élénkiti a *közszellemet*, a *kötelességérzetet* és az áldozatkészséget; a kötelesség érzete pedig a *jogérzetet* is szilárditja, s a mint minden joggal egy kötelesség áll szemben, ugy ép a jognak teljesb méltatása egyuttal a kötelesség teljesb méltatásának is folyománya.“[5]—[6])

[1]) Sok idevonatkozó nagybecsü fejtegetések találhatók *Höfken* többször id. két rendbeli müvében és *Hock:* Adók és Államadósságok czimü remek monographiájában,

valamint *Held* legujabban közzétett dolgozatában a „Jövedelmi adóról," melyekre azért e helyen ujolag is utalunk.

[2]) V. ö. *Knies:* Finanzpolitische Erörterungen (1872) 32—33 l.

[3]) L. *Höfken:* Zur Steuerreform 52 sk. és 105 sk. l. s *Ugyanaz:* Die Reform der direkten Besteuerung (1860) 118 sk. l. s legujabban *Held:* Die Einkommensteuer (1872) 163 sk. és 190 sk. l.

[4]) Arra nézve, hol vegye kezdetét az adóreform, — a direkt avagy az indirekt adóknál-e!? azt feleljük, hogy a reform rendszeres és megfelelő csak akkor leend, hogyha mindkét osztályú adókat illetöleg egyszerre és összefüggésben vétetik fel.

[5]) Azon fontos kérdést illetöleg, *mennyire mehet az állam az adóztatásban*, elvileges és direkt felelet alig adható, miután erre a külömböző népek és államok külön külön viszonyai, gazdászati és culturai állapotai döntő hatásuak. *Közvetten* azonban adatott válasz a kérdésre a jelen fejtegetések több helyén, például az adóelmélet általános részében, s alantabb az államadósságok tanában a 115—122. §-ban. l. még *Umpfenbach:* Lehrb. d. Fin. W. II. 104—107 l. és *Rau:* Fin. W. 467. §.

[6]) Az utóbbi évtized (1860—1871) felette sok és érdekes anyagot halmozott fel, a mely adóreformi praktikus munkálatokban legjobb sikerrel volna használható. Igy egyebek közt *Angliában* ép ugy mint *Franczia országban* több „enquéte" müködött, főleg a jövedelmi, az érték-papiradó, és egyes fogyasztási adónemek megváltoztatása illetöleg behozatalára nézve; *Lausanneban* (Schweitzban) 1860-ban egy formaszerü adó-congressus tartatott meg; a *Németállamokban* részint a Bajor és Szászkirályság, részint Poroszország kezdé az utóbbi esztendőkben meg telekadó- és jövedelem meg közvetett adóbeli intézményeit átalakitani; Ausztriában 186$^{3}/_{4}$-ben *Plener*, 1869-ben *Brestel* pénzügyérek kezdeményeztek egy rendszeresb *direkt-adói* reformot, s tettek is közzé erre vonatkozó törvényjavaslati tervezeteket; hazánkban 1869-ban *Lónyay* miniszter inditványozása és vezetése mellett egy nagy enquéte munkálkodott s tett közzé több kötetekre menő javaslatokat az összes adó-szervezetre nézve; *Oroszországban* egy ugynevezett „adó-reformi bizottság" évek óta foglalkozik az általános adóztatás ügyének megváltoztatására vonatkozó (s már több nagy kötetekben közzé is tett) tervezetekkel stb. Eltekintve *egyes jeles szakférfiak* és *iróktól*, a kik a tudományt és gyakorlatot ez irányban közzétett elmélkedéseik és buvárlataik eredményeivel szintén tovább vinni és tökélyesbiteni törekszenek, s kiknek müveikre valamint a fentérintett bizottsági szakmunkálatokra helyenkint jelen munka folyamában mi is utalni el nem mulasztottuk.

HARMADIK KÖNYV.

AZ ÁLLAMHITEL- ÉS ADÓSSÁGI ÜGY.

Irodalmi segédszerek: Rau: Grundsätze der Finanzwissenschaft (5-ik kiadás. 1865.) 463—529. §§. s a Wagnerféle legujabb 187½-ki kiadásban a 198 sk.lap.) **Stein:** Finanzwissenschaft (2-ik kiad. 1871.) 616—717. lap. **Bianchini:** Il credito pubblico. (1827.) **Augier:** Du credit public. (1824.) **J. Garnier:** Traité des Finances (1862) XV. és köv. fej. **Baumstark:** Staatswiss. Versuche über Staatscredit. (1833.) **Nebenius:** Ueber den öffentlichen Credit. (1829.) **Dietzel:** System der Staatsanleihen. (1855.) **Adolf Wagner:** Bluntschli Államszótára. X-ik köt. 1—58. lapj. és **C. Hock:** Oeffentliche Abgaben und Schulden. (1863.) 265 sk.l.

ELSŐ FEJEZET.

AZ ÁLLAMHITEL- ÉS ADOSSÁGÜGY ALAPJAI, TERMÉSZETE ÉS IGAZOLÁSA.

114. §.

A pénzügyi súlyegyen és a rendkivüli szükséglet.

A jólrendezett államháztartás egyik föltétele és biztositéka az, hogy a bizonyos időközben (péld. egy éven át) előforduló költségek az ugyanazon időszakban befolyó közjövedelmekből födöztethessenek is.[1]) Ez állapot *pénzügyi egyensúlynak* (Finanzgleichgewicht) szokott neveztetni, a mennyiben kiadás és bevétel helyes arányban jelenkezik, s tartozás és követelés egymás közt helyes arányban áll.

A pénzügyi súlyegyen fenntartása, vagyis bevételek és kiadások közti helyes arány, minden körülmények közt *végczélnak* kell, hogy tekintessék az államháztartásban;[2]) s elérhető leszen úgy, ha józan takarékosság, a szükségletek megállapitása s osztályzásában helyes sorrend, a produktiv beruházás, az állami és magán tőkék kellő értékesitése, s e mellett tapintatos körültekintés, erély, becsületesség, szakismeret és alkotmányos-

ság a kezelésben és ügyvitelben: szolgálandnak az államhatalomnak elvül és kiindulóspontul mindenha.

A „pénzügyi súlyegyen" azonban nem létez mindenütt, sőt sok államban (hosszabb időkön át) végkép nélkülöztetik is; mely esetben a bevételek és kiadások közt mutatkozó aránytalanság azon állapotot szüli, melyet *hiánylatnak* (Deficit) nevezünk. Ezen hiánylat, ha csak időleges és muló: nem valami természetellenesség s nem szükségkép káros hatású; azonban megállandósulva és idültté válva egyike a legsúlyosb pénzügyi bajoknak, mely az összes köz- és gazdasági életet megzavarja, s melynek orvoslása nem ritkán a legnagyobb erőfeszitést és áldozatokat teszi szükségessé.[3])

Ezen megzavartatása a pénzügyi egyensúlynak *egyébiránt* nem mindég veszi eredetét helytelen gazdálkodás, vagy téves financzintézkedésekből. Igy például lehet következménye *országos csapások* és szerencsétlenségeknek, forradalmak, polgári villongások, vagy háborúknak; vagy annak is, hogy az állami költségvetés alkalmával előirányzott, vagy kilátásban volt szabályszerü *jövedelmek* (bármely oknál fogva) *nem folytak be* az állampénztárba, s az egyszer megállapitott költségtételek fedezése függőben nem hagyattathatott.

Okozhat végre aránytalanságot állambevételek és kiadások közt az is, hogyha messzebbható reformok, gazdasági, közlekedési vagy közigazgatási javitások vétetvén czélba, a nagyobbmérvü (tehát a rendes bevételekből és forrásokból nem fedezhető) költségek *rendkivüli szükségletet* okoznak, szélesb mérvü s rendkivüli erőfeszitést tesznek szükségessé. Ez utóbbi esetben azonban az előálló aránytalanság kiadások és bevételek közt már nem neveztetik *deficitnek*, a mely alatt tulajdonkép azon pénzügyi állapot szokott értetni, a hol a (financz-szempontból vett) *rendes kiadások*, vagy jobban mondva *a normál-szükséglet* rendes bevételek *által nem fedeztethetik.*[4])

[1]) *Rau:* Fin. Wiss. 463 sk. §§-ok. és *Rau-Wagner:* Fin. Wiss. 198 sk. lapok. *Umpfenbach:* Lehrb. 103. l.

[2]) „Without such a consummation no country can be prosperous or contentet at home, nor feared and respectet abroad" mond igen találóan *Wells:* The true state of the national finances czimü munkájában. L. még *Hock:* id. m. 32. l. hol erősen hangsúlyoztatik, hogy a kiadások és bevételek közti egyensúly fő- és végczélja az államgazdaságnak!

[3]) E hiánylat vagy deficitre nézve megjegyzendő: 1-ör, hogy akkor a midőn a folyó össz-kiadások a folyó össz-bevételek által egyidőben nem fedeztetnek: *pénztári deficitnek* (Cassendeficit) neveztetik, s lehet vagy *múlólagos (acut)* ha például kiadásszaporulat vagy bevétel-csökkenés, vagy egyidejüleg mindkettő, rögtönösen jelenkezik; vagy *idült* (chronikus) hogyha több financzidőszakokon át áll fenn, s súlyoshatású fizetésfelfüggesztésekkel járván, az államhitelt alapjaiban megingatja. 2-or. A deficit *valódi* vagy *tulajdonképinek* neveztetik (mint a szövegben is érinteték) akkor, hogy ha a (pénzügyi értelemben vett) rendes kiadások (az az a normál-szükséglet) rendes bevételek által nem fedeztethetnék, s hol szintén lehet *mulólagos* vagy *idült* a hiánylat. 3-or. A deficit lehet vagy *budgetszerü*, mely már a költségvetés készitésénél számba véteteit, vagy *tényleges*, mely a folyó p. kezelésből támad. Végre 4-er. *Deficit a rendkivüli kezelésben* azon állapot, a hol a rendkivüli kiadás a rendes bevételeknek a rendes kiadások feletti *felülségéből* (Ueberschuss) nem fedeztethetik. A deficitnek feltalálását az állami számvitelben illetőleg mindenekelőtt a státusbevételekből kiválasztandók azok, melyek adósságot képeznek vagy törzsvagyon-kevesbedések; ellenben a kiadá-

sokból azok levonandók, melyek adósságok törlesztésére vagy pedig produktiv beruházásokra történtek. L. többet *Rau:* F. W. 463. §. és *Wagner-Rau* munk. 234—242. l. s *Umpfenbach:* Lehrb. II. 103. l. hol az államháztartásnak szabályos (normal) és szabálytalan (abnormal) állapotát formulázza.

[4]) A *hiánylat kérdésével* némi összefüggésben álló azon kérdést illetőleg, mit kell tartanunk oly pénzügyi állapotról, a hol a bevételek a kiadásokat meghaladják, tehát pénztári *többlet vagy felülség* létezik, azt jegyezhetni meg: miután az államnak nem feladata a *kincsgyüjtés* (Thesaurirung), sem az, hogy vállalkozóként *nyerészkedő üzleteket* vigyen: a fenntérintett esetben leghelyesebb eljárás lesz az állampolgárok *adótartozásainak leszállitása* (s különösen első vonalban oly adók s jövedelem-nemek megszüntetése vagy megszoritása, a melyek a közönségre aránytalanul súlyosodnak, s névszerint az alsóbb osztályokat inkább terhelik mint a felsőbbeket); másfelől (ott a hol ilyenek vannak) *államadósságok törlesztése* oly mérvben, mely az eddigi törlesztésénél nagyobb; magától értetődvén, hogy a bevételi többletek még -arra is fordittathatnak, hogy fennálló intézmények (igazságszolgáltatási, oktatásügyi stb. téren) tökélyesbittetnek, s a közérdeknek még jobban megfelelő karba helyeztetnek.

[5]) Az államkiadásoknak némely sophisták szerint végtelenig való terjeszthetéséről, s ez elmélet veszélyes voltáról más helyütt van szó, s *Garnier:* Traité des Finances-jának XIX-ik fej. IV-ik §-jában bővebben szól.

115. §.

A pénzügyi súlyegyen helyreállitása és a rendkivüli szükséglet fedezése.

A gyakorlati financzpolitika legnehezebb feladványainak egyike az, kitalálni és helyesen meghatározni azon útat és módot, melyen a kiadások és bevételek közti aránytalanság mellőztethetik, s a rögtön támadt vagy a *rendkivülí kiadások* fedezése lehetővé válik.[1]) Nehéz feladvány jelesül, mivel szoros kapcsolatban áll azon másik szintén nagy s bonyolult általános kérdéssel: „*mily bevételek* és bevételi források forditandók *bizonyos kiadások* és költségek fedezésére; s mily *organikus összefüggésben és viszonylatban* állapitandók még egymás közt jövedelmek és kiadások;“ — mint egyedüli biztositéka a pénzügyi egyensúlynak, s véd- és óvószer az ellen, nehogy helytelen megválasztása által a szükséglet-fedezeti eszközöknek a deficit s az ovvel járó bajok, a helyett, hogy orvosoltatnának, még fokoztassanak is.

Ezeket szem előtt tartva az érintett czél elérésére nézve a következő utak és módok kinálkoznak: 1-ör az állam bizonyos szükségleteinek megszoritása; 2-or államértékek elidegenitése, 3-or a státuskincs felhasználása, 4-er adófelemelés vagy uj adók behozatala, végre 5-ör kölcsönvétel vagy adósságcsinálás. — Ugyanis:

A) A mi az *államszükségletek megszoritását* illeti, ez ott hol egyideig folytatott helytelen gazdálkodás miatt a kiadások szertelenül felszaporodtak, — valamint ott, hol az államczélok s fontosb közérdekek az ujonnan követendő takarékossági rendszer által nem veszélyeztetnek: teljesen igazolt és czélirányos leend; egészben véve azonban rendszerint csekélyebb hatásu fog lenni, főleg ott, hol a hiánylat nagyobb, s a fedezendő szükséglet jelentékenyebb mérvü.[2])

B) *Államjószágok stb. elidegenitése.* Ez egyenes belenyúlás a nemzeti vagyon- és tőketörzsbe, mely feltétlenül ugyan korántsem javallható,

azonban esetileg jelentékeny segélyforrást képezhet, s tapintatosan foganatositva, nemzetgazdaságilag is igazolható lészen.[2]a) Árnyoldala ilynemü vagyon-elidegenitéseknek az, hogy sürgős szükség idejében eladott jószág vagy értéktárgy (p. o. vasut, bánya stb.) vétel-ára igen csekély szokott lenni, s a lefizetés is oly lassan történik, hogy a müvelet hatályossága a czéllal szemben tetemesen csökkenik.[3]—[4])

C) *Az államkincs felhasználását* tekintve, ez teljesen indokolt és helyeselhető intézkedés leend, föltévén, hogy a tényleges kivitel kellő óvatossággal és körültekintéssel történik.[5])

D) A némelyek által ajánlott *államterület-elidegenitést* illetőleg, ez hosszu s szerencsétlenül viselt háborúk alkalmával, midőn az ország erei végkép kimerültek, talán czélirányosnak fog mutatkozni; de ellenkezik a státus fensőbb eszméje és méltóságával, miért is csak a legvégső szükség esetére lesz hagyandó, s ekkor is ugy eszközlőbe veendő, hogy lehetőleg oly területrész áldoztassék fel, melynek megtartása tán különben is sok költséggel vagy (politikai) bajjal jár, vagy a melyre honvédelmi vagy kereskedelmi szempontból szükség annyira nincsen.

E) Az eddigieknél jóval hatályosb s gyorsabban eredményre vezető módot a deficit elháritására, vagy rendkivüli szükségletek fedezésére: *az adók felemelése* vagy *uj adók behozatala* képez.[6]—[7]) E financzmüveletnél azonban mindenkor szem előtt tartandó azon *határ*, a meddig az adóteher fokozásában menni lehet és szabad;[8]) s mely határ vagy: a) *közgazdasági*, a hol tudni illik tőkecsökkenés s meglankadása a productiónak és iparnak még nem áll be, de azért mégis sok polgárra súlyos hatásu lehet az adóemelés, a miért is tartózkodni kell e határig az adók súlyosbitásában elmenni; — vagy b) *jogi*, vagy *absolut* határ, a melyig csak kényszereszközökkel lehetne jutni, a nélkül, hogy gyakoribb fizetésképtelenség álljon be, vagy a polgárok egy része a legszükségesbtől is megfosztassék; — mely határ felé közeledni tehát csak rendkivüli körülmények közt s csak végső szükségben volna indokolt. — Megjegyezvén azt is, hogy az adófokozás adott körülmények közt mindenkor azon *előnyökkel és hasznokkal* is lesz párhuzamba helyezendő, a melyek ily uton az állam és a közület tagjai érdekében elérhetőkké válnak.

F) Igen nagy mérvben s gyakran alkalmazott módja a rendkivüli bevétel-szaporitásnak végre a *kölcsönvétel*, a midőn tudni illik az állam, oly formán mint az a magángazdaságokban is történik, *hitelét* használja fel arra, hogy idegen tőkéket rendelkezése alá vonjon, az az *adósságot csinál*, hogy *más* módon kellőkép nem fedezhetett szükségletei ellátására magának a megfelelő eszközöket biztositsa.

[1]) V. ö. *Rau:* 463 sk. §. s főleg *Hock:* Oeff. Abg. 386. l. és *Wagner-Rau:* munk. I. része 200 sk. l.

[2]) L. *Garnier:* Traité des Finances XX-ik fej.

[3]) a) Domaniáljószágok elidegenitése által egy eddig megkötött volt jószág szabaddá, egy nem jól értékesitett jobban értékesitetté válik. (Hock.)

[3]) Némelyek e hátránynyal szemközt az illető jószágok értéke erejéig ugynev. *államjegyek* kibocsájtását ajánlják, melyek később a netalán tettleg foganatba veendő eladásnál készpénz gyanánt fogadtatván el, ismét beváltásra kerülnének.

[4]) L. ide még azokat, mik fentebb a 22—23. §-okban a dom. javak el- vagy elnemidegenitéséről mondattak.

[5]) L. alantabb a 122-ik §. utolsó jegyzetét.

[6]) *Hock* különösen a tőke-adót (jobban birtok-adót) emliti itt.

[7]) Eltekintve az e kérdésre nézve alantabb mondottaktól, szem előtt tartandó az: hogy *uj adók* behozatala akkor leend helyén, hogy ha a fennálló adórendszer hiányos, s a polgárzat külömböző osztályait nem egyenletesen terheli; *adófelemelésről* ellenben ott lehet szó, hol a polgárok a létező adókat különös megeröltetés nélkül fizetik, az adóhátralékok csekélyek, a fogyaszt. adókbóli jövedelem szaporodik, stb. Hogy azonban oly körülmények is lehetnek, melyek közt *mind adófelemelés, mind uj adók behozatala szükséges* és indokolt leszen, — szintén nem szenved kétséget. L. még *Jakob* 736 sk. §. *Malchus* I. 396 sk. l.

[8]) E határról l. még *Rau* 467 §. *Umpfenbach:* Fin. W. 103 sk. l. *Garnier:* Tr. XIV-ik fej. és a jelen munkának 42-ik §-ja végét.

116. §.

Folytatás.

Elvileges, és adott viszonyoktól egészen elvonatkozó elhatározása *annak* lehetetlen, hogy *minő sorrendben*, vagy *minő kapcsolatban* lesznek az imént jelzett bevételszaporitási módok alkalmazásba veendők, vagy, hogy elégséges-é *e módok egyike* vagy másika magábanvéve a szóbanlévő czél elérésére.[1]) Névszerint azért, mivel ez irányban mindenkor a „hiánylat" nagysága és jellege, az állam és a pénzügyek általános helyzete, a gazdasági állapotok stb. szóval az *adott körülmények* és concrét viszonyok lesznek döntők, s a czélnak legjobban megfelelni az a financzpolitika fog mindég, a mely ez *utóbbi alapokon*, a feladathoz mért s a nemzet anyagi és erkölcsi állásával legmegegyeztethetőbb útat és módot választja.

Ezzel összefüggő s nem kevésbbé nehéz feladvány: elhatározása annak, „vajjon tekintettel arra, hogy polgárosult államokban s főleg az ujabb korban majdnem mindenütt: a kiadások folyton szaporodnak, s az államkincs meg a státusjavak nyomatékkal már alig birnak, s igy rendkivüli bevételforrások és eszközök csak az *adók fokozása*, vagy pedig *hitelmüveletek* alapján teremtethetnek ki: melyike e két utóbbi módoknak lesz elvileg helyeselhetőbb és indokoltabb; és különösen, principiális szempontból tekintve: melyek azon kiadások és szükségletek, a melyek *adókkal* (illetőleg adófelemeléssel), s melyek azok, a melyek *kölcsönökkel* (jelesül adósság-felvétellel) volnának fedezendők"!?

Mely utóbbi kérdés tudományunk legujabb fejlődési mozzanatai közt kiváló helyet foglal el s a financzpolitika elméletének nem kis mérvbeni tökélyesbitésére vezetett; tehát itten is tüzetesb figyelemre méltatandó.— Előbb azonban, semhogy ezt tennők, a pénzügytan e szakaszának tulajdonképeni tárgyából, vagyis az *államhitel- és adósság-ügy* elméletéből kell némelyeket kifejteni.

[1]) Lásd *Hock:* Oeff. Abg. 276—277. l.

117. §.

Az államhitel, annak alapja és föltételei.

Valamint a magángazdazág ugy az államháztartás is jut néha oly helyzetbe, hogy szükségletei fedezetéül *kölcsön-vételhez* kénytelen fordulni, az az *hitelének* felhasználására utaltatik. Ez alapja a *státushitelnek*, mely utóbbi alaki fogalma szerint nem egyéb, mint a *hitel* általában, a mennyiben az az *állam* által értékesittetik, s közületi czélok megvalósitására fordittatik; — minek folyománya egyebek közt az, hogy a hitelügy *általános gazdászati szabályai* a köz- és magánhitelre nézve lényegileg egyaránt érvényesek.[1])

Kölcsön-fölvétel és adósságtevéshez rendszerint akkor folyamodik az állam, ha jövedelmeiből folyó kiadásait teljesen nem tudja fedezni, — vagy *rendkivüli szükségletek* merülnek fel, avagy nagyobbszerü javitások és investitiók teendők, s sem tőkekészletek vagy államkincs nem áll rendelkezésre, sem az adók fölemelése (vagy szaporitása) tanácsosnak nem mutatkozik.[2]) *Föltételeit* pedig tekintve, ezek az államhitelnél lényegileg ugyanazok mint a magánhitelnél, tudni illik *fizetési képesség* és *fizetési akarat*, illetőleg mindazon tulajdonai és viszonyai a státusnak, melyek a kölcsönadó tőkések és pénzembereknek biztositékul szolgálnak arra nézve, hogy az a kölcsönmüvelet által elvállalt tartozásoknak megfelelni képes és kész leend.[3])

Ezek szerint tehát határzó momentumot képezend e tekintetben: a) a nemzet kedvező *vagyoni állapota* s *gazdagsága*, mely egyidejüleg a nagyobb adóképességnek forrása, s mint ilyen az állam fizetési erejének biztositéka is. b) *Rendezett pénzügyi állapot*, a mennyiben annál nagyobb bizalommal viseltethetni az állam iránt, mennél tökélyesb az államháztartás berendezése, mennél lelkiismeretesebb s szakavatottabb a kezelés,[4]) s mennél pontosabban teljesittetnek a tartozások, kamatfizetés stb. c) A már *létező államadósság* nagysága, a mennyiben szerfelett eladósodott ország vagy épen nem, vagy csak súlyos föltételek alatt talál kölcsönadókra.[5]) d) Az *adószerkezet*, s különösen az, mily mérvben van a nemzet adókkal terhelve, könnyen vagy nehezen teljesittetnek-é a köztartozások. stb. — Ezek a fizetési *képesség* föltételei; mig a fizetési *akarat* és *készségre* nézve legnagyobb nyomatéku leend: a) az állam általános *politikai helyzete*, szilárdsága, s nyugodt békés fejlődése; b) a *nemzet müveltsége*, mely nagyrészben döntő arra nézve: kész és képes leend-e a polgárság szükség esetére erőit és tehetségeit az állam fensőbb érdekében öszpontositani, magát nagyobb áldozatokra elhatározni;[6]) végre c) az *államszerkezet* és *kormányrendszer* megfelelő volta, mire nézve szem előtt tartandó az, hogy mig korlátlan idomú vagy anarchikus mozgalmak által hányatott államokban a közhitel igen csekély, sőt hiányzik is;[7]) addig alkotmányos országokban, a hol szabadság párosúlva renddel és törvényességgel uralkodik, s különösen a népképviselet foly be az adósság-fölvételi müveletekbe: a státushitel sokkal nagyobb mérvben található, s abban is hatalmas támaszt bir, hogy ily államokban a *nyilvánosság*, a kezelésbeni *felelősség*, és az alkotmányos *ellenőrzetnek* is kellő biztositékai megszoktak lenni.[8])

Kitetszik ezekből, hogy az *államhitelre* valamely nemzet összes, szellem-erkölcsi, gazdászati, politikai és müveltségi visszonyai befolyással vannak; s hogy az az állam fog legnagyobb hitelnek örvendeni, mely az imént kifejtett *föltételeket* mindenha képes leend minél teljesb mérvben megvalósitani.

[1]) V. ö. *Stein:* F. W. 616 sk. l.

[2]) Erről a következő §§-okban tüzetesen.

[3]) Bővebben *Baumstark* jeles munk. Staatsw. Versuche stb. 7 sk. l. egész 391-ig, továbbá *Nebenius:* Oeff. Credit a 211 sk. l. *Umpfenbach:* Lehrb. II. 119 sk. l. és *Dietzel:* System der Staatsanleihen 124—140 l.

[4]) A pénzügyi kezelés *nyilvánosságának* fontosságát is e tektb. erösen hangsúlyozhatni, mint ezt *Umpfenbach* az id. h. teszi.

[5]) Hogy egyébiránt a könnyüség kölcsönt kaphatni, vagy alacsonykamatú kölcsönök, nem ép mindenkor jelei a státus nagy hitelének, mutatja *Nebenius* id. müv. 224 sk. l. s *Stein* (első kiadás 474 sk. l.) Nyomatékos körülmény lehet ugyanis az, hogy bizonyos időben, péld. kereskedelmi irányok megváltozása folytán, a nemzet tőkései más módot nem találnak pénzöknek jövedelmes elhelyezésére.

[6]) Erre nézve jegyzi meg *Roscher* találóan, „hogy ez okból fejletlen és alacsony müveltségü népeknél épen ugy valamint *hanyatló* nemzeteknél mindég csekély lesz az államhitel."

[7]) Azt mondja már *Sonnenfels* is e tekintetben „Je unbeschränkter eine Monarchie ist, desto begrenzter ist ihr Credit, Despotismus hat gar keinen." (Grunds. der Polizei, Handlung und Finanz III. 381. l.) L. még *Held*: Staat und Gesellschaft (1865) III. köt. 800 sk. l.

[8]) *Dietzel sajátos* felfogásánál fogva az államadósságoknak: az állam fizetési képességét és akaratát másként értelmezi a státushitel tektben, s egyáltalában kisebb fontosságúnak mondja. L. System der Staatsanl. czimü m. 126 sk. l.

118. §.

Az állami és a magánhitel közti külömbség.

Az államhitelnek lényege és természete teljesb világosságba helyeztetik az által, hogyha a magánhitellel párvonalban szemléljük.[1]) — Egészben véve jelesül az államhitel ugyanazon alapokokon nyugszik s ugyanazon föltételektől függ, mint a magánhitel; tehát nincs kétség abban, hogy a hitelügy általános gazdasági törvényei mind az egyikre, mind a másikra nézve egyformán állanak, azok alapviszonyait egyenlően szabályozzák. — Nagy azonban *a külömbség státushitel és magánhitel közt* a tekintetben, hogy az előbbi szoros összefüggésénél fogva az államháztartással és kormányzattal, egészen *más alakzatokat* és tartalmat tüntet fel; valamint forrásai, *eszközei* és *hatásai* más természetüek és terjedelmüek mint a magánhiteléi.

Az államhitelnél, továbbá, az ugynevezett *személyi hitel* momentuma még fontosabb mint a magánhitelnél, mert a privátadós viszonyai mégis sokkal könnyebben itélthethetnek meg és ismerhetők fel, mint a bonyodalmas szövezetü háztartással biró álladalom-é, (hol a kölcsönvett tőkével való mint-bánás figyelemmel kisérése is nagy nehézséggel jár); de másrészt meg előnye a státushitelnek az, hogy *csalárdság-* és *kijátszástól* az állam részéről nem kell ugy tartani, mint a magánhitelezéseknél; valamint az is, hogy a státushitel ügyében (ugy mint a magánosokéban) anyagi érde-

kek és üzleti szempontok nem mérvadók, vagy legalább nem egyedül határozók.

A státushitelt fokozza még azon körülmény, hogy az állami adóslevelek (kötelezvények) sokkal nagyobb forgalomképességgel birnak a pénzvilágban, mint magánosok adóslevelei, adás-vevési terük (piaczuk) jóval terjedtebb és biztosb, s az értékpapir-kereskedésben mindég első sorban szerepelnek. — Azon körülménynél fogva, hogy az államokat, adósságaik fizetésére oly formán mint magán-adósokat biróilag kényszeritni (legalább szabályszerüleg) nem lehet: csökkenik ugyan némileg a státuspapirok iránti bizalom; de e hiány sokszorosan fölméretik azon előny által, hogy az államkötvények nagy forgalomképességüknél fogva az értékpapirok piaczán (az az a tőzsdén) rendszerint elárusithatók, s igy a tőkéjére szoruló hitelező ez utóbbinak birtokába nehézség nélkül helyezkedhetik.

Nagy s az ép mondottakkal szoros összefüggésben álló külömbség létezik e mellett köz- és magánhitel közt a tekintetben is, hogy a státus által felvett kölcsönöknél (némelyeknek, mint például a lebegő adósságok formájában fölvetteknek, kivételével) *a tőkének visszafizetése* nem első vonalban álló dolog, a mennyiben elégségesnek tartatik a hitelezők biztossága érdekében az, hogyha a kormány az igért *kamatokat* pontosan fizeti; fenmaradván mindenkor arra nézve, a ki effectiv pénztőkéjét szükségli, az alkalom államkötvényeit eladni, illetőleg a tőzsdei árfolyam szerint papirjait értékesiteni.[2]—[3])

Nem egészen indokolatlanul történt végül utalás, mint egyik momentumára a magán- és államhitel közti külömbségnek arra is, hogy az utóbbi uton fölvett tőkékkel való gazdálkodás rendszerint nem oly lélekismeretes és takarékos mint a magán kölcsönök alapján realizált pénzekkel, a mennyiben a hitelezők az államgazdálkodást, s a pénzek hovaforditását nem képesek oly gonddal és éberséggel ellenőrizni, a mint ez magánadósok és kölcsönvevőkkel szemben történni szokott.[4]—[5])

[1]) V. ö. *Rau:* F.W. 482. §. *Stein:* F.W. 616 sk. l. 632 sk. l. s *Dietzel:* System der Staatsanleihen. 126 sk. l.

[2]) Ez szolgáltatott legujabban egy jeles szakférfiu azon nyilatkozatára alkalmat, hogy (miután az óriási mérvekben felszaporodott államadósságok nagysága következtén közvetlen tőkevisszafizetésre gondolni alig lehet) minden államkötelezvénynek a magános általi megvásárlása nem annyira egy magán-adósági viszony alapitása, hanem inkább *állandó kamatjáradék megvétele;* s hogy ennek folytán: 1-ör a hitelezőre nézve a tőkéhez való igény mintegy megszünvén, helyébe kamat-követelési jog lép; 2-or hogy az egyes államkötvénynek értéke nem a *névbeli* értékkel függ össze, hanem az azután járó *kamat tőkésitett* összegének nagyságától. l. még *Dietzel* id. m. 127. l.

[3]) *Roscher* az állami adóslevelek- vagy kötvényekről azt mondja, hogy azok tulajdonképen *utalványok jövőben begyülendő államjövedelmekre.*

[4]) L. erről többet *Nasse* remek érték. a Tübing. folyóirat 1868-ki foly. 44—45. l.

[5]) *Umpfenbach* még arra is utal, hogy mig a *magános* gazdára nézve az adósságcsinálás *kivételes* eljárás, az *államháztartásban* az: *állandó* s természetes *szükségesség*, a mennyiben ez utóbbinak alapja a *halhatatlan egész*, a mely nagy feladatait s culturai világczéljait csak nemzedékek és nemzedékek összhatása utján valósithatja meg. Lásd Lehrb. II. 124.

119. §.

Az államadósságok külömböző nemei.

Felette sokfélék és változatosak a módok, a melyek szerint az államok hitelmüveleteikben eljárni, s jövedelmeik elégtelenségét pótolni szokták. E módok némelyike a financzügy s eszély elveinek nem-ismerése vagy szem elől tévesztése folytán vétetett alkalmazásba; mások azért követtettek, hogy az adósságcsinálás elpalástoltassék, vagy, hogy más formák, elnevezések stb. által a tőkebirtokosok kölcsönzésre ösztönöztessenek; sőt voltak oly módok is, melyek közelebbről szemlélve, mint az állam méltóságával s a fensőbb moralpolitikai érdekekkel ellenkezők, egyenesen kárhoztatandók.[1])

A) Általában véve az állam-adósságok (illetőleg a kölcsönök) *először* is: vagy *szabadakaratúak*, vagy *kényszerbeliek*. A szabadakaratú kölcsönök, melyek még *önkényteseknek* (freiwillige) vagy szerződésszerüeknek (vertragsmässige) is neveztetnek, azok, a hol az állam a tőkések teljes szabadságára hagyja a kölcsönzést vagy nemkölcsönzést, s semmiféle nyomást se gyakorol azokra a végett, hogy a kölcsön létesitéséhez hozzájáruljanak, sőt a kölcsön föltételei iránt a hitelezőkkel egyezkedik és szerződik is. Ezért ujabb időben még *hitelkölcsönöknek* (Creditanlehen) is kezdettek neveztetni. — *Kényszerkölcsönök* (Zwangs-Anleihen) ellenben azok, a melyek a kölcsönadók szabadságának korlátolásával, azaz beleegyezésük mellőzésével, bizonyos (közvetlen vagy közvetett) kormányi pressió vagy hatalmaskodás utján létesülnek, s rendszerint akkor kisértetnek meg, a midőn a kellő bizodalom a státus pénzügyei iránt hiányozván a szabadakaratú hitelmüvelet utján eredményt elérhetni nincs kilátás. *Önkénytes* kölcsönök a *tulajdonkép* ugynevezett államkölcsönök (Staatsanleihen), például a börzekölcsön, a nemzeti kölcsön, a sorsjátéki kölcsön stb.; ellenben *kényszerkölcsönt* képez az államkiadások fedezésének felfüggesztése, adók előleges bekövetelése, óvadéki pénzek lefoglalása, állampapir - pénz kibocsátása, bankok érczkészleteinek elszedése, végre a (lényegileg vagyon- s jövedelem-sarczot képző) ugynev. *formaszerű* kényszer-kölcsönök (Zwangs-Anlehen). A kényszerkölcsönnél lényegileg *hitelmüveletről* szó nem is lehet, a mennyiben nem szabad, s bizalomból folyó tehát hitelre alapitott kölcsönadás utján jön létre.

B) Egy *másik felosztása* az államadósságoknak az, mely a *lebegő* és az *állósitott* adósságok közti külömbségre alapittatik. — Lebegő (vagy függő) adósság (schwebende Schuld, dette flottante) jelesül az, a mely a közigazgatás rendes meneteléből eredvén a közjövedelmek pillanatnyi elégtelensége esetében olykép szokott felvétetni, hogy lehetőleg *rövid idő* (p. o. egy év) alatt visszafizettetik, és pedig a folyó bevételekből.[2]) Ide sorolhatók névszerint a *váltó-adósság* (Wechselschuld,[3]) a *pénztárutalványok* (Cassenanweisungen), a kincstárjegyek (bons du trésor, exchequer-bills[4]), előre befizetett adóbérleti sommák, óvadéki pénzek, beváltható állampapirjegyek, fizetetlen számlák, valamint folyó-számlai adósság bankoknál, zálogba adott értékpapirokra kapott előlegek, és a *letéti* adósság

(Depositenschuld) stb.[5]—[7])—*Állósitott* (consolidirte vagy fundirte Schuld) ellenben azon neme a státusadósságnak, a mely az állambevételek és kiadások közti *egyenes aránytalanságból* származván *maradandóul* ismertetik el, hosszabb időre vétetik föl, s melynek törlesztése vagy lassan történik, vagy ép nem is állapittatik meg különösen. Az államadósságok ez utóbbi alakzata a *tulajdonképi államkölcsönök* (Staatsanleihen) utján jön létre, s jobbára a státus által kibocsátott *kötvények* (Obligationen) formájában jelenkezik. — Gyakran a lebegő adósság állósitottá válik, hogy ha tudniillik a folyó bevételek amannak törlesztésére elégtelenek, s az állam az ugynevezett *consolidatiót* viszi keresztül.[8]) Néha az állósitott adósság kamatainak fizetésére egy *külön alap* vagy jövedelmi forrás (például bánya, vagy vámbevétel) jelöltetik ki, mely esetben az adósság *alappal* birónak vagy szorosb értelemben *fundált* adósságnak neveztetik.

C) A szabadakaratú *állósitott* kölcsönöket illetőleg meg lehet még külömböztetni: a) egyszerüen *kamatozó* kölcsönöket; melyek ismét vagy olyanok, hogy a hitelezőnek a *felmondás* (Kündigung) megengedtetik, vagy bizonyos idő mulva leendő visszafizetésük kimondatik, vagy *járadékadósságok* (Rentenschulden) melyeknél *csak* a kamatfizetés igértetik meg, s a tőkének visszafizetéséről nem történik említés; b) oly kölcsönöket, melyek a nagyobb kamatban a lassankénti *törlesztést* is biztositják (*annuitások*, időjáradékok); végre c) olyanokat, a melyek külön törlesztési tervvel járnak, mely szerint a kifizetetlenül maradó kamatok utóbb fizettetnek s *sorsolás utján nyeremények* helyeztetnek a hitelezőknek kilátásba (Lottoriakölcsönök.[9]—[10])

D) Hogyha az államadósságokat *azon módnak* szempontjából tekintjük, a mint a kölcsönmüvelet létrejön (Art der Begebung), meglehet külömböztetni: 1-ör az általános nyilvános *aláirásit*, mely még *nemzeti* kölcsönnek is neveztetik, a hol tudni illik az egész polgárság felhivatik s részesül a kölcsönzésben. 2-or. A *börzekölcsönt* vagy *ajánlatit* (Submissionsanlehen), a midőn t. i. a kormány a nagy pénzemberekhez (bankárok és bankokhoz) fordul, s ezekkeli egyezkedések utján szerzi meg a szükséglet pénzeket. — E két főalakzatán kivül a kölcsönmüveleteknek van még két másik is, mely azonban nem annyira *önálló* forma, mint inkább csak külön müveleti *módozat*, jelesül a *sorsjátéki* vagy dij-kölcsön (Lotterie- oder Prämienanlehen), a hol t. i. a hitelező kölcsönadott tőkéjeért kevés vagy semmi kamatot se kap, hanem e helyett nyereményekre nyittatik neki kilátás; — másfelől azon müvelet, a midőn az állam kötvényeit a börzén közvetlen adja el, a mi azonban csak kisebb összegekre nézve lesz tanácslatos, nagyobbakra sohasem.

E) Államadósságok végre lehetnek vagy *kötvényi*, vagy *papirpénzjegyi* adósságok (Obligationsschuld, und Papiergeldschuld), amahhoz a hiteladósságok jellegével biró azon kölcsönök tartozván, melyek általános aláirás és börzemüveleti uton jönek létre (lényegileg állósitott adósságok); emezt azon adósság képezvén, mely papirpénz kibocsátása, kincstárjegyek és pénztári utalványok forgalomba hozatala által támad.[11])

[1]) V. ö. *Nebenius:* Oeff. Credit 325 sk. l. *Rau:* F. W. 485—490. §§. *Stein:* F. W. 630 sk. l. *Hock:* Oeffentliche Abgaben 272 sk. l. *Wagner:* Bluntschli Staats-Lexikon X. köt. 22 sk. l.

[2]) *Hock:* szerint jobban *folyó* (laufende) kölcsönök, a mennyiben a gyakorlat sok adósságot *lebegőként* sorol fel, mely tényleg *állósitottá* vált. A lebegő adósság, mint lényegileg *ideiglenes*, az állandó kamatozási és törlesztési tervbe fel sem vétetik.

[3]) Mely akkor keletkezik, hogy ha a finánczkormány például idegen államokban létező ügynökeit, hadseregét stb. vagy ugyanott eszközlött bevásárlásait a státuspénztárra kibocsátott váltókkal fizeti.

[4]) Melyekkel az állam rövid időre fölvett *előlegeket* (Vorschüsse) az ezeket nyujtó bankároknak fizeti, s melyek ép azért mert rövid lejáratuak alacsonyabb kamatlábbal járnak.

[5]) A letéti adósság jelesül onnan ered, hogy az állam bizonyos, az ő pénztáraiban elhelyzendő pénzeket, óvadéki sommákat, takarékpénztári betételeket stb. felhasznál, vagy tartogat. Kamattalan állampapirpénz addig, *a mig bevéltható*, a lebegő adósság alkatrésze, ellenkező esetben már az állósitotthoz sorozandó.

[6]) A lebegő adósság itt elősorolt főformái azt tanusitják, hogy a *lebegő* adósság nem mindenkor *szabadakaratú* is, sőt igen gyakran *kényszer*-adósság. Igy adóelőlegezések, fizetési hátralékok, letéti pénzek igénybevétele, kényszerfolyammal biró állampapirpénz kibocsátása: meg annyi kényszer-adósságok, ellenben szabadakaratú vagy hiteladósság a kincstárjegy, melynek szabad forgalma van, s senkire sem kényszerithetőleg hozatik az állam által forgásba.

[7]) Letételeket, óvadéki pénzeket, takarékpénztári betéteket, stb *lebegő* adósságként tartogatni nem tanácsos, s különösen veszedelmes volna a közjövedelmek és kiadások közti *állandó* aránytalanság helyrehozására lebegő adósságot használni. Lásd *Hock:* id. m. 275.

[8]) Ha például forgalomban lévő állampapirpénz visszavonatván, helyette a tulajdonosoknak státus-kötvények szolgáltattatnának ki.

[9]) Legujabban *Stein* (munk. 631 sk. l) egészen uj osztályozást kezdett meg, mondván, hogy az állam hitele vagy *pénzügyi*, vagy *államadóssági*, s amahhoz sorolja a váltóadósságot, a letéti, óvadéki és időjáradéki adósságot, azután a szorosb ért. vett lebegő adósságot (szerinte adó-anticipátió és pénztárutalványok), meg a papirpénzi adósságot; emehhez ellenben a tulajdonképi *államadóssági kötvényekben* jelenkező kölcsönadósságot. Mig másfelől *Wagner* egyszerüen lebegő és állósitott adósságokat külömböztetvén meg, amazokat ugy osztályozza mint mi, az utóbbiaknál pedig *törlesztési* — és *járadéki* adósságokat állit szembe egymással. L. *Bluntschlinál* X. köt. 22. l.

[10]) Tekintettel azon *tőkére*, a melyekből a kölcsönök merittetnek: meglehet még külömböztetni: 1-ör oly kölcsönöket, melyek a hazai közgazdaság valóban *disponibilis* tőkéiből vétetnek; 2-or kölcsönöket, melyek *idegen államok* tőkéiből merittetnek; végül 3-or kölcsönöket, melyek oly belföldi tőkékből vétetnek, a melyek a kölcsönmüvelet által más hazai beruházásból elvonattak. (l. *Wagner-Rau:* Fin. Wiss. 82. L. §.) Mig azon *hatás* és eredmény szempontjából, mely a kölcsönvett tőkékkel elérettett, *produktiv* és *improduktiv* kölcsönök külömböztethetők meg; amazok alatt olyanok értetvén, a melyek az államközületre nézve akár közvetlenül akár közvetve *valami előnyt biztositanak*, vagy *ép gazdászati erőgyarapodást* (mely utóbbi esetben „szorosb" értelembeni productivitásról van szó), s jövedelem-növekedést stb. hoznak elő (p. o. vasutak épitésére, csatornázásra, jószágjavitásokra felvett kölcsönöknél); *improduktivek* alatt ellenben azok, a melyeknek ily eredményeik nincsenek. Fájdalom, hogy ez addigi államkölcsönök leges legnagyobb része nem-produktiv czélokra vétetett fel, jelesen háborúviselésre, habár az is bizonyos, hogy ez utóbbi czélra alkalmazott némely tőkék véghatásaikban szinte *produktivekként* müködhetnek, hogy ha t. i. az állam- és nemzeti lét biztositása s megótalmazása volt a háború oka és eredménye. (L. még *Stein:* Fin. Wiss. uj kiad. 667—668. l. és *Rau:* F. W. 474. §.)

[11]) Az államadósságok legnagyobb része *kamatozó* (verzinsliche Staatsschuld); nem-kamatozó csak a fizetési hátralékokból, állampapirpénzjegyekből, fizetetlen számlákból stb. álló adósság. L. *Wagner* Bluntschlinál X. köt. 36. l.

120. §.

Folytatás.

Az előbbeniekben feltüntetett külömbség lebegő- és állósitott adósság közt, s egyáltalában minden közelebbi mérlegelése a közadósságügy e két főneme, illetőleg formájának: azon eredményre vezet, hogy leges legnagyobb része az államadósságok indokolt vagy indokolatlan volta iránti vitakérdésnek nem annyira a *lebegő* adósságra, mint a mely legalább jórészben a közönséges financzigazgatás rendes menetének természetszerü szüleménye, tehát némileg valami magától értetödő, s egészen soha ki nem kerülhető pénzügyviteli intézkedés: hanem az *állósitottra*, mely alapjaiban, formáiban és hatásaiban amattól eltérő s sokkal mélyebb jelentőségü momentuma az összes államháztartásnak, — vonatkozik; s hogy ép ennél fogva a tudományos elméletnek is ez utóbbit, mint sokkal fontosb s szövevényesb feladványokat magában rejtőt kell kiválólag szemügyre venni.

E felfogásból kiindulva tekintetik az államadósság és hitelügy a jelen fejtegetésekben, s e szempontból lesznek az itt következők is általjában és a részletekben méltatandók.

121. §.

Az államadósságok hatása a közgazdaságra.

A tudomány egyik legvitásabb kérdése az: „indokolt és helyes-e az államháztartás rendszerében az *adósságcsinálás*, s nem volna-e czélszerübb kölcsön-müveletek helyett *más költségfedezési módokhoz*, s jelesül *adófelemelés* vagy uj adók behozatalához folyamodni.“[1]) Hogy e kérdésre alapos felelet adathassék, szükséges előbb az államadósságok *hatásait* a nemzetgazdaságra általában, és az adófelemelés hatásaira való egyidejü tekintettel különösen is szemügyre venni. Ugyanis

A mi az államadósságok *hatását* általában illeti, ez a következőkből itélhető meg: a) Ott a hol a fölvett tőkék közvetlenül *termelékeny czélokra*, vállalatokra, közlekedési intézetekre stb. fordittatnak, — fokozzák a forgalmat és productiót, s igy az uj értékek és javak előállitását is; a minek azután azon jó eredménye van, hogy a nemzeti jövedelem növekedvén vele az államnak bevételei, illetőleg az adósságkamatok fizetésére szükséges ereje is növekedni fog. – b) Oly esetekben, a hol a kölcsönvett tőkék *más* (nem szorosan productiv) *czélokra*, hanem élvezet vagy egyéb használati javak beszerzésére adatnak ki: akkor e kiadás egy része *közvetve* talán szinte fog hatni anyagi értékek előállitására, ezen indirekt haszon azonban nem határozható meg, s azért mindenkor számot kell vetni az államnak magával, lehetséges-e a népnek vagyoni állása szerint nagyobbmérvü költekezést *ily* czélokra tenni. — c) Föltétlenül káros hatású lesz (anyagigazdasági tekintetben) minden oly nemü adósságtevés, mely egyenesen

improductiv költekezés, szerencsétlenül kiütött hóditó háborúk stb. érdekében történik. — d) Ha a státusszükséglet *adókkal* fedeztetik, a polgárok e tartozásokat a meddig lehet, jövedelmeikből fogják teljesiteni, megszoritván némileg élvezeteiket,[2]) minek folytán a produktió bizonyos határig legalább nem fog csökkenni. Adóssági müveletek ellenben, melyek részint még el nem helyzett, részint beruházott tőkéket vesznek igénybe, elvonnak sok tőkét a productiótól, s ez által, főleg hogyha nem termelő módon használtatnak fel ama tőkék, arra vezetnek, hogy a vállalatok csekélyebb terjedelmüek lesznek, a munkások bére csökkenni fog, a kamat pedig az üzletemberek hátrányára felszöktettetik.[3]) — e) E kedvezőtlen hatásai az adósságtevésnek nem állanak be ott, a hol a népesség tőkéjének szaporodása gyors s nagyobb mérvü, a hol az állam magas kamatok igérése által a vállalatokban elhelyzett tőkéket onnan ki nem csalja; főleg pedig akkor, midőn *külföldön* történik a kölcsön fölvétele, a hol az adósság természetszerüleg kedvezőtlen hatásai csak akkor és annyiban éreztetnek, a midőn s a mennyiben a kamatfizetés és a törlesztés veendő eszközlésbe.[4]) — Az államadósságoknak a *nemzeti jövedelem megoszlására* is van kétségtelen hatása, a mennyiben, ha productiv módon alkalmaztatnak a fölvett tőkék, a jövedelemnek általában vagy legalább bizonyos osztályok körében való növekedését vonják maguk után; ellenben ott a hol e tőkék nem termelékenyen használtattak el, az adozó polgárok által nagyobb adóterhek viselendők, a mely adók egy jó részben improduktiv, s pusztán járadékaikból élő tőkepénzesek osztályának kezeibe folynak. — g) Azon esetben, hogy ha nagyobb mérvü államkiadások válnak szükségesekké, s rövid idő alatt fedezendők is: nagy könnyebbség és előny kétségtelenül az, a mit az adóssági müvelet nyujt; a mennyiben *különben adók* (még pedig jelentékeny nagyságu adók) által lenne a szükséglett pénzerő előteremtendő, ez pedig sok vállalkozót, iparost, stb. üzletének megszoritására, talán adósságcsinálásra is kényszeritené; mely tekintetben határozottan hibásnak kell nevezni azon (Ricardo és mások által is kifejezett) nézetet, mintha a polgárok a rájuk kivetett adó-összegeket *magán*-adóssági müvelet utján is elő tudnák teremteni; mert ily esetben legtöbben csak szerfelett súlyos föltételek alatt szerezhetnék meg a szükséglett sommákat, az idegen országbeli tőkések pénze hozzáférhetlen volna, s a nyomás sokkal érezhetőbb volna, mint hogy ha az állam veszi eszközlőbe a kölcsön-müveletet.[5]) — Különböző a szükségletnek adósság és adók általi fedezése annyiban, hogy az *adó* mint kényszer-tartozás a polgárok oly vagyonelemeit viszi az állam pénztárába, a melyek nem szabadok s nem rendelkezésre lévők; *adóssági* müveletek által ellenben (értve szabadakaratúakat) csak azon tőkék vonatnak az állam rendelkezése körébe, melyeknek (legalább nagyobb részben) más rendeltetésük nincsen, az az disponibilisek. Végül: i) Szemmel tartandó mindég az, hogy ha a (péld. rendkivüli) szükséglet adósság és nem adók által fedeztetik is, a költekezésnek eredménye mindég az leend, hogy az adósság *kamatlati* terhe adó-szaporitást teend szükségessé.[6]—[7])

Ezek alapján lehetséges most válaszolni az e §. elején fölvetett kérdésre, mit a következő §-ban nehány általános *tételben* kisértünk meg.

[1]) V. ö. *Rau:* F. W. 473—478. §. *Nebenius*: Oeff. Credit 658 sk. l. *Dietzel:* Syst. der Staatsanl. helyenkint, végre *Umpfenbach*: Lehrb. II. köt. 124—136. l. *Nasse*: a Tübingai folyóirat 1868-ki kötb. közlött kitünö értekezését: „Steuern und Staatsanlehen", és *Mangoldt* a Bluntschliféle Staats-Lexikon VI-ik köt. 75 sk. l.

[2]) Más nézetben *Mariska*: Pénzügytan 391 sk. l. ellenben *Rau* (474. §.) és *Nasse* (id. ért. 42. l.) velünk szavaznak.

[3]) L. *Rau:* F. W. 474 §. c) d) e) jegyzeteket.

[4]) Erröl többet alantabb.

[5]) *Dietzel* (id. müv. 78 sk. 99. s 201. sk. l.) nagyon is túlozva különben helyes alapgondolatát, oda nyilatkozik, hogy államadósságok által (helyes alkalmazás mellett) tökék soha sem semmittetnek meg, hanem az elfogyasztott anyagi tökék *testetlen és szellemi javakká* válnak, s igy nem *adósságok*, hanem *tökék!*

[6]) *Nasse* ezen fontos tantételt, tekintettel egyidejüleg az *adóztatás határaira*, imigy formulázza: „In allen Fällen, wo das Steuermass eine solche Höhe erreichen würde, die auch bei vermehrter Sparsamkeit und gesteigertem Fleisse das Vermögen der Einzelnwirthschaften anzugreifen nöthigte, *wird die Anleihe* sowohl die entbehrlichen Theile des Volksvermögens wegnehmen, wie eine gleichmässigere Vertheilung der aufzubringenden Lasten möglich machen; bei einen solchen Steuerdrucke verschwindet aber der Vorzug den die Steuern sonst vor den Anleihen darin haben, dass sie mehr als Anleihen das Streben zum Ersatze der vom Staate consumirten Vermögenstheile durch wirthschaftliche Thätigkeit und Sparsamkeit anregen. Wir haben also damit eíne *Grenze gefunden, über welche die Besteuerung nicht hinausgehen sollte*, zu welchen Zwecken auch der Staat die Mittel, deren er bedarf, verwenden will. Ebenso giebt es aber auch *eine Untergrenze*, unterhalb deren die *Besteuerung* der Anleihe vorzuziehen ist; und die in einer solchen Höhe der Steuern besteht, welche den Einzelnwirthschaften ihre Aufbringung *ohne einen Rückgang* in ihrem Güter- und Arbeitsvermögen gestattet." (Id. ért. 42—43. továbbá 45—46. l.)

[7]) Adósságok és adók hatásáról oly (képzelt) esetben, a hol valamennyi állampolgár *egyforma vagyonú volna*, s mindnyájan egyenlö mérvben járulnának a rendkivüli szükségletek fedezéséhez; továbbá a rendkivüli adóztatásnak azon nagy hátrányáról adósságcsinálással szemközt, hogy annál nehezebben létesitheti az arányosság elvét, mennél nagyobb az ez uton összegyüjtendö összeg, l. *Rau, Nasse*, stb. nyomán jól összefoglalva *Mariska* 397 sk. l.

122. §.

Mely esetekben indokolt az állami adósságtevés, általában s szemben különösen az adófelemeléssel!?

Arra nézve, hogy mikor lesz czélszerü és indokolt: az államnak adóssági müvelethez folyamodni, *általános* s *absolut* szabályt felállitani szerfelett nehéz;[1]) nehéz különösen azért, mivel ennek helyes megállapitása több más vele szoros összefüggésben álló kérdés egyidejü megoldásától föltételezett; s másfelöl a gazdag változatosságú gyakorlati élet (hely és idö, nép és ország, müveltségi és gazdasági állapotok szerinti) különböző igényei, szükségei és feladatai az elvont theoria tanait nagyon is módositják.[2]) Egész általánosságban pedig a következökre utalhatni:

1-ör Minden valódi *országos érdek* (vagy államczél) igazolja, sőt kivánja a szükséglett eszközöknek *adósság-tevés utjáni* elöteremtését,[3]) hogy

ha az ez utoni biztositása a halhatatlan összeségre nézve előnyösb, mint hogyha a szükséglet vagy általában *nem*, vagy *más módon* (péld. adók utján) elégittetett volna ki.

2-or Azon szükségletek, melyek az államszervezet *fenntartásának* s *szabályszerü müködésének* biztositására czéloznak,[4]) vagyis az egész *normális*, azaz *rendes költségsomma* mindenkor és föltétlenül *rendes bevételek* (vagyis főleg adók) által[5]) lesz fedezendő;[6]) ellenben *adósságtevés* és kölcsönmüveletek mindazon *kiadásokra* nézve lesznek megengedhetők, illetőleg indokoltak, a melyek a normális költségsommát meghaladva, *rendkivüli kiadásokat* képeznek, a milyenek például egyfelől állami iparvállalatok, státusgazdasági tőkeberuházásokkal járó reformok, vasutépitkezések, stb. s másfelől s mindenekfelett a *háború*, illetőleg az ez uton támadt kiadások.[7]—[8])

3-or Oly költségek, melyek *maradandókká* válnak: legczélszerübben *adófelemelés* utján lesznek fedezendők;[9]) ép igy oly *átmenetes* jellegű kiadások is, a melyeknek évi összege csekélyebb és jelentéktelen.

4-er Helyeselhető lesz ellenben az adósságtevés oly esetekben, a midőn a kölcsönmüveletet szükségessé tevő rendkivüli viszonyok (például háború, lázadás, nagy elemi rombolások) miatt nagy tőkék egyes vállalatokban gyümölcstelenül hevernek, másokban pedig igen szükségeltetnek: a midőn tehát egy minden polgárt *egyformán érintő adó* igazságtalan volna míg a kölcsönmüvelet által a tőkék hely-változtatása segittetik elő és gyorsittatik.

5-ör Oly viszonyok közt, hol a *rögtön* támadt szükséglet *gyors* és erélyes módoni fedezést követel: indokolt, az adóknál hasonlithatlanul alkalmasb sőt egyedüli mód lesz a kölcsön-fölvétel.

6-or Hadisarczok lefizetése, valutaértéktelenség, vagy gazdasági *hanyatlás* és visszalépések *idejében*: tanácsosabb lesz a szükséglett pénzerőket államértékek elidegenitése, vagy a nemzeti törzsvagyonba való belenyulás mint adósságtevés utján beszerezni; mig ellenben, fiatal, *emelkedésnek örvendő államban* az adósságtevés lesz inkább helyén mint státusjószágok eladása vagy direkt belenyulás a nemzeti tőkébe. Végre

6-or Elsőbbséget érdemel sok esetben a (természetesen hiteli azaz szabadakaratú) kölcsön fölvétele szemben az *adófelemeléssel* vagy általában adókivetéssel, azért,[10]) mivel a nemzeti vagyonból az ép rendelkezésre álló, tehát nélkülözhető tőkéket vonja ki; adómüveletek által ellenben (épen ugy mint kényszeritett adóelőlegezések s kölcsönök) azért mivel általánosan kötelező s kényszer-intézkedést képeznek,[11]) oly tőkék is érintetnek, melyeknek a polgárok vállalataiban való megmaradása szükségesb, vagy rögtönös előteremtése az adózókra felette sujtó lehet.[12]—[15])

[1]) V. ö. *Dietzel, Nasse, Umpfenbach* és *Wagner* többször id. dolgozatait.

[2]) Azon kérdésre nézve, melyik módjához a (fentebb a 115-ik §-ban) elsorolt rendkivüli szükségletfedezésnek nyuljon az állam, jól jegyzi meg *Hock* „Eine allgemeine Regel, welches Mittel zu wählen sei, ist nicht aufzustellen, sondern es muss der Grund, die Art und Grösse der neuentstandenen Bedürfnisse und der vorhandenen Einnahmsquellen in jedem einzelnen Falle die Wahl entscheiden."

[3]) Megjegyeztetik itt egyszer mindenkorra, hogy a jelen §-ban nem lebegő adósság, hanem mindég állósitott, s tulajdonképeni államkölcsönök értetnek.

[4]) A jelen pont nehány szóban magában foglalja a nézetünk szerint *helyes magvát* azon uj elméletnek, melyet az államadósságok jelentőségére és jogosultságára nézve 1855-ben a szellemdús *Dietzel* „System der Staatsanleihen" cz. dolgozatában (öntudatos visszhatáskép az államadósságokat igenis feltétlenül elvető felfogás ellenében) kifejtett, s azóta némely módositásokkal *Umpfenbach*, *Stein*, *Laspeyres*, *Schäffle* (a Tüb. Folyóirat 1864-ki köt. 166 sk. l.) s mások elfogadtak, s legujabban *Wagner A.* a Bluntschli-féle Staatslexikon X-ik köt. 1—18-ik lapján, az: *Ordnung* des oesterr. Staatshaushalts czimü (1863-ban megjelent) müvének „Bevezetésében," és *Rau* pénzügytanának általa készitett uj kiadásában (81. s követk. §-ban) rendszeresen megállapitott és formulázott, s melyre általában utalnunk kell. Éles birálatnak és elemzésnek vettetett alá ez uj elmélet ellenben *Mangoldt* (Bluntschli Staatslex. VI-ik köt. 73 sk. l.) és *Nasse* (Tüb. Zeitschrift 1868-ki foly. 1—46. l.) által, a kiknek érvelésére mi is kellő figyelemmel voltunk. — Egyébiránt az államadósságok *helyessége* vagy *helytelensége* körül felmerült ellentételes nézetekkel, s különösen az ujabb időben, s ép napjainkban ismét túlsúlyra vergődött azon felfogással szemben, hogy az államadósságcsinálás bizonyos esetekben teljesen indokolt sőt szükséges: figyelembe veendő az, hogy tulajdonkép *két külön alapnézet* létezik, melyet összetéveszteni nem szabad; jelesül pedig az, hogy mig a státusadóssági theoria *régi* iskolájához tartozó *Pinto* (Traité de la Circulation et du Credit 1771), *Voltaire*, *Schröder* (Fürstliche Rentkammer 238 sk.l.), *Mélon* (Essai polit. sur le comerce 1734. 6-ik fej.), *Ganilh*, *Struensee* (Abhandlungen 1800), *Saint Chamans* (Nouvel essai sur la richesse 1824 p. 83 sk.) *Büsch*, végre *Zachariae* (Ueber das Schuldenwesen 1830), *Weishaupt* s még egykét ujabb iró az államadósságokat *feltétlenül* helyeselvén annyira mennek, hogy a státuskötelezvényeket *uj tőkéknek* nevezik, s az állam gazdasági erejét s hatalmát adósságai összegén mérlegelik, tehát félszeg túlzásokba merülnek: addig az itt többször emlitett *Dietzel*, *Laspeyres*, *Umpfenbach*, *Stein* és *Wagner* Adolf csak annyiban tekintik indokoltnak és helyeselhetőnek az adósságcsinálást, a mennyiben az valami igazi *államszükség* kielégitésére irányul, a nagy ethikai államegésznek biztositása, vagy az erkölcsi vagy anyagi fejlődés támogatására szolgál. Hogy maga az uj felfogás alapitója *Dietzel*, egyben másban kelletinél tovább megy, s a régi iskola botlásaitól egészen menten tartani magát nem birja, irodalomtörténeti állásából nem nehezen megmagyarázható jelenség. — *Irodalomtörténeti* szempontból megérinthető még az is, hogy *Smith* Adam (Inquiry V. k. 3 fej.) az államadósságokat kikerülhetlen bajnak tekinti, s azt mondja, hogy egykor valamennyi országokat tönkre teendik; *Ricardo* (Baumstark kiad. 269. l.), *Chalmers*, *St. Mill* (V. k. 7-ik fej.), s *Say* (VIII. k. 12. fej.) szintén nem barátjai az államkölcsönöknek; *Sismondi* (Principes II. 229 sk. l.) már elfogulatlanabbúl itél; épugy *J. Garnier*, *Villiaumé* (Traité II. 200 sk. lap), *Sonnenfels* is (Finanz VII. 190 sk. §.) a ki az adósságok és adók közti választás nagy vitakérdését először hangsúlyozza; végre az ujabbak közöl *Jakob*, *Malhus*, *Fulda*, *Baumstark* és *Rau* járultak a kérdés tisztázásához, mig végre a nagy badeni szakférfiu *Nebenius* classikus munkájával ez egész feladvány alapos, beható s rendszeres felfogásának és méltánylásának tört utat. Foglalkoznak egyébiránt az államadósságügy kérdéseivel a nevezetteken kivül még *Montesquieu* (Esprit de Lois XXII. 17. 18. fej.), *James Steuart* (Pol. Economy IV. rész 4-ik k.) *Hume* (Essayjeiben) *Wels* (La magia del Credito 1824) *St. Léon* (Études 1825) *Gönner* (Von Staatsschulden 1825), *Den Tex* (Staatsgeldleiningen stb.) *Baumstark* (Staatswissenschaftliche Versuche über Staatskredit 1833) *Cankrin* (Oekonomie der menschlichen Gesellschaft 1845), *Macculloch* (The taxation 396 sk. l. *Schäffle* (Tüb. folyóirat 1864. 161 sk. l. és National-Oekonomie 541 sk. l.) *Roscher* (Grundriss 132 sk. l.), hazai iróink közöl gróf *Desewffy*, *Széchenyi*, *Weninger*, *Horn*, s a jelen sorok irója (Akadem. székfoglalójában 1867). Igen érdekes ismertetését és birálatát a *Saint Simonistikus* iskola nézetének az államadósságügyről adja *Baumstark* fentebb id müvének 442—460. l.

[5]) Rendes bevételek alatt értetvén tehát államjószágokból, illetékekből, monopolokból és adókból befolyó jövedelmek.

[6]) Az adók által fedezett rendes szükséglet annyiban valóban *reproductiv*, a mennyiben önnön maga gazdászati föltételeit mindig ujra és ujra előhozza. (Wagner és Stein.)

[7]) Az adósságcsinálás *jogos* vagy nem-*jogos volta* iránt a fentebbiek szerint közelebbi fejtegetések szükségtelenek; az itt megérintett *beruházások* tekintetében pedig

azt mondhatjuk, hogy a mily bizonyos, hogy minden nemzedék maga tartozik a maga (korabeli s a jövőre előnyt nem nyujtó) szükségletei fedezéséről gondoskodni (tehát adók által a megkivántatott összegeket kiteremteni); ép oly kétségtelen, hogy oly adósságok *jogosságát* az utókor nem támadhatja meg, a melyeknek gyümölcseit ő is élvezi. (L. még *Bluntschli:* Allgemeines Staatsrecht X. könyv 6. fej.) A kölcsönökkel létesitett czélok és intézmények fontosságáról l. *Stein*: Fin. W. 668—669. l. *Rau:* Fin. W. 478 a és 479 §. és *Wagner:* Bluntschlinál a X. k. 8—10. l.

[8]) Azon régibb (de ma még Hock és Rau által is osztott) felfogás ellenében, hogy az államadósságok által a teher lényegileg a *jövő nemzedékre* háritttatik, s az élő nemzedék jobban megkiméltetik, mint az *adók* szaporitása által: legujabban *Soetbeer* (a Faucher-féle Vierteljahrschrift III. évf. 2-ik kötetében) s utána *Wagner* (Rau m. 82 i. §-ban) valamint *Nasse* (id. ért. 2-ik l.) arra utalnak, hogy bizony mindég csak a *jelennek* tőkéi (péld. lovai, ágyui, terményei stb.) azok, a melyek a kölcsönök által fölemésztetnek, és igy nem a jövő az, a melyre a teher háritttatik. Nézetünk szerint egyébiránt mind a két felfogás megállhat, a mennyiben a *jelen* csakugyan a tőkéket szolgáltatja, a *jövő* pedig a kamatfizetés s törlesztés bajait viseli. L. még *Rau:* F. W. 472. §. *Hock:* Oeff. Abg. 278—279. l. és *Garnier:* Traité 217 sk. l.

[9]) V. ö. *Hock*: Oeff. Abg. 277. l.

[10]) *Wagner-Rau* id. h. és *Nasse:* Steuern und Staatsschulden cz. értekezését, főleg a 4 sk. 23 sk. és 42—46. l.

[11]) Azon sokszor hallható állitás egyébiránt, hogy *adósságok* a nemzet tőkéjéből, — *adók* ellenben annak jövedelméből vétetnek, nem föltétlenül fogadható el. L. még *Mariska:* P. T. 390 sk. l.

[12]) *Nasse* szerint a legtőkélyesb adórendszer se fogja a nemzetgazdaságban nélkülözhető tőkéket ugy kitalálni, mint a hiteli kölcsönművelet; mig *Lafitte* a hires franczia pénzügyér ismeretessé vált mondatában „l' impôt prend les capitaux, ou ils ne sont pas, — l' emprunt les prend, oú ils sont; és: l' impot les prend oú ils coutent 10—13%, l' emprunt lá, oú ils coutent 4—5%" adott ez elvnek kifejezést.

[13]) A franczia ujabb irók közöl *Villiaumé* az államadósságot csak végszükség esetére fogadja el, (N.Pr. II. 200 sk. l.) mig *Garnier* az államadósságok jogosultságát a következő esetekre nézve ismeri el: a) hóditó invasió visszatorlása; b) valami nagy nemzeti catastropha enyhitése; c) valami nagy igazságtalanság helyrehozása; d) nagy deficit orvoslása czéljából. (L. Traité 290. l.)

[14]) Azon nagy nyomatéku kérdéssel, adók vagy adósságok által fedeztessék-e a rendkivüli szükséglet, — szoros összefüggésben áll azon kérdés is: *belföldön* avagy *külföldön* vétessék-e fel a kölcsön!? — E feladványt mi azonban alantabb, az adóssági ügy elméletének utolsó előtti szakaszában tárgyaljuk.

123. §.

Az állami adósságtevés természetszerüsége, — és szükséges korlátai.

Az előbbeniekben kifejtettek eredménye az, hogy az államadósságügy (főleg polgárosult országokban, hol a hitel kifejlett, a közületi kiadások folyton emelkedő mérvénél fogva rendkivüli szükségletek bizonyos szabályossággal fordulnak elő,[1]) s egyáltalában a financzügy mind szövevényesbbé válván gyakran rendkivüli bevételforrások és pénzerők kiteremtésére van utalva) nem valami esetleges s szabálytalan, hanem egyenesen *szükséges* és *természetszerü jelensége s organikus alkatrésze* az államháztartásnak,[2]) a mely nélkül ez utóbbi feladatainak megfelelni sokszor egyenesen képtelen volna, a mennyiben semmiféle egyéb ut és mód nem kinálkozik az illető pénzügyi czélok biztositására, melyet a kölcsön-fölvételnél helyesebbnek vagy tanácslatosabbnak lehetne nevezni.[3])

A kölcsönfölvétel e természetszerüsége, sőt sok esetben szükséges voltából azonban legkevesbbé sem foly az, hogy e kétélü fegyver használásában a nemzet *kellő óvatosság nélkül* járjon el, s könnyelmü adósságcsinálásra vetemedjék;[4]) mert (mint azonnal látni fogjuk) utóvégre minden adósságtevés terheket és tartozásokat szül, melyek felette súlyosan nehezednek a nemzet vállaira; s mind politikai mind morális és nemzetgazdasági hatásai között sok olyanok vannak, a melyeket kedvezőknek legkevesbbé sem nevezhetni, sőt nem egy esetben az összes állam- és társadalomrend megzavarására vezettek.[5]—[6])

Ezek szerint jólrendezett és solid államháztartás *szabályelve* az leend adósságcsinálás által csak *rendkivüli szükségleteket* fedezni; a kölcsönvett tőkéket lehető *leggyümölcsözőbben értékesiteni* s takarékosan felhasználni; adósságtevés előtt mindég lélekismeretesen mérlegelni, vajjon csakugyan *becsesb és fontosb az összeségre* nézve azon tőke, melyet az állam biztositani vagy előhozni akar, *annál* a tőkénél, a melyet a *magángazdaságok* hoztak volna elő, hogyha a kölcsön-pénzek ide, és nem az államhoz folytak volna; végre a rendes bevételek felülségeiből az adósságot részletenkint törleszteni.[7]) A tulajdonképeni *határ*, vagy *korlát* pedig, melyen túl szabályszerüleg adósságcsinálásban menni nem lehet: „az *állambevételek fokozhatási mérvében*,[8]) illetőleg az állam tiszta jövedelmében rejlő képességben az adósági kamatok rendes és biztos fedezhetésére, lesz mindenha keresendő.“[9]) Mely szabályelvekre annál inkább kell súlyt helyeznünk, mennél ismeretesb dolog az, hogy kormányok és törvényhozások rendszerint sokkal könnyebben szavaznak és határozzák el magukat kölcsönök mint adók által fedezendő uj kiadásokra,[10]) s másfelől az is köztudomásu tény, hogy oly pénzerők, melyek adósságcsinálás utján jutottak a kormányok rendelkezése alá, mindig könnyebben és pazarabb módon szoktak kiadatni és elköltetni mint *adók utján* beszerzett tőkék és értékek.[11]—[12])

[1]) Mint ezt fentebb tüzetesen kimutattuk.

[2]) Innen van, (habár nem helyeselhetőleg) hogy a két müvelt világrész államaiban az utóbbi száz év alatt az államadósságok oly nagy mérvben szaporodtak meg, hogy összegeik az ezer és ezer milliókat meghaladják.

[3]) Azt mondja *Stein:* Die Staatsschuld ist ein organ. Element des Staatslebens, nicht zufällig oder vermeidbar, sondern ein nothwendiger Bestandtheil der höheren Staatswirthschaft. Das Verständniss und die Verwendung der Staatsschuld ist der Höhepunkt der Staatswirthschaft“ stb. (Fin. W. 666. l.)

[4]) Azt mondja e tek. *Rau*, a német nemzetgazdák tiszteletreméltó nestora: „Nichts würde der Bestimmung des Staates mehr widerstreiten, als eine von der Regierung begangene Ungerechtigkeit; darum darf die Finanzwissenschaft nur die mit der Gerechtigkeit vereinbarlichen Arten des Schuldenmachens und der Behandlung des Schuldenwesens für zulässig erklären.“ stb. Mig a mélyenmenő *Nasse* (id. ért. 45—46.l.) formulázni iparkodik azon *határt*, a meddig adósságtevésben veszély és baj nélkül elmenni csakugyan lehet.

[5]) Mekkora terhet rónak ugyanis az állampolgárokra, mily nagy kamatfizetési tartozások keletkezésére vezetnek; mily nagy mérvben nehezitik uj tőkék fölvételét válságos időkben; s mily szánalmas függőségbe helyzik az államot a pénzemberektől, stb. mondja *Hock* találóan.

[6]) Gondoljunk csak a Spanyol, Török, Holland, Ausztriai, és Amerikai Uniói viszonyokra.

[7]) L. *Schäffle:* National-Oekonomie 542—543. l. mig *Stein* igen találóan arra utal, hogy főczél legyen mindenkor az, hogy az adóssági tőkék olykép értékesittessenek, hogy a *nép adózási ereje* fokozódjék.

[8]) Azt mondja a státusadóssági ügy legnagyobb theoretikusa *Nebenius*: „Die Anhäufung der Staatsschuld hat, abgesehen von allen anderen Betrachtungen, eine Grenze in dem *Masse der Steuern*, welche die Verzinsung erfordern.“ (Oeff. Cr. 241. l.) és *Stein* F. W. 670—671. l. ugyan ilyképen.

[9]) *Stein* ez elvet kissé nagyon is rideg doctrinarismussal bővebben formulázza, mondván: „Der Staatskredit hat keine andere Grenze als die Zunahme des Staatseinkommens; und zwar so, dass etwa für je *fünf* der Zunahme des letzteren je *hundert* für den Staatskredit offen sind. Das Steigen des Staatsschuldbetrages ist nur dann ein wahres Steigen, wenn die Staatseinnahmen auch bei Einführung neuer Steuern gleichbleiben oder abnehmen;“ stb. (id. helyen.)

[10]) L. *Gildemeisternek:* a Pr. Jahrbücher 17-ik kötetében közlött jeles értekezését hadi kölcsönökről; és *Nasse:* Steuern und Staatsanlehen. 44. l.

[11]) Azért mondja *Hock:* „Das ist ein elender Finanzminister, der bei der Abwickelung der Verlegenheiten der Gegenwart dem Grundsatze huldigt: après moi le déluge.“

[12]) A praktikus pénzügyérre nézve még kiváló fontosságu kérdés e helyen az: vajjon *lehetségesek-e* mindenkor kölcsönmüveletek; — vagy ha lehetségesek, elérhető-e velök mindenkor biztosan a *kitüzött czél;* — vagy nem oly súlyosak-e a *kölcsönnek föltételei*, hogy tanácsosnak látszik mégis más fedezetmódokról gondoskodni. Mely kérdések (mint Wagner bővebben kifejti) azon további feladványra vezetnek, nem kivánatos vagy szükséges-e ily eshetőségekkel szemben *államkincs előleges gyüjtése,* vagy nagy *rendkivüli adók* (háborúi adók) rendszerének behozatala.—S mindkét irányban *Wagner* határozott *igennel* felel, a következőkre utalván: a) Oly esetekre nézve, melyekben a fent érintett körülmények fenn forognak, s főleg akkor hogyha rögtön, jelesül *háborúviselési* czélokra, nagy összegek kiteremtése mulhatlanul szükséges: államkincstartás igenis indokolt lészen, mert ez által az állam biztonsága fokoztatik, mozgásában szabadabbá lesz, a tőkepénzesek zsarolásaitól magát jobban menten tarthatja, stb. Az államkincs tartása ép olyforma költségtétel mint fegyvergyüjtemények, eröditvények, hadihajók, stb. Nem kell attól sem tartani, hogy az államkincs a kormányt a népképviselettől függetlenebbé teendi, a státusháztartás ellenőrzését megnehezitendi, vagy ártalmas háborúk viselésére ösztönzöül szolgáland. Eltekintve attól, hogy e kincsnek *nem kell nagynak* lennie, hanem csak akkorának, hogy a veszély első idejében az államot szabadabb föllépésében támogassa, s másfelől jelentékeny biztositó-szer is rejlik benne az ellen, hogy az értékpapirok árkeletének rögtönös nagy mérvü csökkenése helyt ne foglaljon.b) A *nagy háború-adók rendszerének* behozatalára nézve pedig azt mondja Wagner, hogy ez még a háború hosszabb tartamánál lesz igen hatalmas segédszer, mely habár egy helyesen repartiált *kényszer-kölcsön* jellegével bir is, azon nagy előnynyel jár, hogy egy szabályszerü rendkivüli bevételforrást képez az államra nézve, a kit felment a végtelenig menő adósságcsinálástól valamint az egész közgazdaságot megingató *papirkibocsátási* gazdálkodástól. Főföltétele azonban, hogy *előzetesen, a béke idejében* szerveztessék, tehát ne akkor hozattassék be, mikor a baj, a háború már kitört. stb. *Irodalom történeti* tektbn végre megemlitendő, hogy nagyobb tekintélyek közöl (habár más érveléssel) az államkincs-tartás *mellett* még vannak *Hume* David (Essays Nr. 8), *Genovesi*: Econ. Civile II. 77. *Jakob* I. 731 sk. §. s legujabban *Nasse* (id. ért. 35. l.) a nagy tekintélyü *Hermann* (St. Untersuchungen 2-ik kiad. 228. l.) és 1871-ben az amerikai Unio financzminisztere valamint a vezető porosz államférfiak; — ellenben *nem helyeslik Malchus:* I. 81. §. *Rau:* F. W. 464. §. *Umpfenbach:* II. 108—109. *Dietzel:* Staatsanleihen 157. l. *Stein:* F.W. 475. l. és *Bergius:* Grunds. 415 sk. l. L. bővebben *Wagner-Rau:* F. W. 222—233. l. s a mi nézetünket a jelen műnek 26-ik §-ban.

124. §.

Az államadósságok előnyei és hátrányai, szembe állitva egymással.

Az előbbeni szakaszokban mondottak összefoglalására szolgálhat az, hogyha az államadóssági ügy *előnyeit* és *hátrányait* közelebbről vesszük szemügyre.[1])

Igy *először* is: a mi *előnyeit* illeti, a következőkre utalhatni: a) Kölcsönfölvétel utján az állam *nagy czélok biztositására*, avagy veszedelem idejében: rendkivüli mértékben válik képes *erejét* és hatalmát *fokozni;* a nemzet erőit és tőkéit egy nagy *actió* kivitelére öszpontositni. — b) Az adósságtevés mindazon esetekben jótékony hatású, a hol egyszerre, s nagyobb mérvben teendő *productiv beruházások* eszközöltetnek vele; vagy a hol a rendkivüli szükségleteknek adók utjáni kiteremtése a nemzeti tőketörzset és vállalkozási alapot csorbitaná. c) Hitelmüveletek a státus részéről a polgárokban a *takaritási ösztönt* is ébresztik, a mennyiben a jó és biztos kamatra való kilátás a tőkegyüjtést előmozditja s sok különben elfogyasztott értéket az enyészettől megóv. — d) Államkölcsönök benn az országban a tőkeár illetőleg a kamatláb tekintetébeni külömbségek kiegyenlitésére hatnak, épen ugy a mint a nemzetközi viszonyokban tőkebőségnek örvendő és tőkéket szükséglő népeket egymáshoz közelebb hoznak, s igy egyfelől nemzetek és nemzetek, másfelől népek és kormányok közt solidaritást és érdekközösséget idéznek elő és tartanak fenn.[2]) — e) Az állam adóssági müveleteinek alapján lehetségessé válik alapitványokra, árva- és jótékonysági intézetekre s takarékpénztárakra nézve: tőkéiket biztosan jövedelmező módon elhelyezni s legegyszerübb alakban kamatoztatni; mig másfelől a társadalom sok tagja munkás élet után nyugalomba lépve, takaritmányait államkötelezvényekbe való fektetés által könnyen és kielégitőleg gyümölcsöztetni válik képessé. — f) Nagy előnye a kölcsönfölvételnek az, hogy mig a jelentékenyebb mérvü adófelemelés rögtönösen beálló rohamos hatásában az egész gazdasági és ipari életet sujtaná: a *tehernek* (törlesztés stb.) hosszabb időre való felosztását teszi lehetségessé és igy természetesen könnyebben viselhetővé is változtatja. — g) Azon ellenvetést illetőleg, hogy a kölcsönök által a *kamatláb* a nemzeti productió nagy kárára felveretik, a munkabérnek pedig csökkenése idéztetik elő, azt jegyezhetni meg, miszerint (eltekintve az idegen országban fölvett kölcsönöktől, melyekre e kifogás egyáltalában nem alkalmazható) az elsőre a kölcsönök rendszerint csak átmenetesen és a kölcsön realisátiója idejében szoktak hatni; a munkabért pedig azért nem érintik annyira, mivel nem vállalkozásokban elhelyezett hanem többnyire csak a szabad s disponibilis tőkéket veszik el a nemzeti vagyonból. — h) Az állami hitelügy igen fontos tényező a tekintetben is, hogy egyfelől sok polgár, mint közhitelező, a *fennálló törvény- és társadalmi rend* érdekeihez szorosban csatoltatik, a mennyiben minden erőszakos rázkódtatás vagy felforgatási törekvés reájuk nézve felette vészes eredményűvé válhatnék; másfelől, hogy maga a *kormány* is, hatalmával visszaéléstől való óvakodásra látja magát utalva,

nehogy tudni illik erőszakoskodás vagy törvénytelenség elkövetése által az általa oly igen szükséglett hitelt és bizalmat koczkára tegye.[3]—[4])

[1]) V. ö. *Nebenius*: Oeff. Credit 659 sk. l. *Baumstark*: Versuche über Staatskred. 487—537. lap. *Wagner*: Bluntschli Staats-Lexikon-ában közzétett jeles czikkének utolsó szakaszait; *Rau*: F. W. 471 sk. §-okat, *Hock*: Oeff. Abg. 279 sk. l. *Held*: Staat und Gesellschaft cz. nagy müv. (1865) III-ik köt. 818 sk. l.

[2]) Bővebben *Hock* id. m. 282—283. l. és *Wagner* a ki azt mondja: „Bei der heutigen kosmopolitischen Richtung des Kapitalienverkehrs werden durch das Staatsschuldenwesen die oekonomischen und folgeweise auch die politischen Interessen der Länder aneinander gekettet. Es ensteht somit eine gegenseitige Abhängigkeit der Völker und ihrer Regierungen von einander.“ stb.

[3]) „Auf dem Boden der durch die Anlehen begründeten materiellen Interessen erwacht ein neues politisches Leben, das ohne viele Phrasen aber ganz verständlich jene empfindliche Kritik der Regierungsmassregeln übt, welche durch den Kurszettel sich ausspricht, wenn man, abgesehen von den Schwankungen des Tages, auf seine durchschnittliche Bewegung achtet.“ (Hock.)

[4]) *Dietzelnek* felfogását s kedvező nézeteit a státusadósságokat illetőleg némely itészeti megjegyzésekkel l. *Schäffle* értekezésében a Tüb. folyóirat 1864-dik folyam. 166—175. lap.

125. §.

Folytatás.

Ez *előnyök* mellett számos, s részben igen nagy *hátrányai* is tapasztaltattak azonban az államadósságoknak; mire az utóbbinak ellenzői határozottan utalnak is; igy nevezetesen: a) A könnyü hitelezés rendszerint nagy kisértést foglal magában az államkormányokra nézve, a *jelennek a jövőt feláldozni*, s a nép vagyoni erejét túlbecsülve, s mértéktelen költekezés által adósságot adósságra halmozni. b) Kölcsönök által, főleg ha benn az országban s magas kamatok által productiv elhelyzésben levő tőkéknek ez utóbbiból való elvonására hatólag vétetnek fel: a mezei gazdaság, a műipar és kereskedés egyaránt súlyosan érintetnek; a *productió és forgalom éltető nedvei* egy részétől megfosztatik; s főleg ott, hol a kölcsönvett tőkék (mint fájdalom leggyakrabban szokott történni) improduktiv módon (háborúkban, nagy hadseregtartásra stb.) használtatnak: a nemzetgazdasági élet alapjai támadtatnak meg egyenesen.[1]) c) Államadósságok a társadalmi vagyon és *birtok aránytalan megoszlására is hatnak;* a mennyiben a gazdagoknak még nagyobb mérvbeni gazdagodását, a szegényeknek pedig még inkább való elszegényedését mozditják elő; nem is emlitvén, miszerint a folyton szaporodó kamattartozások csak a nép folyton *súlyosbodó adóterheltetésével* fedeztethetnek, s ugyan e kamatok egy többnyire improduktiv, az az pusztán kamatjáradékaiból élődő osztály kezeibe jutnak. — d) Igen nagy adósság azért is mindég nyomasztó teher egy nemzeten vagy országon, hogy rendkivüli szükség idejében (talán a legfőbb nemzeti és állami javak biztositására) eszközlőbe veendő kölcsönmüveleteket megnehezit; az *ország hatalmi állását* és tekintélyét gyöngiti; gyakran belzavarok és nyugtalanságokra is szolgáltathat okot vagy ürügyet. — e) Az államadóssági ügy volt nemzője korunk egyik legveszedelmesb kórmételyének, az ép oly káros mint meddő *börze- és papirüzleti játéknak;* mely annyi

tehetséget s erőt, s különben produktivként szerepelhető embert és tőkét steril gyümölcstelenségre kárhoztat; a társadalom erkölcsi alapjait aláássa; a vagyont mind egyenlőtlenebbé teszi; sőt magát az államot is a játékdüh és a pénzsovár börzespeculansok üzérletének tárgyává aljasitja!— f) Azt, hogy kölcsönfölvétel utján szerzett tőkék rendszerint sokkal gondtalanabban és pazarabb módon szoktak kezeltetni és elköltetni, már máshelyütt is kiemeltetett, s itt még az teendő hozzá, miszerint igen sok könnyelmüen megkezdett *háború valószinüleg elmaradt*, sok improductiv költekezés, experimentálás soha nem történt volna, hogyha az adósságcsinálás a kormányokra nézve könnyü és akadálytalan nem lett volna. — g) Azoknak irányában végre, a kik az államok fejlődését és erejét *adósságaik nagysága szerint mérik*, s azt állitván, hogy a kölcsönvett anyagi tőkék által és helyett a nemzeti haladás, erősödés és jóllét biztositására megannyi szellemerkölcsi tőke teremtetett, mely minden polgárnak előnyére és javára vagyon, — az államadósságokat egészen veszélyteleneknek nyilvánitják: meg kell jegyezni, hogy, ha kétségtelen is, miszerint mennél *magasban áll valamely közület*, annál nagyobbaknak kell lenniök közczélokra irányuló kiadásainak: másfelől az sem tagadható, hogy (a fentebb kifejtettek szerint) a közhasznu intézmények és investitiók szabály szerint *a rendes erőforrások mérveihez alkalmazottan eszközlendők;* hogy nagyon is sok tőkének a magánvállalkozásból való elvonása esetileg igen félszeg eredményekre vezethet;[2]) hogy mennél többet létesithetni a rendes erőforrásokkal s mennél takarékosban szerezhetők meg ama bizonyos *szellemerkölcsi javak*, annál jobb és előnyösb; valamint oda is kell hatni a józan államgazdasági politikának, hogy még a szorosan produktiv beruházások is olykép vétessenek foganatba, hogy arányosságban maradván a közület rendes bevételeivel, *s erőfejlési alapjaival*, igen hosszu ideig tartó államadósságok belőlök ne keletkezzenek.[3]—[4])

[1]) V. ö. *Nebenius:* Oeff. Credit 659 s főleg 667 sk. l. *Nasse:* id. értek. a Tüb. folyóiratban a 32—38. l. és *Hock* id. n. 279—284.

[2]) *St. Mill*, mint ellensége az államadósságoknak azt állitja, hogy a magánosok tőkéi és megtakaritmányai igen biztos elhelyzése más módon is megtörténhetik, mint államkötvényekbe való fektetés által, tudni illik ha egy nagy országos *deposit- és diskonto-bank* az egész országban elágazó fiókokkal állittatnék fel s azután átvenné és kellően kamatoztatná az illető pénzeket. L. Polit. Econ. V-ik könyv 7. fej. 3. §. és *Villiaumé*: Nouv. Traité d' Écon. Pol II 100 sk. és 223—224. l.

[3]) V. ö. *Nasse:* id. ért. 44—46. l. *Mangoldt*: Bluntschli államszótárában e szó alatt „Kredit" 76—77. l. és *Schäffle* Nat.-Oekon. 542—543. l.

[4]) Hirnevesb politikai irók közöl ellenzői az államadósságoknak *Benjamin Constant* (Polit. Const. I. 117 sk.) *Guizot*, *Russel*, *Held* stb. L. még *Held:* Staat u. Gesellschaft III. köt. 818 sk. l.

126. §.

Eredmények és következtetések.

Az államadóssági ügy *elleneinek* ugy mint *védőinek* imént elősorolt érvei egybevetése alapján is ugyanazon eredményre jutunk, a mire fentebb az adósságügy közgazdasági *hatásainak* vizsgálatánál jutottunk. Jelesül a) Azon kérdés „helyes vagy helytelen-e az államadósságok fölvétele" a

praktikus életben mindenkor csak a fennforgó viszonyok, a politikai, közgazdasági stb. állapotok tüzetes fontolóra vétele nyomán lesz eldönthető; s hogy mig (például) az egyik nemzet vagy állam a növekedő adósságok által csak igen kis mérvben terheltetik: egy másik nemzetet vagy államot kisebb teher is lesujthat és meggyöngithet. — b) Igaztalan, sőt határozottan téves azon felfogás, mely az államadósságokat feltétlenül elveti és kárhoztatja, mert vannak kétségtelenül s pedig számas esetek és körülmények, a midőn (mint fentebb tüzetesen jeleztük) *adósságcsinálás indokolt, előnyös, sőt szükséges is*; valamint az sem tagadható, hogy tulajdonkép a veszély és a baj nem az adósságban, hanem azon *visszás körülményekben* rejlik, a melyek az adósság-csinálást legtöbb esetben kikerülhetetlenné teszik.[1]) c) Czélszerütlen sőt kárhoztatandó lesz azonban az adósságtevés mindazon esetekben, a hol pusztán az élő nemzedék szenvedélye, hiúsága, élvszomja, vagy harczias hajlamai érdekéből történik, s a kölcsönkapott tőkék gondtalanul és könnyelmüen fecséreltetnek. — d) Veszélyes és félszeg nézet az, mely az államadósságügy jelentőségét túlozva, azt egyenesen *vagyonszaporitó tényezőnek* nyilvánitja, s a hitelmüveletek alapján keletkező kötvényeket *uj tőkéknek* tekinti, stb. félszeg jelesül azért, mert figyelemen kivül hagyja, hogy az államkötvények által képviselt tőkék már *előbb* is léteztek, s az állam általi igénybevétel nélkül sok esetben bizonyosan még gyümölcsözőbb hatásúak is lettek volna; valamint azt is, hogy azon gazdasági értékeknek nagy része, melyeket a kormány a kölcsönvett pénzen becserélt (megszerzett) tényleg elfogyasztatott, megsemmisült! Mire nézve még azt jegyezhetni meg, hogy ha ez utóbb jelzett felfogás helyes volna, az állami adósságcsinálásnak *semmi észszerü határát* se lehetne kitüzni, s azon félszeg következtetésre kellene jutni, hogy azon arányban lenne minden állam boldognak és gazdagnak nevezendő, a melyben adósságai szaporodnának, s ezekkel az általa viselendő terhek határ és mérték nélkül növekednének!

[1]) Bővebben mutogatja ezt *Wagner A. Ausztriára* nézve, de egyidejü utalással arra is, hogy egészben véve még szerencséje volt ez államnak, hogy legalább adósságok csinálása utján segithetett némileg magán, s tudta biztositani egyik másik irányban fejlődését. (Bluntschli X-ik köt. 52—53. l.)

127. §.

Az államadósságügy történelmi, közjogi, politikai és statisztikai tekintetben.

Államadósságokról tulajdonképi értelemben csak azon időtől fogva lehet szó, hogy az *állameszme*, mint olyan, határozott és öntudatos érvényre jutott.[1]) Nagyobb mérvbeni státuskölcsön-müveletekkel a 18-ik század eleje óta találkozunk, a midőn különösen azon két roppant horderejü uj elv is honosodott meg a müvelt népek közjogában, hogy a fejedelmek *magán* birtoka és az általuk kormányozott országok *közvagyona* két külön s össze nem tartozó dolog; másfelől, hogy a sok tartomány s provinczia előbb külön kezelt adósságaik egy szorosban összetartozó egységes állam-

adóssággá alakitandók.[2]) Ugyan ez időszak lett azután kiindulási pontja azon további mozzanatnak is, hogy az államadóssági ügy a modern államok *igazgatási és kamerális* (pénzügyi) rendszerében önálló szakként kezdett szerepelni, s főleg századunk második tizedének mintegy közepe óta oly jelentős elemévé vált az összes államéletnek és politikai szervezetnek, hogy majdnem minden egyéb érdekek és intézmények felett uralkodó állást nyere el, s befolyást gyakorol közvetve és közvetlenül minden nagy intézkedésre, reformra és törekvésre, melylyel polgárosult népek körében mai napság találkozunk.

Szorosan *jogilag* véve, az államadósság mai felfogás szerint, az egész országot mint státusterületet terhelő tekintetik, s helyesen. Minek következtében az ujabb *nemzetközi jog* egyik *elvévé* vált az, hogy az adósság, az által, ki nemzetközjogi czimen az országos főhatalom birtoklója lesz, (p. o. hóditás utján) *elismerendő.*[3]) Valamint másfelől az is kétségtelen, hogy valamint *egyeseknél*, ugy és még nagyobb mértékben *nemzeteknél* az egyszer érvényesen megkötött szerződés utján fölvett adósság forradalom, alkotmánymegváltoztatás, vagy egyéb válságok által meg nem semmisül, hanem a *népen és országon* marad (tehát nem repudiálható) mindaddig mig a jogos hitelezők ki nem elégittettek.[4]) *Jogalapja* ennek, valamint egyáltalában minden államadóssági müveletnek, mely a *jövő nemzedékeket* a jelen bajai és terheiben való részesedésre kényszeriti, az lévén, hogy a státustképző társadalom egy nagy szerves *egész*, melynek összefüggő létele tartama és fennállása vagyon, s melynek alapján a nemzet mindenha élő tagjai minden jövendőbeliekkel egy közös erkölcsi és physikai kapocs által *solidaris* viszonylatba hozatnak, az *állam*, mint olyan, az egyesek támadása és enyészése, valamint a nemzedékek jövése és menése mellett mindig *egy és ugyanaz* marad, és a jövendő államnak, mindenkor csak a jelenvaló állam lehet tulajdonképi képviselője és mandatáriusa.[5])

Alkotmányos politikai szempontból nagy nyomatékú momentum az, hogy a nemzet törvényes képviselete által az állami adósságügyre határzó befolyást gyakoroljon. Mig ugyanis *absolut kormányok* sem az ügyvitel pontossága és soliditása, sem a felfogás és kezelés folytonossága s szabályossága iránt kellő biztositékot nem nyujtanak: *alkotmányos álladalomban* ép az anyagi érdekek tekintetében is nagyobb lélekismeretesség, continuitás és állandóság az elvekben és a kivitelben található; nem is érintve, miszerint szabadelvü alkotmány az államhitelezőnek a privát-jog ótalma helyett a *nyilvánjogit*, az egyéni biztosság helyett a közületit nyujtja, s módokat s eszközöket is foglal magában arra, hogy az ügy kezelése igazgatása és *ellenőrzete* a becsületességnek és a hitelezők minden jogos érdekeinek megfelelőleg történjék.[6])

A mi az egyes államok jelen adósságügyi állását statisztikai szempontból illeti,[7]) legujabb egybeállitások nyomán a két müvelt világrész státusainak adóssága összesen 27—28 ezer millió tallért, *vagyis 42 ezer millió forintot* teszen, a mely óriási sommából *Francziaországra* 9000, *Angliára* 8000, az *Amerikai Egyesült Államokra* 5500, *Olaszországra* 3900, az *Oroszbirodalomra* 3600, *Ausztriára* és Magyarországra 3300, *Spanyolországra* 2800, *Németországra* 1500, *Belgiomra* 280, *Törökországra* közel 1000, *Hollandiára* 8—9 száz, *Portugalliára* 600, *Svéd-Norvégiára* 90,

Dániára 150, s a kis *Svaiczra* 12 millió forint esik. — Ezen *absolut* számadatok azonban elégtelenek arra, hogy az egyes államok valódi terheltetésének teljes képét szerezzék, s azért szükséges leszen még azt is figyelembe vennünk, mekkora az egyes országok által *évenkint viselendő kamat-teher*, s jelesül azt is vizsgálni, mily *százaléktételei* (Prozentsätze) vétetnek évenkint igénybe az államadósság által a *brutto-kiadásoknak*, azután a *netto-bevételeknek*, és az általános *adójövedelemnek*.[8]) S igy szemlélve az egyes államokat b. *Czörnig* (Wagner által is alapul vett) számitásai szerint (az 1860-iki állapotot véve kiindulásul) a következő eredményekre jutunk:

Az államadósság igénybe vesz *százalékot*:

	a) *a brutto-kiad.-ból.*	b) *a netto-bevét.-ből.*	c) *az adójöv.-ből.*
1. Poroszhonban	$10\frac{1}{2}$ %	16 %	0
2. Spanyolhon	$17\frac{1}{2}$ „	24 „	0
3. Bajorhon	18 „	$27\frac{1}{2}$ „	0
4. Frankhon	23 „	$26\frac{4}{5}$ „	16
5. Belgiom	24 „	28 „	12
6. Ausztria	31 „	49 „	46
7. Holland	35 „	38 „	8
8. Portugalia	36 „	$46\frac{4}{5}$ „	45
9. Angliában	36 „	39 „	37

mig a *népesség-szám* tekintetében a *fejenkinti* terheltetés aránya imigy áll:

Az összes (42000 millió forintra) fölvett adósságból átlagosan a két müvelt világrészen *minden lakosra* esik körülbelül 120 frint; mig Angliában 258, Frankhonban 250, Hollandiában 230, Spanyolországban 170, Portugalliában 148, Italiában 150, Ausztriában 92, Daniában és Törökországban 75, az amerikai Unióban 126, Oroszországban 54, a Német álladalmokban 40, végre a Svaiczi köztársaságban 5 frt. számitható.

[1]) V. ö. *Wagner* czikkét Bluntschli Staatslex. X. köt. 50 sk.'l.

[2]) Fennmaradván egyébiránt itt ott külön *tartományi* adósságok is Ép igy vannak több államban bizonyos *special czélú és alapú* adósságok, a melyek a többiektől elválva kezeltetnek, ilyen p. o. Ausztriában és Magyarországon az 1848 óta fennálló *földtehermentesitési* adósság.

[3]) Államterületek megosztásánál is arra fordittatik figyelem, hogy az adósságok méltányosan repartiáltassanak. — Hogy egyébiránt a *gyakorlat* ezen elveket és postulátumokat nem mindenütt respektálta és respektálja, emliteni szükségtelen. V. ö. *Wagner* id. cz. 50—51. l.

[4]) Az Éjszakamerikai Unió legujabb viszonyai e tekintetben felette tanulságosak.

[5]) V.ö. *Garnier:* Traité des fin. Chap. XVI. p. 217 sk. és *Hock:* Oeff.Abg. 279. l.

[6]) Igen szépen *Hock:* id. m. 295—296. l.

[7]) Erre nézve *Kolb:* Vergleichende Statistik cz. jeles müvének legujabb (1871.) kiadására (pag. 354 sk. l.) azután *Wagner* id. értekezésére, és *Czörnig:* Das oest. Budget (1862. II. köt.) cz. nagy munkájára utalunk.

[8]) Ezt bővebben indokolja *Wagner* id. ért. 54—57. l. Helyesen utalva arra, hogy az adósságok *névbeli tőkéjének* (Nominalkapital) figyelembevétele azért is elégtelen, mert sok adósság vissza nem fizetendő *járadékadósság*; sok adósság a pari-n alól vétetett fel stb.

MÁSODIK FEJEZET.

AZ ÁLLAMADÓSSÁGOK EGYES NEMEI ÉS ALAKZATAI KÜLÖNÖSEN.

128. §.

Bevezető észrevételek.

Az eddigiekben kifejtettek után: az államadósság különböző *nemei* és alakzatai, valamint azon *föltételek* és módozatok is, a melyek alatt kölcsönmüveletek eszközöltetnek, veendők közelebbről szemügyre. E meglehetősen szövevényes feladat legsükeresben ugy oldható meg, hogyha az idevágó, s részben egymást kölcsönösen föltételező tanok akként csoportosittatnak, hogy az államadósságok két fő-osztályát, a *kényszer* és a *hitel*-adósságokat, továbbá a *lebegő* és az *állósitott* adósságokat megkülönböztetve, *először* is: a *kényszer*-adósságok egyes formáit és módjait, *másodszor* a *lebegő* adósságot, s e kettő alapján a *papirpénzjegyi* müveleteket, *harmadszor* az *állósitott* adósságot vesszük vizsgálat alá; és pedig az *utóbbinál* tüzetesen nyomozva: 1-ör A visszafizetendő (vagy kötelezvényi) és a visszanemfizetendő (vagy járadéki) adósságok lényegét természetét, föltételeit és hatásait. 2-or A kölcsönfölvétel *tulajdonképeni formáit*, a *kényszer*-kölcsönt, a *börze*-kölcsönt, a *nemzeti* kölcsönt és a *sorsjátéki* kölcsönt. — Ezek kifejtése után végre áttérünk a kölcsönfölvétel és adósság-csinálás ugynevezett *föltételeinek*, és pedig előbb a *kamatlatnak* (Verzinsung) és a kamatoztatási módozatoknak, azután a *törlesztésnek* (Tilgung), s az evvel kapcsolatos vitakérdéseknek elemzésére; a befejezést azon *egyéb*, kisebb nyomatéku momentumok képezvén, melyek az államadóssági müveletek sükeres és czélirányos *keresztülvitelére*, valamint a köz-adósságügy *igazgatására* általában vonatkoznak.

129. §.

A) A kényszeradósság főbb formái; jelesül adóelőlegeztetés' fizetésfelfüggesztés, letét- és biztositékpénzi adósság.

A szoros tanszerüségi szempontból *kényszer*-adósságokról (illetőleg kölcsönökről[1]) a státus*hitel* elméletében szó nem lehet, a mennyiben hitelmüvelet lényegileg *szabadakaratú* szolgáltatást (javak, értékek stb. tektb.)

föltételez, s habár a két adósságnem közt bizonyos hasonlatosság létezik s az egyszer fölvett *kényszerkölcsön* az állam adósságának alkatrészévé válik is: az utóbbi lényegileg mégis ugy jelenkezik mint egy *külön adó-nem* (birtokadó) részben mint *sarcz*, a melyről tehát inkább az adó-elméletben lenne helyén szólani.[2])

A kényszerkölcsönök sorába a következők tartoznak.[3])

a) *Adóelőlegeztetés* (Steueranticipation); midőn t. i. a polgárok adóbeli tartozásaikat bizonyos időszakra nézve *előre* leróni köteleztetnek. Ez azonban már annál fogva sem helyeselhető, hogy sok adókötelest adósságcsinálásra vagy törzsvagyonának megtámadására kényszeriti; tehát az iparosságot és forgalmat bénitja. Azon körülmény, hogy az előlegezett összveg kamatainak levonása a polgároknak megengedtetik, az előlegezés súlyos voltát csak csekély mértékben enyhiti.

b) *Folyó fizetések felfüggesztése.* Ez által a kormány iránti bizalom módfelett megingattatik, s a társadalom igen érezhetőleg sujtatik, a menynyiben az államhatalom ily eljárással szószegővé leszen; a financz-állapotok legnagyobb zavarát árulja el; s még az egész igazgatási szervezet megakadására, jogsértésekre törvénytelenségekre stb.-re is szolgáltat alkalmat; magától értetődvén, hogy sok polgár, ki anyagilag az államtól függ, ily intézkedések folytán vég inségre is juttatik. Néha ily esetekben *kamatozó kincstárjegyek* szolgáltatnak ki az illetőknek, a mi azonban csak igen kis mértékben enyhitheti a bajt, a mennyiben az ilyféle rendszabályok hozatalával járó válságos időkben ama kincstárjegyek csak nehezen s csak veszteséggel valósithatók meg, másfelől az érdeklettek gyakran a fizetésre rögtön szorulnak s kész pénz hiányában igen nyomasztó helyzetbe juthatnak.

c) *Letéti és biztositékpénzi adósság.* Ez akként létesül, hogy a kormány közpénzeket kezelő hivatalnokoktól, államjavak, államgyárak bérlőitől, vasutengedélyesektől stb. óvadékul letett pénzeket használja;[4]) másfelől takarékpénztárak betételi összegeinek, birói tárgyalás alatt lévő peres sommáknak, árvák és távollévők vagyonának *státuspapirokba-fektetését* rendeli el, s ily uton is segit magán nagyobb szükségei fedezésénél. Az óvadéki pénzek letételének követelése ellen, ha különben a kezelés tiszta és az illetők érdekeit szem előtt tartó,[5]) kifogás nem igen tétethetik; az *utóbbi* eljárás azonban már nem helyeselhető, mert ily értékeknek állampapirokba való fektetése által sok tőke gyümölcsözőbb elhelyzéstől elvonatik, sőt az érdeklettek (árvák, távollévők stb.) annyiban könnyen károsodhatnak is, a mennyiben a megvásárlott papirok árkelete időközben megcsökkenhetik s tulajdonosaik azokat a veteláron alól elidegeniteni kényszerülnek.[6])

d) *Bankok s pénzintézetek készleteinek elhordása,* vagy állampapirokkali kicserélése. Ez is határozottan roszalandó eljárás, mert az illető intézeteket feladatuk teljesitésében egyenesen gátolja, s igy közvetve az összes forgalom, ipar és termelés sujtatik általa. Különösen veszélyessé válhatik pedig e rendszabály *jegykibócsátó bankoknál,* a mennyiben ezek hitele végkép megingattatik, jegyeinek a bankjegypénztárhoz való rögtönös visszafolyása idéztetik elő, a midőn azután az intézet vagy fizetésképtelenné lesz s liquidálni kényszerül, vagy az őt ily súlyos helyzetbe hozott kor-

mánytól *ellenszolgálatot* veend igénybe, a mely a papirjegyeknek (a beváltás felfüggesztését nyujtó) *kényszerfolyammal* való felruházásában álland, a minek szomorú hatásairól a banküg elméletében már volt szó. (L. a következ. §-kat.)

[1]) Melyek fogalmát fentebb felállitottuk.

[2]) Jól mondja *Hock*, hogy bármily enyhén vitessék is keresztül a kényszerkölcsön, az egyetlen előnyt, a mely a kölcsönvételt az adók irányában kitünteti, t. i. a szabad akaratuságot és a tőkéknek meghagyását a nekik előnyösb elhelyzésben — teljesen megsemmisiti.

[3]) V. ö. *Nebenius:* Oeff. Credit 318 sk. l. *Rau:* F. W. 485 sk. §. *Stein:* Fin. W. 699 sk. l. *Umpfenbach:* Lehrb. II. 113 sk. l. és *Hock:* Oeff. Abg. 289 sk. l.

[4]) Legtöbb esetben *kamatfizetés* biztositásával.

[5]) Illetőleg nem felette súlyos mérvü a meghatározott összegek nagysága. L. még *Steint*: 637 sk. l. a deposit-adósság tüzetesb elemzésével.

[6]) Ha az óvadéki pénzek *állampapirokban* tétetnek le, akkor ez utóbbiak az illető letevőktől megvásárlandók, tehát az államadósság nem növekszik.

130. §.

Folytatás. — A formaszerü kényszerkölcsönök.

e) *Formaszerü* (vagy direkt) *kényszerkölcsönök.*[1]) Ezek abban állanak, hogy a státus a polgárokra[2]) eddigi adójuk, vagy fölvett vagyonuk vagy jövedelmök mérve szerint meghatározott összeget (többnyire kamat igérete s kötvény kiszolgáltatása mellett) kivet és egyszerre vagy részletenként behajt. A formaszerü kényszerkölcsön igen sokban hasonlit az egyenes adóhoz (kivévén, hogy kamatoz s esetileg kifizettetik) s azért elvileg ép oly igazolt mint magas adók, ha az *állam szüksége* azt követeli.[3]) Pillanatilag lényeges könnyebbséget is szerez, de másfelől oly sok visszás következései vannak, hogy csak azon esetben a midőn egyéb hitelforrások kiapadtak s elviselhető föltételekre kölcsön már egyáltalában nem nyerethetik, lesz tanácsos-e kölcsönmódhoz folyamodni, s ekkor is (mint magától értetődik) ugy kell a kivetésben eljárni, hogy a vagyontalanok, és az értelmi keresetet üző osztályok kevésbé érintetvén, a teher a gazdagokra nehezedjék, s a kivetés módja és mérvei megállapitása helyes alapokon történjék.[4]) Mindez annál szükségesebb lévén, mivel a formaszerü kényszerkölcsönök ellen teljes joggal hozatik fel, hogy: a) nem sujtván a polgárokat vagyonukkal arányban, a legigazságtalanabb adók egy nemét képezik; b) végképeni hitelhiányra mutatván, az államkormány és pénzügy iránt legnagyobb bizalmatlanságot keltik; c) egyeseket kik tőkekészlettel nem rendelkeznek, más tőkésektől súlyos föltételek melletti kölcsönvevésre kényszeritik, s igy még a kamatlábot is felverik;[5]) d) a tőkéket a termeléstől és forgalomtól elvonván az összes gazdasági életet és fejlődést lankasztják; a gazdagoknak az országból távozására is vezethetnek; f) az állampapirok árkeletét lenyomják;[6]) végül g) a mellett, hogy hosszabb időre elégtelen az általuk hozott segély, — még a kilátást jövőbeni szabadakaratú kölcsönzésekre is csökkentik. g) A kényszerkölcsönök egyik alakzatát képezik az ugynevezett „*hazafiui kölcsönök*“ (patriotische Anleihen),

melyek országos catastrophák, függetlenségi harczok, vagy nagy finánczmüveletek keresztülvitele tekintetéből történvén, nem egyenes és közvetlen kényszeritéssel rendeltetnek el, hanem azon *erkölcsi* kényszerrel járnak,[7]) hogy az, a ki a köröztetett aláirási iveken nevét föl nem jegyzi, a *rosz hazafi*, a *rosz érzelmü polgár* hirébe jut, s az innen eredő különnemü kellemetlenségeknek teszi ki magát.

f) *Az állósitás-* (Consolidatió), és az ugynevezett *arrozirozás* szinten egyik formája a kényszerkölcsönöknek; a consolidatió az lévén, hogy valami lebegő (tehát rövid idő alatt visszafizetendő) vagy papirpénzbeli adósság: *állósitottá* illetőleg vissza nem fizetendővé alakittatik által;[8]) az arrozirozás pedig abban állván, hogy az állam hitelezői különféle rendszabályok (p. o. tőkében vagy kamatbani megrövidités kilátásba-helyzése) által arra biratnak, hogy adott kölcsönüket ujabbi ráfizetésekkel növeljék.[9]) Oly intézkedések, melyeket a velök járó visszásságok, érdekcsorbitás stb.-nél fogva helyeselni szintén nem lehet.

Mindezen módjai és alakzatai a kényszerkölcsönöknek azért sorolandók elő a tudományban, mert itt ott még akadnak *föltétlen pártolóik* is; s mivel másfelől az összes ujabbkori európai pénzügy fejlődésében főleg pedig a financzzavarok classikus országaiban Ausztriában, Frankhonban, Oroszországban és Italiában, mind e kölcsönformák széles mérvü alkalmazásra találtak, sőt egyik másik forma még ma is fellelhető!

[1]) V. ö. *Umpfenbach:* Lehrb. II. 113—116. l. *Stein:* F. W. 699. l. *Hock:* Oeff. Abg. 289. l.

[2]) Magától értetődvén, csak *belföldiekre*, mert *idegeneket* ily módon kölcsönzésre szoritani nem lehet.

[3]) L. *Wagner:* a Bluntschliféle Államszótár id. köt. 36. l.

[4]) Ez utóbbiról különösen *Umpfenbach* (id. h.) tekintettel a rosz hatásokra is, mig *Wagner* azt jegyzi meg, hogy ugy veendő foganatba e kölcsön mint valami nagy *hadiadó*.

[5]) „Die Zwangsanleihe wird desshalb (mond Stein) zu einer Ausbeutung derer, die kein flüssiges Kapital haben, durch diejenigen, welche ein solches benützen; und darin liegt auch ihre sehr grosse Gefahr."

[6]) Nagy könnyebbség, sőt az adósság jellege iránt bizalmat keltő körülmény az, hogyha a polgároknak ily kötvények szelvényeivel adóleróvás engedtethetik meg.

[7]) Miért ezeket *Wagner* legujabban „*Moralische Zwangsanlehen*" névvel illette. Mindnyájunk fájdalmas emlékezetében van az e tekintetben remek példaként szolgálható 1854-ki ugynevezett „nemzeti kölcsön."

[8]) Természetesen ugy, hogy a hitelezők beleegyezése nem kéretik ki. Erről alantabb még szólunk. A legnagyszerübb consolidatiót 1848-ban a franczia köztársaság vitte keresztül, állósitott adóssággá változtatván az összes kincstárjegyi (l. ezt a következő §§-ban) községi, stb. kölcsönökben rejlő lebegő adósságot. L. *Hock* id. m. 291. l.

[9]) Leggazdagabb e nemü példákban Ausztria: 1798—1811-ig foganatositott finánczmüveleteivel.

131. §

B) Papirpénz kibocsátásával járó adósságtevés.

Az állam rendkivüli szükségletei fedezésére vagy egyáltalában rendes bevételforrásainak elégtelensége esetében: *papirpénzjegyek* kibocsátásához is szokott folyamodni,[1]) a mi háromféle, lényegileg különböző módon

történhetik; ugymint vagy *kincstárjegyek* (s egyszerü hitellevelek) forgalomba hozatala; vagy kényszerfolyammal biró *állampapirpénzjegyek* kibocsátása[2]) által; vagy végre olykép, hogy egy fennálló jegy-bankot (mint nagy, központi pénzintézetet) értékalapjánál s szabályszerü üzletköre terjedelménél sokkal nagyobb mérvü *jegykiadásra* készteti, s e jegyek egy részét kölcsönkép átvévén, a banknak érette egyszerü státuskötvényt kézbesit. — E müveletek elseje, vagyis a kincstárjegyek forgalomba hozása egy nemét és pedig a legfontosbikát s legszokottabbját képezi a *lebegő* adósságnak (l. a köv. §-okat) nem különben a *szabadakaratúnak* is; a második vagyis kényszerfolyamú és kamattalan állampapirpénz kibocsátása:[3]) egy neme a *kényszerkölcsönnek*,[4]) s ha a jegyek be nem válthatók s ismételt kiadás utján mindég a forgalomba vissza kerülnek még az állósitott adósságnak is; végre az utolsó vagy az ugynev. bankjegyadósság azon természettel bir, hogy *kamatozó* adósság, a mennyiben a bank, mely a jegyeket az államnak kiszolgáltatta az utóbbitól kamatokat kap, továbbá *lebegő* adósság, a mennyiben az állam a kölcsönnek nem hosszu idő mulva való visszafizetését megigéri; végre szabadakaratú adósság a mennyiben a bankot a kölcsönmüveletre nem szoritja. — Ezeket szem előtt tartva szükségtelen is emliteni, hogy a jelen szakaszban, mely még a kényszerkölcsönök elemzésével foglalkozik, tulajdonkép csak az állampapirpénz kibocsátásában rejlő adósságmüvelet vétethetik közelebbről figyelembe, a papirjegyi adósság érintett másik vagy kincstárjegyi alakzatáról ellenben csak a következő §-ban szólhatunk. — Ugyanis

a) *Állampapirpénz kibocsátása*. Az állam által többnyire kényszerfolyammal s kamattalanul forgásba hozott papirpénzjegyek azon adósságfölvételi módot képezik, hogy a státus hitelforgalmú bankjegyekben vagy készpénzbeni fizetés helyett saját hitelére, maga által elő állitott jegyekkel eszközli pénztárainál a fizetéseket, a (rendszerint) be nem váltható jegyeknek értékét pedig az által iparkodik biztositani, hogy névértékben való elfogadásukat adófizetés s egyéb tartozások leróvásánál, megigéri és teszi is.[5]) — Ez a némelyek által ugynevezett *tiszta papirpénzadósság* (Reine Papiergeldschuld), melynek alapján az állam *egyenes* adósává leszen az összes jegybirtokló polgárságnak, mig a bankjegyadósságnál csak közvetetten az, s egyenesen a banknak adósa, a mely bank neki a maga jegyeiben kölcsönt adott.

A tiszta papirpénz-adósság a közhiteli müveletek közt az államra nézve (technikailag és alaki tekintetben) legkényelmesb, legolcsóbb és legegyszerübb, a miért is igen nagy elterjedésnek örvend s kedvencz adósságtevési nem a pénzügyérek előtt. Egyrészt jelesül azért, mivel *kamatlan, fedezetet* nem szükséglő, s bankok meg pénzemberek drága közvetitését mellőzhetővé tevő adósság; másrészt azért, mivel az államkormány szabadon határozhat ennél a felett, *mekkora összeget* bocsásson ki, tehát kezei nincsenek megkötve. — Nemzetgazdasági s fensőbb pénzügyi szempontból azonban ez adóssági nemet csak nagy tartózkodással helyeselhetni, névszerint visszás következései és hatásaira való tekintetből. Igy jelesül, habár kétségtelen is, hogy *illő korlátok* közt megmaradó jegykibocsátás, a mely tudni illik a forgásban levő nemes-érczczel és a polgárok adófizetési szükségletével arányban van,[6]) főleg békés időkben, veszély nélküli leend: felette szomorú következései vannak azonban akkor, hogyha, könnyelmü kormá-

nyi ügyvitel vagy az államot ért veszedelem folytán folyton növekedő mennyiségben hozatnak a papirjegyek forgalomba,[7]) mert ilyenkor megcsökkenvén, sőt néha egészen el is enyészvén az utóbbiak értéke, sok polgár, család, iparos, a kiknek kezeiben az értéktelen jegyek megmaradnak, tönkre megy; a productió és forgalom súlyos válságba sodortatik; egyesek, régi jó pénzben fölvett adóssági tartozásaik leróvása által hitelezőik károsításával igazságtalan nyereségben részesülnek; a társadalmi hitel és az állam iránti tisztelet és bizalom megingattatik, a javak áraiban a legkárosb hullámzás áll be; — az állam értékvesztett pénzben szedett jövedelmein folyton vesztvén, a deficitek tömkelegébe keveredik;[8]—[9]) szóval az összes gazdászati és politikai élet a legsúlyosb rázkódtatásnak válik martalékává! — Csak tartós s államférfiui belátás s szilárdság, valamint óvakodás azon rövidlátó önámitástól, hogy nagy összegek kár nélkül hozathatnak forgásba, csak rejtve történjék, s hogy a valuta-ingadozás elkerülhető: fog biztositék lenni az e kölcsönnemmel gyakorolható visszaélés ellen, a mely utóbbira nézve még a legujabb financztörténet is oly sok és szomorú illustrátiót szolgáltat.

Nem lesz veszélyes a papirpénzkibocsátás ott, a hol az állam a kibotott jegyeket nemcsak adófizetésben elfogadja, hanem érczczel beváltható jelleggel is látja el (Convertibilissé teszi),[10]—[11]) mely esetben az *nemtulajdonképeni* állampapirpénznek[12]) neveztetik; s érczczel egyen-értékben (al pari) fog állani, és pedig azért, mert itt a benemváltható (inconvertibilis) papirpénzjegyeknek tulajdonitott névértéki kényszerfolyam (Zwangskurs) s értékmérői jelleg hiányzik; csakhogy meg ilynemü papirpénzzel az állam szükségparancsolt adósság-tevési czélját nem igen éri el, a mennyiben bizonyos és pedig meglehetősen szük határon túl ily papir szaporitása lehetetlen.[13])

b) Ugyanazon káros hatásai mint a kényszerfolyamú stb. állampapirpénznek vannak oly *magán-papirpénznek* (illetőleg bankjegynek) is, a melyet az állam saját czéljaira felhasználva, eredeti (beválthatósági) jellegéből kivetkezni enged, kényszerfolyammal ruház fel, s nagyobb mennyiségben saját szükségleteire az illető szabadalmas banktól magának bankjegy-adóssági alapon kiszolgáltat (lásd fentebb). Itt ugyanis a banknak a közönség irányábani adóssága az államadóssággal összeforrván,[14]) *bankhitel és államhitel* azonossá válik, s a pénzjegyek értéke nem függvén többé a fundátiótól, hanem a státus hitelétől, bizonyos természetellenes viszony áll be, a melynél fogva az eredetileg talán legsolidabb bank, függeteg államintézetté s állam-ügynökké lesz, s kényszerfolyamú s be nem váltható papirjegyeinek mennyisége folytonos szaporodtával az egész forgalom és ipari élet ingadozásba hozatik. A miért mulhatlanul szükséges mindenkor *törvényileg megállapitani* azt, mennyire mehessen az állam a bankhitel ily módoni felhasználásában, s mily biztositékok mellett vehesse ama hitelt igénybe; nem vonván kétségbe, hogy az állam, sokat tehet a bank jegyei értékének biztositására az által, hogyha ezeket adó fejébeni fizetéseknél vagy egyéb tartozások lerovásánál elfogadja, s ily módon a hiányzó fedezetet némileg pótolni igyekszik.

A papirpénzi *adósság törlesztése* illetőleg az e nemü gazdálkodási rendszer mellőzése mindezek szerint minden jólszervezett államháztartás

egyik elsőrendü feladatát képezvén, ezt tudományunk kimeritőbben tárgyalni van hivatva; — erről azonban alantabb.

[1]) Ez egész §-ra nézve V. ö. *Jakob* 753 sk. §. *Malchus:* Handb. 406 sk. l. *Nebenius:* Oeff. Credit 322 sk. l. *Rau:* Fin. Wiss. 487—489. §. *Stein:* F. W. 645—660. és 699—700. l. *Ad. Wagner:* Bluntschli Staats-Lexikon VII-ik köt. 647 sk. 662 sk. lap. *Hock:* Oeff. Abg. 343 sk. l.

[2]) Egyébiránt nem *minden* állampapirpénz kényszerfolyamú (péld. a Porosz s Hollandi); azonban nagyobbmérvü adósságmüveleti czélokra rendszerint a kényszerfolyamú használtatik.

[3]) Legalább többnyire *kamatlan*, a miért azután ez adósságot rendszerint nemkamatozónak is szokták nevezni. *Stein* id. m. 654. l.

[4]) A mit Stein (700. l.) kétségbe von.

[5]) Ez által lesz tulajdonképeni „pénztár-jegygyé" (Kassenschein), mit azonban nem szabad összetéveszteni a mi magyar pénztárjegyeinkkel, melyek tulajdonképeni kamatozó kincstárutalványok. (L. alantabb.)

[6]) Például: ha a papirpénzjegy az évi állambevételek $^1/_5$-jét túl nem haladja, tehát oly csekély mennyiségü, hogy kétségtelen a lehetőség azt visszavonni s kamatozó kölcsönnel helyettesiteni. L *Rau* 489. §. és *Hock* id. m. 345. l.

[7]) Bőven és szellemdúsan szól erről *Wagner* fent idézett czikkében a 673—676. l.

[8]) „Dem *akuten* Deficit entsprungen, wird das Papiergeld Quelle des *chronischen* Deficits" stb. mond találóan *Wagner;* és hozzáteszi: „Ein Staat in Finanznöthen wird immer *einen hohen Zinsfuss* und *niedrige Kurse* seiner Schuldverschreibungen haben," és végre: „Die Papiergeldausgabe ist die denkbar ungerechteste Steuer, welche es gibt, weil sie von der Richtschnur, jeden Staatsbürger nach seinem Einkommen zu treffen, am *weitesten* abweicht." L. még *Hock* fejtegetéseit müv. 332 sk. l.

[9]) L. még *Hock* id. m. 347. l. Jól mondja *Rau*, hogy a rosz következések oly mélyenmenők, hogy még a baj orvoslása meginditása után is hosszu ideig tart, mig az általa ütött sebek behegednek. L müvének 488. §-ját.

[10]) Valamint oly kis-mennyiségü papirpénz sem, a mely meghatározott (rövid) időre, *bizonyos* jövedelmek anticipátiójaként adatik ki, s azután rögtön visszavonatik.

[11]) L. még *Hock* id. müv. 344—345. l. és *Schäffle* National-Oekon. (1867) 162. l.

[12]) Uneigentliches Staatspapiergeld.

[13]) L. *Wagner:* Bluntschli VII-ik köt. 653 sk. l.

[14]) L. *Hock:* Oeff. Abg. 336. l.

[15]) A bankjegyek az állam minden pénztárainál fizetésképen elfogadtatnak; stb. s igy tulajdonkép a kettő közti határvonal elmosódván, lehetlenné válik meghatározni, melyik bankjegy állami, s melyik bank-hitelen alapuló.

[16]) Az angol, franczia, porosz és osztrák bankjegyek és papirpénzjegyek jellegéről l. *Stein* id. m. 658—660. l.

132. §.

Folytatás. — Jelesül kincstárjegyek és pénztárutalványok kibocsátása, mint egyik alakzata a hiteladósságok, és a lebegő adósságoknak.

A szabadakaratú vagy hiteladósság nem különben a lebegő adósságnak is fogalma-, jellege- és természetére fentebb (a 120-ik §-ban) már történvén utalás, itt csak a következők veendők még figyelembe.— Lebegő adósságoknál mind a hitelező mind az adós szabad felmondási joggal (Kündigungs-Recht) bir, mely szerint a szerződésileg megállapitott, többnyire rövid határidő alatt a kölcsönadó a tőkének *al pari* való visszafizetését az államtól követelheti; másfelől meg ez utóbbi is a tőkét vissza-

fizetésre felmondhatja. A lebegő adósság tevése mindég *adó-anticipátió*,[1]) a mennyiben természeténél fogva mindég a legközelebbi időkben befolyó adójövedelmekből eszközöltetik annak visszafizetése; de ép ez oknál fogva, alkalmazásának megis vannak bizonyos határai, ugy hogy állambevételek és kiadások közti *tartós* aránytalanság kiegyenlitésére veszély nélkül fel nem használható. — Főbb *nemeit* (a lebegő adósságnak) általánosságban fentebb már szintén elősorolván, itt csak a legfontosbik, vagyis az ugynevezett *kincstárjegyek*, mint a papirpénz-kibocsátásnak is egyik formája, lesznek közelebbről szemügyre veendők. Jelesül

c) *Kincstári jegyek*. Oly esetekben, a midőn a szabályszerü állami bevételek, bármiféle okból, elégteleneknek mutatkoznak a folyó kiadások fedezésére, a pénzügyi kormány olynemü értékpapirok kibocsátásához folyamodik, melyekkel a *jövőben* begyülendő jövedelmeket már mintegy előlegesen megvalóditja; jelesen az által, hogy a státuskötvény alakjában meghatározott összegről szólólag s bizonyos időre (péld. 3, 6, 12 hónapra) kiállitott papirokat, a tőkéseknek (bankházak és bankintézeteknek) kezbesiti, s érettök a lejáratig az esedékes kamatokat fizeti. Ezen értékpapirok a *kincstárjegyek* (némelykor pénztárutalványok, az angoloknál exchequer-bills, Frankhonban bons du trésor, a németeknél Schatzscheine és Cassenanweisungen), melyek daczára annak, hogy az államadósság *egyik veszedelmesb nemét* képezik, a mennyiben bizonyos lejárati határidőkhöz lévén kötve a kormánytól más irányban szükséglett pénzerőket igen könnyen elvonják; másfelől meg a könnyelmü költekezés előmozditására hatnak: azon nagy előnynyel kinálkoznak, hogy igen *könnyű* és *olcsó hitelmüveletet* lehetségesitenek, a kormánynak pillanatnyi szorultságában biztos kisegitő szerül szolgálnak,[2]) a tőkésekre nézve pedig annyiban igen keresett s kedvelt hitelpapirt képeznek, a mennyiben sok, pillanatilag gyümölcstelenül heverő tőkének előnyös s kevés hullámzásnak kitett értékesitését lehetségessé teszik, meghatározott helyen és időben való kifizetésük a legnagyobb biztosságot nyujtja, s e mellett a nagy pénzforgalomban is szivesen fogadott s könnyen mozgó hitelpapirként szerepelnek. — Mint a modern pénzügy s hitelgazdaság szervezetének és igényeinek teljesen megfelelő adóssági forma, ezek szerint, a kincstárjegyi adósság elvileges helyeslést érdemel, sőt arra látszik hivatva lenni, hogy nem távol időben az állósitott *járadéki* adósságok mellett az egyetlen lebegő adóssági formát képezze. Hogy azonban az államkormány e kétélü fegyverrel vissza ne élhessen, s a jegyek szerepöket egyáltalában jól betölthessék, szükséges leszen mindenkor a kincstárjegyi adósság *maximál mérvét* törvényileg meghatározni, másfelől arra ügyelni, nehogy a némelykor elkerülhetetlenné való prolongatiók megtagadása által fizetésképtelenség vagy fennakadások álljanak be az állam tartozásainak teljesitésében.

d) *Egyszerü pénztár-utalványok*. Ezek a lebegő adósságnak szintén egy nemét képező oly hitellevelek, melyekkel az állam azon igéret mellett eszközöl fizetéseket, hogy bizonyos időben (vagy bizonyos körülmény p. o. béke beálltával) az összeget, melyről szóllanak, készpénzben kifizetendi. Ily utalványokkal szorult állapotban rendszerint a státushitelezők, állami áruszerzők, és szállitók szoktak fizettetni, kik azután sokszor igen károsodnak az által, hogy a beváltást elvárni képtelenek lévén a papirokat

névértékükön alul tovább adni kénytelenülnek. — A tulajdonképeni státuspapirpénztől e pénztárutalványok abban különböznek, hogy nagyobb összvegekről szoktak szólani, és nem kényszer-forgalmúak; a kincstárjegyektől pedig abban, hogy kamatot tulajdonosaiknak nem hoznak, s a visszafizetés (illetőleg beváltás) határozott időhöz ugy mint amazoknál kötve nincsen.

A kincstárjegyek és pénztári utalványok *beváltását* különösen illetőleg, ez ott, hol a lebegő adósság nem igen nagy, könnyebben fog eszközöltetni; ellenkező esetben azonban, főleg ha még egyéb kedvezőtlen körülmények (válság, rosz termés, ipari pangás) is jőnek közbe, sok nehézséggel járand, a midőn azután a „*conversióhoz*" és *consolidátióhoz*" kell fordulni, a mi t. i. abban áll, hogy az utalványok és kincstárjegyek tulajdonképi *államkötelezvényekkel* cseréltetnek ki.

[1]) V. ö. *Wagner:* Bluntschli Államszótárában X-ik köt. 23—24. l. *Stein*: Fin. W. 640 sk. l. *Rau:* és F. W. 491. §.

[2]) Wagner szerint Ausztriában az utóbbi időkben a kormány ily papirok alapján 6%-re tudott mindég pénzt szerezni magának, holott állósitott adóssági kötvényekre 9%-en alul nem kapott pénzt.

133. §.

C) Az állósitott adósságok, s különösen a törlesztési- és járadéki adósság.

Az államadósságok legnagyobb része a hosszabb időre fölvett, tulajdonképi *kölcsön*-müveleti, vagyis *állósitott* adósságokból áll.[1]) Az állósitott adósság tevésénél a státus bizonyos kölcsönül fölvett összvegért egy *adóslevelet* ád a hitelezőnek, a mely *államkötvénynek* (angolul Stocks, németül Staatsobligation, Schuldverschreibung) neveztetik, s a kölcsön-*tőke* visszafizetése vagy az azután járó *kamatok* pontos kiszolgáltatására vonatkozó igéretét az államnak tartalmazza.

Az idetartozó szabadakaratú vagy hiteladóssági kölcsönmüveletek tekintetében főbb fontosságú mozzanat egyfelől a kölcsönnek különböző *nemei*, meg a kölcsön-müvelet különböző *formái* és *módozatai*; másfelől azon *elvek* és *viszonyok*, melyek a kölcsönökért járó *kamatok nagyságára*, az ugynevezett *kibocsátási árra*, a státushitelezők *biztositására*, a tőkék netáni *törlesztésére*, stb. vonatkoznak, mely kérdéseknek egyenként való tárgyalása a következőkben kisértetik meg.

Igy jelesül, tekintvén az állami adósságokat közelebbről, ezek először is kétfélék; vagy ugyanis olyanok, a melyek *visszafizetendők*, illetőleg bizonyos módon és alakban *törlesztendők*; vagy *visszanemfizetendők*, hanem csak bizonyos évkamattal járók, illetőleg a hitelezők részéről *fel sem mondhatók* (Unkündbare), ugynevezett *járadék-adósságok* (Rentenschulden). A tudományos elmélet az állósitott adósságok e két nemét, melynek mindegyikére nézve léteznek példák és előképek a fennálló státusok pénzügyi rendszerében, egymással szemben állitva, különbségeik természetük és hatásaik szerint vizsgálja, s eddigelé a következő eredményekre jutott:

a) A *visszafizetendő* adósságoknál az állam azon kötelezettséget vállalván magára, hogy a törlesztést meghatározott módon eszközlendi: ezen kötelezettségnek pontosan megfelelni is tartozik. Számos régibb kölcsön ilyképen, *meghatározott időre* véteték fel, azonban nem kedvező eredménynyel, mert megtörtént, hogy a kiszabott időben a fizetés nem teljesitthetett, s uj kölcsönöket kelle még súlyosb feltételek mellett fölvenni.[2])

b) Mindkét részről *szabadon felmondható* adósságok a tőkésekre nézve ugyan kellemesek, a mennyiben vagyonuk felett bármikori szabad rendelkezést nyernek, hátrányos lehet ellenben az államra azért, mert a felmondások ép azon időben fognak sürübben előfordulni, midőn a szükségelt sommák beszerzése nehéz, s a hitelezők uj s kedvezőbb föltételeket kicsikarni az államtól alkalmat találnak. A mi tényleg arra is vezetett, hogy mintegy a mult század vége óta (egyedüli kivételével a lebegő adósságok viszonylag csekély összegeinek) a legtöbb államadósságokra nézve a *felnemmondhatóság* elve állittatott fel, mely alapon azután a visszafizetendő (állósitott) adósságok különböző alakzatai fejlődtek ki.

c) Egy további folyománya az imént jelzett iránylat érvényrejutásának az volt, hogy miután igen sokan a hitelezők közöl tőkéikre nézve csak biztos elhelyzési alkalmat keresvén a puszta kamatjáradék biztositásával megelégedtek s visszafizetést nem is vettek igénybe (mely tekintetben az *előmutatóra szóló papirok* behozatala igen fontos eszközzé vált arra nézve, hogy a tőke esetileg disponibilissé változtathassék, illetőleg a kötvények minden pillanatban eladathassanak[3]), az államadósságügy további fejlődésében a *törlesztés* elve egészen háttérbe szorult, a szigoru törlesztés-alapi rendszer *szabad törlesztésivé*, azután bizonyos egyes adósságok visszafizetésére czélzóvá, végre oly törlesztéssé vált, hogy már csak esetileg, ha épen *bevétel-felülségek* vannak, szoktak a legtöbb államok állósitott adósságok visszafizetéséhez látni; szóval mindinkább oda jutottunk, hogy az adósságok tekintetében az állam kezei megkötésének rendszere teljesen mellőzhetőnek ismertetik el.

d) Ott, hol a *visszafizetés* és *törlesztés* rendszere áll fenn, különféle módok és eljárási szabályok léteznek annak kivitelére, melyek alantabb külön elemeztetvén, itt azt jegyezzük még meg, hogy a törlesztés lehet *egyforma százalékbani* évenkint;[4]) lehet olyan, hogy időnként bizonyos mennyiségü államkötvények kisorsoltatván *al pari* értékben[5]) kifizettetnek; vagy olyan, hogy a kötvények a tőzsdén a *napi árkelet* szerint visszavásároltatnak;[6]) végre egyik nemét a visszafizetendő adósságoknak képezik a *sorsolási kölcsönök*, valamint az *idő* és *életjáradéki* adósságok is, melyekről szintén alantabb lesz szó. Mindezen módok és alakzatok azonban a mai közgazdaság, állampénzügy és hitel-élet fejlettségfokának kevésbé megfelelők, a miért

e) Az *áttérés a járadék-adóssági* rendszerre, a mely mellett az állam olykép veszi fel a kölcsönt, hogy egyezményileg megállapitott kamatlábbal a kölcsönadott tőkékről státuskötvény vagy elismervény állittatik ki, a mely azonban csak a kikötött kamatjáradékra, de nem egyszersmind a tőke-visszafizetésre is nyujt biztositást; a legajánlatosb és legczélszerübb is lészen.[7]) — A járadék-adósság (Rentenschuld) hitele s biztossága az állam iránti azon erős bizodalmon nyugszik, hogy a kamatok pontosan,

rendesen, s teljes mértékben fognak mindenkor fizettetni, s főleg *alkotmányos országokban* a szigorú s tiszta financzkezelés, a népképviselet befolyása és ellenőrzete, valamint a kormánynak minden (mesterkélt és nem mesterkélt) megröviditését a hitelezőknek elvszerüen kizáró magatartása által leghathatósb támaszra és biztositékra talál.

f) Azon kérdést végre illetőleg, vajjon a járadékadósság az állam részéről *felmondható* vagy *felmondhatlan* legyen-e, azt válaszolhatni: aa) a felmondhatlan járadék lényegileg *örök-járadék* (ewige Rente) s oly adósságnem, a melynél a járadéknak, egy névbeli adósságtőke (Nominalschuldkapital) kamatlábi százalékaként való kitétele nemcsak nem szükséges, de egyenesen helytelen is. E felmondhatlan járadék némelyek által a státusadóssági formák fejlődésének végső következéseül tekintetik, s ajánltatik azon okból, hogy itt a hitelezők kedvezőbb föltételek mellett fognak az államnak kölcsönt adni. E felfogás azonban gyakorlatilag nem indokolt, s az államot arra is vezetné, hogy esetileg igen becsessé válható felmondásjogáról felette csekély árért lemondjon, holott megtartva e jogot, későbbi kamatleszállitásra (kamatreduktióra) nézve kezei szabadon maradnak.[8]) bb) A felmondható járadékadósság *alakját* illetőleg, vagy egy egyszerü kamatozó kötvényt kap a hitelező, a szokásos szelvényekkel (Coupon) s a nélkül, hogy a törlesztési *kötelességet* a státus kimondaná; vagy pedig egy puszta *nyugtatvány* (Bescheinigung) szolgáltatik ki a tőkepénzesnek az államadósság *nagy könyvében* való járadék-bejegyzés (Renteninscription) felett, mely nyugtatvány a járadékot bizonyos *nominaltőke kamatszázalékában* fejezi ki. Az első forma főleg Németországban, az utóbbi Angliában (Consolok) és Francziaországban (Rente) vagyon elfogadva és szokásban.[9])

[1]) Az itt következőkben ismét előkelőkép *Wagner* Adolf (id. czikkj.) nyomdokain haladunk, s annak érveléseit, mint a tudomány és gyakorlat jelenlegi állásának és igényeinek legmegfelelőbbeket, legnagyobb részt magunkévá tesszük. V. ö. *Bluntschli:* St.-Lex. X-ik köt. 25—32. l.; folytonos figyelemmel *Nebenius* nagy munkájának 325 sk. l. valamint *Rau:* F. W. 492 sk. §. és *Stein:* F. W. 676—747. l.

[2]) Oly kölcsönöknél, a hol az állam azt igéri a hitelezőknek, hogy *legfeljebb* egy bizonyos mérvben fog törleszteni: a hitelezők a szerződésben e pontot külön fölvétetni is szokták, hogy magukat egy rövid idő alatt netán beállandó kamatleszállitás vagy tőkevisszafizetés ellenében (mely nekik esetileg igen alkalmatlan lehetne) biztositsák.

[3]) Ennek folytán az államkötvények a kereskedés egy külön ágának tárgyává még pedig igen kedvencz tárgyává váltak, a mennyiben nemcsak tőkepénzesektől solid tőkeelhelyzésre, hanem üzérek által *nyerészkedési* eszközül is használtathatnak fel.

[4]) Ilyen egyebek közt az 1871-ki 30 milliós kölcsön, melyet a magyar kormány a magyar általános földhitelrészvénytársulatnak mint banknak közvetitésével a londoni pénzpiaczon fölvett.

[5]) Azaz 100 forintnyi névbeli tőkéért 100 forint valóságos pénzt adva.

[6]) L. alantabb az adósságok föltételei és törlesztéséről §-okat.

[7]) L. *Rau:* F. W. 493. §.

[8]) Ugyanilykép *Hock:* Oeff. Abg. 256. l.

[9]) Erről bővebben *Stein:* F. W. 682—698. l.

134. §.

D) A tulajdonképi államadóssági kölcsönmüveletek, s jelesül az ajánlati és az aláirási kölcsönök.

Az államadóssági kölcsönmüveleteket illetőleg, a kölcsön *fölvételi módja* szempontjából két fő kölcsönformával találkozunk, ugymint az *ajánlati*, és a *köz-aláirási* kölcsönökkel.[1])

a) Az *ajánlati* kölcsön, mely még *börze*-kölcsönnek (Submissionsanlehen, Offertanlehen, Börsenanlehen) is neveztetik, jelesen az, a hol a státus egy vagy több bankház vagy bankintézet közvetitésével él, s ez utóbbiaknak azért, hogy a szükséglett összegeknek bizonyos föltételek melletti beszerzésére vállalkoznak, meghatározott jutalékot (provisiót) ád. „*Börze*-kölcsönök" nevét azért viselik, mivel kiválókép a börzén s a börze segélyével létesittetnek, a mennyiben az utóbbi azon illetékes helyiség, hol a kötvények kibocsátása s adásvevése eredménynyel történik, mig *ajánlatiak* czimével azért birnak, mivel lényegileg a tőkepénzes bankárok s bankintézetek által tett *ajánlatok* (submissiók) nyomán vétetnek foganatba. — Gyakorlati kivitele ezen lényegileg *pénz-* és hitel-*üzleti* jelleggel biró kölcsönöknek, tekintettel a kölcsönzésre való felhivásban (Offert-Ausschreibung) megjelölt sommának nagyságára és a kivitel föltételeire, vagy ugy történhetik, hogy a kormány *általános* felszólitást intéz a bankok és bankárokhoz ajánlatok (offertek) tételére; vagy olykép, hogy a direkt *bankári kölcsön* elve fogadtatik el, a hol *valami* nagy bankárház maga vagy egy-két más (belföldi vagy külföldi) házzal egyesülve, a megkivántatott tőke kiteremtésére magát szerződésileg kötelezi, s azután a kötvényeket azon áron felül, melyen átvette az államtól, a pénzpiaczon elárusitani törekszik; mely utóbbi mód az államra nézve rendszerint a legbiztosb, de legdrágább börzekölcsönmüveleti mód is,[2]) mig a hitelezőkre nézve annyiban előnyös, hogy a státus itt szabályszerüleg kisebb összeget kap, mint a melyről *adóslevele* szól, s mely előnyt csak az ellensúlyozza, hogy a hitelező azon koczkázatot veszi magára, hogy időközben megcsökkenvén az állam hitele, kötvényei (netán szükségessé váló) eladásánál, ez utóbbiakért még azt az összeget se kapja, a melyet az államnak tényleg adott.

A *kivitel részleteit* illetőleg, a megtörtént ajánlatok alapján az állam arra bizza a kölcsönszerzés eszközlését, kinek föltételei, jutaléki igényei stb. legkedvezőbbek, s kinek egyébként is vagyoni állása, a pénzvilágbani tekintélye és összeköttetései a legjobb sikerre nyujtnak kilátást a pénzpiaczokon. A kölcsön-összegnek megfelelőleg azután egy *nagy főkötelezvény* meg több kisebb-nagyobb sommákról szóló (p. o. 100, 500, 1000 és 5000 forintos) *rész-kötvények* állittatnak ki. A főkötelezvény eredetije valami hiteles helyen letétetvén, a részkötvények pedig az illető bankároknak vagy bankintézeteknek szolgáltatnak ki, a végre, hogy a börzén elárusitván, a begyült összegeket az állam rendelkezése alá adhassák.[3])

Az ajánlati kölcsönök csak magasb fejlettségü hitelügy mellett jöhetnek sikerrel létre, s azon nagy előnyük van, hogy nem szoritkoznak

egy országra hanem az összes pénz-világ képezi megvalóditási terüket, a mennyiben bármely állam tőkései is (rendszerint) részt vehetnek a kölcsön-adásban, s igy ez alapon is a müvelt világ különböző részei és elemei közt bizonyos solidaritás jöhet létre.[4]) Minek folyománya az is, hogy az e nemü kölcsönök a *leggyakoriabbak* szoktak lenni, s *egyéb* formái a kölcsönmüveleteknek (p. o. a nemzeti kölcsönök, dijkölcsönök) csak a legujabb időben kezdettek alkalmazásba vétetni.[5])

b) A *köz-aláirási*, vagy jobban *nemzeti kölcsönök* (Subscriptions- oder Nationalanleihen). Ezek lényege abban áll, hogy a státus akkor midőn a börzekölcsön eredményességére kedvezőtlenebb hitelviszonyainál fogva kilátással nem bir, vagy a bankároknak adandó jutalékot meg akarja takaritani: ez utóbbiak kikerülésével egyenesen az állam (tőkepénzes) polgáraihoz fordul, s őket *aláirásra* felhivja.[6]) Az ez utóbbi okból nemzetinek nevezett kölcsönök (ha az állam közegei valami kényszert vagy nyomást a kölcsön létrejövetelének érdekében nem gyakorolnak) szabadakaratú, valódi hitelkölcsönök, s akként vitetnek rendszerint keresztül, hogy az aláirásra kiadott *felhivásban* a föltételek (jelesül a *kibocsátási* ár) is megvannak jelölve, melyek alatt a kormány a kölcsönt fölvenni szándékozik, magukon az aláirási iveken pedig a kölcsönző *nevének*, az általa kölcsönadandó *összegnek*, s a *befizetési* határidőnek kitevésére külön *rovatok* léteznek, melyek egyenkint az illetők által kitöltetnek. Végre jóhatásu leend, hogyha a felhivásban a kormány egyuttal a kölcsön czélját és rendeltetését is megemliti, hogy ez által az aláirásra hajlandó tőkések jobban ösztönöztessenek.

A börzekölcsönnek egy külön *módozata* az, a hol a pénzügyi kormány államkötvényeket maga hoz *közvetlenül a tőzsdén eladásra* (a mi kis összegekben megengedhető ugyan, de nagyokban alig, a mennyiben a státus börze-üzérré válik s oly üzletekbe keveredik, melyekre nézve sem képességgel sem hivatással nem bir); ellenben a *nemzeti* kölcsönnek egy módozata az, a hol az állam a kész kötvényeket adóhivatalainál kinálja s hozza forgalomba; oly eljárás, mely valamivel olcsóbb müveleti mód, de lassan gyüjti a tőkéket, s e mellett csak is ott vihető ki sikerrel, a hol egy jómodú tehetős *középosztály* létezik.

A *börze-* és *nemzeti* kölcsönöket egymással szembe állitva, végre azt mondhatni, hogy az utóbbiak mellett az állam saját polgárainak adósává válik,[7]) az ép gyümölcstelenül hevérő nemzeti tőkéknek biztos elhelyzési alkalmat nyujtnak, s a mennyiben a provisió s egyéb költségek megkiméltetnek, olcsóbb is a nemzeti kölcsön. Nem ajánlatos azonban a közaláirási rendszer szegény, rossz hitellel biró országokban, s főleg súlyos időkben, mert az elért kis előny s megtakaritás a papir árkeletére gyakorolt nyomás által (a mely onnan ered, hogy az aláirók közől sokan az utánfizetéseket nem teljesithetvén, a papirt eladják) csakhamar igen is ellensúlyoztatik, sőt az egész gazdasági élet is erős rázkódtatásnak tétethetik ki ily nagyobbmérvü müvelet által.[8]) — A mi pedig a börzekölcsönt illeti, ez *nagy* összegekbeni adósságmüvelet létrehozására nézve kétségtelenül alkalmasb, kivitele erélyesb, s azon előnyt is biztositja, hogy az *idegenek tőkéit* is bevonván az országba, a kamatláb alább szállására hat, s elháritja azon veszélyt is, hogy a nemzet gazdasági érdekeinek rovására önnön

tőkéit termelékeny elhelyzésükből kiveendi! Megjegyezvén, hogy a *nemzeti* kölcsönöknek rendszere legujabb időben (főleg Frankhonban III. Napoleon alatt) azon okból is vétetett alkalmazásba, mivel a nép anyagi érdekének az állam-rendszerrel való szorosb kapcsolatbahozására alkalmasnak tekintetvén, a császár ezen eszközt is fel akarta használni trónjának és dynastiájának biztositására!

[1]) V. ö. *Nebenius:* Oeff. Credit 325 sk. l. *Stein:* Fin. Wiss. 700 sk. l.

[2]) Hogy a kölcsön olcsóbb legyen s kedvezőbb föltételek érettethessenek el, szükséges lesz, hogy a kormány az ajánlkozó bankok s bankházakat maguk közti *versenyzésre* birja. — A névbeli kamatláb választása a hitelezőre ne bizassék, mert az államnak érdekében vagyon, hogy a *nominál* kamatláb a *valódival* lehetőleg egyforma legyen (L. alantabb.)

[3]) Felesleges mondani is, hogy ily *kölcsönszerzési* szerepet (főleg ha nagy összegről van szó) csak oly bankházak vagy bankok vállalhatnak magukra, kik maguk is rendelkeznek akkora készpénz tőkével, hogy legalább az első *részletet* befizethessék; a további részletek összegei a kötvényeknek forgalombahozása, vagy pedig más bankárokkal (kik bizonyos mennyiséget elvállalnak) való egyezmény utján teremtelhetvén ki.

[4]) Söt a tőke kamatlába tekintben bizonyos *kiegyenlitődési* iránylat is foglalhat helyet; a tőkepénzesek pedig az illető állam jólléte és erősödése iránt érdekeltekké válnak. L. *Stein* 702. l.

[5]) Stein a kölcsönműveletek e módját szembe állitván a járadék-adóssággal azt is mondja még, hogy oly álladalmak, melyek nem oly gazdagok, hogy *consolokat* és *járadékokat* adjanak ki: legokszerübben ehhez a müveleti formához fognak folyamodni.

[6]) Azt mondja erről *Hock:* In dem Masse als der Credit des Staats und der Kreis, der ihn gibt, wächst: ist man von dem Abschluss aus *freier Hand* mit einem oder mehreren Banquieren, zu jenem im Wege der freien *Concurrenz* schriftlicher Offerte, und endlich zu jene der *öffentlichen* Subscription fortgesehritten. (288. l.)

[7]) Ez azonban nem zárja ki azt, hogy az ily módon kibocsátott kötvények is lassankint idegen államok tőkéseinek kezeibe ne jussanak.

[8]) *Hock* a nemzeti aláirási kölcsönformát melegen ajánlja. (289. l.)

135. §.

E) A sorsolási vagy dijkölcsönök.

Az *állósitott* adósságoknak egy külön neme a *sorsolási kölcsön* (Lotterieanlehen), vagy mint ujabban még neveztetni szokott *dij-kölcsön* (Prämienanlehen);[1]) mely azon czéllal birván, hogy az állam kedvezőbb föltételeket, jelesül *magasb kibocsátási árt* eszközöljön ki, abban áll, hogy mint tulajdonképeni *törlesztési* azaz *visszafizetéssel* járó (tehát a renteadóssággal ellentétes természetü) adósság, a kölcsönadó tőkésnek tőkéje (bizonyos időben és terv szerinti) visszaszolgáltatását biztositja, s egyidejüleg még sorsoláson alapuló nyereményt is helyez kilátásba,[2]) a mely nyereményi tételek a megtakaritott kamatokból képeztetnek; megjegyezvén miszerint némely sorsolási kölcsönöknél az állam még valami (természetesen az országosnál csekélyebb) kamatot is fizet a hitelezőnek.[3])

A sorsolási kölcsönnek több alakzatai különböztethetők meg;[4]) igy jelesül: 1-ör A *sorsolási kölcsön* (verlosbare Anleihe), a hol a névértékbeni[5]) *visszafizetés* sorshuzási uton *minden kötvényekre* meghatározott idő alatt általában kimondatik, s ez által azok kibocsátási ára nem kis mértékben

emeltetik. Ezen alakzata a kölcsönöknek egyébiránt sorsolásinak szoros ért. nem is neveztethetik. 2-or A *tulajdonképeni sorsolási* vagy *dijkölcsön.* (Lotterieanlehen im engeren Sinne.) Ennél az állam czélja az, hogy a kedvező kibocsátási ár bizonyos *kamatmüvelet* által érettessék el; jelesen oly kép, hogy az állam vagy az összes *kamatsommát* teszi tárgyává a lotteriának, s ekkor a dijkölcsön tényleg *nemkamatozónak* is neveztethetik; vagy annak csak egy részét, mig a másikat rendes kamatként kifizeti, s ez az ugynevezett *kamatozó* dijkölcsön; vagy végre ugy jár el, hogy ezen *tulajdonképeni* sorsolási kölcsönt magával a kötvények kisorsolásával füzi össze.

A tulajdonképeni sorsolási kölcsönök valódi rendeltetése mindég az, az embereket *nyeremények* kilátásba helyzése által a kölcsön létesitésében nagyobb részvételre ösztönözni, illetőleg az állam-kötvényeknek magasb (azaz: az államra nézve kedvezőbb) kibocsátási árt kieszközölni. Foganatbavételök pedig a következő módozatokkal szokott történni:[6]) az egész adóssági összeg felosztatik bizonyos egyenlő nagyságu részekre (részösszegekre), melyek mindegyikéről egy kötvény vagy *kölcsön-sorsjegy* (Anlehensloos) adatik ki.[7]) E sorsjegyek közöl meghatározott számitási-terv szerint bizonyos év-soron át évenkint meghatározott szám kisorsoltatik. A kisorsolt jegyek némelyikére nagy, másokra közép nyeremény esik, a többi kisorsolt jegyekért pedig (melyek legnagyobb számmal vannak) rendszerint valami *minimum* biztosittatik, illetőleg csak az általuk képviselt tőke (a névérték) az időközben[8]) hozzánőtt egyszerü az az kisebb kamatokkal együtt fizettetik ki. A nyeremények azon összegekből képeztetnek, melyek megtakarittatnak részint az által, hogy a kamatok nem évenkint hanem *utólag* (a kisorsolásnál) fizettetnek, részint az által, hogy a nyereményre való reményben a tőkések már eredetileg kisebb kamatra adták tőkéjöket az államnak. Minden sorsoláskölcsön e szerint bizonyos *törlesztési tervet* is képez, mennyiben az évi sorsolás alapján egy része a kötelezvényeknek beváltás (illetőleg kifizetés) alá kerül. Oly esetekben végül, a hol kamatot is kap a hitelező, a nyeremények kisebbek szoktak lenni; de legnagyobb vonzerővel ezen rendszer bir a tőkésekre, a hol nyereményekre is, kamatokra is nyernek kilátást.

A sorsolási kölcsönök tere csak és egyedül a tulajdonképeni *kötelezvényi* adósság, és sohase a consol- és járadékadósság. Hatásukat pedig illetőleg általánosságban azt mondhatni, miszerint tisztán *pénzügyi szempontból* kétségtelenül indokoltabbak és inkább helyeselhetők, mint *nemzetgazdasági* szempontból, a melyen kedvezőleg felőlök nem nyilatkozhatni. Igy jelesül: a) mellettök szól az, hogy ilynemü papirok rendszerint könnyebben helyezhetők el (illetőleg értékesithetők) mint egyéb adóssági kötvények, kedvezőbb föltételek kieszközlését teszik az államra nézve lehetségessé, a kincstárt még a kamat-kamatok élvezetébe is helyezik,[9]) külföldre is szivesen vásároltatnak, magukra a hitelezőkre nézve pedig azon előnynyel kötvék össze, hogy tőkéjük okvetlenül visszakerül s a netán elköltendett évi kamatok is számukra megtakarittatnak; ugy hogy oly károsaknak a dijkölcsönöket nem nevezhetni, mint a *közönséges sorsjátékot*, a mely mellett a betevő egész tőkéje (esetileg, ha t. i. nem nyer) veszendőbe megyen. b) Ellenök szól ellenben, hogy általuk a polgárok

sorsjátszási és börzeüzérleti hajlama szerfelett tápláltatik és fokoztatik; a takaritási ösztön, a *munkakedv elfojtatik*; a fáradság és szorgalom nélkül való meggazdagodás vágya a népességben (a közület nagy kárára erkölcsi ugy mint anyagi tekintben) fölébresztetik, sőt annyiban a *kincstár* érdeke is veszélyeztetve lehet, a mennyiben a törlesztés és nyeremény-fizetés sokszor súlyos időben (kötelességszerüleg) teljesitendő, s a sorsolási terv az államot kedvező időbeni *kamatreductióban* is akadályozza. — Mely érvek és körülmények mérlegelése azon eredményre vezetend, hogy a sorsolási kölcsönök rendszere *feltétlenül* ugyan *el nem vethető*, azonban csak igen *kivételes helyzetben*, s ekkor is oly *óvadékokkal* lesz alkalmazandó, a melyek az e kölcsönnemmel járó bajokat és visszásságokat lehetőleg mellőzhetővé teendik, s mely tekintetben első sorban az lesz szükséges, hogy a sorsolási kötvény-jegyek csak nagyobb összegekről (p. o. 500 vagy 1000 forintról) szóljanak, s kisebb sommákra meg ne osztathassanak, mert csak ez uton tarthatók távol az e kölcsönbeni részesedéstől azon közép s alsó osztálybeli polgárok, kikre nézve a játszási inger és a vakszerencsekockázás a legnagyobb erkölcsi és anyagi veszélyekkel jár.[10])

A dijkölcsönöknek legujabb időbeni nagy elterjedésével egyidejüleg két sajátszerü üzletág honosodott meg, tudni illik a *sorsjegybiztositási* és az *igérvényi* (Promesse) üzlet.[11]) Az első jelesül abban áll, hogy[12]) miután oly hitelező kinek sorsjegye nyeremény nélkül huzatván ki, az árkelet állásához mért kisebb nagyobb veszteséget szenved, a sorsjegytulajdonos némi biztositási dij lefizetése által egy sok ily sorsjegygyel biró üzletembernél biztositja magának nyeremény nélkül maradandó sorsjegye kicserélését egy más sorsjegygyel, mely még nem huzatott ki. — Az *igérvényi* üzlet pedig abban, hogy miután oly tőkés vagy bankár, ki sok sorsjegyet bir (de nem nyereményi üzletre, hanem kereskedői forgalom tekintetéből) az által nagy veszteséget szenvedne, hogy semmi vagy igen csekély kamatot élvezne papirjai után: e veszteséget akként üti helyre, hogy ama sorsjegyekkel járó nyereményi-reményt (Gewinnsthoffnung) *igérvény alakjában* eladja s ez uton a jegyeiben fekvő tőkéjét kamatoztatja.[13]) — Mindkét üzletág a dijkölcsönök *természetes folyománya*, mely nélkül a kölcsön-sorsjegyekkel való kereskedés módfelett meg van nehezitve, s ha oly formákban vétetik foganatba, melyek a sorsjátéktól (illetőleg igérvényi részeknek, vagy oly sorsjegyeknek, melyekkel nem is bir a bankár, promess-jei eladásától) távol maradnak, nem helytelenithetők; habár az is bizonyos, hogy az igérvényi üzlet, mely azokra nézve is lehetségessé teszi a sorsjátszást, a kik különben kölcsön-sorsjegyeket (magasb összegeik miatt) nem vehetnek, a lotteria-kölcsön amugyis visszás hatásait még inkább fokozza s a játékszenvedélyt a legalsó körökbe is beviszi.[14])

[1]) V. ö. *Öttinger:* Theorie der Lotterieanlehen (1844). *Nebenius:* Oeff. Credit 343—353. l. *Jakob:* St. Fin. 820. §. *Umpfenbach:* Lehrb. II. 147—149. l. *Rau:* F. W. 501—503. §. *Stein:* Fin. Wiss. 716—736. l. *Wagner:* id. ért. 30—31 l. s legujabban *Böhmert:* Lotterien- und Prämienanlehen (1869). és *Wild:* Die europäischen Lotterieanlehen (1865).

[2]) A sorsolási kölcsönök ezek szerint kölcsön-fölvételi mód, de még egy sajátszerü s különjellegü adósságmüveletként is tekinthetők.

[3]) Például az e nemü kölcsönök classikus honában Ausztriában!

[4]) L. különösen *Stein* munk. id. helyét.

[5]) Vagyis az *al-pari* szerinti.

[6]) V. ö. *Rau:* F. W. 502. §.

[7]) A kötelezvények rendszerint ugynevezett *seriesekre* osztvák, s minden seriesbe bizonyos mennyiségü s egyenként bizonyos *számmal* ellátott sorsjegyek soroztatván. A kisorsolás előbb a seriesekre nézve és külön a számok tekintetében történik. A kihuzott kötvények számai közzététetnek, s azután a kifizetés valami nyilvánpénztárnál utalványoztatik.

[8]) A kölcsönfölvétel és a kisorsolás közt lefolyt időt értvén.

[9]) Igy *Rau* szerint, hogy ha valamely például 100 forintos tőke 4 százalékos kamataival együtt 20 év mulva fizettetik vissza, jelesen 180 forinttal: akkor az állam 19 forintot megtakarit, mert ennyivel többre növekedett az illető tőke a *nemfizetett kamatok kamataival.*

[10]) Ez okoknál fogva dijkölcsönök Angliában, Frankhonban, Svaitzban tiltva vannak törvényileg. — *Irodalmi* tekintetben pedig leghatározottabb ellenzői e kölcsönöknek napjainkban *Wagner* (id. ért) és *Böhmert* (id. müvében); engedékenyebben nyilatkoznak ellenben *Nebenius* ki azokat egy izben a badeni kamarákban egyenesen kényszeritő takarékpénztáraknak nevezte, — *Umpfenbach*, *Rau*, *Stein*, s legujabban *Wirth* (Handbuch des Bankwesens 1870 pag. 58—59.) Lásd többet *Böhmertnél:* Lotterieanlehen stb.

[11]) V. ö. *Hock:* id. müv. 287—288. l.

[12]) Tekintettel arra, miszerint a sorsjegyek *árkelete* (Course) rendszerint a névértéken, de mi több azon összegen is felül áll, a mely a legközelebbi huzásnál a nyeremény nélkül kisorsolandó sorsjegyekre megállapitva vagyon, mert hiszen a nyeremény reménysége az árkeletben együtt fizettetik meg.

[13]) A promesse-üzlet egy szóval azokat is képesiti a lotteriában részvételre, kik sorsjegyeket nem vásárolhatnak. — Az üzlet (mely egy vállalkozó azon irásbeli igéretéből áll, hogy a legközelebbi huzásban bizonyos sorsjegyre esendő nyereményt az igérvény-megvevőnek kifizetendi) ugy jő létre, hogy valamely bankár a sorsjegyeket *részletfizetésre eladja* oly módon, hogy az első részlet lefizetése után már a lefizető az *egész* nyereményre nyer kilátást; vagy ugy, hogy a bankár az eredeti sorsjegyeket egyes huzásokra kikölcsönzi, s a nyerő csak a sorsjegynek árát köteles azután a bankárnak megtériteni.

[14]) Ez okból sokan, p. o. *Rau:* F. W. 503. §. *Bender:* Der Verkehr mit Staatspapieren (1830) 451. l. *Wagner* és mások egyenesen kárhoztatják.

136. §.

Időjáradéki, jelesül élet- és évjáradéki (Annuitási) adósságok.

A visszafizetendő vagy törlesztési (állósitott) adósságok egyik neme az ugynevezett *időjáradékok* (Zeitrenten); [1]) melyek oly [2]) kölcsönmüveletekből veszik eredetöket, a hol az állam a hitelezőnek a szokásosnál nagyobb *kamatokból* álló járadékot biztosit, és igy a kamaton kivül lassankénti tőkevisszafizetés is történvén, bizonyos idő lefolytával az egész adósság megszünik.[3]) — Az időjáradéki adósságnak *három alakzata* különböztethető meg, ugymint: a) a *szorosb értelembeni időjáradék* (Annuitis for termi of years, mint Angliában[4]) hivatik), mely *bizonyos számu évekre* szóll.[5]) b) *Az életjáradék* (Rentes viagéres, annuities for life), mely a hitelező egész élettartamára vonatkozik s melynél a kamatláb az utóbbi közép élethosszjára való tekintettel van megállapitva; végre c) a *tontinák*, a hol a most érintett életjáradéki szerződés nem *egyesekkel külön*, hanem *több* lehetőleg hasonkorú (s mintegy társaságot képző) egyénekkel köttetik meg az állam által, a járadékkifizetés pedig a társaságnak általában, s ugy

igértetik, hogy azt a státus mindaddig teljesitendi, mig a társaságnak *egy tagja* is leend életben.

E kölcsönmüveleti nemnek védelmére azonban kevés hozható fel. Jelesen azon okból, mivel oly polgárokban, kik csekély tőkével birnak s tulajdonkép munka után kénytelenülnének élni, a nagyobb kamatra való kilátás nyujtása által *tétlenség* és *henyeség* hajlamát táplálják; — továbbá a tőkéiket *ily* módon alkalmazók ez utóbbiakat improduktiv módon, és gyümölcstelenül fölemésztik s ez által vagy hátramaradó rokonaikat röviditik meg, vagy a társadalmi törzsvagyont csorbitják; mi egyidejüleg a kislelkü önösséget s a családi élettől való idegenkedést is fokozza az illetőkben; végre azon oknál fogva is, mert az állam azon esetben; hogyha magas kamatlábra kötötte a szerződéseket, megfosztatik az alkalomtól, hogy kedvezőbbre fordulván a viszonyok, *kamat-leszállitást* vehessen eszközlőbe, idejárulván még, hogy ott hol az ily nemü adósságösszegek jelentékenyebbek volnának, a státusra nézve, a kényszerü törlesztés esetileg felette alkalmatlanná válhatnék,hogyha a bevételek felülségeket nem eredményeznek.[6])

[1]) V. ö. *Nebenius:* Oeff. Credit 336—343. l. *Malchus:* F. W. I. 92. §. *Rau:* Fin. W. 499—500. §. *Sismondi:* Nouveaux Principes de l'Econ. Politique. II. köt. 241. l.

[2]) *Szabadakaratú.*

[3]) *Stein* ez egész müveletet az állam által elvállalt biztositási-üzletnek tekinti. L. F. W. 640. l.

[4]) Hol az e nemü adóssági müveletek egyáltalán leggyakrabban fordultak elő, de ma már szintén mellöztetnek.

[5]) S ép azért a hitelező tőkésekre nézve legkevésbé kedvező.

[6]) A *tontinák* szövevényes igazgatási viszonyaiknál fogva sokkal inkább valók magánellátási intézetek üzletkörébe; a résztvevőkre nézve azonban a folyton emelkedhető járadék-összegre való remény miatt igen nagy csáberővel birnak.

137. §.

F) Belföldön vagy külföldön való kölcsönvétel.

Az államadóssági ügy egyik legérdekesb, de legvitásb kérdése is az, „a belföldön avagy a külföldön fölvett kölcsönök ajánlatosbak és helyeselhetőbbek-e“ !?[1]—[2]) Érdekes és vitás kérdés nem csak általános fontosságánál fogva, de még azért is, mivel a fentebb már elemzett azon feladványnyal: „*adók avagy adósság által fedeztessék-e a rendkivüli szükséglet*“? nem különben avval is „*disponibilis avagy nem-disponibilis tőkékből* vétetik-e a kölcsön“? szintén szoros összefüggésben áll, s ezek megvilágositására is becses anyagot szolgáltat.[3]) Hogy e kérdésre helyes válasz adathassék, szükséges előbb a külföldi ugy mint belföldi kölcsönvétel hatásait és következéseit szemügyre venni. Igy jelesül

a) A *belföldi kölcsönöket* tekintve: aa) ezek által (ha csak a nemzet nem igen gazdag s nem rendelkezik jelentékenyebb mennyiségü disponibilis tőkékkel) a közgazdaságtól részint termelési részint fogyasztási tőkék vonatnak el, minek, főleg ha az adósság czélja nem volt productiv beruházás, következése egyidőre a termelés megcsökkenése leend. bb) Egy másik

és pedig szintén hátrányos következése a belföldi kölcsönöknek, hogy legtöbb esetben a *kamatlábot felverik* s ez által lankasztólag hatnak a productióra; a tőkések készsége kölcsönzésre ugyanis korántsem mindég bizonyság a mellett, hogy a tőkék iparvállalatokban nyereséges alkalmazást nem találhatnak.[4]) cc) Belföldi kölcsönök által a jórészben meddő és *terméketlen értékpapír-üzlet* még sokkal nagyobb mértékben tápláltatik, mint külföldi kölcsönök által. dd) Kedvező gazdasági állapotnak jele ugyan az, hogyha az állam, saját polgárainál könnyen és olcsó kamatra tud kölcsönöket szerezni; de felette tévelyes azon nézet, mintha oly adósság, melyet az állam a belföldön vett fel, tulajdonkép teher és passivum nem is volna, mert *hiszen a nemzet önmagának tartozik* s fizeti a kamatokat.[5]) Tévelyes jelesül a mondottaknál fogva, de még azért is, mivel az adósságnak és kamatoknak terhei az állam valamennyi polgáraitól viselendők, mindegyik jövedelmei egy részét köteles beszolgáltatni, hogy nehány vagyonosb tőkés kamatait megkaphassa! vagyis a belföldi adósság által a társadalmi jövedelem- és vagyonmegoszlás jelentékeny változást szenved, a minek kivált ha az adósság igen felhalmozódik felette visszás következései lehetnek.[6]) ee) Nagy *előnye* a belföldi kölcsönöknek ellenben az, hogy a kölcsönvevő országot idegen államok pénzemberei és talán ellenséges kormányai nyomásának nem teszik ki, s a politikai függetlenség veszélyeztetésével, ugy mint a külföldi kölcsönvétel, nem járnak; — másfelől az, hogy a nemzeti *pénz- és valuta-rendszert* azon rázkódtatásoktól, melyeknek külföldi kölcsönök által kitétethetik (jelesül annak folytán, hogy az idegen tőkések minden kis politikai szélfuvalomnál papirjaikat a belföld piaczaira vetik s az árkeletet rontva, az egész tőke- és hitelforgalmat meglankasztják), menten tartják.

b) A *külföldi kölcsönöket* illetőleg pedig az imént mondottakon kivül következőkre utalhatni: aa) a nemzeti tőkék a hazai termelésben (egyideig, vagyis mig az adósság lefizetésére ki nem küldendők) meghagyatván gyümölcsözőleg működhetnek, sőt a kölcsön utján bejövő idegen tőkék még a belföldi ipar s forgalom élénkitésére illetőleg uj értékek és tőkék előhozására, tehát az adóképesség fokozására és a kamatláb csökkentésére is szolgálhatnak. bb) Hogyha a kölcsön-összegek *pénz-alakban* jőnek be, pénz-szaporitási hatásuk van, a minek következése legalább első időben az ipar s vállalatok élénkitése sőt (ha a bejött pénz sok) a jószágok ára felszökése is szokott lenni.[7]) cc) Valóban *jó* és közvetlenül vagyonszaporitó *hatása* azonban ez idegen tőkéknek akkor lesz, hogyha beruházások s anyagi javitásokra fordittatnak. dd) Abban, hogy évenkint jelentékeny *kamat-összegek külföldre küldendők*, s hogy az *adósság* (az idegenektől való visszavásárlása által a kötvényeknek) egyszer mégis *visszafizetendő:* nagy veszedelem és baj nem rejlik,[8]) mert a valódi baj az, hogy voltak kiadások melyek csak adóssággal fedeztethettek; s egészben véve a nemzetgazdaság most mégis kedvezőbb helyzetben van, mint hogyha a maga idejében belföldi tőkékből vétetett volna a kölcsön, vagy valami sarczszerü adófelemelés által fedeztetett volna a szükséglet, a mi a nemzeti érték-képzést lehetetlenné tette volna, s még *azon tőkék sem* állittathattak volna elő, melyek most kamat alakjában kimennek![9]) — Ép igy az *államkötvények visszavásárlása* sem kiván oly nagy áldozatokat, mint a melyek onnan

következtek volna, hogy *nem-disponibilis belföldi tőkék* a productiótól elvonattak; s e mellett időközben a nemzetgazdaság még is erősödött s teherviselésre képesebbé vált. Nem emlitve azt, hogy a kamatok jórésze rendszerint tettleg nem is megy ki az országból, hanem *állampapirok ujabb vásárlására* fordittatik. ee) Súlyos teher a külföldre fizetendő kamat akkor, ha az országban a nemes ércz zilált közállapotok vagy pénzügy miatt a forgásból kitolatott s a kormány által csak *nagy fölpénz* (Aggio) mellett szereztethetik meg. Végre ff) egyik hatása a külföldi kölcsönvételnek az is, hogy a külföldön nagyobb mennyiségben forgásban lévő állampapirok által ugyane *külföldnek érdekeltsége* a kölcsönvevő ország sorsa jólléte s szilárd fennállása iránt tetemesen fokoztatik, sőt ez uton is népek és népek, kormányok és kormányok közt jótékony egyetértés és érdekösszhang jöhet létre.

c) Az előrebocsátottak *eredménye* a következőkben foglaltathatik össze: 1-ör A kérdés eldöntésére nézve mindenkor sok fog függni általában a nemzet hitele és vagyoni állásától; s jelesül oly állam, mely sok és disponibilis tőkével rendelkezik, helyesebben cselekszik, hogyha kölcsöneit otthon veszi fel. 2-or A külföld irányábani eladósultság rendszerint a belföld magasb (azaz drágább) kamatjának a folyománya. 3-or A külföldi kölcsönvétel előnyösb leszen rendszerint mint a belföldön,[10]) s előnyösb mint *adók utjáni* fedezése a rendkivüli szükségletnek; *mindazon esetekben* a hol bőséges mennyiségü szabad tőke rendelkezésre nem áll, a miért még azt is mondhatni, hogy *gazdag-* és magasb *müveltségü* országok a belföldön, szegényebbek és fejletlenebbek pedig a külföldön fogják kölcsöneiket helyesen eszközölni.[11]) 4-er Oly esetekben, a hol a kölcsön hazai disponibilis tőkékből, vagy idegen ország tőkéiből merittetik: *adósságtevés;* ott ellenben a hol belföldi, s pedig productiv vállalatokból elvonandó tőkékből merittetik a kölcsön, *adó* lesz indokoltabb. 5-ör Szem előtt tartandó végre az, hogy a tőkeforgalom mai kosmopolit jellege és szerfeletti mozgékonyságánál fogva már nem is függ az állam tetszésétől az, hogy adósságai külföldi adósságok legyenek-e vagy sem; mert hiszen *nem akadályozhatja meg kötvényeinek külföldiek* által való megvásárlását; kölcsönmüveleteinek nagy részénél (s főleg a börzekölcsönöknél) pedig az idegenek részesedését a szükséglett tőkeösszegek kiteremtésében lehetetlenné szintén nem teheti.[12])

[1]) V. ö. *Nebenius:* Oeff. Credit 704 sk. l. *Rau:* Fin Wiss. 473—477. §. *Nasse:* a Tüb. Zeitschrift 1868-ki foly. foglalt értek. általában s főleg 22 sk. 32 sk. l. s mindenekfelett *Wagner:* Bluntschli Staats Lexikon X-ik köt. 10—16. l.

[2]) *Idegen tőkéknek* az országba való átültetése s ennek hatásai és következéseiről l. *Hermann:* Staatswirth Unternehmungen (2-ik kiad. 1870) 626 sk. l. és *Kautz:* „Nemzetgazdaságtan rendszere" 196 sk. és 222—223. l.

[3]) Külföldi kölcsönvét kétféle értelemben vétethetik; *formailag* külföldi kölcsönök tudni illik, és *valódilag* olyanok; amott oly kölcsön értetvén, melyet a kormány idegen állam börzéjén vesz fel (p. o. a magyar kormány a legujabb 30 milliós kölcsönével), emitt olyan, a hol a külföld *tettleg hitelezőjévé* lesz az országnak. L. *Wagner* id. értek. 11. lap.

[4]) Hanem annak, hogy oda viszik pénzüket, hol értte legnagyobb kamatot kapnak.

[5]) Ezt a nézetet egész határozottsággal fejezte ki és tartotta *Mélon* (id. müvéb.) s ujabban *M. B.* „Influence of the public debt over the prosperity of Country (1834), hazánkban gróf *Széchenyi* (s utána Török János) is e felfogáshoz hajlik; mely itt ott

még ma is talál követőkre. De hibás voltát már belátta *Montesquieu* (Esprit des Lois XXII. 17. fej.) *Smith* Adam, s mások; teljes czáfolatát pedig a nagy szaktudós *Nebenius* (id. müv. 83 sk. 104 sk. l.) adta. L. még *Baumstark:* St. Versuche über Staatskredit 515. l. és *Rau* 477. §.

[6]) Azt mondja erről (s általában az államadósságokról) *Roscher:* „Durch die wachsende Ungleichheit der Glücksgüter, der Vermehrung solchen Eigenthums, dessen Werth bedeutenden Schwankungen unterworfen ist, die vergrösserte Anzahl und Wichtigkeit der müssigen Renteniere steigern im höchsten Grade die Macht und Gefährlichkeit der Geldoligarchie." (Grundriss 134—135.) L. még *Nasse:* id. ért. 40 sk. l.

[7]) *Desewffy* Emil gróf: Pénzügyi kérdések cz. (1856-ban kiadott) müvében ez egy alapgondolatot képezett. L. a 17 sk. l.

[8]) Eltekintve e felfogás *merkantilisztikus* zamatjától.

[9]) Ezt *Wagner* erősen hangsúlyozva bővebben bizonyitgatja; id. ért. 12—13. l.

[10]) *St. Mill* is határozottan ezt a nézetet vallja. Pol. Econ. V. köt. 7. fej. L. még *Nebenius* id. munk. 704. l.

[11]) *Hock* még azt a szabályt is állitja fel, hogy oly tőke, mely munkások foglalkodtatására czéloz, a külföldtől, olyan pedig, melylyel régi adósság fizetendő vissza, s mely benn az országban gyümölcsöző elhelyzést nem igen találna: a belföldön fog czélszerübben fölvétetni, mig *Wagner* szellemdúsan azt jegyzi meg, hogy a *közhitel nagy müveltségtörténelmi missiója* ép a szegényebb népek eladósodásában a gazdag népek irányában mutatkozik."

[12]) L. *Rau:* F. W. 475. §. végén, és *Nasse:* id. ért. 26. l.

HARMADIK FEJEZET.

AZ ÁLLAMADÓSSÁGI FÖLTÉTELEK ÉS AZ ADÓSSÁG TÖRLESZTÉSE.

138. §.

A kölcsönszerződési föltételek, s különösen az államkötvények névértéke és a kibocsátási ár.

Az állami kölcsönmüveletek legfőbb és legfontosb momentuma az: *mennyibe kerül* az államnak a *kölcsön kapott tőke*, mekkora az az után fizetendő kamat, *mily tartozásokat* és teljesitéseket vállal magára az állam a kölcsönszerződés alkalmával, szóval mely *föltételek* alatt szerez meg magának valamely állam bizonyos adóssági összeget.

E viszonyok tekintetében először is az államkötvények *kibocsátási* s *kamatozási* föltételei veendők szemügyre, megjegyezvén hogy itt mindég *állósitott* (s részben visszanemfizetendő azaz *járadéki*) adósságokról van szó.[1]) Ugyanis: Az államkötvények mindenkor bizonyos, s rajtuk kifejezett összegről szólanak, mely összeg azok *névszerinti értékének* (Nominalwerth) neveztetik.[2]). E névszerinti érték (mely többnyire *százban* szokott kitétetni) azon somma, a mely után a kötvénytulajdonosnak fizettetnek

azon kamatok, melyek a kötvényen százalékokban (p. o. 5%) szintén ki szoktak téve lenni. — Azon *összegnek* szempontjából, melyet az állam a hitelezőnek adott államkötvényért kap, illetőleg a hitelezőtől követel: két kölcsönzésnem különböztethető meg; jelesül 1-ör az, a hol az állam kötvényeért *akkora összeget* követel a hitelezőtől, mint a mekkoráról a kötvény szól (tehát 100 forintnyi névértékü papirért 100 forintot), a mely esetben tehát a státus tényleg annyit kap a mennyit kötvényében nyugtáz; 2-or az, a hol a kötvény *kisebb összegért* engedtetik át a hitelezőnek, mint a névszerinti érték (tehát például egy 100 forintról szóló adóslevél 75 forintért). — Ez utóbbi esetben, azon összeg, a melyet az állam kötvényeért a hitelezőtől kap, a kötvény (illetőleg a kölcsön) *kibocsátási árának* (Emissionspreis) neveztetik, és közelebbről szemlélve *ára azon kamatigéretnek*, melyet a kötvény tartalmaz, s különbözik a névszerinti értéktől; magától értetődvén, hogy az állam törekvése mindenkor az leszen, lehető legmagasb kibocsátási árt elnyerni,[3]) a hitelezőké pedig az, minél alacsonyabbat engedni.

Mind a kibocsátási ártól, mind a névszerinti értéktől meg kell különböztetni az államkötvények *börze-árát* (tőzsdei értékét), vagyis azon összeget, a melyért a kibocsátott papir (kötvény) a börzeforgalomban adatni és vétetni szokott, s mely majd nagyobb majd kisebb mint a kibocsátási ár, a szerint t. i. a mint a kereslet vagy pedig a kinálat nagyobb a kötvények irányában bizonyos időben.

Az imént emlitett két kölcsönzésnem különbségének még egy más irányban is van sajátszerü hatása; névszerint az illető adósság *törlesztésére*. Igy jelesen ott, hol az állam „*névszerinti*" értékben adta ki kötvényeit: ugyan ez összegben tartozik is a maga idejében azokat beváltani (tehát 100 forintos kötvényt 100 forinton); vagyis annyi fizettetik az állam által vissza, a mennyit valóságosan kapott, habár talán időközben a kötvények börzeára feljebb ment vagy alábbszállott is. Hogyha ellenben a kibocsátási ár a *névszerintinél alacsonyabb volt*, az az a státus kevesebbet kapott, mint a mennyiről a kötvény szól: akkor a törlesztésnél a valóságos kölcsöntőkeösszeg nem vétetik figyelembe, hanem a státus kötvényeit a törlesztési (illetőleg visszafizetési) időben való *árkelet szerint* váltja be, a mit (magától értetődőleg) akkor fog tenni, hogyha az árfolyam alacsony, azaz reája nézve kedvező. — A gyakorlatban egyébiránt *elvként* van elfogadva, hogy az állam kötvényeit a névérték megfizetése által bármikor visszaválthatja, mihez akkor szokott folyamodni, ha az árkelet „al-parin" vagyis a *névszerinti* értékösszegén felül áll.[4]—[5])

[1]) V. ö. *Rau:* F. W. 494 sk. § *Nebenius:* Oeff. Credit 355 sk. l. *Stein:* F. Wiss 672 sk. 711 sk. l s főleg *Wagner* Bluntschlinál X. köt. 36 sk. l.

[2]) Például „Osztrák államkötelezvény 100 forintról."

[3]) A kibocsátási ár *magas*, tehát az államra kedvező volta, a státushitel *általános* föltételein kivül még a hitelezők követelésének netaláni külön biztositásától, a kamatok nagyságától, és a visszafizetés módozatától fog függni.

[4]) A *franczia* rendszer szerinti törlesztés abban áll, hogy a „rente" levél egyszerüen visszavásároltatik.

[5]) *Rau:* F. W. 494 §.

139. §.

Magas- és alacsony kibocsátási árú adósságok, és az adóssági kamatok különösen.

Minden adósságtevésnél, és igy az államénál is kiváló momentum a kölcsönért fizetendő *kamat*, és e *kamat* mérvének megállapitása.[1]) — Mire nézve általánosságban azt mondhatni, hogy az állami adósság kamatlába is *lényegileg azon szabályok* szerint képződik mint a magán-adósságoké, hogy a státus kötvényeinél nagyobb összeget nem nyer mint a mekkora adóstartozási nyilatkozatának értéke, s hogy ez érték mindenkor a tőkeelhelyezés biztossága, a kamatláb nagysága, és a kamatfizetés pontosságától lesz föltételezve.[2])

Szoros kapcsolatban a *kamatozás* és *kamatlábbal* áll a „kibocsátási ár és a névszerinti érték" kérdése.

Szem előtt tartandó ugyanis az, hogy az államkötvények után fizetendő kamatok nagyságára (illetőleg a kamatlábra) nézve *különbség* létezik a *névszerinti* és a *kibocsátási* áron kiadott kötvények között, mely különbség akkor lesz szembeszökő, hogyha a *kamat* a valóban kapott *kölcsönösszeggel* összevettetik. A *névszerinti* értékben kibocsátott kötvényeknél ugyanis az állam valóban *akkora kamatot* fizet, a mennyi a kötvényben ki van fejezve (p. o. 5%-ot); vagyis kap akkora összeget tényleg, a mekkorát nyugtáz; — a *kibocsátási áron* kiadott kötvényeknél ellenben a tettleg fizetendő kamat, arányban a kapott sommához, a kötvényben kifejezettnél *nagyobb*. Igy például, ha az állam egy 100 forintról szóló s 5 percentes kötvényeért csak 70 forintot kap, a hitelezőnek már nem 5, hanem tényleg 7 percentet fizet.

Ezek alapján a kölcsön-fölvétel módját, tekintettel a kamatlat momentumára, imigy határozhatni meg. Lehet kölcsönöket felvenni: 1-ör oly *kamatláb mellett*, mely a mindenhai valóságos kamatlábbal megegyez (vagy attól csak igen kevéssé tér el), tehát *al pari*;[3]) vagy 2-or *alacsonyabb kamatláb mellett* az az *pari-n* alól;[4]) vagy végre 3-or magasb kamatláb mellett az az *pari-n* felül; [5]) a minek nyomán azután (névbelileg) *magas* kamatlatú és (névbelileg) *alacsony* kamatlatú adósságok különböztethetnek meg, és vizsgálandók hatásaik és természetök szerint egyenként.[6]—[7])

Ugyanis:

a) Az *alacsony kamatlatú* adósságok, vagyis azon rendszer mellett, a hol az államkötvények névszerinti értékükön *alúl álló* áron bocsáttatnak ki, azt szokták felhozni: aa) válságos időkben az uralkodó kamatlábra nem kapni kölcsönt, tehát több igérendő a tőkéseknek; hogy pedig 8—9 százalék ne engedélyeztessék, a *nevezett módhoz* folyamodnak, részint hogy a magánjogilag még talán fennálló uzsoratörvény nyiltan meg ne szegessék, részint azért, hogy az államadósság egyes részei tekintetében igen *különböző kamatláb* ne állhasson elő. bb) Azon remény tápláltatik, miszerint ily féle kölcsönök kedveltségénél fogva a tőkések csekélyebb kamattal megfognak elégedni, mert nyerhetnek hogyha a kötvények árfolyama emelkedik. cc) Ily adósságok kötvényei előtt szélesb tér és kör állván nyitva

a spekulatióra, a folyam-ár emelkedésre számitó hitelezők és pénzemberek szivesebben veendik mint magas kamatlatú kötvény-papirokat. dd) Szóll e rendszer mellett végre a túlnyomólag ez alapon álló *gyakorlat* is. ee) Nagy árnyoldala ellenben az, hogy az államra nézve annyiban ártalmasb mint a magaskamatú adósság, a mennyiben jelesül az árfolyam emelkedése által az adóssági törzs-somma növekedik, s egy például 60%-en kibocsátott, de 80%-re emelkedett papir törlesztése illetőleg visszaváltása egy harmaddal többe kerül, mint a valóságosan megkapott készpénzösszeg vala.[8])

b) Ez utóbbi tekintet az, melynél fogva legujabban több nagy szakember (s különösen Wagner is) a *magaskamatlatú* adósságok rendszere mellett szavaz, utalván a következőkre: aa) Az uzsora törvényekből vett érv gyönge és nyomatéktalan, a mennyiben legtöbb államban már meg is van szüntetve, a hol fennáll pedig igen kérdéses, van-e annak alkalmazhatósága az államra is, s végre az is kétségtelen, hogy néha az elfogadott valóságos kamatláb az uzsoratörvényi kamattételt mégis meghaladta. bb) A kamatláb egyformasága, mely a számolást és a papirokkal való kereskedést igen megkönnyiti, fontos tekintet ugyan, de mégis túloztatik, mert hiszen ez utóbbi rendszer mellett is lehetséges a kamatlábok kevesbitése és az eddiginél nagyobb egyformásitása. cc) Az alacsony kamatlatú adósságoknak olcsóbbsága nem föltétlen szabály, mert a valóságos kamata ez adósságnak korántsem lesz mindég alacsonyabb mint a magaskamatlatúaké; sőt válságos időkben, a midőn ép tömegesen szoktak kölcsönműveletek előfordulni, — a fentnevezett előny egészen elenyészik.[9]) dd) Nagy előnye a magaskamatlatú adósságoknak, hogy csak ezek lehetségesitenek *későbbi kamatreductiókat*, s ezáltal az állam-pénzügyek jelentékeny megkönnyebbedését.[10])

Mindezek eredménye az, hogy habár nem tekinthetni is *szabálynak* azt, hogy a magaskamatlatú adósságok a státusra nézve előnyösbek az alacsony kamatlatuaknál, annyi mégis kétségtelen, hogy az utóbbi csak *kivételkép leszen* alkalmazandó; továbbá, hogy egészbenvéve csekélyebb hitellel s zilált közállapotokkal biró országok okvetlenül a magaskamatú, gazdag s szilárd közviszonyoknak örvendő államok pedig az alacsony kamatlatu kölcsönöknek fognak elsőbbséget adhatni.[11])

Megjegyzendő végül, hogy az itt fejtegetett kérdéssel kapcsolatban némely legujabb szakférfiak a következő nézetet vallják, illetőleg javaslatot teszik:[12]) A kötvények névértéke és a kibocsátási ár alapján kapott összeg közti külömbzet egyenes *ellenmondás*, melynek megszüntetése annál szükségesb, minthogy általa az adósság névszerinti összege a hitelt veszélyeztető módon növekedik. — E czélra azonban csak egy mód létezik, s ez: a *kötvények kiadásának megszüntetése*, s puszta *járadék-levelek* eladásának behozatala (a mint az legujabb időkig Frankhonban történt), vagyis adassanak ki a *név-értéket* meg se jelelő, hanem egyszerüen bizonyos *kamatra* szóló hitelpapirok, a mivel magától értetődőleg a dij-kölcsönöknek is mellőztetniök kellene.— Puszta kamatszámitás dolga (illetőleg a mutatkozó tőkekinálat nagyságától függő intézkedés) lesz azután, vajjon például egy 5%-es járadéklevél 125 forintért, vagy egy 4 százalékos 100 forintért adatik-e az állam által a hitelezőnek.

[1]) V. ö. az előbbeni §-ban idézett irókat; s hozzá *Laffitte* franczia államférfi nagy beszédét a *Moniteur* 1828-ki foly. 136-ik számában, s *Newmarch* angol statist. értek. a Journal of Statist. Societ. 1855-ki foly. 104 sk. és 242 sk. l.

[2]) Vagyis ezek szerint igazodó, emelkedő vagy csökkenő.

[3]) A hol tehát egy 100 forintos kötvény 6 percentre adatván ki, valóságos 100 forintot hoz be az államnak pénztárába.

[4]) Például egy 100 forintos kötvény 5%-re, mely csak 75 forintot hoz be.

[5]) A hol tehát egy 6 percentes 100 forintos kötelezvény például 110 forintot hozna be; mely utóbbi eset azonban igen ritkán s csak bizonyos előzmények mellett, fordul elő.

[6]) Azért mondjuk „*névbelileg*," mert ez a kötvényen kifejezett kamatláb, — a melytől a *valóságos kamat, melybe a pénz az államnak kerül*, különbözhet. *Magaskamatlatú* adósságfölvétel lesz tehát az, a midőn az állam mindjárt eleve oly magasra szabja a kamatlábot, hogy a *névszerinti* meg a *kibocsátási ár egyforma* (vagy legalább is egymáshoz igen közel álló) leszen. Így például, hogyha a státus azt látja, hogy 5 százalék mellett csak 50 forint kibocsátási árt kap, — azonnal inkább 10 procentót igér s 100 forintot adat magának. *Alacsony kamatlatú* adósság ellenben az, a hol az állam az ellenkező uton haladván, a kamatot előleg fix megállapitja, s azután a kibocsátási ár felett alkudozik, és kap például egy névszerinti 100 frt. 5%-es kötvényért 70 vagy 80 forintot.

[7]) A vitakérdést *Rau:* id. h. hol praktikus példák is hozatnak fel; *Stein:* F. W. 713—715 l. s főleg *Wagner* id. ért. 36—38. l.

[8]) Ezen rendszer szerint járt el a mult század utolsó tizedjében a nagy britt státusférfiu *Pitt*, kit e tek. legujabban hires földije *Newmarch* erősen védelmezett és dicsért. (L. *Wagner* a 38. l.)

[9]) *Wagner* a ki a magaskamatlatú kölcsönök meleg szószólója azt is mondja: „Der reelle Zinsfuss von Schulden eines hohen und eines niedrigen Nominalzinsfusses werden sich in ungünstigen Perioden mehr und mehr ausgleichen, und vielleicht ganz gleichstellen." (p. 38.)

[10]) E szempontból inditványozta legujabban *Wagner* az osztrák államadósság kötvényeinek (szabadakaratúlag létesitendő) átváltoztatását $6^1/_2$ percentes magaskamatlatú kötvényekre, hogy a jövőbeni árkelet-javulás ne a hitelezőknek, hanem az államnak jusson nyereségkép. L. *Ordnung des österr. Staatshaushalts* czimü müv. (1863) 225—262. l.

[11]) *Rau* e tek. azt mondja: „Borgt man mit höheren Zinsen, so übernimmt man eine jetzige Beschwerde von bekannter Grösse, und hat die Hoffnung bald zu niedrigeren Zinsen zu gelangen; borgt man hingegen mit höherem Nominalbetrage, so erkauft man eine augenblickliche Erleichterung mit einen späteren Nachtheil, und kann von günstigeren Verhältnissen keinen Nutzen mehr ziehen." (498. §.) Ugyanott *Coquelin* is (R. d. d. Mondes 1845 Apr. füzetb.) Mig *Hock* a következő eszmét fejezi ki: „Bedarf man Geld auf kurze Zeit, so ist ein hoher Zinsfuss dem Abschluss unter dem Nominalbetrage vorzuziehen; im entgegengesetzten Falle ein geringerer Zinsfuss der Verschreibung einer grösseren als der erhaltenen Summe vorzuziehen." Mely inditványt *Höfken* (Steuerreform stb. 53. l.) erősen megtámadja.

[12]) Jelesül *Stein:* F. W. 713 sk. l. hol egyebek közt arra is történik utalás, hogy a magaskamatlatú adósságfölvétel mellett szól ugyan az, hogy az állam csak annyival fog tartozni, a mennyit valóságosan kapott, de ez utóbbi momentum közönyös, hogyha a kötvényeket névszerinti értékben beváltani nem kényszerül.

140. §.

Egyéb föltételek, biztositások és formaszerüségek az államadósságot illetőleg.

Az állam a végből hogy kedvezőbb föltételekre[1]) tegyen szert a kölcsönmüveletnél: néha külön *biztositékot* is ád a hitelező követelésének szilárditására.[2]) E tekintetben a következők jegyeztethetnek meg: oly

esetekben a hol a státus mint *magánadós* lép fel (p. o. bankokkal való pénz-üzleteknél) bizonyos biztositék vagy zálog letétele indokolt és czélirányos lehet; ép igy akkor is, a midőn az állam valami *külön s meghatározott jövedelemforrás* birtokában van, a melyre bizonyos adósság világosan kijelentve alapittatik s a kamat és a visszafizetés is ugyanily módon utaltatik: ez eljárás szolgálhat arra, hogy valamivel kedvezőbb kibocsátási ár érettessék el.[3]) — Másfelől azonban az sem szenved kétséget, hogy minden ilynemü intézkedés által csak az állam *összhitele* csökkentetik, s igy speciális biztositék-nyujtás valami *állandóbb* jellegü adósság tekintetében nem lesz ajánlatos. Eltekintve attól, hogy a státusélet különben is nem csak *politikai* hanem *gazdasági* tekintetben is egy nagy *egészet* és *egységet* képez, tehát az egész állam az adós, s az egész állam a tulajdonképi kezes és köteles is.[4])

Az eddig érintett *föltételeken* kivül még *egyebek* is szoktak államkölcsönmüveletekben előfordulni, melyek részint a hitelező *biztossága* fokozására irányulnak, részint *kedvezményeket* képeznek. Igy 1-ör megigéri néha a kormány, hogy fizetések alkalmával kötvényeit *névszerinti értékükben* fogadandja el (még azon esetben is, ha börzeáruk alább szállt volna). 2-or kijelentetik némelykor, hogy a kamatok már a kölcsön tettleges befizetését megelőző *korábbi időtől fogva* járandnak. 3-or *Adómentesség* biztosittathatik a hitelezőknek kötvényeik után élvezett jövedelmeikre nézve (vagyis a szelvény-adótól fölmentetnek). 4-er Megtörténik az is, hogy az államadósságért valami idegen (de érdeklett) állam kezességet vállal.[5]) 5-ör. Külön *államadóssági főigazgatóság* állittatik fel, mely egyenesen az országgyülés ellenőrzése alá helyeztetik.

Vannak végre minden kölcsönmüveletnél szem előtt tartandó bizonyos *formaszerüségek* és *viszonyok*, melyek a hitelezőkre fontossággal birnak s a státus irányábani kölcsönzési hajlamot is fokozzák. Igy jelesül: a) Főfeladata az államadóssági igazgatásnak, gondoskodni a *kamatok* pontos, teljes mérvbeni *kifizetéséről*, mire nézve szükséges lesz-n intézkedni, hogy a hitelezők kamataikat ne csak a fővárosban, hanem kisebb helyeken is fölvehessék, idegeneknek pedig a kifizetés saját hazájukban is történjék (p. o. bankházak közvetitése által.[6]) A pénzforgás élénksége és szabályossága, de másfelől a státuspénztárnak érdekében továbbá kivánatos, hogy a kamatok évenkint nem egyszerre, hanem fél- vagy negyedévi részletekben szolgáltassanak ki (jelesül pedig az illető hónap első napján), mely tekintetben még az is lehet elv, hogy a kamatfizetési holnap olyan legyen, mely nagy adó-összegek esedéki napjaira következik, hogy igy az illető pénztőkék soká a nemzetgazdaságtól elvonva ne maradjanak. c) A *kötvények darabjai* (Appoints) rendszerint kerek névbeli sommákra állittatnak ki (p. o. 50, 100, 500, 1000 forintra), és vagy *névre szólók* (Papiere auf Namen), vagy *előmutatóra* szólók (Inhaberpapiere, au porteur-kötvények); az az vagy olyanok, hogy *bizonyos személyre* jelelvék s csak bizonyos formaszerüség (Cessio, engedmény) alapján mehetnek egyik tulajdonból a másikba; vagy olyanok, hogy a mindenhai birtokos tekintetik a tulajdonosnak s egyszerü *átadással* mennek egyik kézből a másik kézbe. — A *névreszóló* kötvények (s értékpapirok általában) azon előnynyel birnak, hogy elvesztés esetében a tulajdonos könnyebben kipuhatolható, tolvajláskor a tettesek

kinyomozása vagy a papirok értéktelenné nyilvánitása (Amortisátiója) könnyebb; az *elömutatóra szóló* kötvények ellenben azért *kedveltetnek* inkább, mert amazoknál sokkal könnyebben forognak, s a pénz- és papirüzlet sokkal hatalmasb elemeiként szerepelhetnek.[7]—[8]) d) A *kölcsönök valutája* rendszerint az általános országos valuta szokott lenni; formailag külföldi kölcsönöknél, vagy oly kölcsönöknél, melyek tek. az állam a külföldnek nagyobb mérvbeni részesedését óhajtja: *idegen valuta* is fogadtathatik el alapul.[9]) e) Legyen mindenkor ügyelet arra, hogy az államkötvények és szelvényeik tetszetős formában, csinos külalakban és különösen oly technikai tökélylyel állittassanak elő, hogy az utáncsinálás és hamisitás lehetőleg meggátoltassék.

Nagy fontosságú itt még az is, hogy az állam adóssági *kötvényei sokfélék*, az az különböző *természetüek* és különböző *kamatlábúak* stb. ne legyenek;[10]) mert az egységes jellegü adósság rendszerint olcsóbb, átlátszóbb, könnyebben igazgatható stb. s tapasztalati tény az is, hogy ily adóssági papirok a börzeforgalomban is kedveltebbek, s uj kölcsön-kötvények mindig szivesebben fogadtatnak a pénzemberek által hogyha egy már meghonosodott s általánosbbá vált kölcsönpapirhoz hasonló jelleggel és alakban bocsáttatnak ki.

Előnyös lesz végre az állami adósságügy tekintetében egy *külön hatósági közegnek* felállitása, mely az adósság felett szoros ügyleti módon a könyveket viszi, a nyilvántartást eszközli, az elszámolást vezeti stb. Megjegyezvén, miszerint még igen ajánlatos az is, hogyha az állam pénzmüveletei és pénztárügye vitelére valamint az adósságügy kezelésére nézve egy jólszervezett s nagy hitelnek örvendő *bankkal* viszonyba lépve ennek szolgálataival él nevezett érdekei előmozditásában.[11])

[1]) V. ö. *Nebenius* és *Baumstark* id. m. *Rau:* F. W. 509 sk. §. s *Wagner* id. ért. 32 sk. és 40 sk. l.

[2]) L. *Stein:* 711 sk. l. és *Wagner* id. h. 33. sk. l.

[3]) Az ujabb időkben létrehozott *ausztriai záloglevél-kölcsön*, mely domanialjószágokra alapittatott, például, habár nem helyeselhetőül szolgálhat.

[4]) E mellett annyiban is nyomaték nélküli ily biztositás, hogy érvénye a birságoktól függ, az állam pedig mint *egész* birói *executiónak* magát alá nem vetheti. *Stein* 712. l. és *Hock* 303—304. lapon.

[5]) Ez történt Görögország irányában Orosz-, Angol- és Francziaország részéről; Sardinia irányában a Krim háboru idejében Anglia és Frankhon részéről, Ausztria irányában a Napoleoni háborúk idejében Anglia részéről. stb.

[6]) A kötvényekhez mindenkor nyomtatott *kamatnyugták* csatolandók (szelvények, Couponok), melyek mindegyike meghatározott időre és határnapra szóljon, s a kötvény *számával* is el legyen látva, nehogy két hasonló nyugta fordulhasson elő, s a csalárdság megkönnyittessék. E szelvényt a tulajdonos szelvényi-ivéről levágván az illető pénztárnál (vagy az e szolgálatot mérsékelt jutalékért tevő valamely bankárnál) beadja s értte az esedékes kamatokat fölveszi. Hogyha a szelvények elfogytak, a hitelező a kötvénynek, vagy a szelvényi iven már kezdettől fogva létező ugynevezett *szelvény-utalványnak* (Talon) elömutatása folytán uj szelvényi ivet kap az állampénztárnál.

[7]) Oly esetekben, midőn árvagyámok, alapitványok, testületek a birtokukban létező kötvényeket elveszés,csalás,tolvajlás ellenében jobban akarják biztositani: a kötvények *vinkuláltatnak*, vagyis a szabad forgalomtól elvonatván, a tulajdonos *nevére* bejegyeztetnek, s a kamatok csak utalványokra fizettetnek ki. (*Hock* id. munk. 285. l.)

[8]) Eltér a névreszóló és az elömutatóra szóló kötvényektől a franczia rente vagy *járadéklevél*, mely az ugynevezett *bejegyzési rendszer* (Inscriptionssystem) szerint adatik ki, mely rendszer abban áll, hogy az állam formaszerü kötelezvényeket nem ád ki

hanem a nagy államadóssági könyvbe (Grand Livre de la dette publique) a kölcsönadót és kölcsönkapott tőkét bejegyezteti, a hitelező pedig csak az évi kamatjáradék fölvételére czélzó *utalványt* kap kezeibe.

[9]) L. *Wagner* értek. 41. l.

[10]) *Ausztriában* mintegy 70 féle államadósság létezik. (Hock 285. l.) *Angliában* egyféle, Frankhonban kétféle.

[11]) Oly viszony ugyanis, a hol az állam nem *mint adós,* hanem mint *hitelező* szerepel a bankkal való érintkezésekben, nem veszedelmes.

141. §.

A kamatreductió és a conversió.

Az államadósság *kamatozását* illetőleg a legfontosb hitelmüveleti intézkedések egyike az ugynevezett *kamatreductió* (járadék-conversió), vagyis az adósság után járó kamatok *leszállitása.*[1]) A kamatreductió, melynek nyomán az állam egy kötvényért, mely eddig tulajdonosának 6 százalékot hozott, a jövőben 5 vagy 4 százalékot fizetend, a státus évi kiadásaiban tetemes megtakaritást eszközöl, s egyik sajátos formáját is képezi az *adósságtörlesztésnek* (l. a következ. §.).

A kamatleszállitási *müvelet alapja* és keresztülvitele tekintetében (szem előtt tartva, hogy itt is mindég állósitott adósságokról van szó) a következőkre kell utalnunk. Miután az állam az adósságtevés alkalmával nem kötelezte magát arra, hogy sohase fogja a *kölcsönt felmondani,* nem vonhatni kétségbe azon jogát sem, hogy adósságát (részben vagy egészben) visszafizetni neki alkalmasnak látszó időben megkisérthesse. Oly esetekben tehát, a midőn csakugyan képes *olcsóbb kamatra* pénzt szerezni, mint a mekkora kamatot kötvényeiért eddig fizetett: nemcsak jogositott, hanem kötelezett is lészen az állam adózó polgárai könnyebbitésére a kamatreductiót keresztülvinni; megjegyezvén, miszerint ily intézkedésnek nem szabad *kényszeritőleg* történnie, hanem ugy, hogy a pénzét (az olcsóbb kamat mellett) az államnál meghagyni *nem akaró* hitelező azt a státustól egyenesen visszakérheti;[2]) mert különben az államot szószegés és méltatlankodásról lehetne vádolni.

A kamatreductió tulajdonkép az államadósság átalakitására (Umwandlung) vezet, mit *conversiónak* hivunk, s az itt elemzett esetben magaskamatlatú adósságnak alacsony kamatlatúvá változtatását jelenti, ámbár lehet oly conversiót is gondolni, a hol alacsony-kamatú adósság magaskamatúvá alakittatik által.[3]) — A kamatreductió *lehetősége* annál becsesebb az államra nézve, mennél nagyobb részét vette az fel adósságának kedvezőtlen időben magas kamatokra (illetőleg alacsony kibocsátási ár mellett); *előnyösségét* tehát és *indokolt* voltát kétségbe vonni nem lehet, s e tekintet is az, a melynél fogva a *felmondható járadék-adósságnak* (kündbare Rentenschuld) az (állam által) fel nem mondható felett elsőbbség adandó.[4])

Minden sikeres kamatreductiónak közgazdászati előföltétele azonban az, hogy az uralkodó általános *kamatláb,* mely mellett a státus pénzt kaphat, a nemzeti tőkék szaporodása s az államhitel szilárdabb volta folytán tényleg *alábbszállott légyen,* s az állam biztos kilátással birjon arra, hogy az általa megajánlott uj (csekélyebb) kamatra elegendő mennyiségü tőke

álljon rendelkezésére. Ilyenkor azután a hitelezők nagy része amugy se találván igen (hason biztosságú és könnyüségű) jobb elhelyzésre alkalmat, az államnál hagyandja tőkéjét. Minthogy pedig mindenkor lesznek olyanok is, kik tőkéiket visszakövetelendik, szükséges hogy az állam a megfelelő összegeket készen tartsa, mire nézve legjobb leszen, ha e czélra tekintélyes bankházak vagy bankokkal viszonyba lép s ezek közvetitésével viszi keresztül a müveletet. — A reductió sikeres kivihetőségének egyik ismérvét a kötvények árfolyamának emelkedése, s különösen a nagy kamatot hozóknak a névszerinti értéken is felülszökése képezi. Ekkor azonban a leszállitás lehető gyorsan eszközlendő, mert mennél magasbra emelkedik a *parin túl* az árfolyam, annál nyomasztóbb lesz a reductió a hitelezőre nézve, kinek kötvénye visszafizetés esetében csak *névértékben* váltatik be.[5]) — A kamatreductió végre mindég a legnagyobb (azaz legterhesb) kamattal járó kötvényekre nézve kezdessék meg; s általában békés nyugodt időkben történjék a kisérlet, mig másfelől gondosan kerülendő lesz minden oly lépés, mely mesterséges börzefortélyok vagy közvetett erkölcsi kényszer által akarna hatni a hitelezők megpuhitására.[6])

A mi a kamatreductió *hatását* és következéseit illeti, ezek abban állanak, hogy az állam adóssági (illetőleg kamatkiadási) terhe enyhül, a kamatláb lejebb száll, a polgárok adótartozásai csekélyebbekké válnak stb.; de másfelől arra is vezethetnek, hogy a reductióval járó nagyobb tőkeáthelyzés a pénzpiaczot rázkodásnak teszi ki, s annyiban, hogy sok kistőkés pénzét visszaveszi s a nagy pénzfejedelmek helyezkednek a kötvények birtokába, az államadósságnak *kevesebb kézbeni öszpontosulása* mozdittatik elő e müvelet által.[7]) *Jogtalanságnak* azonban (a fentebb mondottak szerint) ott, hol a müvelet nem kényszeritőleg vitetik keresztül, mondani nem lehet a leszállitást;[8]) valamint az sem áll, mintha a reductió által az államhitel szükségkép csökkentetnék; mire nézve a tapasztalat elegendő ellenpéldákat mutat fel, s másfelől az is bizonyos, hogy okszerüen foganatba vett kamatreductiónál az állam a kamatláb ugyis csökkenő iránylatát csak felhasználja, mesterségesen vagy erőszakos intézkedések által pedig az országos kamatlábot lenyomni sohase képes.

[1]) V. ö. *Nebenius:* Ueber Zinsreduction (1838). Oeff. Credit 207—308. és 395. l. *Rau:* F. Wiss. 510—514. §. *Baumstark:* Versuche 325. l. *Stein:* F. W. 739 sk. l. *Wagner:* id. ért. 39—40. l. és *Wirth:* National-Oekon. II. 510. l.

[2]) Mely esetben a kötvények *al pari* neki kifizettetnek.

[3]) Ez utóbbi müvelet jelesen igen magas országos kamatlábbal biró államokban, melyekben az előbbeni papirok a pari-n igen alúl szállottak, lesz tanácslatos, hogy későbbi kamatreduktióra a lehetőség biztosittassék. L. még *Wagner* 40—41. l.

[4]) Mint mi is tettük fentebbi elemzéseinkben.

[5]) E visszafizetési *elvnek* tüzetesb elemzését (különös tekintettel a börzeárfolyamra, s a kötvények al pari-n felül és alul állására) l. *Steinnél* 741—744. l.

[6]) Mint tette nehány évvel ezelőtt *Fould* Frankhonban, midőn a $4\frac{1}{2}$ procentós rentét 3%-sá változtatta, és *Heydt* miniszter Poroszországban 1861-ben. L. még *Wagner* id. ért. 40. l.

[7]) V. ö. *Rau:* Fin. Wiss. 513. §. (s általában sok becses praktikus megvilágositó adatokkal).

[8]) *Stein* itt azt jegyzi meg, hogy megkell vizsgálni, nem jogos és czélszerü-e, hogyha a státus a névértékbeni visszafizetés helyett az átlagos *börzefolyam-értéket* ajánlja a hitelezőnek, hogyha a folyamár pari-n alól áll!

142. §.

Az államadósság visszafizetése, illetőleg törlesztése.

Egyikét a tudomány és praxis legnyomósb s legsokoldalúbb vitákra alkalmat szolgáltatott feladványainak: az államadósság törlesztése vagy nem-törlesztése, s az e rendszerrel járó pénzügyi müveletek iránti kérdés képezi.[1]) Az ide vonatkozó vizsgálódások eredményei pedig a következőkben foglaltathatnak egybe:

Mindenekelőtt különbség teendő adósság és adósság között. Igy jelesen lebegő (rövid időre fölvett) adósságok, bankoktól való (rövid-idejü) kölcsönök, iparvállalatokra fölvett összegek (melyek mintegy a vállalaton fekszenek) mindenesetre visszafizetendők s törlesztendők. Oly adósságoknál ellenben, a melyek hosszú időre, *állósitott* adósság alakjában vétettek fel, a visszafizetés *nem okvetlenül szükséges*, sőt határozott törlesztési terv felállítása egyenesen káros is.

Nem helyeselhető azon nézet, hogy államadósságok visszafizetése egészen fölösleges vagy ép *elvileg* elvetendő; valamint az sem, hogy adósságfizetés nem közgazdasági haladás és előny; s hogy az az állam, a mely adósságai törlesztéséről már eleve lemond, helyesen cselekszik.[2]) De ép oly bizonyos másfelől az is, hogy adósságtörlesztés, közgazdaságilag és pénzügyileg tekintve, kevésbé czélszerü mint az adósság megmaradása, *hogyha* az egyébként törlesztésre szánt tőkék: vagy súlyos adók enyhitésére, vagy valami elhanyagolt közérdek előmozditására fordittatnak, avagy azon tőkék, melyek a visszafizetésre szükségeltetvén adóképen gyüjtetnek, a közgazdaságban meghagyatván ez utóbbiban termelőbben használtathatnak mint azon hitelezők kezeiben, kikhez a törlesztés utján kerülnének.[3]) — Az államadósságok törlesztésének *mellőzhetésében* rejlik egyik legnagyobb különbsége ez adósságnak a magán-adósságtól; de következik e mellőzhetés onnan is, hogy a státus halhatatlan, időtartamhoz nem kötött szervület (Organismus), mely a kamatfizethetési képességgel folytonosan bir; s melyben az örök járadékban az adóssági tőke értéke szakadatlanul megvan és magát fenntartja; végre folyománya az az ujkori roppant fejlettségü hitel- és forgalom-ügynek; valamint azon mindjobban elismerésre jutott igazságnak, hogy minden szigorúbb törlesztési terv és kötelezettség az *állam kezeit mód felett megköti*, sőt azon visszásságot is szüli, hogy adott esetben a visszafizetés csak egy uj és még terhesb föltételek mellett fölvett adóssággal eszközöltethetik.[4]) — Nem vonván kétségbe, hogy vannak esetek is, midőn adósságtörlesztési müvelet az állampapirok *árkelete támogatására*, valamint uj kölcsön-fölvételnél kedvezőbb föltételek kinyerésére jótékony hatású lehet.[5])

Oly államokban, hol az adósságtörlesztés ki van mondva, vagy legalább *gyakorlatilag* alkalmazásba véve, e törlesztés különbféle *módjai* vannak. Igy 1-ör lehet a törlesztés egy *általános terv szerinti* az *egész* adósságra nézve. 2-or *Egyes adósságokra* vonatkozólag szerződésileg megállapitott törl. terv. szerinti. 3-or Mind az 1. mind a 2. szám alatti esetben

lehet a törlesztés az ugynevezett „*törlesztési alap*“, vagy bizonyos egyenlő százalékok szerinti. 4-er Az imént emlitett mindkét nemü törlesztés azután lehet ismét vagy *börzeszerü* beváltása a kötvényeknek az árfolyam szerint, vagy sorsolási uton való visszafizetés *al pari* szerint. 5-ör Lehet végre törlesztés még *sorsolás* utján (Lotteria vagy dijkölcsönök), és törlesztés *idő- és életjáradékok* alapján való. — Megjegyezvén még, hogy a törlesztés akkor, hogyha a visszafizetés ideje es módja tekintetében valami szoros *törvényszabály* vagy *terv* nem létezik, hanem az egész müvelet a *kormány belátására* és az államgazdaság szabad menetére hagyattatik, *szabadnak* lesz nevezhető, s abban áll, hogy a forgásban lévő kötvények az államjövedelmek felülségei arányában, vagy hogyha *domanialjószágok stb. eladásából* rendkivüli bevételek valódittatnak meg, egyszerüen *visszavásároltatnak;* — akkor ellenben, ha ilyféle törvény s terv a kormány elé szabva van: *törvényszerünek*, mely három különféle alakzatú, ugymint a törlesztési alap, — a sorsolási kölcsönök, — és a százalékos törlesztés rendszere alapjáni. Mely két fő-törlesztési rendszer közől az első, vagyis a *szabad* a helyesb és ajánlatosabb.[6])

[1]) V. ö. *Jakob:* St. Fin. 817—890. §. *Rau:* F.W. 508, 515—526. §. *Malchus:* 446 sk. l. *Nebenius:* Oeff. Credit 414—463. l. *Stein:* F. Wiss. 716—739. l. és *Wagner* id. ért. 19—31. l.

[2]) Az adóssági teher enyhitése az adózó polgárok érdekében mindazon esetekben kivánatos lészen, a hol az czélszerüen és *más fontos érdekek rövidsége nélkül* történhetik; s azért oly időkben, a mikor az állam békének örvend, ipara forgalma emelkedő félben van, a tőkék gyarapodnak, és az adók könnyen rovatnak le: igen is helyén való lesz oly pénzügyi müveletek eszközlőbe vétele, a melyek alapján a nevezett czél eléréttethetik; és pedig annyival inkább, mivel a *jövő esélyeit és viszontagságait* előre soha se határozhatni meg, s az állam épugy mint az okos gazda a bőség és jóllét idejében köteles gondoskodni azon időkről, a midőn háztartását csapások érhetik.

[3]) L. *Wagner* id. ért. 20—21. l.

[4]) Föltétlenül elvetendő, mert a nemzetet tönkre is tehető hatású, azon javaslata némely szakembereknek (p. o. *Hutchesonnak* Angliában I. György korában, sőt *Ricardónak* is e század második tizedében), mely szerint az összes államadósság *egyszerre* lenne törlesztendő vagy általános adó-felemelés utján, vagy akként, hogy minden adózó polgár adómérvének arányában a megfelelő részt magára venni köteleztetnék. L. *St. Mill:* Principles V. k. 7-ik fej. 2-ik §. és *Rau:* 518. §. d. jegyzet.

[5]) L. *Stein:* 716—717. és *Wagner:* 27. l.

[6]) V. ö. *Rau:* 522. §.

143. §.

Folytatás. — A törlesztés különbféle módjai és rendszerei.

A *törvényszerü* törlesztés egyik főalakzata, a *törlesztési alap* rendszere mely abban áll, hogy vagy az egész adósságra vagy bizonyos adósságnemekre nézve egy *külön* országos *törlesztő-alap* (Tilgungsfond, az Angoloknál Sinking-Fund) vagy *pénztár* állittatik fel, s ebből fizettetnek vissza az illető adóssági összegek.[1]) Szervezete ezen lényegileg *jogi személyiség jellegével biró* alapnak a következő: a) A pénztár eredetileg bizonyos *tőkével láttatik el* (dotáltatik) az állampénztárból, s azután vagy állandóan vagy bizonyos sommára való felszaporodásáig évenkint ismét egy kisebb

összeggel tápláltatik; a mely összeg véletlen jövedelmek, eladott államjószágok árából befolyó sommákból, stb. gyüjthető. b) Azonkivül az alap a börzén eszközölt vásárlások, vagy sorsolás utján bevont államkötvények *tulajdonba vétele utján* is szaporitja értékeit, olyképen, hogy e kötvények neki folyton kamatoznak, ugy mintha még a közönség kezein lennének. c) E kamatok azután ujolagos kötvény-vásárlásra fordittatnak, a törlesztés tehát a *kamatok kamatja* (Zinseszinsen) elve szerint megy végbe, ugy hogy a közönséges mathematikai szabályok szerint az összes adósság bizonyos idő lefolyása alatt törlesztetik.

A törlesztési alap intézetének ez *eszméje* először az ismeretes angol szakember *Price* által pendittetett meg, s előbb[2]) *Walpole*, azután *Pitt* hatalmas minisszterek alatt tettleg életbe is léptetteték;[3]) később azonban az intézmény a felismert hiányok s visszásságok miatt mellőztetett. E *hiányok* jelesül abban állanak, hogy a törlesztési alap, (melynek eszméje megállhat ugyan a puszta számoló, de nem a nemzetgazda és a pénzügyér itélőszéke előtt) hosszabb időn át ugyanazon elvek szerint[4]) nem igazgattathatik, az alap által megszerzett kötvények kamata és törlesztési összegei nagyrészt csak adók utján teremtethetnek elő; hogy ott, a hol ujabb kölcsönök folyton törlesztetnek, az államkötvények rendszerint csak drágábban vásároltathatnak vissza mint a mint eladathatnak; az alappénztárban sok tőke hosszu időkön át meddően hever; az alap azon egyik főbb czélja, hogy alacsonyabb kamatú kölcsönök drágábbak mellőzésére lehetővé tétessenek, nem valósittatik meg; — szóval a *valódi* törlesztés nem éretik el, s az intézmény nehéz időkben positiv kárt okoz, kedvezőkben pedig egészen fölöslegesnek jelenkezik.

Mindezen okoknál fogva a törlesztési alap rendszere legujabban már általánosan mellőztetik[5]) s a törlesztés *szabad* rendszere emelkedik érvényre,[6]) és pedig akként, hogy vagy *felmondatnak* illetőleg *visszafizettetnek* (rendszerint sorshuzás utján kijelelt) államkötvények és adóslevelek teljes *névszerinti* értékökben (Heimzahlung, Remboursement); vagy pedig *visszavásároltatnak* a kötelezvények a börzén napi-árfolyamuk szerint (Rachat, Rückkauf), mely két törlesztési mód közelebbi szemügyre vételt igényel. Igy jelesül a mi a *visszafizetést* illeti, ez a régibb és solidabb mód, de azon hiányban szenved, hogy a tőkés akkor és oly időben kapja vissza pénzét a midőn talán nem is akarja hogy visszaadassék, mig a *börzeszerü bevásárlásnál* csak *az* jut tőkéjének birtokába, a ki azt kivánja, az az papirját az államnak eladja. Általában véve pedig a *visszavásárlás* különösen akkor lesz czélszerü, hogyha a kötvények börzebeli ára *al parin* (az az a névszerinti értéken) *alul* áll, és pedig annál czélszerübb, mennél nagyobb a börzeár és a név-érték közti különbzet, s mennél terhesbek az ez alapon fizetendő kamatok. — A törlesztésre alkalmazandó pénzerő, szemben különbféle föltételü kölcsönökkel ott lesz mindég felhasználandó, a hol a pénzügyre nézve legelőnyösb. *Formaszerü börze üzérletbe* azonban az állam sohase bocsátkozzék, mert ez végfolyamatban mindég a státushitel és státustekintély rovására lenne, a nélkül hogy nagyobb hasznot hozna. — Oly esetekben, a hol a kötvények tőzsdei árfolyama a névértékre vagy azon túl emelkedék, nem marad egyéb hátra, mint a *névszerinti érték* szerint való *visszafizetés*, megjegyezvén, hogy itt is figyelem lesz forditandó arra,

hogy a különbféle kötvény-osztályokból *azokra* irányuljon a müvelet, a melyek erre legalkalmasbaknak mutatkoznak.[7])

Az eddig ismertetett törlesztési módokon kivül még a következőkre is utalhatni: 1-ör A *sorsolási kölcsönök* utjáni törlesztésre, melyről azonban fentebb az e nemü kölcsönök elemzésénél már tüzetesen tétetett említés; s itt csak az emelendő ki, hogy a sorsolási kölcsönök szerinti törlesztésnél a tőke *alpari* szokott visszafizettetni, a kamatok ellenben (részben vagy egészben) nyeremények alakjában a kisorsolt kötvények közt megoszlanak. 2-or A *külön törlesztési alap* szerinti törlesztés, mely abban áll, hogy valami *meghatározott* adósságra nézve szerződvényileg egy speciál alap szervezettetik, a mely évenkint a kölcsönnek péld. egy percentjével dotáltatik. 3-or Az *egyenlő százalékok szerinti* törlesztés (Prozentualtilgung), a hol az állam előre megigéri, hogy évenkint egy bizonyos egyforma nagyságú hányadját az eredeti kölcsön-összegnek visszafizetendi.[8]) 4-er Az *idő- és járadéki* törlesztés, melyet fentebb szinte már elemeztünk.

Végre egyik módját a törlesztésnek (a mely mód azonban még igen vitás kérdés) az is képezi, midőn az állam kötvényeit (s kényszerforgásu papirpénzjegyeit) bizonyos *érték-csökkentési* árfolyam (Coursentwerthung) szerint beváltja, például a névérték helyett 30 vagy 40 stb. százalékot adván. Mely eljárás közvetlenül ugyan csak azok irányában lesz sujtó és igazságtalan, kik a kötvényeket magasb értékben fogadták el, de egészben és hatásaiban oly következményekre vezethet, hogy az állam általi alkalmazása csak nagy szükség esetére nézve lesz indokolt és helyeselhető.

[1]) V. ö. *Gasparin* et *Reboul:* De l'Amortisation (1834). *Stein:* F. W. 720 sk. l. és *az előbbeni §-hoz* idézett irókat.

[2]) A 18-ik század második tizedében.

[3]) *Rau:* F. W. 519. §. és *Wagner* id. ért. 28. l.

[4]) Mennyiben ezt belmozgalmak, forgalmi válságok, háborúk, stb. lehetlenné teszik.

[5]) Ausztriában 1860-ban szüntetteték meg.

[6]) *Régi* adósságok törlesztésére *uj* adósságokat csinálni, helytelenség, hacsak *kedvezőbb* feltételek mellett nem lehetséges az; ezt emliteni szükségtelen.

[7]) Sok becses részlet *Raunál* az 524—526. §-okban.

[8]) V. ö. *Stein:* F. W. 737. sk. l.

144. §.

Folytatás. — Az állami papirpénzjegyekbeli adósság törlesztése.

Azon kérdést illetőleg,[1]) „miként törleszti az állam papirpénzi adósságát,[2]) s különösen mily eljárás tanácsolható a státusnak a végre, hogy elértéktelenült papirpénzjegyei hitelét visszaállitsa," a következőkre lesz figyelem forditandó:[3])

Az értékvesztett papirpénznek s az innen származó *valuta-zavaroknak* káros hatásai mind közgazdasági mind politikai és társadalmi tekintetben kétségtelenek lévén, az állam legfőbb teendői közé tartozik *pénzügyi úton* is arról gondoskodni, hogy az ilyféle papir vagy a forgalomból kivonassék

vagy pedig ujolag hitel-érdemessé változtattassék; a mi egyidejüleg a *valuta helyreállitásának* kérdését is foglalja magában. Ezt azonban az állam csak ugy érheti el, hogyha a papirjegyek *beválthatóságát* (Einlösbarkeit) jelesül a kellő mennyiségü nemes-ércz beszerzése által, visszaállitja; a *kényszerfolyamot* megszünteti; a forgalom *élénkségét* minden kitelhető módon előmozditja, s ez által a nemeséreczet nélkülözhetőbbé teszi; végre s főleg ugy, hogyha a papirjegyek és a valuta iránti *bizodalom* megingatásának okait elháritja, s pontos és takarékos gazdálkodást hoz be és követ mindenha.[4])

A praktikus kivitel tekintetében pedig általában *kétféle rendszerrel* találkozunk értékvesztett s beválthatlan papirpénztől való menekülésre nézve. Az egyik jelesül az ugynevezett *törvényszerü devalvatió*, mely abban áll, hogy a szilárd valuta (a nemes-ércz) az egyes jegyek *név-értékének leszállitása* által állittatik helyre, mely leszállitás (Reductió) azon arányban történik, a melyben a papirnak az országos érempénz (Landesmünze)[5]) iránti értékcsökkenése az *agióban* kifejezésre jut. A másik rendszer ellenben az, a hol az értékcsökkent papirjegyek *mennyiségének* beváltás általi *kevesbitése* nyomán annak *névszerinti* értéke (ezüstre) vissza állittatik.

A devalvatió rendszerénél az eljárás az, hogy a forgásban lévő papirjegyeknek bizonyos időpontbani valódi értéke meghatároztatik (fixiroztatik) és ez értékben oly gyorsan váltatik be a papirjegy, a mint azt csak az értékforgalmi czélokra szükséglett nemes ércz-készlet beszerzése lehetségessé teszi. *Igazolására* e rendszernek pedig az hozható fel: a) hogy ily módon csak törvényesittetik az, a mi tettleg már ugyis megvan, tudni illik az értékcsökkenés és az ebből folyt viszonyok; b) hogy kikerültetik az árfolyam nagy ingadozása, mely a másik rendszerrel szükségkép együtt jár, s sok tekintetben még súlyosb baj a forgalomra nézve mint maga a valuta-értéktelenülés; c) hogy a devalvatió rendszere az állampénztárra nézve aránylag csekélyebb áldozattal jár, mennyiben a névszerinti értékben való beváltás nem az eredetileg károsultaknak, hanem az üzéreknek s harmadik személyeknek válnék előnyére, még pedig valamennyi adózó polgár és igy még az eredetileg károsultaknak kárára is; végre d) az, hogy a másik rendszer (vagyis a papirpénz visszavezetése ezüst egyenértékre) csak uj jogsérelmeket okoz, a mennyiben oly embereket, kik rosz pénzben kaptak kölcsönöket önhibájukon kivül kárositja, s olyanoknak kik értéktelen pénzben adták a kölcsönt, — megnem érdemlett nyereséget szerez; szóval jogtalan vagyon-változtatások s az összes gazdasági élet megzavarására szolgálhat.[6])

Ez utóbbi rendszernél ellenben az eljárás abban áll, hogy az államkötvényekkel *lassankint* visszaváltott papirpénzjegyek egy része *conversió* utján kamatozó államadóssággá alakittatik át; részben oly intézkedéssel, hogy az illető *adósság biztositékai* növeltetnek (p. o. domanialjavak elzálogositása, a jegyek lassankénti beváltására bizonyos jövedelem-rész kijelölése, a papirpénzjegyeknek jelzálogi jegyekké való átalakitása stb. által); s másfelől ugy, hogy a müvelet teljes keresztülvitele tekintetéből *kölcsönfölvételhez* vagy *adófelemeléshez* nyul az állam. — Mindez intézkedés azonban, kivált hogyha a papirérték-csökkenés már hosszabb idő óta tart, s az értékhullámzat több százalék körül forog, egy erős és szilárd valuta

helyreállitására nem elégséges; mert ily körülmények közt csak a sokkal mélyebben ható s drastikusabb *devalvatió* (vagy valutafixirozás) lesz a megfelelő eszköz.[7])

[1]) V. ö. *Jakob:* St. Fin. II. 909 sk. §. *Rau:* F. Wiss. 528. §. *Nebenius*: Oeff. Credit 494—503. l. *Garnier:* Traité de Finances XV. és XVIII-ik fejezet. *Hock:* Oeff. Abg. 363—373 l. és *Wagner*: a Bluntschliféle Staatslex. VII. köt. 675 sk. l.

[2]) Itt szorosan *papirpénz*, és nem *kincstári jegyek* értetnek.

[3]) Az itt következők szoros összefüggésben állanak a „Nemzetgazdaságtan Rendszere" 456—466. l. mondottakkal, sőt azoknak szükségképeni *kiegészitésére* is szolgálnak.

[4]) V. ö. *Hock:* id. müv. 363 sk. l.

[5]) Melynek tudniillik nevét viseli.

[6]) A devalvatió vagy valutafixirozás rendszerét először s határozottan ajánlotta *Nebenius*, s mellette szólanak *Jakob* (589. §) *Rau*, *Roscher* (Ansichten der Volkswirthschaft 384. l.) és *Hock*, tehát a legnagyobb szaktekintélyek; — ellenzője azonban legujabban egyebek közt (erős érveléssel) *Wagner* Adolph fent id. ért. 677—678. l. s *Schäffle* (Nat. Oek. 158. l.) is. Bővebben kifejtve az egész *Nebeniusnál* és *Hocknál* müveik id. helyein.

[7]) *Rau* azt mondja még a *devalvatió* rendszere keresztülvitelét illetőleg: „Es ist gut sich hiezu eines neuen Papiergeldes zu bedienen, welches man mit allen Kräften *al pari* zu halten bestrebt ist, und gegen welches das *ältere Papiergeld* nach dem festen Course umgewechselt wird." stb Mig *Hock* azt mondja: „Der letzte Schritt, der Beginn der Einwechslung gegen Silber wird am besten plötzlich erfolgen, wenn es sich einfach um die Fixirung eines dem eben bestehenden nahen Durchschnittscourses handelt; soll hingegen der ursprüngliche Nominalwerth der Valuta wieder hergestellt werden, so ist eine Vorherverkündigung des Zeitpunktes der Wiederaufnahme der Baarzahlung nothwendig stb."

145. §.

Az állambukás.

Oly állam, mely költekezésében a kellő mérvek túl megy, a közjövedelmi források értékesitésében eszélytelenül jár el, s helytelen politika pontatlanság stb. által maga iránt a bizodalmat lerontja:[1]) igen könnyen juthat oly helyzetbe, hogy tartozásainak hitelezői irányában megfelelni, adósságait és ezek kamatait *fizetni képtelenné válik.*[2]) Ezen állapot az ugynevezett *állambukás* vagy *státusbankrott*, a mely az állami fizetések felfüggesztését s egyidejüleg azt jelenti, hogy az egész államháztartás alapjaiban meg van ingatva, a kormánynak rendelkezésre volt erőforrások kivannak meritve, s mindazon erőfeszités, mely a megbomlott pénzügyi egyensúly helyreállitására, (s ott hol a mértéktelen arányban kibocsátott papirpénz is egyike a baj okainak, ez utóbbi értékének s vele a valutának restitutiójára) történt, eredmény nélküli maradt.

Az állambukást közelebbről szemlélve, ez lehet *nyilt* és *bevallott*, vagy *rejtett* és *palástolt*; a szerint a mint a kormány fizetésképtelenségét egyenesen és határozottan kijelenti, adóssági kamatai kifizetését felfüggeszti, vagy a kamatokat önkényesen leszállitja, vagy a tőkeösszeget deválválja; — vagy pedig különböző mesterséges intézkedésekhez folyamodva, tartozásait (kamatfizetését) *oly pénznemben* vagy adóslevelekben teljesiti, a melyek értékvesztettek s a forgalomban csak igen nehezen s ekkor is csak nagy veszteséggel adhatók tovább.

A mi az állambankrott *hatásait* és *következéseit* illeti, tekintve a *nemzetvagyont*, mint egységes *egészet*, erre, ott hol a hitelezők belföldiek, a bukás *lényeges* befolyást nem gyakorol, vagyis a nemzetet, mint ilyent, sem szegényebbé sem gazdagabbá nem teszi, mert csak a *jövedelem-megoszlást* változtatja meg, a mennyiben az, a mit az egyik fél tudni illik a hitelezők *vesztenek*, a másikra vagyis az adózó polgárokra nézve (kik a kamatfizetési eszközt szolgáltatják az államnak) *nyereség*, a mennyiben a jövőben az eddigi mérvben igénybe nem fognak vétetni. Sőt mi több, oly esetben, a hol a hitelezők *külföldiek*, a nemzeti vagyontörzs a bukás által még növesztetik is, a mennyiben a kimenő kamatok és törlesztési összegek egyenesen benn maradnak az országban.[3])

Nem szabad azonban ezen látszólagos s pusztán *számtanilag* jelentkező előnyök mellett az állambukással járó irtózatos bajokat és pusztitásokat szem elől téveszteni. Igy először is: kétségtelen az, hogy az állam fizetései felfüggesztése a hitelezőkön elkövetett egyenes és kiáltó *jogsérelem*. Az állambankrott által számos (tisztes) család, özvegyek és árvák, alapitványok és emberiességi intézetek, melyeknek tán egész vagyonuk státuspapirokban volt elhelyezve, inségre juttathatnak; a tőkegyüjtési ösztön, az államkormány iránti tisztelet és bizalom lerontatik; a velejáró megszoritása számtalanok fizetési és vásárlási erejének: a productió és kereskedés legveszedelmesb mérvü meglankadását vonja maga után, s oly válság és rázkódtatás lehet a bukás következése, hogy a nemzet *anyagi fejlődésében* évtizedekre vissza lökethetik, s egész politikai tekintélyét és hatalmi súlyját is elveszthetí. Nem is emlitve azt, hogy az állam ily eljárása mellett a *nép jogérzülete* is *meglazul*, a sociális viszonylatokban minden hit és bizalom a polgárzat tagjai közt kivesz, a magán- és államhitel hosszú időkre megrendül, sőt elláthatlan politikai bonyodalmak és *viszálykodások a külfölddel* is állhatnak be, melyek a legrosszabb következéseket szülhetik.[4])

Mindezekből önként foly az, hogy a státusbankrott csak a *legeslegvégső szükségnek* lesz szüleménye, a midőn minden egyéb ut és mód hasztalanul és sükeretlenül kisértetett meg; s még akkor is azon elvet kell tartanunk, hogy az állambukás egy kikerülhetetlen szomorú *katastrópha*, melynél sujtóbb polgárosult népet korunk bonyodalmas gazdasági viszonyai közt alig érheti.

A bukás folytáni *eljárást* (az állam részéről) illetőleg végre a következők lesznek szem előtt tarthatók: a) Önkényes kedvezés bizonyos adóssági categoriák tekintetében nem helyeselhető, hanem mindenikkel egyenlő mérték szerint történjék elbánás.[5]) b) Szükség nélküli *repudiatiók* határozottan rosszalandók s becsteleneknek tekintetendők. c) Fontos feladat juthat egy csupán e czélból felállitandó szakbizottságnak vagy *országos pénzügyi commissiónak*, mely a beállott katastropha okainak kinyomozására, a netán vétkeseknek bizonyuló közegek perbefogatására, a bukással járó bonyodalmak legombolitására, s a mennyiben az lehetséges, egy *fizetési* és *kiegyenlitési* tervezet kidolgozására az illetékes organumot képezné.

A mi pedig *azon kérdést illeti*, „mily magatartású legyen a károsult hitelezők iránt az állam akkor, hogyha *később* ismét kedvező helyzetbe jutott,“ azt felelhetjük, hogyha a eflolyt időközben a kötvények az eredeti

hitelezők kezeiben megmaradtak, az állam okvetlenül köteles hibáját jóvá tenni (p. o. a kamatfizetés azonnali megujitása utján); minthogy azonban ez valószinüleg *nem ugy leend*, s a kötvények már üzérek kezeiben fognak létezni, s igy az eredetileg károsultnak semmi haszna a fizetések felvételéből nem volna, a fizetések fölvétele legalább feltétlenül nem javallható, a mennyiben ez csak jutalmazása volna egyeseknek a népvagyonból.

[1]) V. ö. *Nebenius:* Oeff. Credit 477 sk. l. *Rau:* F. W. 516—517. §. *Hock:* Oeff. Abg. 373—378. l. *Zachariae:* Staatsschuldenwesen több helyen; és *Wagner:* Bluntschli X-ik köt. 51—52. l.

[2]) E fizetésképtelenség kiterjedhet vagy az államkötvényekre és értékpapirokra, — vagy egyszersmind a forgásban lévő papirpénzjegyekre is; mely utóbbi esetben természetesen a baj és csapás még nagyobb, s még általánosban érezhető.

[3]) Ezt tüzetesen mutatja *Roscher*: System der Volkswirthschaft I. köt. 217. §.

[4]) Élénk szinekben rajzolja ezt *Hock* id. h.

[5]) *Hock* azt tanácsolja, hogy a baj lehetőleges enyhitésére czélzó intézkedésekben az állam *kivételesen* figyelembe vehet egyeseket, jótékony (s egyébként feladatuknak megfelelni képtelenné váló) humanitárius intézeteket. (Oeff. Abg. pag. 377.)

NEGYEDIK FEJEZET.

AZ ÁLLAM- S ÉRTÉK-PAPIROKKALI KERESKEDÉS.

146. §.

Érték- és állampapirokkali kereskedés általában.

Kapcsolatban az ujkori hitelügy- és forgalom óriási mérvekben tapasztalható kifejlődésével, a kereskedésnek és üzletforgalomnak egy uj, régi időkben egészen ismeretlen, napjainkban pedig már a legmesszebb horderővel biró ága emelkedett érvényre, tudni illik az *állam- és érték-papirokkali kereskedés.*[1])

E kereskedésnek tárgyát, mint neve is ez üzletágnak mutatja, hiteli illetőleg érték-papirok (Effecten, Werthpapiere) képezik, és pedig, eltekintve a *papirpénztől*, mely sajátos természete, és folyton forgásban létezésénél fogva külön kereskedési üzlet tárgya nem igen lehet,[2]) eltekintve továbbá *magánegyének adósleveleitől*, a mely magánosok a nagy pénzpiaczon nem annyira ismeretesek, hogy kötelezvényeik sürübb adás-vevés tárgyául szolgálhatnának:[3]) oly értékpapirok, melyek községek, társulatok, bankok, hitelintézetek, biztositó, vasutépitési, kereskedelmi stb. társaságok vagy pedig maga a státus által bocsátatnak ki, és *részvények, kötvények, zálog-levelek*, elsőbbségi hitelokmányok (Prioritások) neve alatt ismertetnek.[4])

szakszerüségi tekinteteket érvényre juttatni; pénzügyi természetű államügyek tárgyalásában, s ezek iránti határozatokban *kiválólag* közremüködni; végre minden, az általános financzügyre vonatkozó rendeletek és intézkedések foganatba vételét vezetni és ellenőrzeni.

A *miniszteriumnak* magának bel-szervezetét pedig illetőleg, ebben a különböző ügyszakok szerint több kevesebb *főosztályok* (Sectiók) azután *alosztályok* (Departement) stb. létezzenek. Igy jelesül egy főosztály az *általánosb* jellegü és *a személyi* ügyekre, valamint a hitel- és *kölcsönmüveletekre*, egy főosztály az összes *egyenes adók*, egy a *közvetett adók* igazgatására, egy végre az államjószágok, egyedáruságok és regálékra lesz felállitandó; mig *mellettük* s részben nekik *alárendelve* egyes főbb financzigazgatási ágak érdekében *szakigazgatóságok* (Generaldirektoriumok) lesznek a vezetés *technikai* tekintetében szükségesek, milyen például egy államadóssági, egy monopólügyi, egy pénzverdei műszaki főhatóság[2]) stb.

Minden főosztály élén *osztályfőnök* (Sektions-Chêf, Frankhonban Chéf de la Division), minden alosztályén egy *miniszteri* vagy egy osztálytanácsos, s ezek mellett mint fogalmazati személyzet titkárok, fogalmazók, segédfogalmazók stb. állanak.

A miniszteriumnak *alárendelt* pénzügyi hatóságok (Finanzbehörden) oly hivatali és igazgatási közegek, a melyek a miniszteriumon kivül, bizonyos területen (p. o. tartományban, kerületben,) *közép-hatóságokként*, egy vagy több financzügy intézése, illetőleg a törvények végrehajtása és foganatositására hivatvák. Ilyenek például *tartományi* vagy *kerületi igazgatóságok* (néhol felügyelőségek), melyek az egyenes és a nemegyenes adók kivetése és beszedésének igazgatásával, a regálék, az államjószágok, a monopolok, a vámok kezelése és értékesitése vezetésével és ellenőrzetével stb. foglalkodnak, s a szerint a mint a terület és hatáskör szélesb vagy szükebb, több kevesebb részint fogalmazó- részint mű- és kezelés-szaki személyzetből állanak.

A *legalsó fokon* a kivitel részleteire kiterjedő rendeltetéssel állanak a tulajdonképeni végrehajtási financz-műszervek, névszerint az *adóhivatalok*, a *pénzügyőri közegek*, a *vámhivatalok*, gazdasági kamarai organumok stb., melyeknek külön feladata és teendője már nevük által is eléggé jelezve van.

Nem kis fontossággal biró organumai még a jólszervezett pénzügyi igazgatásnak az ugynevezett: pénzügyi *ügyészségek* (Finanzprokuraturen), másfelől a szorosb értelembeni pénzügyi *felügyelők* intézménye. A pénzügyi ügyészség jelesül arra lévén hivatva, hogy a financzhatóságokat (miniszteriumot ugy mint középhatóságokat) *jogügyekben* véleményével, szakbeli képviseletével támogassa, a kincstár és magánosok közt kötött szerződések- és egyezkedéseknél a kormány érdekében közbenjárjon, valamint peres ügyekben a biróságok előtt a pénzügyi hatóságot képviselje. *A felügyelők* intézményének pedig az lévén rendeltetése, hogy egyes adó-ágak, gazdasági műszervek, pósták, pénztárak stb. ügyvitele és kezelésére, mint központból kiküldött organumok, ügyeljenek; adókiszabási és adóbeszedési munkálatoknál (az egész országra kiterjedőleg) egyforma és egyöntetű eljárás és eredmények biztositására közremüködjenek, hanyag tisztviselőket vagy hivatalközegeket felelősségre vonjanak stb.[3])

Ezen értékpapirokkal való kereskedés, szoros összefüggésénél fogva az összes közgazdaság- és államháztartással, a melyre egyidejüleg a legmélyebben menő befolyást is gyakorolja: nemcsak a kereskedelemtan és a politikai számolástudomány szempontjából, hanem a nemzetgazdaság- és a pénzügytanéból is veendő vizsgálat alá, és pedig kapcsolatban az e forgalmi üzletágnak valódi szinterét képző *tőzsdével* vagy *börzével*, a mely a hitel- és értékpapirok tulajdonképeni *vásárpiaczának* tekinthető.[5])

[1]) V. ö. ez egész kérdésre nézve *Nebenius:* Oeff. Credit 557 sk. l. *Thöl:* Der Verkehr mit Staatspapieren (1835). *Bleibtreu:* Handelswissenschaft 307 sk. l. *Bender:* Der Verkehr mit Staatspapieren (1830). *Bresson:* Des fond publics et étrangers stb. (1834). *Courtois:* Traité élementaire des operations de la Bourse (1867). *Courcelle-Seneuil:* Traité des opération de Banque (1857). *Garnier* értek. a Journal des Écon. 1864-ki évi 42. kötet. *Proudhon:* Manuel du spéculateur á la bourse (1857). *Weninger:* Politikai számtan (1869) helyenkint, *Noback:* Actien und Fonds (1861). *Devallée:* Les manieurs d'Argent (1857). *M. Wirth:* Handbuch des Bankwesens (1870) 65—80. l. és *Otto Michaelis:* Ueber die Rolle des Speculationshandels. *Faucher:* Vierteljahrschrift für Volkswirthschaft 186⁴/₅-ki folyamában, és *Matlekovits:* Ért. a tőzsdéről az Akad. Stat. közleményei VII-ik köt. 2-ik füz.

[2]) De azért is, mert szakadatlan árfolyam-hullámzásai miatt minden tulajdonosa akaratlanul is majd veszt majd nyer rajta.

[3]) Eltekintve egyes nagy földbirtokosoktól, kik gyakran sok s egyenlő alakú és összegről szóló kötvényeket hoznak forgalomba.

[4]) Bizonyos irányban *váltók* is.

[5]) Ez egész szakasz egyuttal *kiegészitését* is képezi azon fejtegetéseinknek, melyeket a „Nemzetgazdaságtan Rendszerének" azon részében adtunk, a hol a „kereskedelem elmélete" tárgyaltatott.

147. §.

Az értékpapirok és államkötelezvények mint árutárgy; s azok árfolyama különösen.

Hogy napjainkban nemcsak *specifikus* jószágok (tulajdonképi értelemben vett áruk és termelvények), hanem *hitel-* és *értékpapirok* is kereskedési üzlettárgyat képeznek, közismeretű tény. Oka e jelenségnek s főleg annak, hogy számtalan gazdag tőkés, szakképzett kereskedő, s kitünő tehetségü ember egész erejét *ez* üzletágnak szenteli, s ép az értékpapirokkali kereskedés üzetik sok államban a legnagyobb hévvel, mondhatni szenvedélylyel, s hogy naponkint száz és száz milliónyi értékek kerülnek ez alapon forgásba:[1]) oka a jelenségnek az, hogy az értékpapirok (s főleg államkötvények) nagy mennyiségük, s a státuskölcsönök alkatrészeinek lényegileg hasonló voltánál, valamint áruk gyakori hullámzásainál fogva a világkereskedésnek kedvencz üzérleti tárgyát képezik; a papirspekulatió utján rövid idő alatt a legnagyobb vagyonok szereztethetnek; az ily módon némelyeknek jutott nagy nyereségek a kereskedő világra csábitólag (mondhatnók bőditólag) hatnak; az e nemü üzlettel bárki is, tehát nem csak az iskolázott kereskedő, szabadon foglalkozhatik; a hitel- és értékokmányokkal való kereskedés jórészben *szerencsejátéki alakot* ölt s mint ilyen sokakra kétszeres ingerrel és csáberővel bir, s e mellett az egész üzletág oly eleven, gyors és erélyes lefolyásu, hogy hosszú időkre

terjedő számitások és combinátiók mellőzhetők, s az üzletek legombolyitása sokszor nehány rövid pillanat alatt is eszközölhető.

Az értékpapirokkali kereskedés tárgyait képező áruczikkek közt a legjelentékenyebb helyet eddigelé a *státuspapirok* (államkötvények, Angliában *Bonds*, ha teljesen befizetve vannak, *Stocks* ha névre szóllanak; és *Scrips* ha ideiglenjegyek; Frankhonban Effets) foglalták el; jelenleg azonban már a bank- és hitelintézetek, vasuti és egyéb nagyvállalatok részvényei és hitelokmányai is hason terjedelmü üzlet tárgyaiként szerepelnek, sőt azon körülménynél fogva, hogy napjainkban a *társadalmi* és az *állami gazdaság* a legszorosb viszonylatba és érdek-közösségbe jutottak, s minden baj vagy csapás, mely az államot éri a magánvállalatok és intézetekre és viszont, a legközvetlenebb s legérezhetőbb módon kihat: oly alakulata állott elő az értékpapirokkali kereskedésnek, hogy *állami és magán értékpapirok közt* nagy különbség többé fenn sem áll, a kereskedés mindnyájukat egy és ugyanazon szabály szerint tekinti és kezeli az üzleti forgalomban.

Értékpapirokat egyáltalában kétféle czélból lehet és szokás is vásárolni, vagy ugyanis a végből, hogy velök nyerészkedő kereskedést üzzünk, s ekkor *üzérvételnek* (Kauf auf Spekulation) neveztetik; vagy azon végre, hogy a papirok tőkeelhelyzésül felhasználtatván, a tulajdonos a *kamatokat* (járadék, rente) vagy *részvényosztalékot* állandóan élvezze.

Az értékpapirokkali kereskedésben legfőbb fontosságú momentum mindég a papirnak *árfolyama* (Cours), azaz azon ár, a melyen az a papirüzlet tulajdonképeni vásárpiaczán, vagyis a *tőzsdén* (börzén) adatni és vétetni szokott. — Ez árfolyam háromféle lehet, ugymint a *parin* alóli, — vagy *parin* felűli, vagy *névérték*-szerinti. Függ pedig ez árfolyam általában ugyanazon elvtől, a mely valamennyi áruk és javak árát szabályozza, az az a *kereslet és kinálat közti viszonytól*, ugy hogy ott, a hol bizonyos papir iránt a kereslet nagyobb és belterjesb mint a kinálat: az árfolyam felszökni, ott pedig a hol a kinálat nagyobb mint a kereslet, — alábbszállani fog; mire nézve magától értetődöleg döntő befolyású leend a *tőkeelhelyzés egyéb alkalma* vagy ennek hiányzása, a vevők és eladók száma, a *készpénznek* az áruhoz viszonyitva *szűk* vagy *bő volta*, s mind azon viszonyok és körülmények, melyek valamely állam- vagy vállalati papir jósága és jövedelmezősége (illetőleg kibocsátója) iránt a papir-vásárló közönségben bizodalmat gerjeszteni, vagy az utóbbit csökkenteni képesek.

Az értékpapir-piacz *folytonos hullámzást* és mozgalmasságot mutat; állandóság, maradandóság nem létezik rajta, s csak abban van különbség, hogy némely papirok (p. o. állami járadék-adóssági kötvények, igen solid s régi hitellel biró bankok papirja, vagy fix és meghatározott járadékot adó hitelokmányok, p. o. elsőbbségek) *állandóbb* árfolyammal birnak, mások pedig, s ezek szoktak ép (a velök elérhető legnagyobb nyereségre való kilátás miatt) a börzeüzlet legkedveltebb papirjai lenni, folyamáruk tekintetében folytonos hullámzást, le és felmenő ár-mozgást mutatnak; milyenek például ipar-papirok, nagy üzletekbe ereszkedő *bankok* s hitelintézetek *részvényei*, vasuti actiák stb.[2])

Egyáltalában pedig meglehet külömböztetnünk az árfolyam alakulásában *napi* hullámzatokat, és *irány*-hullámzatokat. A napi hullámzatok

azok, a melyek pillanatnyi behatások alatt támadnak s átmenetesek; *irányhullámzatok* ellenben azok, melyekre az illető állam, vállalat, vagy bank általános hosszabb időkön át megfigyelt állása, viszonyai, jó vagy balkörülményei folynak be határzólag; mely tekintetben azon *tapasztalati szabály* állítható fel, miszerint általánosságban szemlélve sem az emelkedés sem a csökkenés irányában állandóan mozgó árfolyam időnkénti vagy átmenetes visszamenés (Rückgang) nélkül nem létezik; — továbbá az, hogy az *emelkedési* iránylatnál az árfolyam lassanként és folytonosan felmegy, ellenben a visszaesés egyszerre és gyorsan áll be; *csökkenési* iránylat idejében az ár alábbszállása lassú de tartós menetben jelenkezik, a felszökés azonban gyorsan és egyszerre történik.

A mi végre azon *körülményeket*, melyek az árfolyamra jelentékenyebb befolyást gyakorolnak, *közelebbről* illeti, erre nézve a következőkre utalunk: Azon viszonyok, melyektől a papirok cursusa függ, nagyobb részt nem a papirpiaczon vagyis a börzén *belül* merülnek fel, hanem azon kivül, s majd *általánosb* majd csak *helyi* fontosságúak. Az általánosbak jelesül: nagyobbszerü változások vagy átalakulás a politikai helyzetben és viszonyokban, jelentékenyebb kereskedéspolitikai intézkedések, uj értékpapirok kibocsátása vagy kölcsön-fölvétel, vámügyi reformok és szerződések kötése, bankházak fizetésfelfüggesztése vagy bukása, pénz- és forgalomkrizisek, változások a kamatláb nagyságában (fölemelése vagy leszállitása a bankdiscontónak), végre a külföldi tőzsdék folyamárai, a váltófolyam állása, az illető vállalatok jövedelmezeségi kilátásai stb. Mig a túlnyomólag *helyi* befolyások: az általános börzehangulat és iránylattól, *bizonyos papir* tekintetében mutatkozó nagy kereslet vagy kinálattól, különböző papirok árfolyamának egymásra való hatásától függnek; részint az gyakorol nagyobb befolyást, hogy néha igen is gyors folyamár-felszökést ugyanoly hirtelen beálló természetes reactió követi, vagy valami börzematador bizonyos papirokat nagyban összevásároltat, vagy áruba bocsát; vagy végre különféle börze üzérleti módok, *mesterséges üzleti fogások* (Geschäfts-Manoevre) vagy pénzbeni szükség vagy bőség valamennyi vagy bizonyos papirok árkeletére idéz elő feltünőbb árbeli hullámzatokat.[3]—[5])

[1]) V. ö. egyebek közt *Wirth*: Handbuch des Bankwesens cz. müvének 60 sk. l. e tekintetben közlött néhány adatot, a honnan kitünik, hogy péld. magában *Angliában* az utóbbi években 50,000 millió franknyi értékösszeg volt közhitelpapirok váltók és részvényekben a forgásban; ugyanennyit lehet fölvenni *Frankhonra, Holland* és Németországra nézve együttvéve; s hogy az utóbbi években az *Osztrák-Magyar* monarchiában is óriási mérveket öltött az értékpapir-forgalom, közismeretü dolog.

[2]) Némely államok papirjai is (p. o. Ausztriáé, Olaszországé, Spanyolhoné) sokkal nagyobb hullámzatoknak vetvék alája, mint másoké, melyek anyagilag kedvezőbb helyzetben vannak, s szilárdabb hitellel birnak (Anglia, Hollandia) stb.

[3]) A fentmondottak illustrátiójául utalunk még a következőkre. A papir-üzlet általában szoros összefüggésben áll a *kamatlábbal*, s szabályként áll az, hogy csökkenő *országos* kamatlábnál a nagyobb kamatjáradékot adó kötvények s értékpapirok árfolyama emelkedni; ellenben *kamatreduktiók* vagy *arrozirozás* alkalmával csökkenni fog. Lehetnek esetek arra is, hogy valamely állampapir árfolyama a névértéken is felül szökik, hogyha például azokkal valami különös kedvezmény van összekötve, vagy hitelezők más elhelyzést pénzükre nézve nem találnak. — Hogyha kész *pénz* kináltatik a börzén, az az hajlandók a tőkések papirokat vásárolni, akkor ez *tőke*: pénz-alakjában, a mely pénz nem forgási eszközként hanem tőke-*elhelyezkedési* közegként szerepel. Ott hol sok

értékpapir kerül a börzére, az árfolyam csökkenik, ott pedig hol *pénz* áramlik több oda, — emelkedni fog. Az okok pedig, melyek ez áramlásra befolynak, sokfélék; s fentebb részben meg is jeleltettek. Emelkedő *disconto* az az magas *kamat-leszámitolás* mellett az értékpapirok árfolyama alábbszállani, ellenkező esetben emelkedni szokott; maga a disconto-emelkedés pedig ott szokott beállani, a hol a közállapotok bizontalanok, az államigazgatás rossz, kül- vagy bel-veszedelmek fenyegetnek; vagy pedig a népesség gyorsabban szaporodik mint a tőke; vagy végre *a vállalkozás igen nagy dimensiókat* öltött s nagy nyereségekre nyujt kilátást stb. *Sorsolási papirok árkelete* gyakran a névszerinti értéken is túl emelkedik, jelesül akkor, hogyha a hátralévő huzások már kevesek s a nyereményre való kilátás növekedik, s a kötvények tetemesen megkevesbedtek. Ép igy *sorsjegy-kötvények árkelete* legnagyobb szokott lenni közvetlenül a sorshuzás előtti időben, mert ilyenkor sokan nyeremény reménysége fejében ilyféle papirokat tömegesben vásárolnak; ellenkezője ennek a sorshuzás *után* állván be, a midőn az illetők ama papirokat ismét eladják, — s igy a folyamárt lenyomják. L. még *Wirth:* Hdb. d. Bankw. 65—68. l.

[4]) Az értékpapirok vásárlói (a kik tudniillik tőkeelhelyzésül használják fel azokat) a kamatjövedelem tekintetében vagy olyan tőkések a kik *csekélyebb de biztos jövedelmezésü papirokat* vesznek, vagy olyanok, a kik nagyobb kamatjövedelemre számitanak, s a *biztosságra kevesebb súlyt* fektetnek. Az első osztályba nagyobbrészt az *állami kötvények*, vasuti *elsőbbségek* és *záloglevelek*, — az utóbbiba az *iparvállalati* papirok és *bankrészvények* tartozván.

[5]) Az államkötvények kiállitási módja *névreszóló* és *előmutatóra* szóló papirok szerint, s azok átmenete egyik kézből a másikba: már fentebb meg volt érintve.

148. §.

A börze s annak szerkezete.

Az értékpapirokkali kereskedésnek szintere és piacza, mint mondók, a *tőzsde* vagy *börze*, mely alatt azon üzlet-helyiség értetik, a melyen a pénz- és hitelpapirkereskedők rendesen összejőnek, s adásvevési ügyleteiket foganatositják. A tőzsdék első nyomaira a 16-ik században Hollandiában és Angolhonban találunk; a mikor azonban csak *árutőzsdék* az az bizonyos termeléket vagy jószágokat forgalomba hozó közegek voltak; az értékpapir-tőzsdék (Effektenbörse, Fondsbörse) ellenben először a 17. század végén, s a 18-iknak elején keletkeztek, névszerint Londonban és Párisban, a midőn ugyanis a nagy pénzügyi müveletek, az államadóssági operatiók, a franczia Law-féle szédelgések, s egyáltalában a pénz- és hitelforgalom nagyobb mérvbeni megindulása folytán először éreztetett szüksége egy ily közös, köztekintélyü és bizonyos szervezettel biró üzleti intézmény behozatalának. Századunk eleje óta, de kivált az utóbbi két három évtized alatt a tőzsdék (értve mindég érték-tőzsdéket) jelentősége, szerepe és befolyása oly magas fokra emelkedett, hogy valóban *uralkodó hatalomnak* tekintethetnek, a mennyiben alig gondolható állami vagy társadalmi ügy, cselekmény, törekvés és érdek, a melyre azok (közvetve vagy közvetlevül) hatást (sokszor mérvadó hatást) nem gyakorolnának; nem is emlitve, hogy *nemzetgazdasági* tekintetben alig gondolható vállalat, iparág, vivmány vagy reform, mely magát e büvös faktor uralma alól kivonni, vagy vele szembeszállva, — sükerre szert tenni birna.

A börzék *szervezetét* és *rendtartását* illetőleg, ennek (minket itt érdeklő) főbb vonalai ezek. Az állam-kormány megadván a börze felálli-

tására az engedélyt, rendszerint bizonyos *szabályzatot* is állapit meg (szakemberek közremüködésével), a melyhez a börzelátogatók alkalmazkodni, s mely szerint az egész tőzsdei üzlet alakilag vitetni szokott.[1]) Az ügyintézés központi közege a *tőzsdei kamara* vagy *tanács*, melynek tagjai tekintélyes és előkelő kereskedők. Az üzletek eszközlésére s az ezek alapjául szolgáló *zárjegyzékek* (Schlusszettel) kiállitására felesketett *alkuszok* és ügynökök (Sensale, Agenten, ang. *brokers*, francziául *courtiers*, s Agents de Change) müködnek, a kiknek azután közvetitésével a papirvásárló vagy eladó közönség élni szokott. Azon hely, mely ez alkuszoknak fenn van tartva: *parketnek* (a bécsi börzén korlátnak, Schranken) neveztetik, s itt kötik meg azok egymás közt ügyleteiket. Oly alkuszok, kik a parketen kivül állva, mint nem-engedélyzett ügynökök járnak el ügyletek megkötésében, valamint a velök üzletekbe ereszkedő spekulansok „*Coulisse*"-nak hivatnak, s az általuk megkötött ügyletek *Coulisse-ügyleteknek*. — Az (államilag kinevezett vagy engedélylyel biró) alkuszok fáradságukért *jutalékot* (Provisio) kapnak, mely az üzletérték $^1/_8$—$^1/_{10}$-ed százaléka; könyveik hiteles bizonyitó erejüek.

Az *üzlezők* (Spekulanten) tekintetében *két* osztály különböztetendő meg; a *valódi* tőkepénzesek mint értékpapirvevők s eladók; — s azok, s kik csak napi üzérlet s nyerekedés szempontjából járnak a börzére, s nagyobbrészt csak *szinleges* adásvevéseket eszközölnek. — Az üzlezők azután ismét a szerint a mint a papirnak árfolyama felverésére vagy lenyomására törekednek: *szökkentők* (haussier, vagy *mineur*, Liebhaber, angolul *bull*, a bika) és *csökkentők* (baissier, contremineur, németül fixer, angolul *bear*, medve); amazok mindent elkövetvén arra, hogy bizonyos papir ára felebb rugtassék, — emezek arra, hogy lejebb nyomassék; vagy is a szökkentő üzér iránya a folyamár megjavulása, — a csökkentőnek iránya ellenben a rosszabbulás, a csökkenés. Magától értetődvén, hogy a börzeüzletnek egyik jellemzetes vonása az, hogy az üzlezők e két osztálya czélja elérése érdekében szabad és nem szabad úton, minden kigondolható módhoz és eszközhöz nyulva, s leggyakrabban különféle (való vagy ál- és költött) hirek terjesztése, fogások és fortélyok alkalmazása, s ezzel az ugynevezett *agiotage* börzejáték és mesterkedéshez való folyamodás utján is törekszik magának a nyereséget kivivni.

Végül megemlitendő, hogy naponként a *tőzsde bezártakor*, az alkuszok által (részben a tőzsde-elnök közremüködésével) az előfordult adásvevési esetek alapján az ugynev. hivatalos *ár-folyamjegyzék* (Courszettel) állapittatik meg, melynek két rovata van, s az egyik e felirattal „Áru, vagy Levél" (Waare, Brief) a *követelt* árt, a másik mely *pénz*, vagy *keresett* (Geld, Gesucht) czimü, az *ajánlott* árt jelzi. Mely két tétel közt a *középen* szokott azon ár lenni, melyen az nap tettleg adások és vevések történtek.[2])

[1]) Erre nézve sok becses részletet tartalmaz *Matlekovits* fent érintett értekezése, — mely azonban másfelől azon hiányban szenved, hogy ép a börzeüzlet pénzügyi és üzleti momentumára, a tőzsdei forgalomnak, ugy mondhatnók, *philosophiájára* (a mely pedig épen felette tanulságos s ily terjedelmes értekezletben ki is vihető lett volna) figyelmet nem fordit.

[2]) Bővebben szólnak mindezekről *Noback*, *Courtois* és *Proudhon* fent id. müveikben.

149. §.

A börzeüzlet főbb alakzatai.

Felette változatosak és sokfélék azon üzleti formák, a melyek a tőzsdéken előfordulván, az értékpapirokkali kereskedést közvetitik. E tekintetben általánosságban megjegyzendő az, hogy a börzén nemcsak *tulajdonképeni adásvevések* történnek, a hol azután rendszerint még a nap folytában az illető áru kiszolgáltatása és megfizetése utján a dolog tisztába hozatik, hanem oly üzletek is fordulnak elő (még pedig igen nagy számban), a melyeknél az áru (az értékpapir) csak bizonyos idő mulva szállitandó és fizetendő; vagy ép a tényleges adásvevés nem is jő létre s csak *szinleges* vásárlás és eladás képezi a müvelet tárgyát.[1])

Megkülönböztetendő ezek nyomán *készpénzüzlet* vagy *napiüzlet* (Baargeschäft, feste Anlage, vagy Comptant-Geschäft, Marché au comptant, Money-bargain), a hol az áru szállitása és kifizetése még az nap, a börzezárlat után történik, — és *beszerzési-üzlet* (Zeitgeschäft, Lieferungsgeschäft, marchés a terme, time bargain) a hol az eladó magát arra kötelezi, miszerint bizonyos idő mulva, meghatározott napon, az üzlet megkötésekor meghatározott áron bizonyos mennyiségü papirt fog szerezni, tehát a legombolitás távolabbi időre (Stichtag, fin, angolul: setting day) tüzetik ki. Igy például A. 1872 augusztus 1-én elad tiz darab hitelsorsjegyet B.-nek 150 forinton, de a szerződés csak oktober 1-én teljesitendő. Ha már most oktober 1-én a nevezett papir árfolyama 160 forint, akkor az eladó minden darabnál veszt 10 forintot; — ellenben azon esetben, ha az árfolyam például 146 forintra leszállt volna, minden darabnál nyer négy forintot, mert az előbbi esetben annyival drágábban kényszerül a papirokat megvásárolni, az utóbbi esetben pedig 4 forinttal olcsóbban szerezheti meg magának.

Hogyha a *beszerzési üzlet* úgy köttetik, hogy semmi egyéb *föltétel* se csatoltatik oda, akkor *egyszerünek* (Geschäft auf Zeit fix) neveztetik, ha azonban oly *föltétel* mellett jő létre, hogy a szerződők egyike vagy másika bizonyos időben *választhat*, akkor a beszerzési üzlet *föltételesnek* (Bedingtes L. G.) hivatik. Tekintettel már most arra, hogy az érintett *választási* jog *különféle teljesitésekre* vonatkozhatik, az e nemü üzletek is többfélék. Igy jelesül:

1-ör *Egyszerü biztositási díj-üzlet* (einfaches Prämiengeschäft, marché á prime, angolul: options), a hol vagy csak egyike a feleknek, vagy mindkettő azon esetre, hogyha a szerződés teljesitéséből magára veszteséget látna hárulni, bizonyos bánatpénz (az az biztositásdij) fizetése mellett a *visszaléphetést* az üzlettől fenntartja; mely esetben meghatároztatik előre azon összeg, melyet a másiknak az tartozik fizetni, a ki az üzlet érvényesülése napján a kötéstől visszalép. Az összeg maga az ügylet-érték bizonyos százalékában szokott kitétetni, a mi pedig a veszteséget illeti, ez a felek közöl azt, a ki a *vevő*, akkor éri, ha a kötvények ára alábbszállt, mert ez esetben a kötvényeket sokkal olcsóbban kaphatná meg jelenleg mint a mennyit szerződésileg értök igért; az *eladót* pedig akkor, ha a kötvények

ára felebb szökvén, most azokat jobb áron tudná eladni mint a minővel a szerződésben megelégedett. Az tehát a kit a szerződés teljesitése folytán tényleg veszteség érné, a kikötött dij lefizetése mellett visszaléphetvén kisebb veszteséggel a *nagyobbtól* menekszik.[3])

2-or *A kettős dijüzlet* (Zwei-Prämiengeschäft), mely abban áll, hogy valaki egyszerre különféle személyekkel két ellenkező irányu biztositási dijüzletet köt, a mennyiben az egyiknek elad, a másiktól vesz, azon reményben, hogy a két üzlet közől az egyiknél többet nyer mint a másiknál veszt, mi által a biztositási dij is fedezve leend. — A beszerzési üzletben, *az idői vételnél* előfordulhat az is, hogy a felek megegyeznek abban, hogy a szállitás ideje azon föltétel alatt, hogy a szállitásra kötelezett ezért bizonyos összeget fizessen, későbbre halasztassék; a mi leginkább akkor történik, hogyha a kitüzött határidőben az árfolyam a beszerzőre nézve igen terhes volna.

3-or *A kételü biztositási dij* (Zweischneidiges Prämiengeschäft), midőn az egyik fél a másiknak fizetendő bizt. dij mellett az iránt tartja fenn a választhatást magának, hogy vagy a papirokat adhassa át neki, vagy azok beszerzését a másiktól követelhesse. Mihez némileg azon üzletforma hasonlit, a hol az egyik fél a dij lefizetése mellett kiköti a választhatást magának vagy arra, hogy szállitandja a másiknak bizonyos áron a papirokat, vagy arra, hogy tőle magasb áron veszi át és az iránt bizonyos napon nyilatkozhatik (Stell-Geschäft, Geschäft auf Nehmen und Geben).

4-er Egy ritkábban előforduló üzlet az, hol a vevőnek jogában áll a papirok beszerzését bizonyos határidő alatt bármely tetszés szerint kijelelhető napon követelni (Wandelgeschäft auf Kauf täglich fix).

5-ör *Árfolyamhatárzó üzlet* (Kaufstellagen), mely abban áll, hogy valaki kijelenti, miszerint az nap kész meghatározott ár mellett venni vagy eladni valamely papirt.

6-or *A hosszabbitási üzlet* (Prolongations- oder Rückkaufsgeschäft, Bécsben Kostgeschäft, Marché au rapport), oly papirvásárlási müvelet, a hol a visszavásárlás és visszeladás bizonyos határidő alatt az eladótól s illetőleg a vevőtől kiköttetik.[4]) A *visszavásárlási* üzletbe rendszerint oly börzeember szokott bocsátkozni, a ki valami nagyobb nyereségre kilátást nyitó vállalat érdekében tőkéjére rögtön szorul, ezt azonban az illető értékpapirokból végkép kivonni még sem hajlandó; a *visszeladás* fenntartásávali müveletnél ellenben a vevő czélja az szokott lenni, hogy meddőn heverő pénzét gyümölcsöztesse.[5])

7-er *A reménynvétel* (Hoffnungskauf, Heuergeschäft). Ez sorsjegyeknél fordul elő, s fentebb, a hol az igérvényi üzletről volt szó, már megérintetett.

8-or *A kémleti üzlet* (Arbitragegeschäft) abban áll, hogy bizonyos váltók vagy papirok folyamárának (Cours) különböző államok börzepiaczain való kiegyenlitése illetőleg a különbzet alapjáni nyereség vétetik czélba.[6]) Napjainkban ez üzletág tekintélyes bankházak által s pedig kiválólag a távirdà nagy mértékbeni igénybevétele mellett szokott üzetni. A legnagyobb terjedelmü, de egyszersmind legveszélyesb végre:

9-er *A tulajdonképeni különbzeti üzlet* (Differenzgeschäft, Agiotage, Jeu de la bourse, angolul Stockjobbery); mely abban áll, hogy a szerződő

felek, a nélkül, hogy valódi szándékok volna értékpapirt tettleg venni vagy eladni, adásvevést csak szinlelnek, illetőleg csak *fogadnak* bizonyos papirok folyamának miként-állására, a hol azután a haszon a nyerőre nézve azon *különbzetben* áll, a mely az illető papirnak a fogadás napjáni, — és a későbbi, meghatározott határidőbeni folyamára közt létezik. Ilyenkor ugyanis a felek egyike az eladónak, a másik pedig a vevőnek szerepét játszja, és *az*, a ki, ha a szerződést teljesiteni kellene, vesztene: a folyamár-*különbzetet* a másiknak megtériti, és pedig annyi darab kötvény vagy papir után, a *hányról az egyezményben* szó volt. Igy például, ha valami papir, melynek árfolyama a szerződés napján 203 forint volt, — a teljesités napján 206 forintra emelkedik: akkor az *eladó* minden darabért (p. o. Tiszapályai részvény) a vevőnek *három* forintnyi különbzetet tartozik fizetni, s igy, ha a szerződés például 1000 darab részvényre vonatkozott: *három ezer* forintot. Ezen lényegileg *sorsjátékszerü* üzlet veszélyessége[7]) abban rejlik, hogy nagymérvü *szédelgéssel* jár mindég karöltve, hogy általa *vagyon nélkül* is nagy összegekre menő nyereségekre tétethetik szer, a mi sokakra rendkivül csábos hatásu leend magát egészen e meddő és improduktiv foglalkozásra adni, továbbá, hogy a szakadatlan koczkázás a társadalom egész osztályait megmételyzi, számtalan üzletembert koldúsbotra hoz, sőt nem ritkán az egész államot is nehéz rázkódtatásnak teszi ki.[8]—[9])

[1]) V. ö. e §-ra nézve *Nebenius* id. müv. 505 sk. 557—602. l. *M. Wirth:* Handbuch des Bankwesens 70 sk. l. *Michaelis* id. remek értekezését: *Faucher:* Évnegyedes Folyóirata 186⁴/₅-ki köteteiben. *Rubrom:* Der Wiener Börsenspekulant (1869.) *Weninger:* Politikai Számtana (2-ik kiadás) 254 sk. l. és *Karvasynak:* Pénzügytana (3-ik kiad.) 137-ik §. melyet egyszerü és világos fejtegetéseinél fogva részben mi is követtünk.

[2]) *Példákat* az egyes üzletformákra nézve *Proudhonnál*, *Weningernél*, *Wirthnél*, *Nebeniusnál*, *Michaelis* (értekezésében) *Matlekovits* és *Rubromnál*.

[3]) Azt mondja *Wirth:* „Prämiengeschäfte sind Operationen, bei welchen der Käufer sich das Recht vorbehält, den Handel zu einer bestimmten Zeit zu annulliren, mittelst einer dem Verkäufer zu zahlenden Prämie. Auf diese Weise wird die Gefahr des Verlustes auf einen festen Betrag beschränkt."

[4]) A visszavásárlás jelesül valamivel nagyobb ár, — a visszeladás valamivel kisebb ár mellett történvén.

[5]) Ez üzlettel lényegileg összeeső az ugynev. *Report-* és *Deport*-üzlet; mire nézve a következő jegyzendők meg. Sok papir folyamára igen különböző a szerint a mint *napi* vételre (Comptant) vagy csak *beszerzésre* történik velök az üzlet. Ez árkülönbzet neveztetik Reportnak. Ugyanis a *vevő*, a kinek a szállitás napján nincs meg a pénze az illető papirok kifizetésére, szerez magának valakit, a ki azon összegeket egy időre előlegezi (s ez a reporteur, a prolongáló, a kosztba-vevő) és igy képessé válik *jobb árfolyamot* bevárni; s ez a *report*-üzlet; ellenben ott, a hol a folyamár a beszerzési üzletnél olcsóbb mint a napi vételi üzletnél, az ár-különbzet a *deport;* a deport-üzlet pedig abban áll, hogy a deportáló készpénz mellett elád, és egyidejüleg olcsóbb beszerzési-árfolyam mellett visszavásárl, ugy hogy a tulajdonába tartozó papirokat lényegileg csak kiközönzi, s a deport képezi nyereségét, mig a másik félre az üzlet tulajdonkép csökkentő irányu spekulatiójának meghosszabbitása.

[6]) Az *arbitrageur* vagy az üzletet foganatositó rendeletet ád érdektársainak vagy meghatalmozottjainak: a legolcsóbb árfolyamu piaczon vásárolni, és a legnagyobb folyammal birón eladni.

[7]) Mely miatt Frankhonban és Angliában az értékpapirokkal való üzlészet meg is van szoritva, sőt biztositási dijüzletek, és különbzeti üzletek egyenesen tilosak is. E végből történhetik Francziaországban állam- és értékpapirok adása-vevése csak alkuszok és ügynökök közbenjárása mellett.

[8]) Az *Agiotage* egyik fő müveleti tere és czélja az is szokott lenni, hogy bizonyos

vállalat, *bank*, stb. részvényei mesterségesen felszöktettessenek, s azok kibocsátói a magas árfolyam mellett eladhatván papirjaikat, fényes alapitói és egyébnevü nyereményekre tehessenek szert. *Wirth* (id. munk. 80. l.) ennek pár éles megjegyzésben adja képét, mondván: „Manche Unternehmungen machen einen enormen Gewinn, die allgemeine *Habsucht* wird angeregt. Wer die Mittel nicht hat, sucht Genossen heranzuziehen. Da bemächtigt sich des Publikums ein allgemeines Jagen und Wettrennen nach *Antheilen* oder *Aktien* von solchen Unternehmungen; die Course steigen. Jetzt ist der Zeitpunkt, wo die schlauen Spekulanten die Situation ausbeuten. Es werden Actiengesellschaften gegründet nur um Aktien *al pari* zu erhalten, sie durch allerlei Vorspiegelungen in Prospekten und Zeitungen anzupreisen, und die Course in die Höhe zu treiben; die Aktien dann zu verkaufen, und den Agio-Gewinn einzustreichen, und dann das Unternehmen den enttäuschten Actionären zu überlassen."

[9]) *Michaelis* (id. értek.) az itt elősorolt üzletek mintegy *bölcseletét* kisértvén meg, egyebek közt három *főtételt* állit fel, mint vizsgálódásai eredményének foglalatát; mondván: *Erkenntniss der Zukunft ist Werth* für den Handel; Werth und *Nutzen* für das Gemeinwesen; diesen Werth und Nutzen zu schaffen, ist die *Spekulation* berufen." (171. l.); továbbá: „Die Preise, welche die Spekulanten den Handel für die Möglichkeit *einer Verlängerung* ihrer Spekulationsstellung über den Termin des Engagements-Geschäfts hinaus als *Report* und *Deport* zahlen, bilden einen Lohn, welcher dem Handel für das Halten von Vorräthen, und zwar überwiegend von Waarenvorräthen, gezahlt wird." (151. l.); végül: „Für Vorrathshändler, also für den Handel die Prämiengeschäfte ein Mittel bilden, die Vortheile des Besitzes von Vorräthen zu erhöhen, die aus solchem Besitze hervorgehenden Gefahren und Schäden zu vermindern oder auszugleichen." (159. l.)

150. §.

A börzeüzlet előnyei és veszélyei.

Ha a tőzsdei üzlet különböző alakzatait és praxisát tekintjük, lehetlen észrenemvenni,[1]) hogy az értékpapirok és államkötvényekkeli kereskedés igen sok *hátrányos* hatásokat szül, részben igen meddő és *improductiv* foglalkozás, sőt még *erkölcsrontó* következésekkel is járó. Nem csodálkozhatni azért a felett, hogy sok szakember[2]) határozottan kárhoztató itéletet mond felette, utalva egyebek közt a következőkre: a) hogy az értékpapirkereskedés igen sok tőkét és erőt von magához, melyet azután terméketlen módon forgat, sőt jórészben tőzsdei szédelgésnek és agio-üzérletnek eszközévé teszen; b) a börzeüzlet sok szakképzett, tehetséges és vállalkozási erélylyel biró polgárt és tőkést produktiv foglalkozástól elcsábit, s ez által a nemzeti vagyon helyes módoni gyarapodásán a legnagyobb csorbát ejti. c) Az értékpapir-üzlet azért is meddő és mellőzendő foglalkozásnem, mert az üzletek legnagyobb részénél az egyik fél mindég csak azt nyerheti, a mit a másik veszit, az egyik mindenkor csak a másik rovására gazdagodhatik. d) A börzejáték a vele járó álhirek költése és terjesztése által az állam politikai helyzetére is visszás hatásúvá lesz, a mennyiben a státust a játék és koczkavetés tárgyává aljasitja, s a jog- és erkölcsiérzületet ezerekben és ezerekben tompitani képes. e) Kétségtelen az is, hogy a tőzsdei müveletek, melyek alapján sokan hirtelen dúsgazdagokká, mások meg gazdagokból koldúsakká lesznek, minden helyes fogalmat munkáról és munkabecsről, tulajdonról és birtokról stb. megzavar; — másfelől, hogy a szemes és a fortélyos tőkéseket még gazdagabbakká, a könnyebben rászedhető s vakon üzérkedő középmóduakat szegényekké

tévén, a vagyon *aránytalan megoszlását* fokozza, s igy a társadalmi ellentételeket még élesiti. f) Ki nem tudná végre, hogy a börzeüzlet jó részben a legnemtelenebb fogások és fortélyokkal vitetik, mindent a koczkázat, a fogadás, a pénzhajhászat eszközévé törpit, a szédelgő és üzérszellemet költi és táplálja, s nem azon békés s áldásos ipart, szorgalmat, és munkásságot, mely a vagyonosságnak és a jóllétnek egyedüli biztos támasza és kútfeje.[3]—[4])

E vádaknak nagy része, fájdalom! nem igazolatlan, s annyival fájlalandóbb, mennél inkább ragadta el korunkban már ezereket és ezereket a börzejátszási szenvedély; mennél nagyobb elterjedésnek örvend a ragályszerü agiotage a társadalom majdnem valamennyi osztályaiban; mennél több alkalom nyilik korunk államainak bonyolult pénzviszonyai s adóssági szorultságai között ezen üzéri szellem és hajlam elharapódzásának; s mennél inkább szaporodnak a példák arra nézve, hogy a módfelett leleményes börzeüzéri szellem mindég uj meg uj utakat és módokat talál ki, hogy az együgyüek és vigyázatlanok a szemesb, a ravaszabb, a lelkiismeretlenebbnek kelepczéjébe keritethessék s kifosztathassék!

Tulzás volna azonban mégis, hogyha az értékpapirokkal való kereskedést *feltétlenül* elvetnők, s akadályoztatni akarnánk. — Mindenekelőtt figyelembe veendő ugyanis az: a) hogy ez üzletnem által igen sok tőke és pénzerő, mely valahol fölöslegessé vált s azonnali elhelyzést nem talál, az egyesre nézve jövedelmező módoni alkalmazásnak vitetik eléje; hogy jelentékeny megtakaritmányoknak jó és solid értékpapirokba való fektetését is lehetségessé teszi; sőt a tőkeár és tőkesomma oly nagy fontosságú nemzetközi kiegyenlitődésére is határzó s jótékony befolyást gyakorol. b) Sok fontos állami vagy társadalmi szükséglet kielégitetlen maradna, vagy legalább nem oly gyorsan és biztosan elégittetnék ki, ha az illető czélra irányuló hitel- és kölcsönmüvelet a tőzsdékben, mint a tőke- és pénz tulajdonképi vásárpiaczain támogatásra nem találna, s az *értékpapir*, a kötvény, a *vállalati részvény* egy folyton fennálló és tevékeny közegnek, a börzének körében forgásba nem juthatna, s az adásvevés biztos alkalmait nélkülözné.[5]) Nem is emlitve, hogy az ujkori államkölcsönök *felmondhatlansága* (Unkündbarkeit) magára a státusra nézve is majdnem elkerülhetlennek tünteti fel ez üzletágat. c) Nem lehet tagadni azt sem, hogy a tőzsdei árfolyam és folyamjegyzék (daczára minden visszaélések- és helytelenségeknek, melyek annak létrejöttére befolynak) egészben véve mégis mindég tiszta és hű tükre meg hévmérője az összes állami sőt világhelyzetnek, valamely ország emelkedése és hanyatlásának, erősödése vagy gyöngülésének, s főleg a közhitelnek; mig másfelől folytonos és éles kritikáját is gyakorolja az összes kormányzatnak, törvényhozásnak, ipari és forgalmi törekvések és intézményeknek, melyek a börzében mindég egy igen éber gondos és mélyenpillantó ellenőrt birnak.[6]) d) Tényül áll az is, hogy, miután a spekulatió és ennek conjunkturái utóvégre mindég bizontalanok, s felettök meg az egész pénzpiacz felett uralkodó hatalomra senkise vergődhetik, — a mesterkedő üzérlet rendszerint tönkre teszi magát, s óriási veszteségekben hozza helyre a dolgok természetes rendje az ennek megzavarására irányuló természetellenes törekvések rosz következéseit. Eltekintve attól, hogy (mint egy nagy nevü szakférfiu megjegyzi)

az értékpapirüzlet „bizonyos nemét az *ész- és talentom versenyének* is képezi, a mennyiben az igazán nyerő rendszerint mégis az, a ki a legügyesb számitó, a ki a legszerencsésb tapintatú, és a politikai és pénzügyi események és viszonyok mérlegelésében a legélesebben látó.“

Az tehát a mi a börzeüzletben *feltétlenül* kárhoztatandó nem az értékpapirkereskedés, hanem az *agio*-üzérlettel járó[7]) *szédelgés*, *koczkajáték*, *ámitással* és *fortélyokkal* való nyerni-törekvés, a melynek alapjai és eszközei czéljai és eredményei ép oly károsak mint nemtelenek.

A mi végre az *állam magatartását* a börzeüzérlettel szemben illeti, kétségtelen, miszerint a hatóság legtöbb intézkedései e visszásság elszüntetése vagy megszoritására, mindekkoráig eredménytelenek voltak,[8]) s a spekulansok nyervágya meg a dolgok hatalma mindég nagyobbnak és erősebbnek bizonyult hivatalos rendeletek és intézkedéseknél, a mennyiben a szabály vagy egyenes vagy titkolt kijátszása lőn rendesen ez utóbbiak következése.[9]) A mit tehát e tekintetben az állam tehet és köteles is tenni, az, hogy visszaéléseket, szabálytalanságokat, csalásokat és hazug hirgyártókat büntessen; a tőzsdén járókelő embereket gondos felügyelet alatt tartsa; börze-biztosokat tartson; ismeretes becsületességű s szakavatott alkuszokat nevezzen ki és állitson oda; s a börzelátogatást oly egyéneknek ne engedje meg, a kik jellem-feddhetlenségüket elvesztették (hamis bukókat) vagy bárminemü bünvádi kereset alatt állottak.[10])

[1]) V. ö. *Wirth:* Bankwesen 69—80. l. *Devallée:* Les manieurs d'Argent, *Proudhon:* Manuel du Spéculateur. Első rész. *Courcelle-Seneuil, Michaelis* id. ért.

[2]) Igy jelesül *J. B. Say, Courcelle-Seneuil, Rau, Proudhon*; — mig engedékenyebb hangon szólanak *Hock, Wirth, Jos. Garnier, Michaelis, Courtois* fils, stb.

[3]) Helyesen utal *Hock* arra is, hogy a börzenyereségek könnyelmü, pazar életmódot is hoznak elő az üzérek köreiben, a mi azután mint ragadó nyavalya tovább terjed. (Öff. Abg. 281. l.)

[4]) Többet *Courcelle-Seneuil*-nél, s főleg *Proudhon* id. müv. I. része 7-dik fej. és *Devalleénál.*

[5]) Mennyi *vállalat, bank, vasut*, stb. maradt volna el a legujabb időkben, hogyha *börze*, az-az az illető papirok kibocsátására s adásvevésére alkalmas pénzpiacz nem lett volna. *Ausztriában* és *Hazánkban* az utóbbi évekbeni vasut-épités jó részben ezen az alapon vált tehetségessé.

[6]) Azt mondja egy szakember: „Die Börse ist der Barometer unserer Zeit, der sichtbare geschäftliche Ausdruck der öffentlichen Meinung.“ L. többet *Wirthnél:* Bankwesen 68. l.

[7]) *Hock* még a puszta különbzeti üzleteket is védelmezi, arra figyelmeztetvén, hogy e nélkül sok papirnak állandó biztos piaczi-ára nem is képződhetnék. (p. 282.)

[8]) Ezt J. B. *Say* és utána *Courcelle-Seneuil* tagadják, a legujabb tapasztalatok azonban minden kétségen felül helyezték.

[9]) *Hock* szerint a státus a *tőzsdét* mint *hatalmat* köteles elismerni, a melynek sympathiáit ok nélkül veszélyeztetni, helytelenség lenne.

[10]) Különösen azok lesznek tehát e veszélyes üzletnemtől való tartózkodásra utaltak, a kik a tulajdonképeni börzetekintélyek köreitől távolállanak, a kistőkések, a tájékozatlan iparos, az idegen, s főleg a börze székhelyétől távol lakók stb. L. *Wirth* id. munk. 84. l.

NEGYEDIK KÖNYV.

A PÉNZÜGYI IGAZGATÁS.

Irodalmi segédszerek: Jakob: Staatsfinanzwissenschaft (1837) II. köt. 964 sk. és 1268 sk. §. **Rau:** Finanzwissenschaft 530. és 535. §. **C. Hock:** Die Finanzverwaltung Frankreichs (1857). **Umpfenbach:** Lehrbuch der Finanzwissenschaft (1859) II. köt. 170—200. l. **Czörnig:** Das österreichische Budget (1864). **Stein:** Finanzwissenschaft (1871) 84—155. lap. és **Malchus:** Finanzwissenschaft (1830) II-ik kötet.

---

151. §.

A pénzügyi igazgatás általában.

Az államgazdaság eredményessége- s megfelelő állásának egyik lényeges föltételét a pénzügyek czélirányos szervezete, kezelése, és belintézményköre, szóval a helyes pénzügyi *igazgatás* (Finanzverwaltung) képezi. Ez igazgatás egységes rendszere az állami háztartás jó és sükeres vitelére irányuló *intézményeknek*, hatósági *közegeknek* és *müveleteknek*; s különböző államok, különböző történelmi, müveltségi és politikai körülményeinél, alkotmányi, kormányzati és közgazdasági viszonyainál fogva nem mindenütt lesz és *lehet ugyanaz*, hanem tér- és idő szerint különböző és eltérő. Igy például alacsonyabb müveltséggel biró népeknél, hol a financz-viszonyok igen egyszerüek és fejletlenek, korántsem szükségeltetik oly szövevényes s mesterkélt szervezetü igazgatás mint felsőbb polczon álló nemzeteknél, hol a közszükségletek köre oly felette nagy, a jövedelmek és kiadások legkülönbözőbb nemeivel és ágaival, a hadászati, a belügyi, az oktatási, a közgazdasági intézmények és feladatok oly tág mezejével, nagy államadósságokkal, bonyodalmas adó- és köztartozási rendszerrel stb. találkozunk.

Nem vonván természetesen kétségbe, hogy az állambevételek és költségeknek bizonyos pontig *egyforma természete* és alapjai, meg a rendezett financz-igazgatás érdekei és feladatai hasonlatosságánál fogva, legalább müveltebb népek intézményei tekintetében, bizonyos egyformaság is létezik, tehát az igazgatásban is bizonyos közös jellegü *igényletek* és *szabályok* lesznek érvényesek, illetőleg felállithatók.

152. §.

A pénzügyi igazgatás szervezetének és ügyvitelének szabályelvei.

Az államigazgatás minden egyes ágának, s igy a „pénzügyi igazgatásnak“ is megvannak bizonyos *szabályelvei*, melyeket a feladat helyes megoldása és a kitüzött czélok elérése érdekében szem előtt tartani, s különösen a hatóságok szervezete, egymássali viszonya és ügyvitele tekintetében érvényre juttatni szükséges. Igy jelesül: 1-ör A financzigazgatási szervezet megállapitása mindenkor a munka-megosztás és a munkaegyesités (munka-combinátió) nagy elvének megfelelőleg történjék, s azért például alacsonyabb müveltségü országokban szerfelett bonyolult s mesterséges ne legyen. 2-or A kezelés és ügyvitel belrendszerében a különböző ügyszakok és feladatok szerint helyes tagosúlat s összevágó müködés lehetségesittessék. 3-or Minden egyes ügyágra kellő szakképzettségű s a megkivántatott elméleti és gyakorlati ismeretekkel biró közegek alkalmaztassanak. 4-er E közegek maguk közt minden irányban bizonyos szervesen összefüggő, egymást kölcsönösen támogató és kiegészitő elemekből alkotott *egészet* képezzenek. 5-ör Az ügyek vezetésében és kezelésében a müszervek helyes alá- mellé- és fölé-rendeltsége elvül tüzettessék ki, mindnyájuk pedig a legfőbb financzvezényletben, vagyis a financzminiszterium és a financzminiszter személyében egy egészletes *egységgé* váljanak, s egy nagy organikus testté foglaltassanak össze.

Egy további szabályelv, melyet főleg alkotmányos államban szem elől téveszteni sohasem szabad, abban áll, hogy a tulajdonképeni pénzügyigazgatás egyfelől a vele ugyan összetartozandó sőt bizonyos tekintetben *nélkülözhetlen segédelemét* képző, de azért bizonyos határig önálló müködési kört is igénylő *pénztári* ügygyel meg a *könyvezés* és *számvitellel*; másfelől a financzkezelés *ellenőrzését* eszközlő organumokkal, tehát az ugynevezett legfelsőbb *állam-számszékkel* s az ennek alárendelt elemekkel, össze ne zavartassék. — A mivel azután a praktikus ügyvitel szempontjából véve még a következők is összefüggnek: 1-ör Jól megkülönböztetendők a pénzügyi igazgatásban *határozó*, — és *végrehajtó* (vagy executiv) hatóságok. Amazokhoz a tartományi és a központi, emezekhez a vidéki kerületi és lokális hivatalközegek számittatván. 2-or A *határozó* hatóságok körében a testületi és collegialis, a *végrehajtóknál* a hivatalnoki vagy bureaucratikus ügyintézési mód lesz inkább helyén; mindenesetre pedig arra lesz fektetendő súly, hogy a központi vezér-közegnek, vagy financzminiszteriumnak az alkotmányos *felelősség-teher* viselése lehetségessé tétessék, névszerint az által is, hogy annak czélzatai és tervei keresztülvitelére a szükséges és engedelmességre szoritható közegek rendelkezésre álljanak. 3-or Az igazgatás czélirányos eszközlése tekintetéből *alaki* irányban *három rendbeli hatóságok* lesznek kivánatosak, ugymint *helyiek*, *kerületiek*, és *vezető központiak*; mig *tárgyi* szempontból, s különös tekintettel a pénzügyi ügyvitel legfontosb szakára, *az adókra*, háromféle hatósági műszerek szükségesek, ugymint: *felügyelői*, *beszedői* és *vezetői* teendőkkel és

feladatokkal birók. Másfelől arra is lesz ügyelet forditandó, hogy fölösleges lévén a financzigazgatásban (főkép nem nagyterjedelmü státusokban) a *három folyamodású-rendszer*, a miniszterium és a kerületi (illetőleg vidéki) hatóságok közt több *közép-hatóság* ne állittassék fel. 4-er Czélszerü lészen alkotmányos államokban az *önkormányzati* rendszer némely intézményeit és elveit (a mennyiben azok a financzügyvitel természetével megegyeztethetők) az igazgatási és kiviteli szervezetbe belecsatolni, s főleg az adók kivetése és beszedése körül a *nép* választottjainak és bizalmi férfiaknak is közremüködését igénybe venni, illetőleg megengedni.[2]) 5-ör A *legfőbb folyamatban* óvakodni kell a nagyon is messzemenő ügymegosztás vagy szakfeldarabolástól, mert ez által az áttekinthetés, a vezénylet egysége, és az összes államháztartási administratió átlátszósága az egésznek rovására, veszélyeztetik. 6-or Legyen végül mindég figyelem arra, hogy az igazgatás *minden fokán* a juridikai, a műszaki és a tulajdonképi pénzügyi közegek és műszervek közt *helyes arány* s összevágó munkálódás biztosittassék.[2])

[1]) L. még *Rau:* F. W. 530 sk. §. *Hock*: Oeff. Abg. 40 sk. l. *Roscher:* Grundriss der Staatswirthschaft 142. l.

[2]) *Stein:* F. W. id. h.

153. §.

A pénzügyminiszterium és a financz-igazgatási közegek közelebbről.

Az állam gazdaságának czélszerü és megfelelő vezetéséhez mulhatlanul megkivántatik az, hogy a pénzügyi hatóságok müködése és a státusháztartás legfelsőbb intézése egy gyúpontból induljon ki, s ismét abban találkozzék; vagyis szükséges, hogy létezzék egy fő- és központi hatóság, melyben minden többiek (de még az általános államigazgatás valamennyi közegei is) az állam gazdaság mintegy *egységi eszméjét* megvalósitva, megtestesülve lássák; mely köztük meg a státus hatalom minden egyéb ágai és műszervei közt mintegy *érintkezési kapcsot* és *hidat* képezzen; *a legfőbb vezetést, irányadást* közvetitse; a törvények alkotásánál alkotmányosan közremüködjék; szóval a pénzügyeket az összes államélettel és annak szervezetével kapcsolatba hozza. És ez a *pénzügyminiszterium*, illetve az e miniszterium élén álló *financzminiszter*.

A pénzügyminiszterium helyes *szervezete* az állami háztartás jó vitelének nem csekély biztositéka. E szervezetben két momentumra forditandó figyelem. Egyfelől t. i. a *pénzügyminiszterre* magára, másfelől az ügyintézés belső rendezésére. A pénzügyminisztert különösen tekintve, ez az összes államgazdálkodás és financzrendszer *személyi központja* és *képviselője*. Feladata abban áll, az országos financzügyek egyetemes körében előforduló határozatok hozásának s ezek kivitelének egységi személyesitőjeként szerepelni; a korona (vagy a hol köztársaság az állam, ez utóbbinak legfőbb közegében) tanácsában az államháztartás érdekeinek, szükségeinek kefejezést adni, s azokat biztositani; a *törvényhozással* való érintkezésben a

[1]) V. ö. *Rau:* F. W. id. h. *Stein*: F. W. 88 sk. l.

[2]) Ilyféle *generaldirektoriumok* rendesen alaposabb s szakavatottabb igazgatást lehetségesitnek ugyan, azonban leggyakrabban az igazgatási erély és gyorsaság rovására.

[3]) Ily financzfelügyelők közremüködése főleg ott lesz igen fontos és jó eredményü, a hol nagyobbszerü *adóreformok* és pedig a nép közvetlenebb közremüködésével vétetnek foganatba, s az *elvek* és *eljárási szabályoknak* az ország minden vidékén s minden adó-ágai tekintetében való egyöntetüsége s egyformasága oly igen igen lényeges kellék a reform eredményességére nézve.

154. §.

A pénzügyi számvitel és a pénztári ügy.

Egyik lényeges és nélkülözhetlen eleme és alkatrésze az államgazdasági ügyvitelnek: a *számvitel* (Rechnungswesen), és a *pénztárügy* (Cassenwesen); melynek alapján a financzigazgatás czéljai és feladatai egyedül lesznek helyesen és megfelelőleg elérhetők. — A *számvitelt* különösen illetőleg, ez rendszerezett hivatalbeli tárgyalása és egybefoglalása azon számokban kefejezett gazdasági tények- és müveleteknek, melyek a financzigazgatásban bizonyos idő folytában előfordultak. A számvitel a *könyvvezetéssel* (Buchführung) szokott természetes kapcsolatban jelenkezni, s mindkettőjöknek czélja s feladata tulajdonkép abban áll: pontos tudomást szerezni (lehetségesíteni) az állami pénzerőknek különböző irányban és körbeni való mozgása felől; helyes áttekintést készitni a minden pillanatban rendelkezésre álló pénzbeli erőkről, végre ellenőrséget gyakorolni az országos pénzek és erőforrások kezelése hovaforditása stb. iránt.

Az állami számvitelügy sükeres foganatositásához a következők kivántatnak meg: a) Összevágó hivatali szervezet, melynek alapján a felsőbb a közép és alsó műszervek közt helyes kapcsolat, illő fölé- és alárendeltség, és czélszerü összemunkálás lehetségesittessék. b) Fordittassék főgond az ügykezelésben arra, hogy könnyü berendezés, a tárgyak elintézésében egyformaság, a kifejezésekben tömött de világos irály stb. honosittassék meg; minden egyes *számadási tétel* pedig a szükséglett bizonylatokkal és okmányokkal legyen ellátva. c) Kötelessége minden számadással foglalkodó hivatali műszervnek az előforduló bevételek s kiadások stb. felől pontos *naplókat* és *lajstromokat* vezetni, időnként p. o. minden héten, s minden hóban pedig *táblás* átnézetet s egyeállitást készíteni. d) Történjék minden intézkedés és müvelet a *felelősség* terhe alatt, s fenyittessék meg minden hanyagság vagy rendetlenség annál szigorubban, mennél nagyobb mértékben veszélyeztetett általa vagy a hatóság, vagy az állami pénzügy érdeke.

Az állami számvitelügy egyikét képezi a közháztartás legjelentősb s legnélkülözhetlenebb *segédmüveleteinek*, s ép azért mindenütt kiváló gondot és figyelmet is kell reája az államigazgatási rendszer megállapitásánál forditani. — Az állami számadás sükeres elrendezésének eddig emlitett föltételein kivül, nagyhorderejü momentumot képez ez ügy tekintetében az *ellenőrség* (Controlle), mely foglalata azon intézmények és rendszabályoknak, melyek annak kitüntetésére irányulnak, vajjon az illető számvitel és számmüvelet megfelelőleg foganatosittatott, és hibátlanul vétetett-e esz-

közlőbe. — Az *ellenőrségi ügy* rendezett államháztartásban és közigazgatási organismusnál *három fő-ágra* szakad. És ugyan: a) a *számvizsgálat* (Revisio) mely magát a pénzügyigazgatás saját-könyvvitelét képezi b) A *felügyelet* (Inspectió), mely a jövedelmek és kiadások tényleges mozgásának ellenőrzetére vagyon hivatva. Végre c) a legfőbb központi *számvevőség*, mely a financzigazgatástól elválva s egészen önállóan, az *összes* pénzügyi számvitelt s pénzkezelést *legfelső* folyamatban ellenőrzi, s ujabb időben mint egyik főbb biztositéka az alkotmányos államháztartás-vitelnek az országászok legnagyobb figyelmével találkozik.

Ez ellenőrség foganatositását illetőleg a következők tartandók figyelemmel. A központi pénzügyhatóságoknál mindenütt (magának a financzigazgatási organismusnak kebelében) külön szám- és *könyvviteli műszerv* szükséges, a mely semmiféle pénzkezeléssel sem foglalkodik, hanem az országban vagy tartományban lévő különböző financzhivatalok meg közpénztárak felett ellenőrködik. Ez az állam valamennyi kiadásainak és bevételeinek lehető rendszeres összejegyzését s alaki nyilvántartását eszközlő ugynevezett *állam-könyvviteli hivatal* (Staatsbuchhaltung). Ez államkönyvvivőség az elébe felterjesztendő számadásokat átvizsgálja, a netán előfordult tévedéseket vagy csalárdságot felfödözi, s időnkint számmüveleteit befejezvén a legfelsőbb számvételi hatóság elébe terjeszti. — E legfelsőbb állami *számszék* (oberste Rechnungsbehörde, General-Controlle-Directorium) azután az egyetemes pénzügyigazgatási számadásokat és müveleteket végfolyamatban vizsgálja át, s ellenőrzi. Állása *azért* a financzminiszterium irányában *független*, mig másfelől az államkönyvviteli hivataltól is megkülönböztetendő, a mennyiben ez utóbbi ily önállóságnak a financzigazgatással szemközt nem örvend.[2]—[3])

A pénztárügy. A pénzügyi igazgatási rendszer utolsó s pedig igen nagy fontosságu alkatelemét a pénzügyi vagy *financzpénztárak* (Finanzkassen) képezik, melyek jelesül azon közegek, melyek segélyével az államszámmüveletben megállapitott szabályok szerint a pénzek tényleges mozgalma, begyüjtése és kiadása stb. eszközlőbe vétetik. — A pénztárak rendszerint vagy *bevételiek* (Einnahmskassen), melyekbe t. i. a jövedelmek befolynak s ott a financzhatóság rendelkezésére összegyüjtve készen tartatnak; vagy *kiadásiak* (Ausgabskassen), melyek kiválólag az állami fizetések eszközlésére rendelvék; néha azonban *vegyes-jellemüek* is, a midőn t. i. a bevételi pénztár egyszersmind bizonyos kiadások födözésére is utaltatik. — *A czélszerü pénztár-szervezet* a következő főelvekre alapitandó: a) az állam valamennyi financzpénztárai közt bizonyos kapcsolatnak és viszonynak kell léteznie. b) A pénztárak lehetnek *helyiek*, *gyüjtő*-pénztárak, *tartományi*, és *országos* vagy *központi* főpénztárak. c) Az alsóbb pénztár a nála begyült pénzeket a felsőkbe stb. tartozik átszállitani, oly esetben pedig, a midőn az alsóbb valamely felsőbb pénztár utalása folytán bizonyos kiadásokat foganatosit, a bevett *nyugtákat* szállitja egyszerüen a felsőbb pénztárba; mely utóbbi pénztár-felülségeit az országos vagy *legfelsőbb pénztárba* (Staats-Centralkasse) teszi át. d) A *központi* pénztárak többfélék lehetnek, s arra hivatvák, hogy valamennyi tartományi s gyüjtő stb. pénztárakból beküldött összegeket egybefoglalják s az elébök szabott ügy-ág (p. o. hadi kiadások, államadóssági kamatok stb.) költségei födö-

zésére forditsák, a miért is tulajdonkép mind bevételi mind kiadási osztályt foglalnak magukban. e) A *legfelsőbb központi pénztár* (Oberste Staatscentralkasse) végre az, a mely az összes állami pénztár-ügynek központját és egységét képviseli, az összes állambevételek és kiadások átnézetét elkésziti, s a többi központi főkormányhatóságokkal s jelesül a pénzügyminiszteriummali szakadatlan összefüggést és kapcsolatot fenntartja.[4])

[1]) Az adók s helyi fizetések tekintetében legczélszerübb a bevételi pénztárakat egyenesen mint kiadásiakat is alkalmazni, s ezt az *utalványozások* alapján foganatbavenni. *Nagyobb* kiadások tekintetéből ellenben *gyüjtőpénztárak* (Sammlungskassen) szükségesek, melyekbe a helyiek beszállitják pénzeiket s ekkép födözik a költségeket, foganatositják a fizetéseket stb.

[2]) V. ö. erre nézve *Stein*: F. W. 71 sk. l. és *Czörnig* jeles dolgozatát a Tübinger Zeitschrift 1865-ki folyamata 217—244-ik lapj.; s ugyan e tárgyra vonatkozó külön müvét: Budget Staatsrechnung und Controlle (1866.) hol az e tárgyra vonatkozó intézmények Európa főbb államaiból közelebbről ismertetnek.

[3]) A *legfelsőbb számszék* feladata és hatásköre különösen két irányban érdemel közelebbi figyelembevételt. Egészben véve ugyanis főföltétele és institutiója ez az *alkotmányos ellenőrzetnek*, mely ellentétben a pénzkezelés és ügyvitel részleteibe és ágazataiba egyenként betekintő *administrativ* ellenőrzetnek, ott veszi kezdetét, hol az államigazgatás és államháztartás *egésze* és *egysége*, s ennek *eredményei* összefoglalásáról van szó. Addig azonban mig az állam *nem alkotmányos* státus, e legfelsőbb controll tulajdonkép ugy jelenkezik, mint egyszerü *számvételi müvelet* (a milyen volt Ausztriában a legujabb időkig, s némileg Frankhonban is, amott „*Oberste Rechnungs- und Controllbehörde*," emitt „*Cour des Comptes*" czim alatt szerepelvén az illető organum). *Alkotmányos* országokban ellenben az ellenőrzet egyszerü számolati ellenőrzetből *alkotmányossá* válik, a budget-tárgyalás és törvény rendszerével szorosb kapcsolatba hozatik, s azt is vonja maga után, hogy a tulajdonképeni állam *számvetés* (Staatsrechnung) a nemzet képviselő testületének bemutattatik, s ez utóbbi az egész pénzügyi ügyvitel s a kormány gazdálkodási eljárása s eredményei felett kiállitandó *fölmentvény* (Absolutorium-) adási jogot gyakorolja; mint azt *Poroszországban, Belgiomban*, s most már *hazánkban* is találjuk. L. még *Stein*: Fin. Wiss. 76—83. l. és *Czörnig:* Tübinger Zeitschrift 1865-ki köt. 233—244. l.

[4]) Az állami számvitel-pénztár- és ellenőrzetügy alaki és müszaki oldalát illetőleg, l. *Rau, Malchus, Stein, Czörnig* id. müveiken kivül a következő szorosan szakmunkákat: *Fröhlich:* Handbuch der Staatsrechnungswissenschaft (1852.) *Escherich:* Lehrbuch des Staatsrechnungswesens (1852), *Frankhonra* nézve *Hock:* Finanzverwaltung Frankreichs (1857) remek dolgozatát főleg 90 sk. l. *Graef*: Handbuch des Etats-Cassen- und Rechnungswesens Preussens (1851.) és *Gneist*: Englisches Verwaltungsrecht czimü munk. több §§-jait.

VÉGE.

Herczegh Mihály. **Magyar polgári törvénykezési rendtartás.** 1863. LIV. t. cz. Folytonos tekintettel a vonatkozó felsőbb rendeletekre, a magy. kir. curia semmitőszékének elvi jelentőségü határozataira, nem különben a magyar- és erdélyországi korábbi törvények és törvényszéki gyakorlatra. (Nagy 8-adrét. 688 lap lap) füzve 5 frt.

Hoffmann Pál, dr. **A római jog rendszere mai ervényben,** vagyis: **Pandekták alapvonalai.** Negyedik kiadás. (Nagy 8-rét, 400 lap) füzve 4 frt.

Hoffmann Pál, dr. **A római jog történelme és institutiói.**
Első kötet: A római jog-külszerü történelme és a római per-jog. Nagy 8-rét. Második kiadás. Füzve 5 frt. 50 kr.

Hoffmann Pál, dr. **Justinianus** császár **institutiónak négy könyve.** A corpus juris civilis Kriegel testvérek által 1858-ban (nyolczadszor) kiadot eredeti szövege szerint 186 1/2 és 186 2/3-ik évbeli tauitványai közremüködésével forditva (280 lap, 8-rét) füzve 1 frt. 20 kr.

Hoffmann Pál, közönséges és **magyar** részszerü **katholikus egyházjog alapvonalai.** Második kiádás. 1868. (268 lap 8-r.,) füzve 1 frt. 20 kr.

Karvasy Ágsót. **A váltójogtan.** Magában foglaló az általános váltojogi elmélet a magyar váltójog és a közönséges német váltórendszabályt rendszeresen előadva. Ötödik kiadás. Füzve 1 frt. 20 kr.

Karvasy Ágost. **A magyar váltójogi eljárás** az 1840-ki s 1841-ki törvényczikkelyek, országbirói értekezletek határozatai és némely ujabb legfelsőbb rendeletek szerint. Rendszeresen előadva példákkal és iromány-mintákkal, különös tekintettel az osztrák váltójogi eljárásra. Harmadik kiadás, (140 lap, 8-rét) füzve 1 frt.

Kautz Gyula. **Nemzetgazdaságunk és a vámpolitika** folytonos tekintettel törvényhozási feladatainkra és társadalmi teendőinkre az annyagi érdekek- terén. A magy. tud. akademia által 1000 frt. dijjal koszoruzott pályamunka. (VII. és 678 l., nagy 8-r.,) 1866 Füzve 4 frt. 50 kr.

Kautz Gulya. **A nemzetgazdasági eszmék** fejlődési története és befolyása a közviszonyokra Magyarországon. A magyar tudományos akadémia által a Fáyalapitványból koszoruzott pályamű. (Nagy 8-rét, XVI, lap) füzve 4 frt. 40 kr.

Kerékgyártó Árpád. **Magyarország történetének kézikönyve.** Prai, Katona, Fessler, Engel, Horváth, Szalay, Bartal, gr. Teleky József, stb. nagy művei nyomán.

Első rész: A magyarok beköltözésétől III. Endre király haláláig 883—1301, (VII. és 181 lap) füzve 80 kr.
Második rész: III. Endre király halálától a mohácsi csatáig 1301—1526. (1867 VIII, 200 lap, 8-rét) füzve 80 kr.
Harmadik rész: A mohácsi csatától a linczi békekötésig s Ferdinand király haláláig, 1526—1657. Füzve 80 kr.
Negyedik rész: I. Leopold király székfoglalásától a szatmári békéig 1657—1711, Füzve 80 kr.
Ötödik rész: A szatmári békétől II. József császár haláláig 1711—1790. (8-adrét 215 lap) füzve 80 kr.
Hatodik rész: II. József császár halálától a reformi és nemzetiségi harczokig 1790—1840. (8-rét, 272 lap) füzve 1 frt.
Hetedik rész: A reformi és nemzetiségi küzdelmektől a függetlenségi harcz végeig. 1840—1849. Füzve 2 frt. 40 kr.

Kautz Gyula. **Nemzet gazdaság- és pénzügytan** tekintettel a gyakorlati iparéletre a fensőbb tanulmány szükségeire, meg az államkormányzat és törvényhozás feladataira. Második, átdolgozott és tökélyesbitett kiadás.

Első kötet. A nemzetgazdaságtan rendszere. Ára 4 frt.
Második kötet. Pénzügytan. Ára 2 frt.

Kereskedelmi törvény az általános német. Forditotta s a közönséges német váltórendszabály s a magyar kereskedelmi törvényekkel kapcsolatban legfelsőbb engedélylyel közrebocsátotta *Hegedüs* Lajos. (211 lap, nagy 8-rét) füve 1 frt. 40 kr.

Kogler N. J., **Általános** vagy **elméleti államtan.** 1868. (VIII, 232 lap, 8-rét) füzve 1 frt. 60 kr.

Konek Sándor dr. **Egyházjogtan kézikönyve.** Különös tekintettel a magyar állam egyházi viszonyaira. Hamadik átdolgozott és javitott kiadás. 2 kötet. (Nagy 8-r.,) Ára az egész munkának 2 kötetben 5 frt. 50 kr.

Kürthy J., dr. **Az ausztriai-magyar birodalom statistikájának vázlata.** Jogakadémiai hallgatók számára. (8-r., 456 l.,) füzve 2 frt. 60 kr.

Mackeldey Ferdinand, dr. **A római jog tankönyve.** A tizennegyedik, dr. *Fritz János Ádám* által tetemesen javitott és bővitett kiadás után magyarra áttették *Báttaszéki* Lajos, *Löw* Tóbiás és *Wagner* Géza. Hatodik javitott kiadás. Három kötet (780 lap, 8-rét) füzve 6 frt.

Matlekovits Sándor. dr. **Pénzügytan.** (8-r., 202 l.,) füzve 1 frt. 50 kr.

Mohl Robert. **Az államtudományok** encyclopaediája. Forditotta *Löw* Tóbiás. (466 lap, nagy 8-rét.) Második kiadás. Füzve 3 frt.

Németh Antal. **A franczia büntetőtörvénykönyv.** (Code Pénal.) A legujabb időkig tett változtatásokkal együtt. (8-r., 300 l.,) füzve 2 frt.

Schilling Frigyes Adolf, dr. **A természetjog** vagy bölcseleti jogtudomány kézikönyve, összehasonlitó tekintettel a tételes jog intézkedéseire. A szerző után dr. *Werner* Rudolf által.

Első kötet: A bevezetést, általános részt és magánjogot tartalmazva. (8-r., XXXII, 308 lap.)

Második kötet: A természeti állam- és nemzetközi jogot tartalmazva.(XI, 380 lap.) Ára a két kötetnek 5 frt.

Szlemenics Pál. **Magyar fenyitő törvény.** Ötödik az 1872. évig a büntető törvényekre és gyakorlatra vonatkozólag némely intézkedések tárgyában keletkezett legujabb rendeletekkel bővitett kiadás. (Nagy 8-rét, 368 lap) füzve 2 frt.

Függelékkel: Büntetőjogi kalauz szótári alakban. (368, 213 l., 8-rét) füzve 3 frt.

Télfy János. **Ethika vagy bölcsészeti erkölcstan.** (216 lap, 8-rét) füzve 2 frt.